

ESTUDIS
HISTÒRICS I
DOCUMENTS
DELS

ARXIUS
DE **P**ROTOCOLS

XXVII

COL·LEGI DE NOTARIS DE CATALUNYA

BARCELONA 2009

Publicació patrocinada per la
Fundació Noguera

Director

Lluís Jou i Mirabent

Coordinador

Laureà Pagarolas i Sabaté

Consell

Jordi Figa i López-Palop, Josep M. Font i Rius,
Joan J. López Burniol, Àngel Martínez Sarrión,
Josep M. Sans i Travé i Francesc Torrent i Cufí

Editor

Il·lustre Col·legi de Notaris de Catalunya
c/ Notariat, 4 – 08001 Barcelona

Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, SL
Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida - bobala@bobala.cat

ISSN: 0211-5425

Dipòsit Legal: B-44.447-1995

SUMARI

- 7** Els capbreus com a font històrica. El cas de Collbató
(segles X-XVII)

Assumpta Muset i Pons

- 33** Els negocis de Ramon de Ganovardes, prevere beneficiat de la Seu
de Barcelona (segle XIV)

Montserrat Richou i Llimona

- 53** Els manuals notarials de la família Ferrer, mercaders manresans
(segles XIV-XV)

Josep M. Masnou i Pratdesaba

- 73** L'acceptació de la lletra de canvi i l'obligació de pagament.
Un procés sobre les condicions en què cal acceptar
i pagar una lletra de canvi (Barcelona, 1411)

Josep Hernando i Delgado

- 121** La persecució senyorial de la bruixeria al Pallars: un procés
contra bruixes i bruixots a la Vall Fosca (1548)

Pau Castell i Granados

- 251** Un plet de l'escultor Antonio de Navárez contra el convent de
Santa Caterina de Barcelona (1583)

Santi Torras i Tilló

285 La venalitat dels càrrecs als ajuntaments borbònics: el cas de
Cambrils (1741-1748)

Manel Tarés i Lagunas

321 La industrialització de Catalunya. Les fàbriques tèxtils del riu
Cardener al segle XIX

Llorenç Ferrer i Alòs

367 Notes bibliogràfiques

Laureà Pagarolas i Sabaté

381 Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Memòria 2008

393 «EHDAP». Normes per a la presentació d'originals

ELS CAPBREUS COM A FONT HISTÒRICA. EL CAS DE COLLBATÓ (SEGLES X-XVII)

○ ————— ASSUMPTA MUSET I PONS
FUNDACIÓ UNIVERSITÀRIA DEL BAGES

Les fonts

Els capbreus recullen les confessions dels emfiteutes, que molt sovint també ostentaven la condició de vassalls, d'una determinada zona o domini. Eren declaracions públiques, executades periòdicament davant del notari, en les quals els beneficiaris del domini útil feien un reconeixement personal i explícit de les obligacions que tenien vers el senyor directe, que freqüentment també era el senyor feudal, així com dels drets i de les prerrogatives que aquest darrer ostentava. Aquestes afirmacions orals contenen les relacions detallades dels béns immobles —masos, cases, corrals, pallisses, trulls, molins, eres, camps, vinyes, horts, farraginals, etc.— que posseïa cada emfiteuta, així com dels seus límits, extensió, situació geogràfica, aprofitament econòmic, càrregues tributàries i mecanismes mitjançant els quals n'havia estat transmesa la propietat d'ús. Es tractava, en definitiva, de mantenir vigents i actualitzats els drets senyoriais, garantir la plena explotació i la màxima rendibilitat de les finques, evitar el frau fiscal i assegurar l'estabilitat del sistema senyorial.¹

Els capbreus contenen, doncs, una informació exhaustiva, detallada, de caràcter retrospectiu i permanentment actualitzada que ofereix moltes possibilitats d'anàlisi i estudi, tal com ja han posat en evidència diversos treballs.² En aquest cas utilitzarem, a part d'altres documents corresponents a

1. Jaume TOS I URGELLÉS, *Tratado de la capbrevación según el derecho y estilo del Principado de Cataluña*, Barcelona: Imprenta de José Rubió, 1826 (2a ed.).

2. Gaspar FELIU I MONTFORT, «L'estudi serial dels capbreus com a font per a la història agrària», a *I Col·loqui d'Història Agrària, Barcelona 13-15 Octubre 1978*, València: Diputació i Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, 1983, p. 213-228; i Manuel RIU I RIU, «Els capbreus, font important per a la història socio-econòmica de les senyories laiques i eclesiàstiques: dos exemples del segle XVII referents al monestir circestenc de Santa Maria de Montbenet (Bages)», *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos* (Barcelona), 5 (1977), p. 103-128.

l'indret i al període estudiats, tres capbreus del castell de Collbató, situat al vessant meridional de la muntanya de Montserrat, a la comarca del Baix Llobregat, amb l'objectiu de fer un seguiment dels canvis demogràfics, urbanístics i econòmics esdevinguts en aquesta vila i el seu terme entre mitjan segle X i el començament del XVII. El primer, conegut com el «capbreu antic i jurat de misser Guillem Durfort», es remunta a l'any 1369, ja cap a les acaballes del domini de Guillem Durfort, el darrer senyor d'aquesta nissaga que va posseir el castell i el terme de Collbató. De fet, la documentació originària s'ha perdut, però treballarem amb les referències que apareixen en la confessió de 1611, quan es va exigir als emfiteutes que acreditessin, mitjançant la presentació dels documents pertinents, la possessió del domini útil dels immobles que declaraven. Aquestes dades, malgrat que són incompletes i parcials —molts pagesos no posseïen les còpies notariales d'aquell capbreu—, aporten informació valuosa sobre alguns patrimonis i famílies de l'època, les partides que estaven en explotació, les cases, els canvis experimentats en la propietat de certes finques, etc.³ El segon capbreu va ser executat l'any 1496, sota el domini del monestir benedictí de Santa Maria de Montserrat⁴ quan n'era prior el reverend pare fra García de Cisneros.⁵ Finalment, el tercer és de l'any 1611,⁶ corresponent l'abadiat de fra Antoni Jutge. Van ser escripturats pels notaris Miquel de Mojà i Jaume Honorat Franquesa, d'Igualada, i Joan Castell, d'Esparreguera, respectivament.⁷

3. ACA, AN, Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*.

4. El monestir de Montserrat va adquirir el castell i el terme de Collbató l'any 1377, després d'un llarg conflicte amb la família Durfort i d'haver d'indemnitzar la filla de Guillem Durfort amb 30.000 sous (Benet RIBAS I CALAF, *Annals de Montserrat (1258-1485)*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997 (Textos i Estudis de Cultura Catalana; 52), p. 215-217.

5. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), AN, Ig. 1033 (2), Jaume Honorat FRANQUESA, *Capbreu de Collbató, el Bruc i la Guàrdia de 1496*.

6. ACA, AN, Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*.

7. Entre finals del segle XV i el primer terç del segle XVIII els emfiteutes i vassalls de Collbató van ésser cridats a fer sis confessions generals els anys 1496, 1545, 1575, 1611, 1670 i 1726. Les dues del segle XVI no es conserven o, simplement, no han estat localitzades. ACA, AN, Ig. 1033 (2), Jaume Honorat FRANQUESA, *Capbreu de Collbató, el Bruc i la Guàrdia de 1496*; Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*; Ma. 34, Francesc NABOT I BELLERA, *Capbreu de Collbató de 1670*; i Llo. 381, Josep NOGUERA, *Capbreu de Collbató, el Bruc i la Guàrdia de 1726*.

El castell i el terme de Collbató. Els orígens: segles X-XII

El lloc de *Colle de Betone*, documentat per primera vegada l'any 931,⁸ va ser fundat dalt d'una serra, a ponent del turó on anys més tard seria erigit el castell i just en el punt on convergien dos antics i importants camins de repoblació: el que venia del Vallès, que creuava el Llobregat entre Monistrol de Montserrat⁹ i Esparreguera i entrava al poble pel nord, després de remuntar el coll que donava accés a la carena,¹⁰ i el de Barcelona, que ho feia pel sud, després de travessar les viles de Martorell i Esparreguera.

Aquí les dues rutes es fusionaven temporalment en una de sola, que continuava cap a ponent, es tornava a dividir més endavant i prenia direccions diferents una altra vegada: ara, un dels ramals s'encaminava cap a l'alta Anoia i el Bages, passant pel castell de la Guàrdia i després de deixar enrere el sender, encara dins del terme de Collbató i a l'alçada de la partida dels Clapers, que portava fins al monestir de Montserrat;¹¹ l'altre es dirigia cap a Piera.¹²

Els primers edificis es van aixecar, doncs, a l'indret on coincidien ambdues rutes: la del Vallès o de Monistrol i la de Barcelona. Es tractava d'un

8. Montserrat PAGÈS I PARETAS, *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, Barcelona: Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992 (Biblioteca Abat Oliva; 108), p. 424.

9. Des del segle XV, o potser fins i tot des d'abans i com a conseqüència del declivi del camí del Vallès, el tram que passava pel terme de Collbató fou conegut com el camí de Monistrol, ja que portava a aquesta vila veïna. Així, l'any 1496, Miquel Bosc i la seva dona Caterina confessaren unes cases que donaven al camí de Monistrol (ACA, AN, Ig. 1033 (2), Jaume Honorat FRANQUESA, *Capbreu de Collbató, el Bruc i la Guàrdia de 1496*, confessió de Miquel Bosch i Caterina).

10. Hom assegura que el nom de Collbató prové de la unió del nom comú *coll*, que fa referència a la muntayola o serralada que calia ascendir, i de l'antropònim d'origen germànic *Betone* o *Betó*, que devia ser el nom de la persona que inicialment va posseir i fortificar el lloc (Montserrat PAGÈS I PARETAS, *Art...*, p. 424).

11. La «via qui ascendit in Monte Serrato» és esmentada en un document de l'any 945 (Antoni PLADEVALL (coord.), *Catalunya romànica*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992, vol. XIX, p. 306).

12. Miquel VIVES I ROIG, *L'evolució històrica de la xarxa viària entre el Llobregat i el Foix*, Barcelona, 2007 (tesi doctoral inèdita), p. 102; i Jaume CODINA, Josep MORAN i Mercè RENOM (int.), *El Baix Llobregat el 1789. Respostes al qüestionari de Francisco de Zamora*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992 (Textos i Estudis de Cultura Catalana; 28), p. 116.

conjunt patrimonial incipient, format per unes quantes cases que foren alienades a banda i banda dels dos vials; per l'església parroquial, esmentada l'any 1062,¹³ el fossar i l'hospital.¹⁴ Aquest temple, consagrat a Sant Corneli, fou bastit a la vorera sud del camí de Barcelona, al costat mateix de la porta de la vila que mirava cap a occident —a partir d'ara portal de Montserrat— i al lloc on la unió de les dues artèries formava una petita plaça.¹⁵ Era un nucli urbà modest i reduït, disposat en forma de ve,¹⁶ que fou convenientment fortificat amb un portal coronat amb una torre quadrada que controlava les entrades i eixides per la banda de sol ponent —va ser desmuntat a finals del segle XVIII—¹⁷ i probablement dos portals més dels quals de moment no se'n tenen referències, ni documentals ni arqueològiques, però que forçosament havien de vigilar els accessos pel cantó de sol naixent i que degueren anar reculant a mesura que el poble s'allargava. El complex defensiu es complementava amb les parets del darrere de les cases, altes i sense obertures, que feien la funció de muralla, i un vall que circumdava parcialment el perímetre.¹⁸

Més enllà, fora dels murs de la vila, hi havia les parellades,¹⁹ que eren terres de conreu adscrites en aquesta època, i almenys de manera parcial,

13. Josep BAUCCELLS I REIG, Àngel FÀBREGA I GRAU, Manuel RIU I RIU, Josep HERNAN-DO I DELGADO i Carme BATLLE I GALLART (ed. i est.), *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, Barcelona: Fundació Noguera, 2006 (Diplomatari; 39), vol. III, p. 1637.

14. L'hospital de Collbató era situat entre l'església i el portal de Montserrat. L'any 1375 Guillem Durfort li va fer una deixa testamentària de 80 sous, 70 dels quals eren per a un llit per als pobres (Benet RIBAS I CALAF, *Annals...*, p. 209).

15. Jaume CODINA, Josep MORAN i Mercè RENOM (int.), *El Baix Llobregat...*, p. 117.

16. Vegeu Apèndix núm. 2.

17. Jaume CODINA, Josep MORAN i Mercè RENOM (int.), *El Baix Llobregat...*, p. 116.

18. Els murs gruixuts dels darreres d'alguns edificis avalen aquesta funció defensiva primerenca, mentre que l'existència d'un fossat és esmentada en moltes confessions. L'any 1496 Pau Vacarisses declarava que tenia dues cases al carrer Major, una de les quals limitava «cum vallo dicti loco» per la banda de migdia (ACA, AN, Ig. 1033 (2), Jaume Honorat FRANQUESA, *Capbreu de Collbató, el Bruc i la Guàrdia de 1496*, confessió de Pau Vacarisses).

19. L'any 945 els comtes Sunyer i Riquilda van donar al monestir de Santa Cecília de Montserrat diversos aous al lloc de Collbató. Entre aquests béns hi havia set parellades perquè «melius probi homines invenire potuerunt» (Antoni PLADEVALL (coord.), *Catalunya...*, vol. XIX, p. 306).

al domini del castell,²⁰ les eres, una de les quals també pertanyia al castell,²¹ i tres basses: la del Castell, coneguda més tard com la bassa de la Vila, al costat del camí del Vallès; la del Vall, a tocar del de Barcelona; i la del Pla, que fou oberta a prop del portal de Montserrat.²² Foren excavades al costat de cada una de les portes d'entrada i eixida del nucli urbà, en part com a mesura sanitària, ja que l'aigua estancada era un important focus d'infeccions. Molt probablement devien estar comunicades entre elles pels fossats, per on devia circular l'aigua de la pluja que finalment era recollida en aquests dipòsits i utilitzada per a regar, abeurar els animals i rentar la bugada. L'aigua de boca, molt escassa en aquestes contrades, provenia d'un pou que hi havia a prop de la bassa del Castell i d'un parell de surgències conegudes com la font del Raig —posteriorment anomenada la font de la Salut— i la font Closa, ubicades extramurs, a la part de tramuntana i, més concretament, a la vall que forma el torrent de Santa Maria —ara de la Salut.²³

Les masies es concentraven, de moment, a l'altra banda de la riera del Torrent Mal, que travessa el terme d'oest a est, i de manera especial a la zona coneguda com les Manonelles, on l'any 945 ja s'esmenta l'existència del «manso de Bonuces» o Banusses, a part de l'església de Santa Margarida i de diversos alous.²⁴

El creixement demogràfic i l'expansió agrícola, que van caracteritzar la història dels flamants comtats catalans entre els segles X i XIII,²⁵ es van deixar sentir amb força també en aquestes contrades montserratines. La

20. L'any 1611, Salvador Mercader confessava una peça de terra situada a les Parellades que antigament havia estat de Guillem Durfort (ACA, AN, Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*, f. 55r).

21. Joana Broquetes declarava, l'any 1611, tenir un estable al costat de l'era del castell (ACA, AN, Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*, f. 23r).

22. ACA, AN, Ig. 1033 (2), Jaume Honorat FRANQUESA, *Capbreu de Collbató, el Bruc i la Guàrdia de 1496*, confessió de Miquel Janer; i Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*, f. 48r.

23. Jaume CODINA, Josep MORAN i Mercè RENOM (int.), *El Baix Llobregat...*, p. 119. Fra Gregorio de Argaiz també es féu ressò de l'avantatge que suposava tenir l'aigua tan a prop «entre él [el castillo] y la Montaña» (Gregorio de ARGAIZ, *La Perla de Cataluña*, Madrid: Imprenta de Andrés García de la Iglesia, 1677, p. 20).

24. Antoni PLADEVALL (coord.), *Catalunya...*, vol. XIX, p. 306.

25. Josep M. SALRACH, «El procés de feudalització» a Pierre VILAR (dir.), *Història de Catalunya*, Barcelona: Edicions 62, 1987, v. II, p. 253-283 i 399-438.

disponibilitat de terres susceptibles de ser ocupades i, sobretot, el fet de ser el lloc de pas de molts dels romeus que peregrinaven fins a Montserrat —aquest camí fou fressat durant segles per molts fidels anònims i per un gran nombre de personatges importants com ara reis,²⁶ nobles, ambaixadors, comerciants i viatgers adinerats procedents de la Ciutat Comtal—, devien fer de Collbató un lloc d'oportunitats i de futur, capaç d'atraure nous pobladors i de generar noves expectatives de negoci. De manera que a Collbató, igual que a la resta de la Catalunya Vella, la prosperitat d'aquesta època cal atribuir-la, d'una banda, a l'augment de la població, que va créixer amb l'arribada de colonitzadors gràcies als quals van augmentar tant el nombre absolut d'habitants com la taxa de natalitat; i a l'abundància d'aliments —òbviament la disponibilitat de braços per treballar i de terres per eixarmar va afavorir l'expansió ininterrompuda dels conreus—, que va ajudar a mantenir la mortalitat a la baixa i a allargar l'esperança de vida.²⁷ I, d'altra banda, i de manera molt més singular, a l'existència d'un motor econòmic que va anar a més a mesura que Montserrat s'anava consolidant com un dels grans centres de peregrinació del sud d'Europa.²⁸

Les dades del fogatge de 1368 avalen aquestes afirmacions, ja que atorga al castell i terme de Collbató un total de quaranta-dos focs.²⁹ Aquest

26. Quan Pere III va pujar a Montserrat, el 29 d'abril de 1344, ho va fer pel camí de la Costa de Collbató (Francesc Xavier ALTÉS I AGUILÓ, «Introducció» a Benet RIBAS I CALAF, *Annals...*, 1997, p. 5-126, p. 67).

27. Carme BATLLE, «L'expansió baixmedieval (segles XIII-XV)» a Pierre VILAR (dir.), *Història...*, v. III, p. 86.

28. La bibliografia és, en aquest tema, molt abundant. Hom pot consultar Anselm M. ALBAREDA, *Història de Montserrat*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988 (Club de butxaca; 58), p. 137-147.

29. Les referències del capbreu de 1369 que apareixen a les confessions fetes l'any 1611 (ACA, AN, Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*) són parcials i aleatòries, tot i així permeten seguir el rastre d'uns vint-i-sis emfiteutes, vint-i-quatre dels quals vivien a la vila i els dos restants al rodal. Caldria afegir-hi, encara, sis pagesos més de mas que no eren emfiteutes del castell, sinó d'altres senyors com els monestirs de Santa Cecília, Montserrat i Sant Cugat del Vallès, i les esglésies de Sant Miquel de Montserrat i Sant Pau de la Guàrdia, i que, en conseqüència, no van haver de fer l'esmentada confessió. Això elevaria a uns trenta-dos els caps de casa de Collbató. Una xifra que podria pujar fins als quaranta-dos caps que esmenta el fogatge, si tenim en compte que molts propietaris útils no disposaven de la còpia de la confessió del 1369, ja fos perquè l'havien extraviat, perquè s'havien apropiat il·legalment del bé en qüestió o perquè no els havia estat transferida pel venedor. Sembla, doncs, que el fogatge de 1368 s'ajustava força a la realitat demogràfica de Collbató.

enregistrament, però, va ser executat en plena fallida baixmedieval i després de la pandèmia de pesta negra del període 1348-1350 i del rebrot de 1362, que van provocar la mort d'un gran nombre de persones i l'èxode de moltes altres.³⁰ Això vol dir, doncs, que durant el segle XIII, i abans per tant de l'esclat de la crisi, la població de Collbató havia de ser superior a la que diu aquest recompte fiscal.

L'increment del nombre total d'habitants va obligar a construir noves residències, la majoria de les quals es concentraren a la vila, on s'anaren arrencant a una banda i a l'altra dels dos camins abans esmentats, fent créixer la primitiva població en direcció est, fins a tocar els contraforts del puig del castell.³¹ La nova trama urbana, que sembla que hauria quedat definitivament estructurada cap a mitjan segle XIII, estava formada per quatre carrers, que encara avui en dia constitueixen el cor històric del poble. A la banda de tramuntana hi havia el camí del Vallès o de Monistrol, que fou l'origen del carrer Sobirà o de Dalt, que s'estenia des de la plaça que hi havia al davant de l'església fins a l'alçada de la bassa del Castell, des d'on s'encaminava cap al nord per iniciar el descens vers el riu Llobregat. La prolongació d'aquest vial, des de l'esmentada bassa fins a les roques del turó on s'erigia la fortalesa, era coneguda com el carrer d'en Soler o del Pou, perquè allà, i en un indret que de moment ens és desconegut, sembla que hi havia hagut un pou. Per sota d'aquests dos carrers transcorria el carrer Major, que seguia el traçat del camí de Barcelona, conegut també com el camí d'Esparreguera o de Montserrat. Era l'artèria urbana més important, ja que enllaçava els portals de migdia i de ponent, i el lloc de pas dels romeus que es dirigien cap al monestir. La part inicial del trajecte —conegut al segle XVIII amb el nom de carrer del Bon Aire— començava al llindar del portal de Barcelona i transcorria enganxada al peu de la costa del castell, que estava deshabitada i ocupada per feixes, mentre que els edificis es concentraven a l'altre cantó, on els murs posteriors complien una funció defensiva. El tram restant, fins a arribar al portal de Montserrat, seguia un itinerari gairebé paral·lel al del carrer Sobirà. Sembla que ambdues artèries estaven comunicades per alguns

30. Carme BATLLE, «L'expansió...», v. III, p. 251-257.

31. Aquest fenomen està documentat a moltes altres poblacions i ciutats catalanes, com Barcelona, on també s'hagué d'ampliar el perímetre murallat (Carme BATLLE, «L'expansió...», v. III, p. 90).

carrerons transversals, com el que duia a la bassa del Castell o el que vorejava el turó de la fortalesa³² i d'on eixia, segons es dedueix d'algunes confessions, un corriol que pujava fins a dalt del cim.³³ Aquesta flamant xarxa urbana es va omplir de cases. Les més grans i importants, equipades amb estables, corrals, pallisses, trulls i cellers, es concentraven als carrers Major i Sobirà, a la plaça i al portal de Barcelona, mentre que les més petites i humils ho feien al del Pou i a prop de l'esmentada porta del camí que venia de la Ciutat Comtal.

El capbreu de 1369 reflecteix la consolidació d'almenys set famílies —Folquet, Pisa, Ramon, Roca, Faus, Maians i Serrió—, residents totes elles a la vila, que abans de l'esclat de la recessió ja posseïen patrimonis urbans i rústics importants. Aquesta riquesa havia d'estar directament relacionada amb el negoci dels pelegrinatges a Montserrat, bé proveint les taules del monestir amb una part del pa i el vi amb què eren obsequiats els visitants o bé prestant serveis de boca, allotjament i guiatge a les persones i els animals que arribaven al poble camí de la basílica. De fet, durant el primer quart del segle XIV el monestir ja havia demanat a Jaume II que permetés la construcció d'hostals en alguns indrets propers on els romeus poguessin proveir-se dels queviures necessaris i reduir així la despesa que suposava per al cenobi haver de donar aquest servei a tots ells. El rei s'hi negà amb l'argument que calia continuar la tradició d'acollir i alimentar els pelegrins amb pa i vi suficients per a tothom.³⁴ L'oposició reial, però, no devia afectar l'obertura de negocis d'aquesta mena a Collbató, que escapava al seu domini i on durant els segles següents funcionaren diversos hostals, tal com tindrem ocasió de veure. A més, molts cavallers devien deixar els seus animals al poble, bé perquè feien l'ascensió a peu o bé perquè agafaven cavalcadures descansades. Aquesta demanda explicaria l'existència tant de farraginals a la costa del castell i a l'altra banda del vall, d'on devia sortir el pinso per a les cavalleries, com del gran nombre d'estables que hi havia a l'interior del

32. Vegeu Apèndix núm. 2; i Jaume CODINA, Josep MORAN i Mercè RENOM (int.), *El Baix Llobregat...*, p. 117.

33. ACA, AN, Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*, f. 28v; i Ig. 1033 (2), Jaume Honorat FRANQUESA, *Capbreu de Collbató, el Bruc i la Guàrdia de 1496*, confessions de Pere Tria i de Miquel i Antoni Mercader.

34. Francesc Xavier ALTÉS i AGUILÓ, «Introducció» a Benet RIBAS i CALAF, *Annals...*, p. 54.

recinte murallat,³⁵ en els quals devien descansar mentre els seus propietaris pujaven muntanya amunt. Cal tenir present, així mateix, que l'interès dels monjos per aconseguir el domini senyorial i jurisdiccional de Collbató es devia, en bona part, al fet que pel seu terme transcorria «*el camino público que va al monasterio y por donde han de pasar los peregrinos y rompietas que concurren a visitarle*»,³⁶ de manera que amb la compra d'aquest lloc l'any 1377 es devien assegurar, entre altres avantatges, el funcionament d'una xarxa d'albergs i estables privats que proporcionarien serveis als transeünts i rendes a la comunitat benedictina.

A part dels edificis civils també es van fer altres construccions de caràcter militar i senyorial. En aquest apartat destaca el castell, esmentat per primera vegada l'any 1113.³⁷ Fou erigit, en paraules de fra Gregorio de Argaiz, «*en un peñasco muy fuerte, por ser la subida por una parte y por otra muy dificultosa*»,³⁸ des d'on controlava les anades i vingudes pels camins de Barcelona i Monistrol. Estava format per una torre rodona, que encara es conservava en bona part l'any 1789 quan Francisco de Zamora va enviar el seu famós qüestionari, i per una construcció quadrada, «*con sus ventanas correspondientes*», que l'envoltava i de la qual es deia, a finals del segle XVIII, que havia estat «*castillo y casa del señor*». ³⁹ Una altra obra important van ser els dos portals: el de Montserrat, que fou bastit al costat de l'església, entre el fossar i la casa dels Osset i coronat per una torre quadrada, i el de Barcelona, erigit a sota mateix de la fortalesa. Està format per un parell d'arcades, una de mig punt i una altra d'ogival,⁴⁰ amb sengles edificis a una banda i a l'altra i amb la bassa comuna dita del Lledó al davant.⁴¹ La construcció del cantó de ponent era una casa que va

35. ACA, AN, Ig. 1033 (2), Jaume Honorat FRANQUESA, *Capbreu de Collbató, el Bruc i la Guàrdia de 1496*; i Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*, diverses confessions.

36. Francesc Xavier ALTÉS I AGUILÓ, «Introducció» a Benet RIBAS I CALAF, *Annals...*, p. 216.

37. Benet RIBAS I CALAF, *Història de Montserrat (888-1258)*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990 (Textos i Estudis de Cultura Catalana; 19), p. 131.

38. Gregorio de ARGAIZ, *La Perla...*, p. 20.

39. Jaume CODINA, Josep MORAN i Mercè RENOM (int.), *El Baix Llobregat...*, p. 122.

40. Montserrat PAGÈS I PARETAS, *Art...*, p. 423.

41. ACA, AN, Ig. 1033 (2), Jaume Honorat FRANQUESA, *Capbreu de Collbató, el Bruc i la Guàrdia de 1496*, confessió de Mateu Fontanal.

ser establerta l'any 1280 per Guillem de Montserrat,⁴² aleshores senyor del castell de Collbató, a Jaume Serrió, pagès del mateix lloc.⁴³ Al peu del turó hi havia hagut diverses dependències del castell, com l'estable i l'era, i algun equipament senyorial d'ús comunitari, com el forn de puja.⁴⁴ La resta de monopolis feudals es concentraven més amunt del portal de Barcelona i sempre al cantó de ponent on els edificis servien, tal com ja s'ha dit, per a tancar la vila. En aquest indret hi havia «la ferreria del senyor de dit lloch»,⁴⁵ que era una mica més amunt de la casa de Jaume Serrió, i la taverna amb un pati al darrere, que era al costat d'aquest edifici.⁴⁶

L'increment de la població també va contribuir a la proliferació del nombre de masos, que durant aquesta època s'anaren distribuint al llarg d'una mena de semicercle que s'estenia per la perifèria del terme de Collbató, des de l'est fins a l'oest, agrupats en quatre nuclis molt definits. Al flanc sud-oriental, entre el riu Llobregat i els termes de Monistrol de Montserrat i Esparreguera, hi trobem un petit estol d'heretats repartides per la vall que forma el torrent de Santa Maria que baixa des de Collbató —masos Salfores o Celfós—⁴⁷ i els costers drets i pedregosos de la muntanya de Montserrat —mas Vilardell—⁴⁸ i la serra de can Rubió —mas Serra.⁴⁹ A l'altre extrem, a tocar de les terres bruquetanes i escampats pels contraforts montserratins i la rodalia, hi ha documentats els masos Clapers,

42. Entre els anys 1113 i 1291 el castell de Collbató va pertànyer als Montserrat, una nissaga de la casa vescomtal de Barcelona. Aquest Guillem de Montserrat va vendre el castell de Collbató a Guillem Durfort l'any 1291 (Benet RIBAS I CALAF, *Història...*, p. 131).

43. ACA, AN, Ig. 1033 (2), Jaume Honorat FRANQUESA, *Capbreu de Collbató, el Bruc i la Guàrdia de 1496*, s/f, confessió de Mateu Fontanal.

44. ACA, AN, Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*, f. 23v i 7v.

45. Alguns pagesos estaven obligats a pagar el lloçol al ferrer (ACA, AN, Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*. Hom pot veure, entre d'altres, la confessió de Miquel Marcas, f. 3r).

46. ACA, AN, Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*, f. 16v i 22v.

47. L'any 1260 Berenguer de Montserrat, senyor de Collbató, va donar al monestir el mas de Salfores (Benet RIBAS I CALAF, *Annals...*, p. 131).

48. ACA, AN, Ig. 1033 (2), Jaume Honorat FRANQUESA, *Capbreu de Collbató, el Bruc i la Guàrdia de 1496*, confessió de Joan Cordelles.

49. ACA, AN, Ig. 1033 (2), Jaume Honorat FRANQUESA, *Capbreu de Collbató, el Bruc i la Guàrdia de 1496*, confessió de Pere Tria.

Maçanera i Solà.⁵⁰ Una tercera nebulosa formada pels masos Auleguers —actualment can Delmases—,⁵¹ Turell,⁵² Pi del Còdol,⁵³ Pla i Duran —can Llates—⁵⁴ es distribuïa al llarg de la riera del Torrent Mal. Finalment, hi havia l'agrupació més important i ja esmentada de les Manonelles, que aplegava, a part del mas Bonuces o Banusses, altres finques com l'alou amb arbres que l'any 1041 «*Bonefilio, Wifredo, Domenico, Vital y Seniofredo y las señoras Richildis, Fruia y Bonucia y Wilsa*» van donar a la casa regular de Sant Miquel;⁵⁵ el capmàs del difunt Honorat, que l'any 1042 fou lliurat a la mateixa església per la vescomtessa Riquilda i els seus fills, Guislabert i Udalart;⁵⁶ aquell altre *mansum* que el 18 de setembre de 1062 el vescomte Udalart i la seva muller Viva van donar a l'església de Sant Miquel de Montserrat;⁵⁷ la hisenda que Dalmaci, abat de Santa Cecília, va rebre de Bernat Oliva i de la seva dona Guila, el 1089;⁵⁸ el mas de Manonelles, el delme del qual va ser transferit per Pere de Guàrdia i la seva muller Guila a Santa Maria de Montserrat l'any 1158,⁵⁹ o el mas jussà de Manonelles que el prior i els monjos de Montserrat van donar en feu a Ermessendis Andreua, al seu fill Pere i als seus descendents, l'any 1229.⁶⁰ En tot cas, en aquesta zona i època, els capbreus consultats permeten identificar fins a set masos: Banusses, que era un alou de l'església de Sant Pau

50. ACA, AN, Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*, f. 5v, 43r i 53v.

51. ACA, AN, Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*, f. 85r.

52. ACA, AN, Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*, f. 47v. L'any 1205 Guillem de Montserrat va donar a Santa Maria de Montserrat i al seu prior Guillem Adalbert unes terres a Collbató, «donde dicen Turello», un topònim que s'ha mantingut fins a l'actualitat (Benet RIBAS I CALAF, *Història...*, p. 213).

53. Aquest mas fou l'origen de l'actual barriada de la Font del Còdol. Vegeu Apèndix núm. 1.

54. ACA, AN, Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*, f. 84v, 81r i 48v; i ACA, AN, Ig. 1033 (2), Jaume Honorat FRANQUESA, *Capbreu de Collbató, el Bruc i la Guàrdia de 1496*, confessió d'Antoni Corderes.

55. Benet RIBAS I CALAF, *Història...*, p. 126.

56. Antoni PLADEVAL (coord.), *Catalunya...*, v. XX, p. 304.

57. Per les afrontacions que dona el document de cessió podria ser el mas Dolo, ara can Perellong (Benet RIBAS I CALAF, *Història...*, p. 83).

58. Benet RIBAS I CALAF, *Història...*, p. 178.

59. Benet RIBAS I CALAF, *Història...*, p. 193.

60. Benet RIBAS I CALAF, *Història...*, p. 232.

de la Guàrdia,⁶¹ Dolo —actualment can Perellong—, Manonelles —can Dolcet—, Pi de Manonelles i Andreu i dues heretats que segles més tard serien conegudes com els masos Fossalba o Jorba —can Martí Joan—, que era un alou de la Infermeria de Sant Cugat del Vallès,⁶² i Rovira —can Guineu.⁶³

La pressió demogràfica també va afectar la resta del territori, i més concretament la zona compresa entre la muntanya i la riera del Torrent Mal.⁶⁴ Aquesta àrea fou reservada per als vilatans, que foren els encarregats d'extirpar la vegetació originària; netejar el sòl de còdols procedents de les pudingues montserratines, en uns llocs, i de la mateixa roca mare, en uns altres; aixecar marges i habilitar feixes per tal de transformar en conreus els contraforts i les costes de la muntanya i les serres adjacents; obrir rases per a canalitzar l'aigua i evitar l'erosió del sòl; traçar camins per a comunicar la vila amb les terres i els masos, així com cercar fonts i excavar basses per a recollir l'aigua de la pluja. De mica en mica, i tal com es dedueix de les referències que es conserven del capbreu de 1369, durant els primers segles medievals ja es posaren en explotació els plans assolellats i fèrtils que s'estenen al peu del massís montserratí —les Parellades, les Matoses, la Garriga, el Còdol, el Pla de l'Hospital, la Bassa del Pla, els plans dels camins de Montserrat, Piera i el Bruc, els Clots, les Llongànies i el Vinyer, entre d'altres—; les petites valls —la coma de les Matoses o les Comes de sota el castell—; els turons —farraginals del Castell—; les serres —Gatells i Rubió—; els costers rocosos del massís montserratí —els Graus i les Escales—; les obagues —les Bonetes i la costa de la Cervera—, i les torrenteres del terme de Collbató, fins a ocupar gairebé tota la terra disponible.⁶⁵

61. APB, Francesc CODINES, *Capbreu de Sant Pau de la Guàrdia, 1505*, confessió de Gabriel Fossalba.

62. ACA, Monacals, Ambròs CASTELLS, *Capbreu de l'Infermeria de Sant Cugat del Vallès, 1598-1600*, f. 74v.

63. ACA, AN, Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*, f. 62v, 65v, 68v, 63v i 75r.

64. Vegeu Apèndix núm. 1.

65. ACA, AN, Ig. 1033 (2), Jaume Honorat FRANQUESA, *Capbreu de Collbató, el Bruc i la Guàrdia de 1496*; i Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*.

Segles XIV-XV

Aquesta prosperitat, però, tenia els dies comptats. La sobreexplotació ininterrompuda dels recursos naturals, en especial de la terra, va acabar passant factura. La caiguda de la productivitat es va començar a manifestar a començament del segle XIV d'una manera generalitzada a tot el Vell Continent i es va prolongar durant gairebé tota la centúria següent, malgrat algunes diferències cronològiques i geogràfiques, com a Catalunya, on cal esperar fins al 1333 per trobar «lo primer mal any»⁶⁶ i on la recessió es complicà encara més com a conseqüència de l'encadenament de conflictes armats al llarg dels segles XIV —guerra dels Dos Peres, 1356-1369— i XV —guerra Civil Catalana, 1462-1472. Arreu, però, les males collites, agreujades per la presència de fenòmens climàtics i naturals adversos, van provocar una escassetat permanent de cereals i el desencadenament d'un cicle malèfic marcat per la carestia alimentària, la fam, la desnutrició i la mort. L'esclat de pandèmies com la pesta negra, que va assolir Europa entre els anys 1348 i 1350, va provocar una mortalitat catastròfica generalitzada que va penalitzar sobretot les ciutats, on l'amuntegament i la manca d'higiene facilitaven els contagis i provocaven nombroses víctimes. Altres rebrots, ocorreguts als llarg dels segles XIV i XV, contribuïren a enfonsar encara més la demografia europea, en general, i la del Principat, en particular.⁶⁷ El camp, però, tampoc no va quedar-ne al marge. Ben al contrari, les zones agrícoles van viure un procés de pèrdua de població a gran escala com a conseqüència dels traspassos provocats per la fam, les malalties i la pesta, però també per l'èxode de molts camperols que renunciaven als seus drets d'emfiteutes i deixaven les explotacions estèrils i incapaces d'alimentar-los per anar a viure a les ciutats, atrets pels elevats salaris que pagava la manufactura urbana, sotmesa a una sagnia permanent de personal, i els avantatges fiscals i personals que els oferien llurs governs.⁶⁸ El despoblament va provocar l'abandonament d'un gran nombre de masos, conreus i habitatges. Molts cultius esdevingueren erms i moltes cases i masies desaparegueren. Només van sobreviure les explotacions grans i viables que ocupaven terres

66. Carme BATLLE, «L'expansió...», vol. III, p. 87.

67. Jordi NADAL, *Bautismos, desposorios y entierros. Estudios de historia demográfica*, Barcelona: Editorial Ariel, 1992 (Ariel Historia), p. 49-50.

68. Francesc VALLS JUNYENT, *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya Interior. L'Anoia, 1720-1860*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996 (Biblioteca Abat Oliba, 167), p. 275-277.

fèrtils i que aprofitaren la conjuntura per annexionar-se —en molts casos de manera il·legal i sense pagar ni drets d'entrada, ni censos, ni altres càrregues senyoriales— les cases deshabitades i les finques rònegues. D'altres propietats, però, restaren vacants i desemparades a l'espera de poder ser establertes de nou. En tot cas, arreu la crisi baixmedieval va suposar la consolidació d'una nova classe de grans propietaris agrícoles i urbans, que en la majoria de casos es repartiren el domini útil de les heretats que havien quedat desemparades, però que també van recórrer a estratègies matrimonials a l'hora d'unir nissagues i finques.⁶⁹

La mortalitat catastròfica va afectar, així mateix, els contraforts montserratins, on les viles veïnes de Monistrol de Montserrat, Esparreguera i Olesa de Montserrat es planyien «*de las muchas mortaldades, guerras y otros males, que havían sucedido años atrás en el mundo*». També hi abundaren durant el quatre-cents els «*patios, suelos o sitios de casa [...] sin dueño y sin cobrar censo alguno*», les masies en «*lexiu (bravío) y deshabitadas*» i les terres «*incultas y hiermas*».⁷⁰

La vila i el terme de Collbató tampoc van poder escapar ni a l'impacte de la fallida agrícola i demogràfica, ni als seus malèvols efectes. Durant els segles XIV i XV la població local va seguir una tendència clarament negativa, tal com mostra aquest quadre, que concorda amb l'escenari de crisi generalitzada que acabem d'esmentar i amb la dinàmica general del Principat.

QUADRE NÚM. 1

EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ DE COLLBATÓ (1368-1496)

Any	Focs
1368	42
1380	32
1496	18*

Font: Josep MORAN i OCERINJAUREGUI, Antoni PLADEVALL, Sebastià RIERA i VIADER, Roger ALIER, Jaume CODINA i Montserrat PAGÈS i PARETAS, *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1984 (Primera reimpressió corregida), v. 8, p. 356; i ACA, AN, Ig. 1033 (2), Jaume Honorat FRANQUESA, *Capbreu de Collbató, el Bruc i la Guàrdia de 1496*.

* Aquest total no inclou ni els Jurats de la vila ni els emfiteutes forasters.

69. Carme BATLLE, «L'expansió...», 1987, vol. III, p. 251-257 i 263-266.

70. Benet RIBAS i CALAF, *Annals...*, 1997, p. 227, 263 i 268.

Les xifres són clares i contundents. Els quaranta-dos focs de l'any 1368, comptabilitzats en plena crisi, van anar a menys durant la resta del segle XIV i al llarg de tot el XV, tal com calia esperar, amb unes pèrdues absolutes de vint-i-quatre llars, equivalents al 57%, entre el fogatge de 1368 i el capbreu de 1496. La manca gairebé absoluta de documentació i, en conseqüència, de dades reals, ens impedeix aprofundir tant en les causes exactes que van originar aquest declivi demogràfic a escala local, com en la cronologia que va seguir. El context de crisi generalitzada que va caracteritzar aquest període històric i les experiències d'altres viles properes ens ajuden, però, a explicar i a entendre aquesta evolució. També aquí, doncs, cal atribuir el descens del nombre d'habitants a la convergència de les causes abans esmentades: la mortalitat catastròfica provocada per la fam, les epidèmies i els episodis de pesta ocorreguts durant els segles XIV i XV, i l'èxode d'algunes famílies cap a nuclis manufacturadors propers.⁷¹ Tal com es podia preveure, la caiguda de la població va provocar l'abandonament de moltes explotacions i habitatges i la desaparició de tots els masos localitzats a les costes de la muntanya de Montserrat — Vilardell, Celfós o Salfores, Serra, Clapers, Maçanera i Solà —, d'alguns de limítrofs amb la riera del Torrent Mal — Turell i Pla — i d'altres de la zona de les Manonelles — Bonuces o Banusses i Pi de Manonelles. En general, només van sobreviure les finques grans, que ocupaven terres fèrtils, assolellades i riques en aigua de les Manonelles — Dolo, Manonelles, Rovira, Fossalba i Andreu — i la riera del Torrent Mal — Aulaguers, Pi del Còdol i Duran. Molts edificis i residències de la vila van viure la mateixa sort. En els capbreus de 1496 i 1611 abunden les cases rònegues i ensorrades, així com els patis i els solars que antigament havien acollit *hospitiums* i casals. Segons aquestes dades a Collbató haurien desaparegut una vintena llarga d'habitatges, tot i que el nombre exacte és difícil de concretar ja que les confessions sovint són ambigües i no concreten el nombre exacte de residències que hi havia hagut a les diferents parcel·les. Entre els immobles afectats hi ha gairebé totes les cases del carrer d'en Soler o del Pou; una del carrer Sobirà; vuit més del carrer Major, entre les quals hi havia les de Guillem Pisa; tres més a tocar del portal de Barcelona, i una altra situada fora dels murs de la vila, al camí que portava a l'església de Santa Maria — ara de la Salut. Amb la desaparició d'aquests vilatans, que s'afegia a la dels pagesos

71. Aquest podria ser el cas de Jaume Pi i de la seva muller Margarida, que vivien a Martorell on ell feia de sastre. L'any 1392 es van vendre una peça de terra que tenien a Collbató (ACA, AN, Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*, f. 66v).

dels masos, moltes peces de terra de l'entorn de la vila també quedaren desateses i perdudes.⁷²

La sort d'aquestes finques rònegues no va ser gaire diferent de la que van experimentar la majoria d'heretats que havien estat abandonades en altres indrets de la geografia catalana. També aquí hi hagué un moviment, que degué bascular entre l'espontaneïtat i la il·legalitat premeditada, d'ocupació de moltes propietats rònegues per part de pagesos de Collbató i d'altres poblacions veïnes que havien sobreviscut a l'hecatombe demogràfica, tal com mostra aquest quadre.⁷³

QUADRE NÚM. 2

ELS MASOS RÒNECS DE COLLBATÓ I ELS NOUS EMFITEUTES (1496)

Masos rònecs	Emfiteutes que els confesaren l'any 1496
Vilardell	Joan Cordelles, d'Olesa de Montserrat
Salfores	Bernat Estruch, d'Esparreguera, i Jaume Tomàs, de Monistrol de Montserrat
Serra	Pere Tria, de la vila de Collbató
Clapers	Miquel i Antoni Mercader, de la vila de Collbató
Maçanera	Pere Tria, de la vila de Collbató
Solà	Miquel Janer, de la vila de Collbató
Turell	Pere Tria de la vila de Collbató, Gaspar Domènec del mas Rovira, Salvador Delmases del mas Auleguers i Antoni Corderes del mas del Pi
Pla	Antoni Corderes, del mas del Pi del Còdol
Banusses	Gabriel Fossalba, del mas Dolo de Manonelles i Joan Cardús, d'Esparreguera
Pi de Manonelles	Pere Alegre, del mas Manonelles

Font: ACA, AN, Ig. 1033 (2), Jaume Honorat FRANQUESA, *Capbreu de Collbató, el Bruc i la Guàrdia de 1496, diferents confessants* i Arxiu Parroquial del Bruc, APB, Francesc CODINES, *Capbreu de Sant Pau de la Guàrdia, 1505*, confessió de Gabriel Fossalba.

72. ACA, AN, Ig. 1033 (2), Jaume Honorat FRANQUESA, *Capbreu de Collbató, el Bruc i la Guàrdia de 1496*; i ACA, AN, Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*.

73. L'any 1446 el Monestir va iniciar un plet contra diversos «possessores de diferents masías del término del castillo de Esparraguera» que ocupaven finques deshabitades i vacants, «en gran daño y perjuicio del reverendo señor abad por no percibir les servidumbres personales» (Benet RIBAS I CALAF, *Annals...*, p. 263).

En el cas de les Manonelles i la riera del Torrent Mal les annexions esmentades es van completar, a més, amb l'apropiació de diverses heretats —masos de la Rocha, la Trona o Pedralbes, entre altres— que havien quedat vacants al veí castell de Pierola.⁷⁴ El resultat va ser la consolidació, en aquesta part del terme collbatoní, de vuit grans propietaris rústics que gestionaven finques extenses i fèrtils que els van assegurar la continuïtat de l'explotació fins a dates molt recents.⁷⁵ Quelcom similar va passar entre els pagesos rics de l'interior de la vila, que es van apropiar i repartir tant els casals ruïnosos que hi havia al poble com alguns dels masos i molts dels solars que hi havia al rodal. En uns casos van ser ocupacions espontànies, que després van obligar a fer nous establiments, com els que es van escriure l'any 1496, tot coincidint amb l'execució del primer capbreu corresponent al domini del monestir de Montserrat.⁷⁶ En altres casos, el nou propietari havia actuat legalment i havia aconseguit el domini útil mitjançant la compra⁷⁷ o la cessió senyorial. En tot cas, a finals del segle XV, la majoria de vilatans posseïen patis, horts, solars o edificis que anteriorment havien estat cases habitades.⁷⁸

74. ACA, AN, Ig. 768, Bartomeu COSTA, *Capbreu del magnífic Ramon de Calders, donzell del castell de Pierola, 1679*. Sobre la crisi baixmedieval a Pierola vegeu Francesc VALLS JUNYENT, *La dinàmica...*, p. 275-284.

75. Efectivament, i amb l'excepció del mas Andreu de Manonelles, la resta d'heretats van estar actives fins a la segona meitat del segle XX i algunes encara ho estan en l'actualitat (Arxiu Històric del Baix Llobregat [AHBL], Fons de l'Ajuntament de Collbató, C. 408, *Refundación de Amillaramiento*, 1942).

76. Miquel i Antoni Mercader, pare i fill, declaraven l'any 1496 que posseïen una casa situada davant del seu *Hospitium* major, «que antigament eren tres cases», i en les quals ara hi havia la pallissa, l'estable i el corral. Malgrat que els edificis els havien estat llegats pels seus avantpassats no disposaven de cap document de propietat, la qual cosa obligà a fer l'establiment corresponent (ACA, AN, Ig. 1033 (2), Jaume Honorat FRANQUESA, *Capbreu de Collbató, el Bruc i la Guàrdia de 1496*, confessió de Miquel i Antoni Mercader; i Ig. 1040, Jaume Honorat FRANQUESA, *Establiments de Collbató*, establiment a favor de Miquel i Antoni Mercader).

77. Tant Miquel Janer com Jaume Alegre van ampliar llurs cases principals mitjançant l'adquisició d'altres edificis contigus que antigament havien estat de Guillem Pisa i de Guillem Claro, respectivament (ACA, AN, Ig. 1033 (2), Jaume Honorat FRANQUESA, *Capbreu de Collbató, el Bruc i la Guàrdia de 1496*, confessió de Miquel Janer i d'Antònia, vídua de Jaume Alegre).

78. ACA, AN, Ig. 1033 (2), Jaume Honorat FRANQUESA, *Capbreu de Collbató, el Bruc i la Guàrdia de 1496*.

Les mateixes històries es repeteixen en l'àmbit agrícola, on l'existència de peces i finques rònegues va ser aprofitada per eixamplar camps i ampliar patrimonis. Com a exemples esmentarem només dos casos: el dels hereus de Mateu Osset, difunt, els tutors dels quals confessaven, entre d'altres, un tros al Querol, «que antigament eren dues peces de terra», i que els fou establert de nou en aquella mateixa data; i el de Pere Tria, que declarà, juntament amb els seus nombrosos béns patrimonials, tota l'heretat de Berenguer Folquet, formada per una casa, un corral, dos horts, dos olivars, un camp, un pla i sengles peces als Gatells, les Costes, la Closa i la bassa del Pla, que l'abat de Montserrat havia establert anys abans a favor del seu pare, Tomeu Tria, així com el mas derruït i deshabitat de la Serra i cinc peces més de terra comprades totes elles entre finals del segle XIV i mitjan segle XV aprofitant, molt probablement, la delicada conjuntura econòmica per adquirir-les a bon preu.⁷⁹

Aquesta redistribució de la propietat urbana i rústica va convertir els pagesos de la vila, com succeïa amb els dels masos, en propietaris d'edificis i grans finques agrícoles i els va consolidar com un col·lectiu pròsper. Per bé que a Collbató i el seu terme hi havia menys habitants, tots ells eren pagesos potents i rics que no tan sols es repartien el domini útil de cases i terres, sinó que també es beneficiaven del negoci que generava el pas de pelegrins. L'existència d'una carnisseria pública,⁸⁰ d'una ferreria,⁸¹ de diversos hostals privats com el de Pere Tria, on es va fer la capbreu de 1496, i dels estables i farraginals esmentats anteriorment,⁸² fan pensar de nou en el funcionament de negocis relacionats tant amb l'acolliment i el proveï-

79. ACA, AN, Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*, f. 17r; i Ig. 1033 (2), Jaume Honorat FRANQUESA, *Capbreu de Collbató, el Bruc i la Guàrdia de 1496*, confessió de Pere Tria.

80. ACA, AN, Ig. 1033 (2), Jaume Honorat FRANQUESA, *Capbreu de Collbató, el Bruc i la Guàrdia de 1496*, confessió dels honorables jurats de la vila de Collbató. L'any 1431 l'abat i els monjos de Montserrat van concedir a Pere Tria i a Jaume de Montfahy la facultat de tallar i vendre la carn de la vila de Monistrol de Montserrat, «así para el abasto del Monasterio como de los de la villa y a los Romipetas y transeuntes; con carga de pagar anualmente al monasterio 20 florines de oro de Aragón» (Benet RIBAS I CALAF, *Annals...*, p. 256).

81. ACA, AN, Ig. 1033 (2), Jaume Honorat FRANQUESA, *Capbreu de Collbató, el Bruc i la Guàrdia de 1496*, confessió de Mateu Fontanal.

82. ACA, AN, Ig. 1033 (2), Jaume Honorat FRANQUESA, *Capbreu de Collbató, el Bruc i la Guàrdia de 1496*.

ment dels pelegrins i de les seves cavalcadures com amb el seu transport i guiatge.⁸³

Segles XVI i XVII

És cert que aquí, com succeïa a la resta del país, al final del quatre-cents hi hagué una evident davallada demogràfica,⁸⁴ però també és veritat que hi començava a haver senyals inequívocs d'una incipient prosperitat, que anticipaven un nou cicle de creixement que el futur s'encarregaria de confirmar. La desaparició dels capbreus dels anys 1545 i 1575 i la manca d'estudis històrics de caràcter local ens impedeixen, de moment, tractar de ple la nova centúria i reconstruir-ne l'evolució demogràfica, urbana i econòmica. Tot i així disposem de dades aïllades i molt puntuals que ens ajudaran, si més no, a fer algunes valoracions sobre l'evolució d'aquestes variables en l'àmbit de Collbató i a establir paral·lelismes amb la dinàmica catalana. Pel que fa a la població sabem que l'any 1553 es van comptabilitzar vint focs,⁸⁵ dos més que en el capbreu executat cinquanta-set anys abans. Es tracta d'un creixement modest, que encaixa amb la «recuperación demogràfica lenta» que hom atribueix a la resta del Principat,⁸⁶ però també molt significatiu, ja que per primer cop es trenca amb la rutina negativa de les dues centúries anteriors i s'imposa una tendència ascendent. En l'àmbit urbanístic també cal parlar de continuïtat, ja que en aquestes condicions no es devien crear nous habitatges, però tampoc no se'n devien destruir. De manera que a mitjan segle XVI Collbató devia oferir una imat-

83. El 14 de setembre de 1793 el baró de Maldà i un grup d'acompanyants van arribar a l'hostal de Collbató on només van trobar dos rucs, ja que la resta d'animals del poble eren a dalt a Montserrat. Allà van esperar l'arribada de «los arris ab les persones que hi anaven sobre, i ab les dones i mossos a peu per guiar-los». A dos quarts de sis de la tarda van començar l'ascens del camí de la Costa asseguts dalt dels rucs i una hora i mitja més tard arribaren al monestir (Rafael D'AMAT I DE CORTADA, *Calaix de sastre, II, 1792-1794*, Barcelona: Curial, 1987, p. 131-132).

84. El professor Jordi Nadal atorga a la població catalana de 1497 el qualificatiu de «cifra mínima» (Jordi NADAL, *Bautismos...*, p. 50).

85. En realitat hi havia vint-i-un focs, però nosaltres hem eliminat, per coherència, el vicari parroquial, mossèn Bartomeu Marquès (Josep IGLÉSIES, *El fogatge de 1553. Estudi i transcripció*, Barcelona: 2 vols., Fundació S. Vives Casajoana, 1979-1981, vol. 1, p. 411).

86. Jordi NADAL, *Bautismos...*, p. 50.

ge molt similar a la de feia cinquanta anys, amb un nucli urbà molt esponjat, circumscrit encara dins del perímetre murallat medieval, i amb tots els masos concentrats al costat de la riera del Torrent Mal i al veïnat de les Manonelles. Finalment, en els camps econòmic i social retrobem el lideratge de les velles nissagues locals, que van saber aprofitar els avantatges que els oferien tant les extenses i fèrtils explotacions que ara posseïen, com els bons equipaments agropecuaris —corrals, estables, pallisses, eres i trulls— de què disposaven i les oportunitats de negoci que es derivaven de la seva estratègica condició de portal d'accés al monestir de Montserrat.⁸⁷ Dels beneficis d'aquesta conjuntura econòmica en donen fe la continuïtat de la majoria de les grans famílies sorgides de la crisi baixmedieval⁸⁸ i, de manera molt especial, l'èxit social de dues d'elles: la Gargall, amb residència al carrer Major, on Antoni regentava un hostel a mitjan segle XVI, i l'Osset, que ocupava les cases que hi havia davant de l'església, al costat del portal de ponent. Aquest parell de nissagues foren el bressol de dos personatges importants: Tomàs Gargall, que primer fou escolà de Montserrat, més tard membre de l'orde de Sant Joan de Jerusalem i finalment, a partir de 1578, bisbe de la diòcesi de Malta, on introduí i implantà la Companyia de Jesús;⁸⁹ i Francesc Osset, que estudià medicina i fou ciutadà honorat de Barcelona.⁹⁰

A Catalunya, el llarg període que abraça la segona meitat del XVI i el primer quart del XVII es va caracteritzar per un creixement moderat, però positiu, de la població. L'evolució fou lenta i les xifres modestes, però per primera vegada des de la crisi baixmedieval el Principat acumulava nous habitants i aconseguia eixamplar el seu potencial humà, en bona part gràcies a l'arribada d'immigrants francesos.⁹¹ Aquest escenari de prosperitat continguda és extensible també al cas de Collbató, on el capbreu executat

87. En aquesta època a Collbató hi havia, com a mínim, dos hostals: el de Joan Tria i el d'Antoni Gargall (ACA, AN, Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*, f. 5r i 28r).

88. Vegeu Apèndix núm. 3.

89. Miquel BATLLORI, «Del col·legi a la universitat de Malta: una fundació del bisbe Gargall», a DD. AA., *A través de la història i la cultura*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1979, p. 283-290; i Assumpta MUSET PONS, «El bisbe Tomàs Gargall i el guerriller Francesc Bernich: dos collbatonins que van fer història», *Materials del Baix Llobregat* (Sant Feliu de Llobregat), 5 (1999), p. 123-128.

90. ACA, AN, Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*, f. 10v.

91. Jordi NADAL, *Bautismos...*, p. 50-53.

l'any 1611 mostra un lleuger augment del nombre de pagesos respecte al fogatge de 1553. En aquesta ocasió van comparèixer un total de vint-i-quatre emfiteutes,⁹² setze dels quals vivien a la vila i vuit als masos del veïnat de les Manonelles i la riba dreta del Torrent Mal. Tot i que hi ha una gran continuïtat genealògica, tal com ja s'ha dit més amunt, i gairebé totes les nissagues que habitaven la vila i el terme de Collbató l'any 1553 encara hi romanien al cap de cinquanta-vuit anys,⁹³ també s'aprecien algunes novetats. Per una banda, es detecta la desaparició de les llars d'Antoni Geraldet, els béns del quals van passar per via matrimonial a mans de Salvador Mercader, pagès i hostaler del carrer Major,⁹⁴ la d'Antoni Gargall, els descendents del qual residien a la Ciutat Comtal, i la de Montserrat Mercader; i, per l'altra, la incorporació de quatre flamants caps de casa. Això vol dir, doncs, que parlem d'un total de set noves famílies, que apareixen recollides en el següent quadre:

QUADRE NÚM. 3

NOUS EMFITEUTES DE COLLBATÓ (1611)

Confessant	Ofici	Carrer	Peces de terra
Vda. de Joan de Convien	Treballador	Costa del Castell	0 jornals
Arcís Vacarisses	Pagès	Costa del Castell	2 jornals
Vda. de Pasqual Fossalba	Pagès	Costa del Castell	5 jornals
Guillem Llates	Pagès	Costa de la Muntanya	5 jornals
Joan Llates	Pagès	Costa del Castell	2 jornals
Bernat Broquetes	Ferrer	Major / Bon Aire	3 jornals
Guillem Casanoves	Teixidor	Major / Bon Aire	0 jornals

Font: ACA, AN, Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*, f. 7v, 8r, 9r, 14v, 15r, 16v i 22v.

92. Les confessions es van fer a l'hostal que Salvador Mercader tenia al carrer Major, en presència de Joan Castell, notari, i fra Josep Porrassa, monjo procurador y ecònom general de la comunitat benedictina. Hem exclòs els Jurats, el rector i un pagès foraster (ACA, AN, Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*, f. 2r).

93. Vegeu Apèndix núm. 3.

94. ACA, AN, Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*, f. 58v.

Aquests nous emfiteutes tenien orígens diversos. Per una banda hi havia cinc individus pertanyents a sengles dinasties collbatonines — Arcís Vacarises, la vídua Fossalba, Guillem i Joan Llates i Bernat Broquetes —, que havien format la seva pròpia família i havien aconseguit el domini útil del solar on van construir la casa i dels escassos jornals de terra que explotaven. Els altres dos tenien històries diferents: Guillem Casanoves era un teixidor de lli la procedència del qual desconeixem, i Joana Convien, juntament amb el seu marit difunt Joan de Convien, sembla que representen el col·lectiu d'immigrants francesos que devien arribar a Collbató atrets per les oportunitats de feina que ofería la vila, tant en l'agricultura com en qualsevol activitat relacionada amb els pelegrinatges montserratins.⁹⁵ Junts conformen una classe social i econòmica nova, amb algunes diferències internes, ja que uns eren pagesos autòctons i propietaris dels seus predis i els altres no. Cap d'ells, però, no podia comparar-se amb els vilatans de soca-rel, que gaudien de prestigi social i de poder econòmic, acumulaven grans hisendes rústiques i sovint gestionaven negocis relacionats amb el sector serveis.⁹⁶

Aquest creixement humà va tenir conseqüències urbanístiques. Els canvis van ser modestos, però clars i contundents. El parc residencial va créixer per primera vegada des del segle XIII gràcies a la construcció de cinc nous edificis, quatre dels quals foren bastits a la costa del castell i el cinquè al peu de la muntanya de Montserrat, i a la rehabilitació de dues cases deshabitades a prop del portal de Barcelona. Tres d'aquestes edificacions van ésser aixecades en terrenys agrícoles i quatre més en solars o edificis ròncecs, que havien quedat abandonats durant la crisi baixmedieval. Les novetats, doncs, es van concentrar majoritàriament a l'apèndix sud-oriental de la vila i, més concretament, a ambdues bandes del tram més meridional del carrer Major, aquell que segles més tard seria conegut com el carrer del Bon Aire. La resta del nucli urbà va quedar-ne al marge. El rodal es va veure afectat per una única construcció als Clapers, coneguda actualment com el *Casalot*, i que fou erigida al peu del massís montserratí, just on comença el camí romeu que puja fins a la basílica.⁹⁷

95. ACA, AN, Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*, f. 7v, 8r, 9r, 14v, 15r, 16v i 22v.

96. En aquest capbreu hi havia, com a mínim, un hostaler, Salvador Mercader, que també era un dels grans propietaris rurals del terme (ACA, AN, Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*, f. 53r).

97. ACA, AN, Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*, f. 7v, 8r, 9r, 14v, 15r, 16v i 22v.

En un altre capítol, el de l'economia, cal dir que els collbatonins continuaren fidels al binomi ja esmentat: l'agricultura, per una banda, fonamentada encara en el conreu majoritari de cereals i farratges, però amb una presència notable de les oliveres⁹⁸ i, en menor mesura, també de la vinya i els conreus d'horta; i l'assistència als pelegrins, per l'altra, amb una xarxa de serveis estables formada pels hostals, la carnisseria, els corrals i la ferreria.

Sembla evident, doncs, que Collbató encarava, com la resta de pobles, viles i ciutats del Principat, una nova fase històrica que no estava pas exempta de dificultats —la pesta de 1650-1654⁹⁹ va fer trontollar, també aquí, l'evolució de la població local—,¹⁰⁰ però que alhora estava farcida de bons pressentiments que es farien realitat durant el segle XVIII.¹⁰¹

Conclusió

La comparació d'aquests capbreus ens ha permès, amb l'auxili d'altres documents, fer un seguiment de l'evolució històrica d'aquesta població de la baronia de Montserrat gairebé des del segle X fins a principis del XVII, tant en l'àmbit local com en comparació amb la resta del Principat. També ens ha ajudat a entendre les conseqüències de la crisi baixmedieval i a entreveure els primers símptomes de recuperació i els seus efectes més immediats. Tot i així, les possibilitats d'investigació d'aquest tipus de font són molt més àmplies i superen amb escreix la cronologia, les pretensions i els continguts d'aquest article.

98. El conreu de l'olivera i la producció d'oli ha estat una activitat molt lligada a l'economia local. En aquest capbreu es confessa un total de cinc trulls, un dels quals, el de la vídua d'Antoni Broquetes, era declarat per primera vegada (ACA, AN, Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*, f. 23r, 34r, 40v, 54v i 65v).

99. Jordi NADAL, *Bautismos...*, p. 55-76.

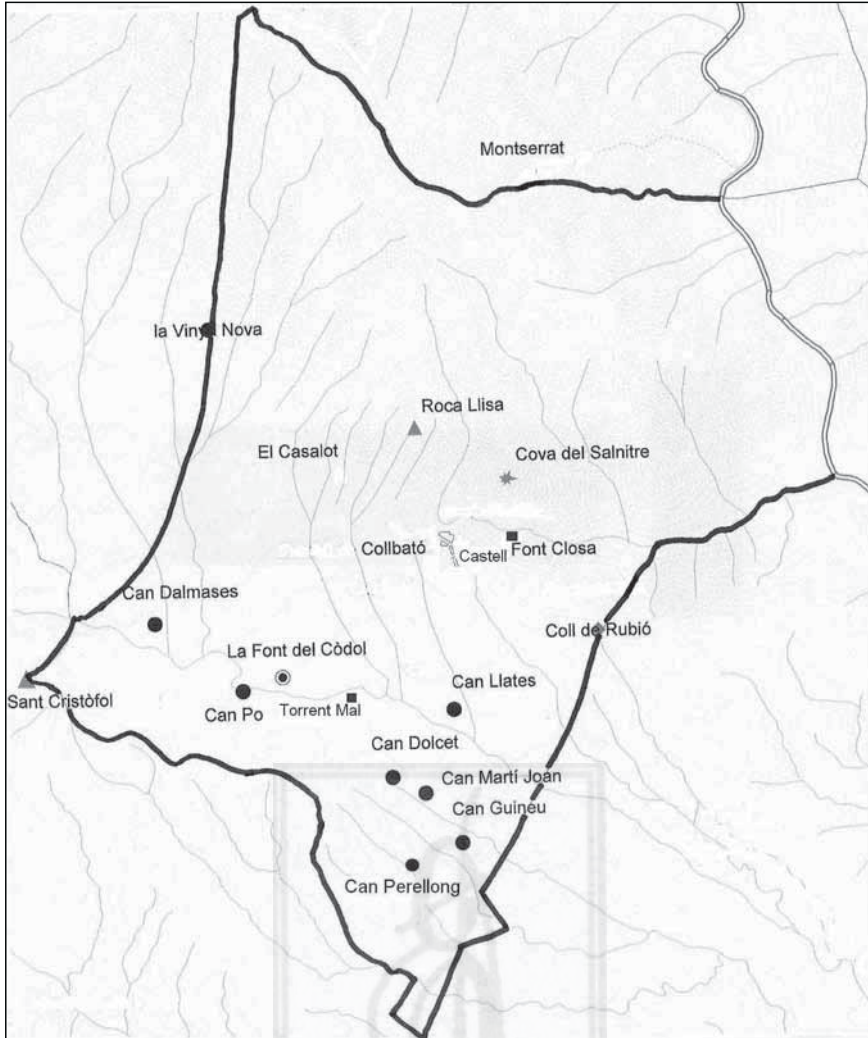
100. L'any 1789, el rector Josep Llaró explicava, en una de les respostes al qüestionari tramès per Francisco de Zamora, que «hubo peste en este lugar, de que murieron muchos, en el año 1651, el mismo año en que la hubo en Barcelona» (Jaume CODINA, Josep MORAN i Mercè RENOM (int.), *El Baix Llobregat...*, p. 121).

101. Assumpta MUSET PONS, *Economia, societat i cultura al Bruc i al seu entorn al començament del segle XIX*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2009 (El Montserratí; 3).

La cartografia de l'Apèndix 2 és propietat de l'Institut Cartogràfic de Catalunya.

APÈNDIX 1

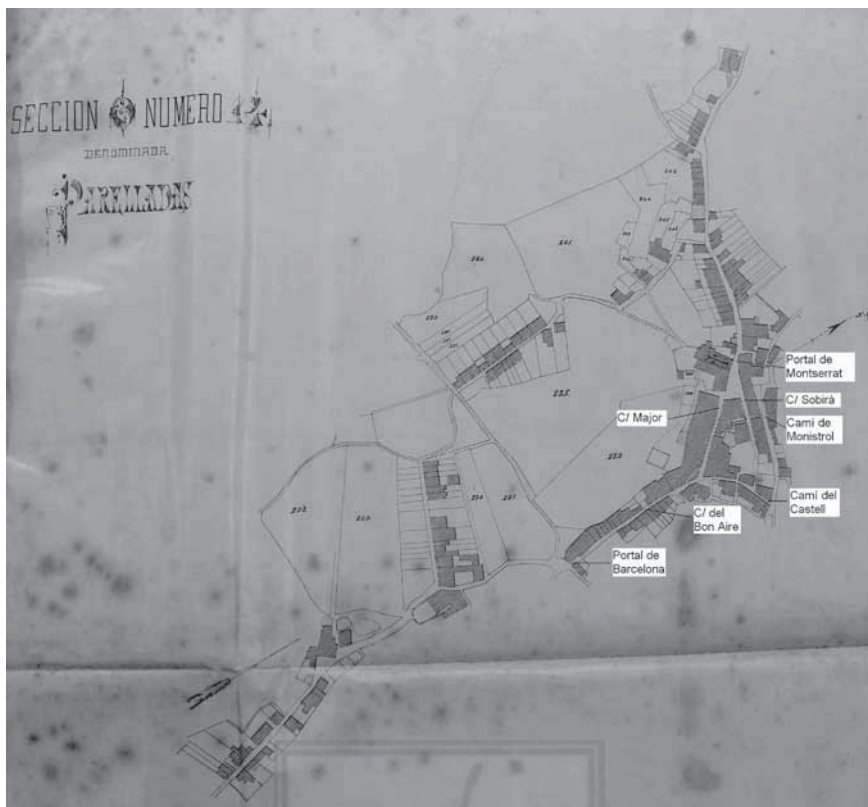
Plànol del terme de Collbató

Autor: Miquel Vives.

APÈNDIX 2

Plànol urbà de finals del segle XIX en què es pot apreciar el traçat del nucli medieval

(© Institut Cartogràfic de Catalunya, ICC, *Atlas del plano geomètric del termino de Collbató*, 1882).

APÈNDIX 3

Caps de casa de la vila i el terme de Collbató

Capbreu 1496	Fogatge 1553	Capbreu 1611
Mateu Fontanal	Joan Broquetes	Joana Broquetes, vda.
Pau Vacarisses	Gabriel Vacarisses	Francesc Vacarisses
Pere Tria	Pere Tria	Joan Tria
Miquel i Antoni Mercader	Antoni Mercader	Salvador Mercader
Antoni i Joana Garaldet	Joana Torralba, vda.	
Miquel Janer	Joan Marcas	Miquel Marcas
	Antoni Gargall	
Antònia Alegre, vda.	Joana Alegre, vda.,	Bartomeu i Eulàlia Pujades
Mateu Osset, difunt	Antoni Volta	Mateu Dolcet
Miquel i Caterina Bosch	Antoni Soler	Joan Castellet
Vicenç Solà	Joan Mercader	Miquel Mercader
	Montserrat Mercader	
		Joana de Convien, vda.
		Arcís Vacarisses
		Margarida Fossalba, vda.
		Guillem Llates
		Joan Llates
		Guillem Casanoves
Salvador i Barb ^a Delmases	Nicolau Delmases	Francesc Delmases
Gabriel Fossalba	Joan Fossalba	Andreu Fossalba
Pere Alegre	Bartomeu Dolcet	Joan Dolcet
Gaspar i Caterina Domènec	Antoni Jorba	Joan Jorba
Joan i Bartomeua Duran	Joan Duran	Joan Duran
Antoni Corderes	En Marques ?	Salvador Jorba
Antoni Parellada	Joan Jorba	Martí Joan Jorba
Miquel Domènec	Pere Duran	Jeroni Duran

ACA, AN, Ig. 1033 (2), Jaume Honorat FRANQUESA, *Capbreu de Collbató, el Bruc i la Guàrdia de 1496*; Josep IGLÉSIES, *El fogatge de 1553. Estudi i transcripció*, 2 vols., Barcelona: Fundació S. Vives Casajoana, 1979-1981, vol. 1, p. 411; i Llo. 490, Joan CASTELL, *Capbreu de Collbató i el Bruc de 1611*.

ELS NEGOCIS DE RAMON DE GANOVARDES, PREVERE BENEFICIAT DE LA SEU DE BARCELONA (SEGLE XIV)*

○ MONTSERRAT RICHOU I LLIMONA
BARCELONA

El dijous, 20 de setembre de 1369, en presència del notari barceloní Francesc de Laderrosa i de dos testimonis, s'escripturà un contracte de compravenda, que actualment forma part de la documentació notarial de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona.¹ En aquest contracte, un noi d'uns quinze anys anomenat Pere de Castellví, de Santa Coloma de Queralt, amb el consentiment i el permís del seu pare, també present, alienava per un import de 10 lliures a Ramon de Ganovardes, beneficiat de la Seu de Barcelona,² el dret a percebre durant cinc anys una ració de pa, de vi, de carn o de diners, anomenada la «Canonge».³

*. Aquest article forma part dels projectes d'investigació «Escassetats, fams i mortalitats a Catalunya a l'edat mitjana. Estudi i corpus documental» de l'Institut d'Estudis Catalans (PT2008-S0118-RIERA01), dirigit pel doctor Antoni Riera i Melis, i «Carestia, hambre y mortalidad en la Cataluña medieval: explicaciones y representaciones de las crisis de ciclo corto y los malos años en la historia» del Ministerio de Ciencia e Innovación (CARHA-MORT HAR2008-03031/HIST), dirigit pel doctor Pere Benito i Monclús.

1. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Francesc de LADERNOSA, *Nonus liber venditionum*, 1369-XI-12 / 1370-XI-14, f. 26.

2. Ganovardes era prevere beneficiat de l'altar de Sant Francesc, construït a la Seu de Barcelona (AHPB, Francesc de LADERNOSA, *Nonus liber venditionum*, 1369-XI-12 / 1370-XI-14, f. 29). L'any 1389, els consellers de la ciutat de Barcelona encarregaren a Galceran Ros i a Berenguer de Lagostera l'elaboració d'un recompte dels homes armats de la ciutat comtal. Al quarter del Pi, s'escripturà la presència d'un prevere, anomenat Ganovardes, Francisco MARSÀ, *Onomàstica barcelonesa del segle XIV*, Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 1977, p. 3 i 104.

3. Al segle XIII es redactà el «Caputbreve de hiis quae Praepositi ecclesiae Barcinonensis et Domus Caritatis debent dare suis mensibus, et de hiis quae debent canonici ab eisdem recipere», origen d'una còpia de principis del segle XIV que es pot consultar a l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Aquest manuscrit també es coneix amb el nom del «Llibre del ventre» i especifica les porcions que els pabordes i la Caritat havien de repartir diàriament als canonges, als beneficiats, als capellans i empleats, clergues i laics de la Seu barcelonina, que residissin a Barcelona. Durant el segle XV es redactà el «Capibrevium Canonicae

Pere de Castellví inicià la seva relació amb la Seu de Barcelona l'any anterior a l'elaboració d'aquest contracte perquè era el beneficiari de la donació de la porció, fundada per Guillem de Castellví, del mas Pagès, situat al terme del castell de Mediona.⁴ Per tant, amb la transacció escripturada a favor de Ganovardes, en Pere Castellví renunciava al dret de percebre l'àpat diari o la prestació pecuniària, oferts al refectori de l'Almoina dels Pobres de la Seu de Barcelona, on es satisfien les racions diàries en espècie o en dinerari als porcionaris assistits per aquesta institució eclesiàstica. Amb l'objectiu d'assegurar i donar fermesa als pactes escripturats en aquest contracte, en Pere Castellví també comptà amb la presència de la figura jurídica d'un fiador. Es tractà de Bernat Frexenet, apotecari barceloní.⁵

La singularitat d'aquesta font notarial de caràcter privat, realitzada davant d'un notari públic i amb un comprador que, malgrat que era beneficiat de la Seu de Barcelona, figurà amb el tractament de «*tamquam laice et private persone*», permet desenvolupar una sèrie de reflexions al voltant d'alguns temes relacionats amb la història de la Seu de Barcelona i de la ciutat comtal de la segona meitat del segle XIV.

Durant el segle XIV, la Seu de Barcelona, entitat eclesiàstica de primer ordre, comptava amb diverses rendes que li asseguraven la viabilitat econòmica com a institució. D'entre aquestes, cal assenyalar les pabordies,

noviter ordinatum», considerat com la segona part del «Llibre del ventre». En aquest manuscrit també s'especifica la quantitat pecuniària equivalent a les porcions en espècie, Àngel FÀBREGA I GRAU, *La vida quotidiana a la catedral de Barcelona en declinar el Renaixement. Any 1580*, Barcelona: Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi, 1978, p. 37 i 39.

4. Probablement, l'adquisició de la porció, objecte del contracte, el mas Pagès, l'aconseguí amb l'objectiu d'assegurar la subsistència d'algun dels seus membres a canvi de l'entrega de part de l'herència del beneficiat o de l'escripturació d'un contracte de reversesjat. Mitjançant aquesta tipologia contractual, el mas Pagès passaria de ser aloer a estar sots domini i alou de la Seu de Barcelona i, per tant, li satisfaria els censos estipulats al contracte. Més endavant, s'aprofundirà més en la presentació d'aquest tipus de contracte. Per a períodes anteriors vegeu Pere BENITO I MONCLÚS, «Entre la beneficiencia y la familiaritas: la contractación del victum et del vestitum en los monasterios catalanes durante los siglos XI-XIII. Una respuesta institucional alternativa ante el hambre como respuesta social», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), 34/1 (2004), p. 3-29.

5. Ignorem la relació de Pere de Castellví amb el seu fiador, l'apotecari Bernat Frexenet. La seva solvència econòmica es ratifica per l'acceptació de l'altra part contractual, Ramon de Ganovardes. Si Pere de Castellví hagués estat un aprenent d'apotecari que vivia amb el seu mestre, Bernat de Frexenet, el document objecte d'aquest comentari formaria part d'un conjunt de fonts contractuals de diferent tipologia que regularien la vida quotidiana a ciutat d'aquest aprenent, d'origen pagès.

l'Almoïna de la Seu de Barcelona i els benifets instituïts als diferents altars de la Seu. A més a més, tant els canonges com els beneficiats de la Seu barcelonina realitzaren adquisicions de manera privada, «*tamquam laice et private persone*», com és el cas del document presentat anteriorment. L'Almoïna de la Seu de Barcelona ha estat la institució més estudiada de la Seu barcelonina.⁶ Des dels segles XII i XIII, els canonges i els eclesiàstics de la Seu utilitzaren estratègies expansionistes similars a les emprades per l'oligarquia laica barcelonina amb l'objectiu d'aconseguir més rendes. Aquesta elit vivia a Barcelona i invertia part del seu capital en l'adquisició de béns mobles i immobles i drets de diferent tipologia de viles properes a la ciutat comtal. És a dir, en poblacions situades dins del Pla de Barcelona, genèricament identificades com «hort i vinyet», i en les del hinterland barceloní.⁷ A causa de la gestió d'aquest patrimoni i per d'altres qüestions, existiren algunes tensions entre el bisbe barceloní i el capítol catedralici.⁸

Durant el segle XII, s'instituï la distribució patrimonial de la canònica en dotze pabordies o prepositures, que corresponien als diferents mesos de

6. JOSEP BAUCCELLS I REIG, «La Pia Almoïna de Seo de Barcelona: origen y desarrollo», a *Pobreza e assistència aos pobres na península ibérica durante a Idade Média. Actas das Jornadas Luso-Espanholas de História Medieval*, Lisboa, 25-30 de setiembre, 1972; «Gènesi de la Pia Almoïna de la Seu de Barcelona: els fundadors», a *La pobreza y asistencia a los pobres en la Catalunya Medieval*, Barcelona: CSIC, 1980, vol. I, p. 17-75; «Limosnas y Pia Almoïna. Institucionalización de la caridad para los más necesitados en el área catalana». Separata de *Memoria Eclesiástica*, núm. 11. Oviedo: Asociación de Archiveros de la Iglesia en España, 1997, p. 161-211; *El Baix Llobregat i la Pia Almoïna de la Seu de Barcelona*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1984 («Catàleg de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona», 1); *El Maresme i la Pia Almoïna de la Seu de Barcelona*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1987 («Catàleg de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona», 3). Tomàs LÓPEZ PIZCUETA, «Estudio de un patrimonio urbano: la Pía Almoïna de Barcelona en los siglos XIII-XIV», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 18 (1997), p. 427-449 i *La Pia Almoïna de Barcelona: estudi d'un patrimoni eclesiàstic català baix medieval*, Barcelona: Fundació Noguera, 1998 («Estudis», 16).

7. Joan Josep BUSQUETA, «Ciutat-camp a la Catalunya Medieval», *Acta Historica Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 10 (1989), p. 482-487. En canvi, per a Pere Orti i Gost el concepte «d'hort i vinyet» és un tòpic historiogràfic, aparegut amb els estudis de Maluquer Viladot, de Brocà i de Carreras Candí, continuat per alguns investigadors que confonen els exercicis de les jurisdiccions, a Pere ORTI I GOST, *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV*, Barcelona: CSIC, 2000, p. 64.

8. Àngel FÀBREGA I GRAU, *La vida...*, p. 20. Per exemple, segons Pedro Fatjó Gómez, que ha estudiat la comptabilitat dels llibres de comptes de la Pia Almoïna de la Seu de Barcelona durant l'època moderna, des de la segona meitat del segle XVI, part dels fons d'aquesta institució s'adreçaven a finançar els emoluments percebuts pels canonges de la catedral.

l'any. La gestió de les rendes obtingudes d'aquestes pabordies tenia per objectiu assegurar la manutenció dels canonges, dels beneficiats i del personal eclesiàstic i laic de la Seu de Barcelona.⁹ El patrimoni agrer, depenent de les prepositures barcelonines, que havia de nodrir de rendes en espècie i en diner es trobava en diferents indrets dependents del bisbat barceloní. L'estudi d'aquest patrimoni de la Seu barcelonina s'ha realitzat des d'un punt de vista institucional, mitjançant l'anàlisi dels capbreus,¹⁰ o des de l'òptica de la història agrària amb les referències aportades per altres tipus de documentació.¹¹

L'Almoïna de la Seu de Barcelona fou una institució eclesiàstica present a la història de la ciutat de Barcelona des del segle XIII fins a la seva desaparició l'any 1986. A partir del segle XIII, aquesta entitat eclesiàstica es denominà «Elemosina Ecclesie Barchinonensis» i fixà els seus trets característics i les seves línies bàsiques d'actuació.¹² Finalment, durant la segona meitat del segle XV adoptà la denominació de Pia Almoïna.¹³

Fatjó també observa que durant la dècada entre 1640 i 1650, sense cap tipus d'autorització, els canonges s'adjudicaren nous imports que es restaren de les quantitats de les racions que havien de percebre els pobres. Dins d'un context inflacionista, aquesta actuació arbitrària del capítol catedralici i la monetarització de les porcions provocà una minva progressiva de capital adreçat a la beneficiència, «La contabilidad de una institución eclesiástica desde la perspectiva del historiador económico». Comunicació presentada al XI Congreso de la Asociación Española de Contabilidad y Administración de Empresas (Sesión, F Historia de la Contabilidad), Septiembre de 2001 (8/2001-UHE-UAB/25.06.2001); «Un instrument de la caritat eclesiàstica: la Pia Almoïna», *L'Avenç* (Barcelona), 91 (1986), p. 45. Mre Jesús TORRES I FERRER: «La catedral de Barcelona en el siglo xv. Gestión económica del patrimonio y proyección política». Tesis doctoral dirigida pel doctor Antoni Riera i Melis, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2001.

9. A les rendes originades pels lots de les diferents pabordies se n'afegiren d'altres des del 1373. A partir de la devaluació monetària de l'any 1258, s'imposaren noves pensions anyals a parròquies solvents del bisbat amb la finalitat d'augmentar les distribucions rebudes pels canonges, Àngel FÀBREGA I GRAU, *La vida...*, p. 23.

10. Josep BAUCCELLS I REIG, *El Baix Llobregat...*

11. El 25 d'agost de 1455, Agustí Ribes, calafat de Barcelona i hereu del domini útil del mas Soler, àlies Ribes, de Premià, vengué a Pere Macià, de l'esmentada localitat, una peça erma sota domini i alou de la pabòrdia del mes de maig de la Seu de Barcelona (Llibre de vendes de 1455-1456 de Bartomeu Agell), a Montserrat RICHOU I LLIMONA, «El Baix Maresme a l'època baix medieval». Tesis doctoral dirigida pel doctor Antoni Riera i Melis. Barcelona, Universitat de Barcelona, 2007, p. 161, nota 378.

12. Josep BAUCCELLS I REIG, «Gènesi...», p. 30.

13. Josep BAUCCELLS I REIG, «La Pia Almoïna de...», p. 74-75.

A la seva tesi doctoral, Tomàs López Pizcueta estudià l'evolució del domini territorial de l'Almoïna de la Seu de Barcelona durant el període comprès entre els anys 1161 i 1350.¹⁴ López Pizcueta observà el creixement territorial de l'Almoïna, proposà una sèrie de períodes, sorgits d'una acurada anàlisi de fonts documentals,¹⁵ i definí aquesta institució eclesiàstica com «una entitat de naturalesa urbana, nascuda en un marc ciutadà i amb unes finalitats socials dins d'un recinte emmurallat, que obtingué rendes tant d'immobles rurals com urbans».¹⁶ I, per tant, «pel que fa al seu domini territorial, es convertí en un canal apte per al desenvolupament de les mútues relacions entre la ciutat i el camp».¹⁷ La interrelació entre ambdós territoris ja aparegué a l'època dels primers fundadors de porcions i s'incrementà notoriament, mercès a la influència de l'oligarquia barcelonina dels segles XII i XIII. Per aquesta raó, l'Almoïna exercí els seus drets sobre dominis directes emfitèutics i en la jurisdicció de les senyories que adquirí.¹⁸

D'una manera genèrica es caracteritza com a pobres els subjectes beneficiats de les racions alimentàries i/o numeràries de l'Almoïna de la Seu de Barcelona.¹⁹ En realitat, la pràctica benèfica d'aquesta institució eclesiàstica només afavorí un nombre limitat de «necessitats», que configuraren l'elit de la pobresa, ja que gaudien d'una posició social reconeguda.²⁰ Els beneficiats d'aquests ajuts foren els pobres vergonyants. Dins d'aquesta categoria social, s'observa des de la presència d'individus provinents de les capes socials més humils que havien experimentat un empobriment arran d'un canvi de situació familiar com ara la mort del cap de família, fins a estudiants, aprenents d'un ofici, dones i homes, grans i sols, o per-

14. Tomàs LÓPEZ PIZCUETA, «Estudio de un patrimonio...», p. 427-449 i *La Pia Almoïna de Barcelona*.

15. La periodització que proposa aquest autor es divideix en cinc etapes: 1a Del naixement a la reorganització: l'època de les fundacions (1161-1275). 2a Etapa urbana de l'Almoïna (1275-1299). 3a La gran expansió de l'Almoïna (1300-1317). 4a Els anys del Llibre Verd (1317-1326). 5a L'època de les dificultats (1326-1350).

16. Tomàs LÓPEZ PIZCUETA, *La Pia Almoïna de Barcelona...*, p. 41-42.

17. Tomàs LÓPEZ PIZCUETA, *La Pia Almoïna de Barcelona...*, p. 313.

18. L'àrea territorial per la qual s'expandeix l'Almoïna de la Seu de Barcelona especialment es concentrà a l'Alt Penedès, el Barcelonès, el Baix Llobregat, el Maresme, el Garraf i el Vallès Oriental.

19. Des de 1241 l'Almoïna de la Seu de Barcelona combinà l'atenció al menjador amb l'entrega de numerari, JOSEP BAUCELLS I REIG, «Limosnas y Pia Almoïna...», pàg. 195.

20. Pedro FATJÓ GÓMEZ, «Un instrument...», p. 47, nota 11.

sones que podien demostrar la seva pertinença als llinatges dels fundadors de porcions. A més a més, els que volien accedir al dret de percebre una ració havien de presentar una sol·licitud al capítol catedralici, explicitant les raons de la seva petició.²¹ Així doncs, és evident que els pobres vergonyants formaven part de la població que tenia accés a «la documentació notarial convenient, personalment o a través de procuradors, situació que els diferencia clarament dels sectors més marginats com els captaires o vagabunds».²² És a dir, dels pobres de solemnitat.

Les racions en espècie satisfetes al menjador de l'Almoina de la Seu de Barcelona consistien en un dinar a base de pa, de vi, de carn o peix, formatges o ous, els dies d'abstinència, i de verdures.²³ La inexistència d'estudis dedicats al proveïment d'aquests productes per part de l'Almoina durant el segle XIV, ens impossibilita poder verificar si la majoria de les apreciacions realitzades per Maria Echániz Sans per als anys 1283 i 1284 encara són vàlides per a la segona meitat del segle XIV.²⁴

Els beneficiats de la Seu de Barcelona eren els encarregats d'oficiar les misses a un o diversos altars de la Seu i obtenien d'aquest benifet unes rendes en espècie o en diner.²⁵ Per tant, en aquests altars es desenvolupà una part dels rituals funeraris, com ara els aniversaris a perpetuïtat, els

21. Josep BAUCCELLS I REIG, «Limosnas y Pía Almoina...», p. 195.

22. Pedro FATJÓ GÓMEZ, «Un instrument...», p. 47, nota 11.

23. Per al dejuni vegeu Josefa MUTGÉ I VIVES, «L'Abastament de peix i carn a Barcelona», a *Alimentació i societat a la Catalunya Medieval*, Barcelona: CSIC, 1998, p. 109-110.

24. Segons Maria Echániz Sans, durant els anys 1283 i 1284, l'Almoina s'abastí de cereal panificable mitjançant censos en espècie i compres a l'engròs. En canvi, l'adquisició del vi es realitzava, diàriament, a la menuda, probablement perquè es tractava d'un vi de baixa qualitat. La carn també s'adquiria diàriament a les carnisseries de la ciutat, sobretot la carn de moltó, que, segons l'autora, podia comprar-se més barata a les carnisseries dedicades a vendre carn d'animals malalts. Segurament el peix, consumit durant els dies d'abstinència, era fresc perquè Barcelona era una zona pesquera, «La alimentación de los pobres asistidos por la Pía Almoina de la Catedral de Barcelona según el libro de cuentas de 1283-1284», a *Alimentació i societat a la Catalunya Medieval*, Barcelona: CSIC, 1988, p. 178-182.

25. Fins al concili de Trento, concretament a les sessions celebrades el 13 de gener de 1547 i el 15 de juliol de 1563, no s'estableix la unicificat dels beneficis i l'obligatorietat de la residència personal al lloc del benefici. Es desconeix el nombre de beneficiats de la Seu de Barcelona per a l'època medieval. Per a finals del segle XVI, Fàbrega comptabilitza cent quaranta-vuit beneficis i setanta capellanies i suposa que als quaranta canonges se'ls podria afegir més d'un centenar de beneficiats que acumulaven beneficis, Àngel FÀBREGA I GRAU, *La vida...*, p. 26 i 27.

trentenaris o misses de Sant Amador, els novenaris i totes les misses estipulades a les darreres voluntats de testadors de la ciutat comtal i de viles del hinterland barceloní o encarregades pels seus marmessors.²⁶

Pel que fa a la venda que comentàvem a l'inici de la nostra exposició, cal distingir els objectius del venedor de les intencions del comprador. Atesa l'edat del noi és força plausible que Guillem de Castellví, pare del jove venedor, fos el beneficiari de la capitalització de la prestació de la porció. Suposem que l'any 1395, Pere de Castellví fou instituït com a beneficiari de la porció per a garantir una mínima alimentació d'aquest noi a ciutat. Més tard, quan es degué comprovar que la manutenció del jove estava assegurada, es capitalitzà la inversió realitzada mitjançant la seva alienació. També és molt probable que, durant la carestia frumentària dels anys 1374-1375, que correspondrien als darrers anys en els quals Pere de Castellví hauria pogut gaudir del dret de rebre la ració en espècie o en numerari de la porció, tots els individus que van participar en aquest contracte el varen recordar.²⁷ Durant aquell crític període, la ciutat de Barcelona visqué una manca de productes frumentaris que originà una carestia. Aquesta circumstància provocà l'alça del valor de les menses i la devaluació de les porcions numeràries.

L'objectiu de l'adquisició de la porció per part del comprador, Ramon de Ganovardes, beneficiat de la Seu de Barcelona, el qual la realitzà a títol personal, pot suggerir diferents hipòtesis.²⁸ D'entre aquestes, la més conviuent és la següent. Com que la percepció de la renda també podia ser íntegrament en numerari, l'adquisició de porcions pot equiparar-se a la dels censos. I, per tant, amb aquesta i d'altres adquisicions el comprador s'assegurava el cobrament d'una renda pecuniària diària. Aquest fet abonaria un

26. Per exemple, a la comarca del Maresme, al segle XV, s'han localitzat propietats dependents d'altars de la Seu de Barcelona. Entre aquests, es poden mencionar els dedicats al Sant Esperit, a Sant Salvador, a Sant Silvestre, a Sant Vicenç i a Santa Margarida, Montserrat RICHOU I LLIMONA, «El Baix Maresme...», p. 162, nota 381.

27. Eva SERRA I PUIG, «Els cereals a la Barcelona del segle XIV», a *Alimentació i societat a la Catalunya Medieval*, Barcelona: CSIC, 1988, p. 87.

28. Podria haver-se donat el cas que Ramon de Ganovardes comprés porcions de la Seu amb l'objectiu d'incrementar el seu aprovisionament particular o bé per revendre els productes en espècie, amb la qual cosa aquest beneficiat hauria participat en un mercat secundari al marge de l'oficial. Tanmateix, aquestes dues hipòtesis es desestimen per inverosímils.

altre dels aspectes de la influència exercida per l'oligarquia urbana barcelonina vers l'Almoina de la Seu de Barcelona: la conversió progressiva d'aquesta oligarquia en rendistes. Com es veurà a continuació, altres documents consultats ho ratifiquen i demostren que la Seu de Barcelona fou un instrument utilitzat per alguns dels seus membres en benefici propi, ja que aprofitaren la seva situació privilegiada per a invertir en negocis particulars.

Per això, no és estrany que d'altres fonts ens mostrin el beneficiat de la Seu, Ramon de Ganovardes, actuant a títol personal, és a dir, «*tamquam laice et private persone*», en activitats financeres que també li asseguraren el cobrament de rendes pecuniàries. Un exemple d'això es reflecteix en una sèrie de documents que s'escripturaren després del document comentat més amunt. Es tracta de sis documents, datats entre el 20 de març de 1370 i el 23 d'agost del mateix any, que certifiquen l'adquisició de dos dominis directes per part de Ramon de Ganovardes. Com veurem, aquest conjunt de fonts és cabdal per a acabar de conèixer aquest beneficiat de la Seu barcelonina.

En el primer document, datat el 20 de març de 1370, Margarida, muller de Jaumó Desfar, i aquest darrer, vengueren a perpetuïtat a Ramon de Ganovardes, beneficiat de la Seu «*tamquam laice et private persone*», per 559 lliures i mitja, el domini directe amb firma, fadiga i llüisme sobre unes cases i taules confrontants situades a prop de la plaça del Blat de Barcelona, als barris de Maell i de Mar.²⁹ Aquesta font també exposa que, anteriorment, s'havia realitzat una subhasta pública en la qual els corredors Jaume Ripoll i Pere Floriach havien venut l'objecte adquirit en aquesta compravenda a Ramon de Ganovardes, el qual havia estat el millor postor, la qual cosa demostra el potencial econòmic d'aquest beneficiat de la Seu.

Segons aquesta font, Jaumó Desfar necessitava capital per a materialitzar el pagament del castell de Castellbell «*cum feudis, vasallis, hominibus et mulieribus, redditus iurisdictionum pervenientibus terminis*» de la vegueria de Manresa i hi adreçà part dels béns aportats com a dot per la seva muller, Margarida.³⁰ Per això, Jaumó Desfar actuà «*tamquam ratione*

29. Suposem que Jaumó Desfar fou fill o parent proper del jurista manresà Jaume Desfar, que desenvolupà diferents càrrecs a la cúria règia i fou senyor dels castells de Sant Martí de Torroella i Coaner, de Vacarisses, de Castellfollit de la Roca, de Montagut i de Mont-ros.

30. Per tant, i com es veurà més endavant, no seria estrany que en aquesta subhasta pública també s'haguessin ofert d'altres béns relacionats amb aquest dot.

dotale», mentre que la seva muller ho féu «*tamquam proprietaria ex institutione seu successione dicti patri mei*», i la mare d'aquesta darrera, Constança, vídua de Pere Calvet i filla de Pere de Sant Climent, de Barcelona, donà el vistiplau a la compravenda.³¹

L'aprovació de Constança, com a vídua de Pere Calvet, no estigué relacionada amb l'usdefruit dels béns dels quals els vidus acostumaven a gaudir i que s'escripturaven a l'apartat de les deixes testamentàries de les darreres voluntats. Segons la font analitzada, Pere Calvet havia realitzat una donació testamentària instituint la seva ànima com a beneficiària perpètua d'una quantiosa almoïna, que no s'especificà al document comentat i que, pel que es dedueix, afectava els drets i les rendes dels immobles alienats en aquesta compravenda. En aquella escriptura testamentària, Pere Calvet també féu incloure una clàusula que permetia substituir l'objecte proveïdor de rendes «*pro remedio animae*». Per això, acollint-se a aquesta clàusula testamentària, i amb el beneplàcit del Consell de Cent barceloní, Margarida i Jaumó Desfar pogueren substituir les rendes d'aquestes dues cases i taules per les pensions d'un censal mort que havien adquirit a la Universitat de Barcelona.

El primer immoble i la seva taula estava situat al barri del Maell, prop de la plaça del Blat de Barcelona. Francesc de Puig, sastre barceloní, com a emfiteuta que detentava el domini útil d'aquest bé, havia de satisfer anualment 12 morabatins i mig (112 sous).³² L'altre immoble amb la taula, contigu a l'anterior, pertanyia tant al barri de Maell com al barri de Mar. En aquesta casa hi vivia i hi treballava l'argenter barceloní Simó de Puig, el qual havia d'entregar 16 morabatins anyals (144 sous).³³ Com que els

31. Segons el document consultat, l'any 1321, Pere Calvet havia adquirit el domini directe d'aquests immobles a Pericona, muller de Galcerà Llull i filla de Jaume de Caldes, de Barcelona. Els Santcliment i els Llull formaven part de l'oligarquia barcelonina, que monopolitzà fins al 1352 l'arrendament de molins del rec comtal. Pere ORTI I GOST, *Renda i fiscalitat...*, p. 371.

32. En aquest document s'esmenta que 1 morabatí equivalia a 9 sous (AHPB, Francesc de LADERNOSA, *Nonus liber venditionum*, 1369-XI-12 / 1370-XI-14, f. 44r-47r).

33. Els límits del primer immoble són: a orient, la tinença d'Arnau Sabater; al sud, la de Francec Reixac, argenter; a occident, la de Simó de Puig, argenter, i l'obrador de Vicenç Torres, i al sud, el barri de Maell. Els límits del segon immoble són: a orient, la casa de l'esmentat Francesc de Puig, sastre; al sud, la tinença de l'argenter Francesc Reixac i l'obrador del també argenter Francesc Sator; a l'occident, el carrer de Mar i, al sud, l'obrador de Guillem Palomar, argenter, i l'obrador de Miquel Cort.

censos satisfets per aquests emfiteutes no amortitzarien la inversió realitzada per Ramon de Ganovardes, 559 lliures i mitja, fins al cap de quarantatres anys d'haver-se realitzat l'alienació, l'actuació financera d'aquest prevere ha de centrar-se en l'exercici dels altres drets del domini directe: la firma, la fadiga i el lluíisme, així com en la potestat d'alienar el bé i recuperar el capital invertit en el moment que considerés oportú.³⁴

La resta de documents localitzats al protocol notarial de Francesc de Laderrosa són un complement de l'escriptura. En aquestes fonts notariales s'observa el desenvolupament d'estratègies per assegurar la possessió del bé i prevenir de futurs enfrontaments entre les dues parts contractuals de la compravenda, així com la percepció del capital acordat per a satisfer l'import que necessitava Jaumó Desfar per a convertir-se en senyor del castell de Castellbell. Per això, al segon i tercer documents (aquest darrer és una còpia de l'anterior), els venedors ratificaren l'alienació efectuada a favor de Ramon de Ganovardes i li prometeren que en cap moment no efectuarien cap tipus de demanda per a recuperar el bé venut.³⁵ Per això, en aquesta escriptura figuraren com a fiadors dels venedors Berenguer de Santcliment i Pericó Sacosta, de Barcelona, membres de l'oligarquia barcelonina. En el quart document, Margarida i Jaumó Desfar realitzaren una procura a favor de Jaume Passarell.³⁶ En el cinquè, Jaume de Passarell, com a procu-

34. Els drets de domini, de firma, de fadiga i de lluíisme del senyor directe estaven directament relacionats amb el dret d'alienació de l'objecte emfitèutic per part de l'emfiteuta. El senyor directe tenia la potestat d'aprovar o no l'alienació del bé emfitèutic, quan l'emfiteuta volia traspassar-lo a un tercer. Amb el dret de firma, que es materialitzava amb la signatura del senyor directe en els documents en què els emfiteutes alienaven alguns dels seus drets, el senyor donava el vistiplau a la transmissió. Amb el dret de fadiga, que només podia exercir-se durant un període de trenta dies, el senyor directe podia adquirir el bé emfitèutic pel preu estipulat en els contractes de compravenda. Amb aquesta estratègia, el senyor directe podia recuperar el domini útil de l'objecte emfitèutic i tornar-lo a establir amb unes altres condicions, com per exemple augmentar la quantia dels censos. El lluíisme, terç o foriscapi era el dret que tenia el senyor directe a rebre una tercera part de l'import del bé alienat. Aquest dret era molt important, ja que afectava totes les alienacions (compravendes, donacions, restitucions d'herències i els arrendaments superiors a deu anys). Antoni MIRAMBELL I ABANCÓ, *Els censos en el dret civil de Catalunya: la qüestió de l'emfiteusi (a propòsit de la Llei especial 6/1990)*, Barcelona: Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, 1997 («Estudis de dret privat català», 3), p. 90.

35. AHPB, Francesc de LADERNOSA, *Nonus liber venditionum*, 1369-XI-12 / 1370-XI-14, f. 47r-49r. El tercer document correspon als f. 49r-50r.

36. AHPB, Francesc de LADERNOSA, *Nonus liber venditionum*, 1369-XI-12 / 1370-XI-14, f. 50v-51r.

rador dels venedors, transferí la possessió corporal del domini directe alienat a Ramon de Ganovardes i Francesc Puig i Simó Puig, dels quals no s'esmenta cap tipus de relació familiar, com a emfiteutes del domini directe venut, prometeren a Ramon de Ganovardes la satisfacció dels censos pertinents. En el cinquè i darrer document, Margarida i Jaumó Desfar encapçalaren una època a favor del comprador, especificant que la satisfacció de l'import es realitzaria en dos terminis i es dipostaria a les taules de canvi d'Eimeric Duzai i de Jaume de Gualbes, de Barcelona, per «*convertendas et mittendas per nos simul cum alia peccunia quam habuimus ex venditionibus per nos factis de aliis bonis hereditatis dicti Petri Calveti, quondam, in solutionem precii dicti castri de Castellbell per me dictarum Margaritam noviter empti*». Amb aquesta darrera clàusula queda ben clar que la propietària del castell adquirit per Jaumó Desfar fou sa muller, ja que la separació de béns vigent en el dret civil català així com l'estatus econòmic i social de Margarida, impediren que el dot aportat per aquesta es barrejés i es dissolgués en el patrimoni marital.

Tal com hem vist en la presentació comentada d'aquest darrer conjunt documental, aquestes fonts mostren d'altres aspectes econòmics i socials de la ciutat comtal i de la Catalunya de finals de segle XIV que complementen els enunciats del primer document. Entre aquests aspectes, cal destacar la importància de la figura jurídica de l'emfiteusi tant en l'àmbit rural com en l'urbà durant tota la baixa edat mitjana.

Els establiments emfitèutics protagonitzaren la major part dels contractes agrers i immobiliaris. Dividiren la detenció de dominis i drets en dos (el del senyor directe i el del senyor útil) i possibilitaren l'accés a la «propietat» de la població menys ben situada amb la creació de dominis intermedis, mitjançant els sotsestabliments.³⁷ L'aparició d'altres tipologies contractuals (com ara les compravendes a carta de gràcia, les permutes i els arrendaments) i del sistema creditici dels violaris i dels censals morts provocaren una minva del capital aportat pels inversors més actius i adinerats en contractes emfitèutics. Malgrat això, l'estructura organitzativa nascuda amb l'emfiteusi continuà influint en les relacions econòmiques i socials baixmedievales per diversos motius. En primer lloc, cal recordar

37. Pere Ortí Gost també constata aquesta coincidència i equipara l'organització de la producció agrària amb la menestral. Les defineix com petites unitats d'explotació individualitzades que foren objecte d'una apropiació dels seus excedents en un procés posterior i exterior al procés de producció, Pere ORTÍ I GOST, *Renda i fiscalitat...*, p. 47.

que els establiments es realitzaven a perpetuïtat i que les alienacions realitzades dins i fora de l'àmbit familiar havien de continuar observant i garantint la dualitat dominical, és a dir, els drets i els deures dels senyors directes i dels senyors útils, que compartien la possessió de l'objecte emfitèutic. En segon lloc, cal tenir present que aquesta figura jurídica també permeté l'accés als mitjans de producció rurals i urbans a la població que no podia costejar-se una compravenda pura a perpetuïtat. I, en tercer lloc, la dualitat en la possessió i en l'exercici dels drets i dels deures sobre l'objecte emfitèutic facilità i endegà un mercat molt actiu, en el qual s'intercanviaren tant béns gravats amb cens com drets sobre l'objecte emfitèutic i es realitzaren recuperacions de tinences franques i lliures de cens.³⁸ A més a més, l'emfiteusi inspirà la creació d'una nova tipologia contractual, els revessejats, definits per Guillem M. Brocà com establiments «otorgados al revés»,³⁹ com el del primer document. Com a exemple de la influència de l'emfiteusi en el món urbà, es pot recordar que la majoria dels menestrals barcelonins treballaven en uns obradors i vivien en uns habitatges establerts emfitèuticament i, en conseqüència, detentaven només el domini útil d'aquests béns.⁴⁰ Precisament, des del segle IX, una de les zones econòmicament més actives de la ciutat comtal on es concentrà una gran quantitat d'habitatges i obradors menestrals fou la dels barris propers a l'església de Santa Maria del Mar, on també edificaren els seus palaus alguns dels membres de l'oligarquia barcelonina.

38. Montserrat RICHOU I LLIMONA, «El Baix Maresme...», p. 33-95.

39. «Si el titular de la finca se reserva el dominio útil, cediendo a tercero el derecho de censo en cualquiera de las variantes... se entendía que la emfiteusis se había constituido al revés y, por este motivo, se denomina la figura 'revessejat'», Guillem M. BROCÀ, *Historia del derecho de Cataluña especialmente del civil y Exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el código civil de España y la jurisprudencia*, Barcelona: Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, 1985-1987 («Textos Jurídics Catalans. Escriptors», 1/1 i 1/3), p. 231, 278-279.

40. Pere ORTÍ I GOST, *Renda i fiscalitat...*, p. 59. Per aprofundir sobre l'emfiteusi a Barcelona, vegeu Francesc CARRERAS CANDI, «Notes sobre los orígens de la enfiteusis en lo territori de Barcelona», *Revista Jurídica de Catalunya* (Barcelona), 15 (1909), p.1-92. Eva SERRA I PUIG, «Notes sobre els orígens i l'evolució de l'emfiteusi a Catalunya», *Estudis d'Història Agrària* (Barcelona), 7 (1983), p. 127-138. José-Ramón JULIÀ VIÑAMATA, «La emfiteusis como factor transformador de paisaje en la Barcelona de principios del siglo XIV», *Universitas Tarraconensis* (Tarragona), 1991, p. 129-150. Pel que fa al món rural, vegeu Montserrat RICHOU I LLIMONA, «El Baix Maresme...».

Aquesta apreciació del paper crucial de l'emfiteusi en les relacions socioeconòmiques tant al camp com a la ciutat baixmedieval ens l'ofereix el darrer aspecte que tenim documentat de les activitats econòmiques de Ramon de Ganovardes. Es tracta d'una època datada el 23 de gener de 1370. En aquesta escriptura, Ramon de Ganovardes, prevere beneficiat de la Seu barcelonina, reconegué la percepció de 25 lliures i 15 sous a Berenguer Turull, pagès barceloní. L'època està relacionada amb la compravenda d'una peça de terra, plantada de vinya i amb arbres, situada al lloc conegut com la vinya de Tàpies, en part sota el domini i alou de l'altar de Sant Francesc de la Seu de Barcelona, i en part sota el domini i alou dels difunts Guillem Olomer i Blanca, cònjuges, de Barcelona. Encara que aquest document no ho expliciti, és força probable que algun dels antecessors del matrimoni Olomer, una de les famílies més benestants de la Barcelona d'aquella època,⁴¹ hagués realitzat un revessejat o una donació de part del domini útil d'aquesta peça de terra, que en els seus orígens havia estat aloera, amb l'objectiu de dotar el benefici de l'altar de Sant Francesc perquè s'hi realitzessin misses a perpetuïtat per a la seva ànima.⁴²

Des del segle XII, amb la incorporació del Purgatori com un estadi de transició entre el Cel i l'Infern,⁴³ on les ànimes dels difunts havien d'acabar el procés de purificació,⁴⁴ es començaren a desenvolupar unes noves

41. Els Olomer també formaven part de l'oligarquia barcelonina, juntament amb d'altres famílies, ja esmentades, com les dels Santcliment i els Llull. Recordem que algunes d'aquestes famílies benestants monopolitzaren fins al 1352 l'arrendament de molins del rec comtal. Pere ORTÍ I GOST, *Renda i fiscalitat...*, p. 371.

42. La finalitat d'aquestes donacions fou la d'assegurar la percepció d'un numerari anyal estipulat a l'escriptura de compravenda. En aquest cas, l'import que pagarien els venedors del domini útil se satisfaria al beneficiat de l'altar, el qual hauria d'oficiar les misses perpètuas encarregades pel testador.

43. Jacques LE GOFF, *La naissance du purgatoire*. Sarthé: Éditions Gallimard, 1981 («Collection Folio/Histoire», 31).

44. En aquest mateix segle també aparegué la concepció del «limbus puerorum», estratègia eclesiàstica per a consolar els familiars dels infants difunts que no havien pogut batejar-se. A la baixa edat mitjana, segons Didier Lett, es constata una major semblança dels llimbs amb el purgatori, Didier LETT, «De l'errance au deuil. Les enfants morts sans bapteme et la naissance du limbus puerorum aux XIIe-XIIIe siècles», a Robert FOSSIER (edtor), *La petite enfance dans l'Europe Médiévale et Moderne*. Toulouse: Université de Toulouse-Le Mirail/ Presses Universitaires du Mirail, 1997, p. 7-29 («Actes des XVIes Journées Internationales d'Histoire de l'Abbaye de Flaran. Septembre 1994»).

bases de l'anomenada «economia de la mort» o mercat de la mort,⁴⁵ mitjançant el qual l'Església intentava obtenir un major protagonisme davant les pràctiques paganes que encara realitzaven els familiars d'alguns difunts,⁴⁶ mostrant una vegada més la capacitat d'adaptació de l'aparell eclesiàstic.⁴⁷ En aquest mercat de la mort, la solidaritat entre els vius i els morts es basava en la creença que les ànimes dels difunts podien passar menys temps al Purgatori mercès a les pregàries dels vius, i que aquests darrers podien veure's assistits pels difunts si aquests es trobaven envoltats d'intercessors més importants.⁴⁸ Jacques Le Goff defineix aquesta solidaritat entre vius i difunts com una cadena circular sense fi i un corrent de reciprocitat perfecte.⁴⁹ Posteriorment, a partir del segle XIII, quan l'any 1264, el papa Urbà IV institucionalitzà la celebració del Corpus Christi i, l'any 1311, el papa Climent IV en decretà l'obligatorietat, el ritus eucarístic es prestigia i la missa es convertí en la cerimònia viàtica per excel·lència.

Per a Jacques Chiffolleau, la celebració de misses *postmortem* s'inicià a partir d'un model o lògica que identifica amb el terme de «lògica de la repetició». Aquest model es basà en la creença que el judici final seria favorable al difunt si s'adreçaven novenaris, caps d'any i misses a perpe-

45. «Les morts animent une bonne part de la société des vivants, qui prient ou travaillent quotidiennement pour eux... il existe une économie de la mort, dont on peut détailler mécanismes et implications. Au Moyen Âge, les morts sont toujours inscrits dans la société des vivants», Danièle ALEXANDRE-BIDON, *La mort au Moyen Âge. XIIIe-XVIe*. Paris: Hachette, 1998, p.13-14 («La vie quotidienne»).

46. «Nous avons l'impression que, pour une grande partie du peuple, comme le dit Jean Delimeau pour le période précédant à la Réforme, le type de Christianisme est assez sauvage, très libre par rapport à la morale, au culte et au sacrements», Marie-Claude MARANDET, *Le souci de l'au de-là: la pratique testamentaire dans la région toulousaine (200-1450)*. Perpignan: Presses Universitaires de Perpignan, 1998 («Collection Études»), p. 561.

47. Per a Jean-Claude Schmitt, la facultat d'adaptació de l'Església és un dels secrets de la força i de la perennitat d'aquesta. Per això, afirma que «loin d'être un système de croyance clos et fixé une fois par toutes, le christianisme médiéval n'a jamais cessé de modifier, d'innover (en inventant entre autres la croyance au purgatoire), et d'adapter et de retrancher», a Jean-Claude SCHMITT, *Le corps, les rites, les rêves, le temps. Essais d'anthropologie médiévale*. Paris: Editions Gallimard, 2001 (Bibliothèque des histoires), p. 85-86.

48. A partir d'aquest context, a la baixa edat mitjana es pot observar «una matemàtica de la salvació», Emilio MITRE FERNÁNDEZ, «La muerte y sus discursos dominantes entre los siglos XIII y XV (Reflexiones sobre recientes aportes bibliográficos)», a Eliseo SERRANO, *Muerte, religiosidad y cultura popular. Siglos XIII-XVIII*, Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 1994, p. 25.

49. Jacques LE GOFF, *La naissance...*, p. 483.

tuitat per a la seva ànima. Aquest model fou progressivament reemplaçat per un altre, la «lògica de l'acumulació», que incidia més en l'existència d'un judici més immediat i individual, adreçat a l'ingrés en el Cel, com més aviat millor, de l'ànima del difunt. Per això, es desenvolupà la creença que l'acumulació de misses realitzades en el mínim temps possible, com per exemple el trentenari o les trenta-tres misses de Sant Amador,⁵⁰ accelerava el temps d'expiació en el Purgatori.⁵¹ Com és lògic, el canvi d'un model a un altre facilità la incorporació dels menys afavorits econòmicament en l'oficialització dels ritus funeraris,⁵² car les misses reiterades i els beneficis comportaven donacions dineràries importants, que només podien permetre's els més adinerats.⁵³

Les donacions efectuades pels membres de les famílies de l'oligarquia barcelonina a les institucions eclesiàstiques de la ciutat comtal afavoriren la incorporació d'extenses zones barcelonines al patrimoni dependent del

50. El trentenari o conjunt de trenta-tres misses podia ser obert o tancat. El trentenari obert havia d'oficiar-se durant el mes següent de la mort del testador i en el trentenari tancat les misses es realitzaren seguides. Aquests darrers trentenaris comportaren conflictes amb la jerarquia eclesiàstica, que no acceptaren que alguns clergues oficiants mengessin, dormissin i, fins i tot, juguessin a cartes o a daus per a distreure's dins d'un recinte sagrat. L'Església de la Contrareforma no acceptà l'ús supersticiós de les candeles ni les actuacions d'alguns clergues, que afirmaven haver tingut visions del més enllà i haver contactat amb les ànimes de difunts durant la celebració dels trentenaris tancats. Malgrat les reticències de les altes jerarquies eclesiàstiques, la ciutat de Girona continuà celebrant trentenaris tancats fins l'any 1829, Jordi CERDÀ SUBIRACHS, *Misses de Sant Amador. Purgatori i cultura popular*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006 («Biblioteca de cultura popular Valeri Serra i Boldú», 17), p. 16, 17, 58 i 75.

51. Jacques CHIFFOLEAU, *La comptabilité de l'Au-delà. Les hommes, la mort et la religion dans la région d'Avignon à la fin du Moyen Âge (vers 1320-vers 1480)*. Roma: École Française de Rome Palais Farnèse, 1980, p. 339.

52. Aquesta evolució forma part dels canvis des de la mentalitat medieval, lligada a la por al judici final, vers la mentalitat moderna, lligada al benefici immediat a través de mitjancers en la lògica «religiosa» de la intercessió.

53. Malgrat l'opinió d'alguns erudits com Chiffolleau, que consideren que les misses *post mortem* del segon model són barates, el nostre punt de vista no és el mateix. Com és evident, la xifra d'un a dos sous de les misses més barates és inferior als imports adreçats a la fundació de beneficis i d'aniversaris o misses a perpetuitat. Però també ho és que l'alimentació diària d'un adult en aquests moments podia ascendir al mateix import, Jaume CODINA, *Sant Boi de Llobregat (segles XIV-XVII)*, Sant Boi de Llobregat: Columna, 1999 («Columna Assaig», 22), p. 222. A més a més, les caresties frumentàries com la del 1374-1375 a Barcelona originaren un augment del preu dels cereals que devia evidenciar aquesta contradicció.

NOGUERA

bisbe, del Capítol catedralici, d'altres membres de la Seu barcelonina i dels monestirs barcelonins. Per això, a la baixa edat mitjana, aquestes institucions religioses foren grans terratinents de l'espai urbà i agrer de la ciutat comtal i bona part de les rendes de la monarquia, detentora de la jurisdicció de l'esmentada ciutat, estaven a les seves mans.⁵⁴

Com s'ha pogut observar, l'oligarquia barcelonina, representada sòlidament en el poder municipal, alguns membres destacats en l'exercici d'oficis reials i les altes jerarquies eclesiàstiques, provinents del patriciat urbà o de la noblesa, intervingueren en els acords estipulats en el conjunt dels documents comentats. Aquesta circumstància permet assegurar l'elevat potencial negociador de Ramon de Ganovardes. Si observem que en l'assumpte dels drets del castell de Castellbell, Ganovardes aprofità les ànsies dels Desfar, que basaren l'augment del seu patrimoni i de consideració social en l'adquisició de béns i rendes, aprofitant-se de les necessitats pecuniàries de la monarquia i d'alguns membres de la petita noblesa, així com de la informació privilegiada que obtingueren de la detenció dels seus càrrecs i contactes, podem tenir una aproximació pertinent als lligams, no sempre explícits, que determinaren les relacions socioeconòmiques en el nucli fort de la societat baixmedieval.⁵⁵ Així, hom pot considerar que la mentalitat rendística d'aquesta oligarquia, en el cor del braç reial amb representació, i llurs pretensions d'emular la noblesa adquirint alguns dels seus castells i jurisdiccions, fou un veritable fre als canvis que haurien facilitat la transformació de les estructures de producció agrícoles i urbanes baixmedievales. Els grans comerciants lligats a aquest model oligàrquic

54. Pere ORTÍ I GOST, *Renda i fiscalitat...*, p. 613. A més a més, tal i com hem exemplificat a la nota 26 i comentat a la primera part de la nostra exposició, algunes d'aquestes institucions, com ara els altars de la Seu barcelonina, posseïen propietats als territoris rurals del hinterland barceloní.

55. Un altre cas força estudiat ha estat el del funcionari reial Pere des Bosc, que l'any 1352 adquirí en una subhasta pública els castells de Sant Vicenç i de Vilassar i la torre de Cogoll. Francesc CARRERAS I CANDI, *Argentona històrica*, Argentona: Ajuntament d'Argentona, 1982, p. 47. Joan BUSQUETA i Coral CUADRADA, «Els funcionaris regis i la seva implantació al Pla de Barcelona i en el Maresme», *L'Avenç* (Barcelona), 84 (1986), p. 36-41. Per a la zona de Girona vegeu Josep FERNÁNDEZ i TRABAL, *Una família catalana medieval. Els Bell-lloch de Girona*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985 («Abat Oliba», 161). Per a les conseqüències d'aquestes alienacions reials consulteu Maria-Teresa FERRER MALLOLL, «El patrimoni reial i la recuperació dels senyorius jurisdiccionalen en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), 7 (1970-1971), p. 351-492.

reproduïren aquesta mentalitat rendista i tampoc no invertiren en l'acceleració dels mecanismes transformadors de les estructures econòmiques i socials baixmedievales. Aquesta situació s'explica pel fet que aquesta oligarquia participà activament en el manteniment d'aquestes estructures de les quals depenia la seva situació econòmica, la seva força política i la seva consideració social.⁵⁶ Per això, l'articulació entre el món rural i l'urbà feudals baixmedievales ha d'explicar-se mitjançant l'intercanvi de tota mena de productes i de serveis, que hem analitzat en d'altres estudis.⁵⁷ Aquests intercanvis es vehicularen a través dels diferents mercats que satisfieien les necessitats de tot tipus de la població. El valor estratègic de cada mercat, a més, el definia conjunturalment l'escassetat del producte essencial, com hom pot veure en l'àmbit del mercat alimentari en el cas del gra en època de crisi i, de manera especial, al llarg de l'edat mitjana, el del diner, escassetat que explica alguns dels trets psicològics i de les decisions econòmiques que conduïren a l'esmentada mentalitat rendística de les oligarquies.⁵⁸ Aquesta escassetat pecuniària també es relaciona amb el funcionament específic i el conjunt de decisions i estratègies que les famílies rurals i urbanes articularen al voltant dels mercats del matrimoni i de la mort.⁵⁹

56. L'únic rival de consideració serà la monarquia no com a concepció patrimonial, sinó com a nucli formatiu d'un estat. Per exemple, aquesta situació es podrà observar en les problemàtiques relacions fiscals de la monarquia al llarg de tota l'edat mitjana, conflicte suavitzat per la via pactista, que amb tot acabà esclatant en la crisi que dugué a la guerra civil catalana del segle XV.

57. Montserrat RICHOU I LLIMONA, «El Baix Maresme a l'època baix medieval». Tesi doctoral; «El Baix Maresme a l'època Baix Medieval», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* (Barcelona), 14 (2007) (en premsa); «Una dècada d'abastament frumentari: Barcelona i la iniciativa privada als anys 70 del s. XIV» (en premsa).

58. La participació activa dels diferents agents en aquests mercats comportà una necessitat pecuniària més important del que en alguns moments s'ha explicat i que facilità el sorgiment de tipologies contractuals creditícies, com ara els empenyoraments o cartes de gràcia i les compravendes de pensions de violaris i de censals morts.

59. «Família pagesa i estratègies patrimonials: el Baix Maresme als darrers segles medievals», a *Família pagesa i economia rural, VII Congrés sobre sistemes agraris, organització social i poder local*. Alguaire: Universitat de Lleida, 2009 (en premsa).

APÈNDIX DOCUMENTAL

1369, desembre, 20. Barcelona

Pere de Castellví, de quinze anys, fill de Guillem de Castellví, de Santa Coloma de Queralt, amb el consentiment d'aquest darrer, ven per cinc anys i per 10 lliures a Ramon de Ganovardes, beneficiat de la Seu de Barcelona, una porció de pa, de vi, de carn o de diners, anomenada la «Canonge», que Pere ha de percebre diàriament al refectori de l'Almoina dels Pobres de la Seu de Barcelona.

(AHPB), Francesc de LADERNOSA, *Nonus liber venditionum*, 1369-XI-12 / 1370-XI-14, f. 26r-v.

Ego, Petrus de Castellunviy, maior quindecim annis, filius Guillelmi de Castellunviy, de villa Sancte Columbe de Queralt, cum et de assensu et voluntate dicti patri mei presentis, vendo vobis, discreto Raymundo de Ganovardes, beneficiato in Sede Barchinone, et quibus volueritis^a, ad et per quinque annos continuos, a presenti die in antea computandos, totam illam integriter^b portionem panis, vini, carnium seu denariorum, vocata la canonge, quam ego habeo et recipio et recipere debeo^c die qualibet in refectorio elemosine pauperum Sedis Barchinone, ex donacione inde mihi facta per Guillelmum de Castellunviy, de manso vocato Pages, termini castris de Mediona, ad sex annos, quorum unus cuius est lapsus seu aliis iustis titulis sive cartarum.^d Hanc itaque vendicionem facio vobis tamquam laice et private persone et quibus volueritis, per dictum tempus de predicta elemosina seu porcione, sicut melius dici potest et intelligi ad salvamentum et bonum intellectum vestri et vestrorum. Volens et concedens vobis quod vos et quos volueritis, per totum dictum tempus quinque annorum, possitis petere, exigere et recipere die qualibet in refectorio dicte Sedis porcione predictam integriter. Ego enim cedo et mando vobis omnia iura et omne actione, reales et personales, et alias quascumque michi competentes et competere debentes in Seu, pro predictis que vobis vendo, et contra quascumque personas et in quibuscumque bonis et ratione eorum. Quibus iuribus et actionibus possitis uti, agere et experiri et omnia et singula

^a et quibus volueritis *afegit a la interlínia.*

^b integriter *afegit a la interlínia.*

^c et recipere debeo *afegit a la interlínia.*

^d seu aliis iustis titulis sive cartarum *afegit a la interlínia.*

alia facere, in iudicio et extra iudicium, quecumque et quomodocumque ego poteram, ante huiusmodi venditionem, et posseti uti et etcetera postea quandocumque. Ego enim constituo vos, in hiis que vobis vendo, dominum et procuratorem in rem vestram. Requirens et rogans venerabiles administratoris elemosine supradicte quatenus, ab hac die in antea respondeant vobis et quibus volueritis per totum dictum quinquenium de predicta cotidiana et integra portione. Pro precio vero huius venditionis dedistis et solvistis michi decem libris Barchinone super quibus renuntio exceptione^e non numerate et non solute peccunie et precii non recepti et dolo malo et actionem iustam et iuri deceptis ultra dimidiam subveniente omnique alii iuri rationi et consuetudini contra hec repugnantibus. Remittendo vobis, si quid predicta plus valent, precio supradicto. In super promitto vobis quod, in predictis que vobis vendo, nullam vobis per dictum tempus faciam questionem. Immo, ea faciam vos et quibus volueritis, per dictum tempus quinque annorum, percipere, habere, tenere et possidere in pace, contra omnes personas. Et quod tenebor vobis de defensione et evictione eorum et de restitutione et refectione omnium expensarum dampnorum et interesse vestri, in littere et extra littere, in iudicio et extra iudicium. Pro quibus complendis et observandis, obligo vobis omnia bona mea. Et, ut de hiis vobis diligencius cautum sit, dono vobis fideiussorem Bernardum Frexenet, apothecarium cive Barchinone, qui, mecum et sine me, teneat a vobis de omnibus et singulis supradictis. Ego itaque, dictus Bernardus Frexenet, fideiussor supradictum, suscipiens in me sponte hanc fideiussionem et renunciens quo ad hec iuri directi quod prius conveniatur principalis quam fideiussor et omni alii iuri obviam venienti. Promitto vobis dicto Raymundo de Ganovardes, quod de premissis per dictum principalem venditorem vobis^f promissis tenebatur vobis eaque complebo et attendam vobis cum eodem principali et sine ipso ; pro quibus, obligo vobis omnia bona mea habita et habenda. Ad hec ego, dictum Guillelmum de Castelluy, pater dicte Petri, venditoris presentis, promissis et eius expresse consentiens laudo et aprobo^g vobis, dicto Raymundo de Ganovardes, venditionem et omnia supradicta, promittentes vobis ea tenere et observare et contra ea non facere aliqua ratione. Premissa igitur omnia facimus paciscimus et promittimus nos, dictus Petrus de Castelluy, venditor, Guillelmus de Castelluy, eius pater, et Bernardus Frexenet, fideiussor, videlicet quilibet nostrum a se dicta vobis, Raimundo de Ganovardes, et notario infrascripto tamquam private persone pro vobis et pro personis aliis quarum interest recipienti et stipulanti. Et et cetera, iuramus in animabus nostris per Deum et eius Sancta Quatuor Evangelia, per nos corporaliter tacta, rata et firma habere, complere et observare et tenere ea non facere aliqua ratione. Actum est hoc Barchinone.

Testes, venerabilis^h Jacobus de Sos, de officio rationalis domini Regis, et Petrus Vives, scriptor.

^e exceptione *afegit a la interlínia.*

^f vobis *afegit a la interlínia.*

^g laudo et aprobo *afegit a la interlínia.*

^h venerabilis *afegit a la interlínia.*

ELS MANUALS NOTARIALS DE LA FAMÍLIA FERRER, MERCADERS MANRESANS (SEGLES XIV-XV)

○ JOSEP M. MASNOU I PRATDESABA
ARXIU DE LA SEU DE MANRESA

En aquest article volem analitzar el funcionament del sistema dels llibres notarials vinculats a les famílies i, alhora, donar unes pautes als historiadors que els vulguin utilitzar com a font per a la recerca.¹ Les característiques de l'escrivania manresana fan que en aquest període (1288-1546) no hi hagi llibres propis de cada notari, sinó que els notaris que actuen com a escrivans hagin d'escriure els documents expedits en qualsevol dels llibres que hi havia oberts a l'escrivania: comuns, testaments, capítols matrimonials i, sobretot, la sèrie de llibres de famílies, també anomenats de particulars.

Podem dir que es tracta d'una font excepcional per a l'historiador, ja que, sovint, els manuals notarials són com un bosc on és molt difícil localitzar una documentació específica i cal passar moltes hores als arxius abans de trobar la informació buscada. La documentació notarial manresana d'aquest període permet dur a terme un estudi molt més productiu, ja que l'organització de l'escrivania durant aquest període no depenia dels notaris, que eren simples oficials, sinó de les famílies, que amb aquest funcionament podien gaudir d'uns avantatges molt importants per gestionar la seva documentació.

Hem escollit la família Ferrer perquè en el moment de fer aquest estudi sobre els llibres notarials de les famílies manresanes es va trobar una carpeta amb quaderns d'un manual d'unes dimensions poc corrents que no estava catalogat i que, potser a causa de la seva mida poc comuna, va quedar a part de la resta. Aquesta troballa ens va permetre posar-lo en relació amb uns fragments conservats a l'Arxiu de la Seu de Manresa de les mateixes dimensions i corresponents al llibre del mercader Guillem Ferrer. Així doncs, ens va semblar interessant fer un estudi més detallat

1. Sigles utilitzades en les notes : AHPM = Arxiu Històric de Protocols de Manresa; ASM = Arxiu Seu de Manresa.

de la família Ferrer a partir dels llibres que va produir. D'aquesta manera volem comprovar com s'utilitzaven aquests llibres i posar a prova algunes de les deduccions teòriques que havíem fet sobre els llibres particulars.

Els manuals particulars i de famílies, una font per a l'historiador

La documentació notarial és una font imprescindible per als historiadors, ja que hi podem trobar tots els elements de la vida de les persones i les famílies amb una gran quantitat d'actes que ens informen de la seva vida quotidiana. Ja s'ha remarcat la importància d'aquests fons a partir del segle XIII i també les grans possibilitats de realitzar-hi tota mena d'investigacions, des de la història material fins a la cultura i l'espiritualitat.² Aquesta abundància documental contrasta amb el gran esforç que implica el recull sistemàtic de les informacions, perquè hom ha d'anar consultant els manuals dels diferents notaris i espigolar la documentació. Les sèries de llibres especials com ara testaments, capítols matrimonials, censals, inventaris i altres que reuneixen una tipologia documental són més fàcils de consultar ja que queden reunits de forma seriada. El problema el tenim quan cerquem altres documents que no s'inscriuen en aquestes tipologies o bé informacions precises de determinades famílies. En aquest darrer cas, la recerca esdevé complexa perquè cal mirar tots els notaris que actuen en un determinat moment, sense una garantia absoluta d'esgotar tota la informació, perquè els particulars podien escripturar amb qualsevol notari.

Entre els segles XIV i XV s'esdevé el període d'esplendor de la ciutat de Manresa com a centre artesanal i comercial per la construcció de la sèquia. Aquesta esplendor de la burgesia manresana es va manifestar en l'ambiciós projecte de dotar la ciutat d'un nou temple gòtic més adequat als gustos arquitectònics d'aquell temps. L'estudi de les famílies burgeses manresanes ha estat sovint parcial, centrat en les grans nissagues i en personatges aïllats, sense una recerca més sistemàtica. Aquest fet contrasta amb la tipologia documental dels llibres de famílies, que permeten un estudi més aprofundit sobre les principals nissagues burgeses i les relacions que establiren entre elles per vincles familiars i econòmics. Detectar quines eren les més actives és fàcil a partir del volum de documentació

2. Laureà PAGAROLAS, *Los archivos notariales. Qué son y cómo se tratan*, Gijón: Ediciones Trea, 2007, p. 136-149.

que van generar. Així, tenim definit el cercle de famílies que ostenten el poder a la ciutat i que disposen de més de deu llibres. Aquestes constitueixen l'oligarquia urbana del període i són les famílies Amargós, Andreu, Bellsolà, Desfar, Ferrer, Lledó, Prat, Torres i Vilella, que tingueren importants lligams amb la burgesia barcelonina.

Aquesta simple quantificació feta a partir de l'inventari dels llibres notarials de particulars conservats a Manresa ja constitueix una primera aproximació a l'estudi de la burgesia d'aquest període. A més, el fet que en els llibres es reculli de forma cronològica i sistemàtica tota la documentació generada, facilita el coneixement de l'evolució d'aquests llinatges i de la societat manresana del període. En aquests manuals no es consignen els testaments ni els capítols matrimonials ja que aquests s'inclouïen en les sèries pròpies, però sí que hi ha tota la documentació ordinària relativa al llinatge: des dels diferents esdeveniments familiars com ara l'activitat comercial fins a la documentació relacionada amb l'espiritualitat i la vida religiosa de les famílies.

Entre aquests llibres de famílies podem distingir-ne dos tipus: els que recullen la documentació de la gestió del patrimoni familiar i de l'economia domèstica i els que contenen la documentació de caire laboral i mercantil. En el cas de la família Ferrer està inicialment centrada en la farga i el comerç de bestiar, però amb el temps alguns dels seus membres se centraran en la tasca drapera i la del comerç de tot tipus de productes. L'ús diferenciat d'ambdós tipus de llibres pot donar-se en determinades famílies, però també hem detectat barreges entre aquestes dues tipologies.

Per iniciar l'estudi d'aquests documents cal identificar bé les persones que intervenen en cada manual. Hem d'elaborar un arbre genealògic esquemàtic per entendre la successió i els lligams entre els diferents manuals conservats. L'existència en el fons de manuscrits de l'arxiver Sarret i Arbós amb diversos arbres genealògics corresponents a famílies del període duts a terme a partir del buidatge dels manuals notarials ens ha facilitat la tasca per poder iniciar aquest estudi.³ Un cop resolt això hi ha dos problemes que cal aclarir abans d'entrar en l'anàlisi. El primer és que en un mateix manual es poden consignar les activitats de dues o més famílies, bé perquè estaven emparentades o bé, com hem pogut constatar en algun dels

3. Fons Sarret i Arbós, Notes, apunts, esborranys II, carpeta Família Ferrer. Es conserven diverses genealogies de les principals famílies manresanes inèdites que són una bona eina per als investigadors.

manuals, perquè durant un temps van formar una companyia comercial i els documents relatius a aquesta quedaven consignats en el mateix manual. L'altre problema és que en un mateix any poden estar oberts diversos llibres d'alguns membres de la mateixa família, fet que pot provocar una certa desorientació. L'explicació d'aquest fet és que en determinats moments de l'evolució familiar, un cop els fills han assolit una plena autonomia, obren llibres al seu nom que normalment tenen continuïtat amb els seus fills o en molts casos acaben amb la mort del titular. El coneixement de la història familiar pot explicar aquests trencaments i variacions.

Fonts per a l'estudi de la família Ferrer

Oferim la descripció dels manuals notariaus que ens han pervingut de la família Ferrer i que hem utilitzat per fer-ne l'estudi. A més dels que podem atribuir als Ferrer a partir de la consulta del catàleg de la Fundació Noguera, n'hem d'incloure un altre que correspon a la família Ferrera, amb la qual formaven una societat comercial.⁴ La presència d'alguns volums que no es van catalogar quan es va fer l'inventari dels fons manresans ens ha portat a dedicar-los un estudi especial. Aquest error no és degut als que realitzaren el catàleg dels fons notariaus per encàrrec de la Fundació Noguera, sinó que aquests manuals ja no apareixien als antics catàlegs existents de Sarret i Arbós ni tenien cap signatura. Això, i el fet que siguin d'una mida més gran que els manuals i que els disposessin en una carpeta a part, poden explicar aquest oblit. Els darrers anys s'ha iniciat la revisió i la informatització dels fons existents a l'arxiu de la Seu de Manresa que van permetre localitzar en els fragments de manuals notariaus alguns fulls corresponents a aquests llibres familiars que ajuden a completar, bé que parcialment, els quaderns trobats a l'Arxiu Històric de Protocols.

4. Es tracta del manual ASM-18 a nom de Francesc Ferrera formant societat amb Francesc Ferrer; la confusió dels dos noms pot ser la causa de la identificació errònia.

Llibres corresponents als Ferrer inclosos al catàleg

En la consulta dels manuals inclosos al catàleg dels llibres manresans de la Fundació Noguera havíem de veure si corresponien a la mateixa família o si eren d'altres que portaven el mateix cognom. El fet que el cognom Ferrer sigui habitual ens portava a fer aquesta selecció. Semblava que tots eren parents, però ens vam adonar de seguida que calia tenir la genealogia de la família per poder relacionar correctament l'elaboració dels llibres. Sovint els vincles familiars no eren directes i, per tant, es feia imprescindible establir l'arbre genealògic. Partírem de les informacions més antigues que ens oferien els manuals primers i vam anar descabdellant la línia principal segons ens mostraven els manuals i establint les línies col·laterals, d'aquesta manera podíem saber quins manuals corresponien a una mateixa família i quins quedaven al marge perquè no hi havia vincles directes amb la línia principal. Així doncs, dels llibres que podíem considerar relatius a la família Ferrer hem descartat els següents:

1. Llibre particular de Ferrer, Berenguer de Solà i Pere Figuerola 1316-1357 (Tr. 78)

Aquests personatges no els hem pogut vincular de forma directa i precisa amb la família de Guillem Ferrer.

2. Llibre particular d'Agnès, esposa de Ramon Ferrer, difunt, i Guillem Santacreu 1398-1441 (Tr. 505)

Tenim documentat en la nissaga Ferrer un canonge de l'Estany anomenat Ramon Ferrer, però no correspon amb el que apareix en aquest llibre.

3. Llibre particular Guillem Ferrer 1382-1399 (Tr. 400)

Es tracta de Guillem Ferrer, anomenat Ferrerich, causídic que actua a Manresa. Al manual hi trobem les procures que va rebre, l'inventari després de la mort i la distribució dels béns entre la seva esposa i els fills. Tot i que duu el cognom Ferrer no el trobem vinculat a la nissaga que estudiem; se'n conserva el testament, datat l'any 1395, i la seva esposa Sança i els seus fills no els hem pogut vincular amb cap dels membres de la família.⁵

Tot i que haguem descartat aquests documents és sorprenent la quantitat de volums relatius a la família de Guillem Ferrer i que hem pogut analitzar. Són els següents:

5. AHPM 473, testaments 1391-1394. Testament escrit el 20 de juliol de 1397.

1. Llibre particular de Guillem Ferrer, Berenguer Torres i Pere Mestre 1312-1350 (Tr. 223)
En aquest volum hi ha registrada l'activitat de Guillem Ferrer entre els anys 1312 i 1326. En les activitats comercials centrades en la cria i venda de bestiar hi intervingué juntament amb el seu fill Guillem i altres germans. El fet que Berenguer Torres emparentés amb la família a través del casament de Ramon Ferrer amb Elisenda, germana de Berenguer, podria explicar la seva participació en els negocis familiars. L'acabament de les notícies a partir del 1326 coincidiria amb l'obertura d'un llibre propi de la família. A més de Guillem hi actuen els seus germans Ramon i Galceran juntament amb la seva mare. Amb data posterior hi trobem documents exclusius de Berenguer Torres i Pere Mestre.
2. Llibre particular de Guillem Ferrer 1331-1343 (Tr. 135)
A la coberta hi ha la següent anotació: «*Liber Guillelmi Ferrarii et Guillelmoni Ferrarii, fili sui*». El manual està centrat en la compra i venda de bestiar i en l'activitat d'una farga situada al terme de Castellfollit del Boix. Es tracta d'un negoci familiar en el qual intervenen Guillem Ferrer i els seus fills: Berenguer, Guillemó, Francesc i Arnau Ferrer. Hi trobem tant documentació de l'activitat econòmica com de la gestió del patrimoni.
3. Llibre particular de Francesc Ferrer i Francesc de Ferrera 1342-1345 (AHPM 4070)
Aquest llibre és creat per Francesc Ferrer en el moment que s'independitza del seu pare i crea una companyia juntament amb Francesc Ferrera. Aquest volum recull bàsicament la documentació econòmica lligada a companyia i és complementari amb el següent manual que es conserva a l'Arxiu de la Seu de Manresa.
4. Llibre particular de Francesc de Ferrera 1346-1349 (ASM-18)
En la descripció d'aquest manual al catàleg de l'arxiu notarial de Manresa, només apareix esmentat Francesc Ferrera i per aquest motiu no està inclòs entre els manuals de la família Ferrer. Hi veiem clarament la continuació de l'anterior manual i s'hi inclou la liquidació de la societat a causa de la mort de Francesc Ferrera per la Pesta Negra del 1348.
5. Llibre particular Francesc Ferrer 1349-1375 (Tr. 219)
Un cop liquidada la societat, Francesc Ferrer reprèn l'ofici de draper i obre llibres nous que són el reflex de la seva activitat mercantil durant aquest període, fins a l'any 1375.
6. Llibre particular de Francesc Ferrer 1342-1366 (Tr. 178)
Francesc Ferrer l'any 1342 constitueix patrimoni propi i el seu segon

matrimoni amb Constança, de la família Riculf, el porta a obrir un llibre per recollir els seus increments patrimonials i les vicissituds de la seva família. Això explica el seu arc cronològic més llarg i que tindrà continuïtat amb un altre on constarà l'activitat patrimonial i el seu fill. En el moment de tancar-se aquest llibre Francesc Ferrer encara vivia ja que va morir l'any 1379.

7. Llibre particular Francesc i Jaume Ferrer 1363-1415 (Tr. 338)
Jaume Ferrer va ser l'hereu de Francesc i anirà prenent més protagonisme en la gestió del patrimoni familiar juntament amb la seva mare Constança, que viurà fins l'any 1391. En aquest manual trobem la documentació de la gestió del patrimoni familiar i ja hi comença a aparèixer el seu hereu Gabriel.
8. Llibre particular de Jaume i Gabriel Ferrer 1426-1459 (Tr. 644)
Aquest és un dels darrers manuals que hem pogut vincular a la família de Francesc Ferrer. Es tracta d'un manual amb la documentació familiar relativa a Jaume Ferrer i el seu fill Gabriel.
9. Llibre particular família Ferrer 1346-1424 (Tr. 200)
Guillem Ferrer, mercader, va morir l'any 1346 i precisament en aquest moment el seu hereu Guillemó Ferrer va continuar el negoci familiar juntament amb Berenguer i va obrir un nou llibre a l'escrivania. Ambdós, però, van morir sobtadament l'any 1348 i el llibre recull, doncs, tota la documentació relativa a Constança, vídua de Guillemó Ferrer, que actuarà com a tutora del seu fill Jaume Ferrer fins que arribi a la majoria d'edat. Predomina la documentació de tipus familiar sobre l'econòmica i el volum arriba fins al segle XV utilitzat per Jaume Ferrer i la seva descendència.

Quaderns i fragments de manual localitzats

En aquest apartat donarem les dades essencials d'aquests fragments de manual que van ser localitzats posteriorment a l'elaboració del catàleg de la Fundació Noguera. Estan formats per quatre quaderns corresponents a dos manuals vinculats a la família Ferrer i que per les seves dimensions havien estat separats de la sèrie i recollits en una carpeta que es conserva a l'Arxiu Històric de Protocols de Manresa. Després hi ha la descripció dels dos fragments (foli i bifoli) del primer manual que es conserven a l'Arxiu de la Seu de Manresa i que estaven inclosos en un plec de fragments de manuals del segle XIV.

Quaderns del llibre particular de Guillem Ferrer (1346-1372)

El format d'aquest manual és: 387 × 285 mil·límetres i se'n conserven dos quaderns a l'Arxiu de Protocols a més de dos fragments a l'Arxiu de la Seu de Manresa. En aquest apartat n'oferim una breu descripció i la reconstrucció de com estaven organitzats.

Pel que fa als fragments conservats a l'Arxiu de la Seu de Manresa:

- Full-1: (a) És un foli amb documents des d'abril de 1346 fins al mes de juliol del mateix any.
- Full-2: (b) És un bifoli amb documents de juny de 1348 fins al novembre de 1348 en la primera part i documents d'octubre de 1364 fins al 23 d'agost de 1365 en la segona part.
- Quadern-1: (c) format per un plec de que recull documents de gener de 1349 al 21 d'abril de 1365.
- Quadern-2: (d) format per un plec que recull documents des del 4 de desembre de 1367 fins al 8 de març de 1372.

La proposta de reconstrucció del primer manual sencer és aquesta:

- a: abril-juny 1346
- b: juny-novembre 1348
- ...
- c: gener 1349-abril 1364
- ...
- b: octubre 1364-agost 1365
- ...
- d: desembre 1367-març 1372

Quaderns del llibre particular de Francesc i Tomàs Ferrer (1376-1422)

Aquest manual és més gran que l'anterior i el paper és de més qualitat. El format d'aquest manual és de 406 × 298 mil·límetres. Està format per dos quaderns consecutius:

- Quadern-1: format per un plec que recull documents del 10 de març de 1376 fins al 22 de gener de 1403.
- Quadern-2: format per un plec que recull documents des del 22 de gener de 1403 fins al 17 d'agost de 1422.

Creiem que la mida excepcional d'aquest manual correspon a la dels manuscrits en paper que circulaven en aquest període en els quals es copiaven obres teològiques i que en aquest cas van ser utilitzats com a llibre notarial.

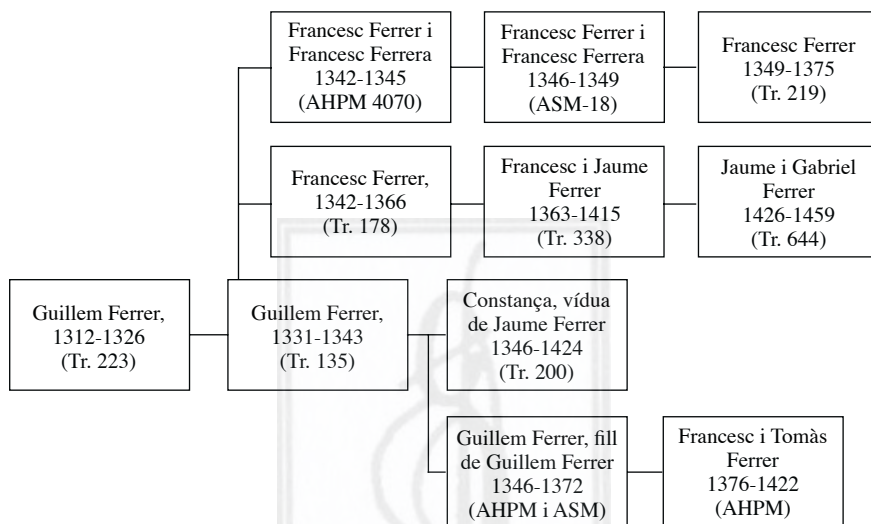
En l'inventari dels béns de Sibil·la, vídua de Guillem Ferrer, mercader, fet l'any 1391 després de la seva mort i que consta en aquest plec trobem en referència a la documentació que conservava «dos llibres de paper de la mà mayor ab les cubertes de pergamí».⁶

Recapitulació

Amb totes les dades obtingudes anteriorment podem veure com estan interrelacionats els diferents volums conservats de la família Ferrer i que són el testimoni més evident de la seva activitat econòmica i patrimonial en el període que va de 1312 fins a l'any 1459 aproximadament. Oferim aquest esquema per poder interpretar millor la relació entre els diversos manuals de la família i la seva evolució durant el període estudiat.

Aquest procediment pot ser utilitzat per estudiar les altres grans famílies manresanes del període. Com ja hem dit, aquí només ens hem centrat en les informacions contingudes en els manuals propis de la família.

ESQUEMA DELS LLIBRES DE LA FAMÍLIA FERRER

6. És dins un inventari fet el 6 de febrer de 1391. No creiem que sigui el quadern esmentat però es fa referència a una tipologia que pot explicar aquest format poc habitual.

Els Ferrer, una família de mercaders manresans (1312-1459)

La pràctica dels notaris d'elaborar genealogies sobre les principals famílies està testimoniada des d'antic. En la notaria manresana, la figura de Sarret i Arbós, arxiver i historiador, ens ofereix alguns treballs previs de les principals famílies manresanes, molts d'ells inèdits en els seus papers particulars. Pel que fa a la família Ferrer, comptem amb un petit dossier i proposta de quadre genealògic que ens ha servit com a punt de partença per a l'elaboració d'aquest estudi. Partim del quadre genealògic elaborat per Sarret i que nosaltres completarem en la nostra explicació amb noves informacions que hem obtingut consultant els manuals particulars.

Val a dir que no hem fet una recerca sistemàtica en la sèrie de testaments i capítols matrimonials sinó que ens hem basat només en les informacions aportades pels llibres de la família. La família Ferrer ens apareix com una nissaga de mercaders manresans que tenien una important influència social a la ciutat i estaven emparentades amb altres famílies que tingueren un paper actiu i destacat en la política i en la societat manresana del segle XIV i XV. La continuïtat en les dades ens dóna una imatge força clara d'aquesta família que experimenta en aquest període un important ascens social.

Primeres notícies dels Ferrer

L'origen de la família Ferrer l'hem de situar al lloc de Cirera, proper a la ciutat de Manresa i dins el terme del castell de Rajadell. El primer membre conegut és Jaume Ferrer, originari de Cirera, que va iniciar la seva activitat a la ciutat de Manresa. Estava casat amb Berenguera i en tenim documentats quatre fills i una filla. L'hereu fou Guillem Ferrer, que ja apareix l'any 1312 com a mercader i casat amb Ròmia. Té com a germans Berenguer Ferrer, que és esmentat en algun dels primers documents però no n'hem trobat més referències; Ramon Ferrer, casat amb Elisenda, filla de Guillem Torres i germana de Berenguer de Torres, que apareix juntament amb Guillem Ferrer en el primer manual conegut, i Bernat Ferrer i Galceran, que sembla ser el petit, que va viure amb la seva mare Berenguera. L'única filla que hem pogut documentar, Gerauda es casà amb Pere Ferrera.

L'activitat dels Ferrer estava centrada inicialment en la compravenda de bestiar que era cuidat al terme de Cirera i venut al mercat de Manresa. Alguns dels membres d'aquesta nissaga s'establiren a la ciutat de Manresa a principis del segle XIV exercint la seva activitat com a mercaders i amb

la creació d'una companyia comercial. El principal membre de la família establert a Manresa fou el mercader Guillem Ferrer que, juntament amb els seus fills, formarà una societat dedicada al comerç i a la venda de productes agrícoles, inicialment bestiar, però després anirà diversificant el seu comerç. Sabem que va posseir una casa a la plaça de Manresa i que amb el seu fill Guillem es va dedicar al cultiu i la comercialització de safrà.⁷

L'any 1324 Berenguera, esposa de Jaume Ferrer, «*cives Minorisae qui fuit de Ciraria*», entrega els seus béns a Galceran Ferrer, el seu fill petit, a canvi de poder tenir-los en usdefruit durant la seva vida. Renuncien als drets sobre aquests béns Guillem Ferrer i la seva esposa Romia.⁸ L'any 1331 Guillem Ferrer obre un llibre al seu nom a l'escrivania de Manresa i actua en el negoci familiar juntament amb els seus fills. En aquest punt la genealogia de la família Ferrer ens dona informació precisa dels seus descendents. L'hereu del matrimoni va ser Berenguer Ferrer, el qual trobem actuant juntament amb el seu pare i altres germans en els afers comercials. L'altre germà especialment actiu és Guillemó Ferrer, casat amb Constança Perell. Els altres germans són Francesc Ferrer, Bernat Ferrer i Jaume Ferrer, que era frare dominic i que va morir abans de 1334. De filles només tenim documentada Romia, casada amb Bernat Prat.

L'any 1340 Francesc es desvincula de les activitats del seu pare i dels seus germans Guillem, Berenguer i Bernat, i l'any 1341 comença la seva activitat com a draper fent societat amb Francesc Ferrera.⁹ En aquest manual conviuran els primers actes d'aquesta societat fins a l'any 1342, quan Francesc obrirà un llibre propi per a aquesta finalitat al marge de l'activitat del seu pare Guillem Ferrer i dels seus germans. A partir de l'any 1342 Francesc inicia una trajectòria independent com a draper i es casa en segones núpcies amb Constança, de la família Riculf, amb un patrimoni més important. Aquests fets, com hem vist en l'evolució dels llibres de la família Ferrer, implicaran l'obertura de llibres propis, un destinat als negocis de la societat creada amb Francesc Ferrera i un altre propi per a la gestió del patrimoni i els afers familiars.

7. AHPM 135, 18 de novembre de 1339. Guillem Ferrer lloga una taula a la plaça per vendre safrà que el seu fill Guillemó va comprar a Perpinyà.

8. Original a l'ASM, pergami XIV/46. L'anotació notarial d'aquest document la trobem al primer llibre notarial de Guillem Ferrer, AHPM 223, amb data de 21 de desembre de 1324.

9. AHPM 135, 9 d'agost de 1340, hi ha aquest document de desvinculació del negoci familiar i l'inici de les activitats com a draper.

Guillem Ferrer va morir l'any 1346 i en aquest moment hem pogut detectar que Bernat Ferrer rebé la seva part en l'heretament patern i un dels fills de Guillemó Ferrer també anomenat Guillem, que participava del negoci familiar, s'establí pel seu compte obrint llibres nous. Es tracta dels manuals que han aparegut sense classificar i que s'inicien l'any 1346. Aquest Guillem devia ser l'hereu i sabem que estava casat amb Constança des del 1325. Del matrimoni hi havia altres fills a més de Guillem que no consten en la genealogia de Sarret i Arbós: Ramon Ferrer, que va ser entregat com a canonge de Santa Maria de l'Estany, Arnau Ferrer i Jaume Ferrer, menor d'edat. De filles coneixem la gran, Romia, i Constança, Blanca i Caterina.

La pesta negra i la crisi familiar

La propagació de la pesta negra a partir de l'estiu del 1348 va tenir unes conseqüències innegables en la disminució de la població i també en la família Ferrer. En aquesta data moriren diversos fills del mercader Guillem Ferrer, traspasat el 1346. Consta la mort de l'hereu, Berenguer, del qual no hem pogut aclarir si tenia descendència. També es produí la mort de Guillem Ferrer, casat amb Constança, la qual quedà al càrrec de vuit fills. El 22 de maig de 1348 els membres de la confraria de Sant Pere Màrtir reconeixien que havien rebut diners de Guillem Ferrer, fill i hereu universal del difunt Guillem Ferrer, per pregar pel difunt. El mes d'agost d'aquell any el mateix Guillem elegia sepultura per al seu pare al claustre del convent de predicadors de Manresa. També tenim documentada la mort de Bernat Ferrer i la de Galceran Ferrer, que vivia a Cullera.¹⁰

El principal responsable de la família, el qual heretà els drets de la resta de germans, fou Francesc Ferrer, que exercia de draper des de l'any 1342. El 22 d'agost de 1348 ja trobem un document en què Francesc Ferrer actua com a hereu universal del seu germà Bernat Ferrer.¹¹ El 29 d'agost consta també com a hereu universal del seu germà Berenguer i es compromet a pagar tots els seus deutes. L'1 d'octubre Francesc Ferrer actua al costat

10. ASM-18, 10 de novembre de 1348, Francesc Ferrer comissionava Pere de Capar, ciutadà de València, per anar a Cullera per fer-se càrrec dels béns del seu oncle Galceran Ferrer i del seu fill Bernat si encara era viu.

11. ASM-18, fra Romeu Saera entrega dos escapularis a Francesc Ferrer, hereu universal de Bernat Ferrer, el seu germà, i de Romia, la seva germana, esposa de Bernat Prat.

de Constança, esposa de Guillem Ferrer, com a tutors dels fills. Quedaven diversos fills menors entre els quals Jaume Ferrer, que heretaria els béns de la seva mare. Pel que fa a les filles se les va dotar per maridar-se. Així la filla gran, Romia, es va casar en primeres núpcies amb Berenguer Samera, important comerciant manresà amb interessos a Barcelona i un dels principals impulsors de la construcció de la seu de Manresa. Pel que fa a les altres filles menors, Blanca es casà amb Arnau Nerell, Constança amb Bernat Vadó i Caterina amb Pere Cardona. L'hereu, Jaume Ferrer, es casà amb Constança, el llinatge de la qual no hem investigat.

En aquest moment dins el llinatge dels Ferrer es produeix un important trencament i la figura de Francesc Ferrer, fill de Guillem Ferrer, mercader, es consolidarà com el protector dels interessos familiars amb la col·laboració de la família Riculf i coincidint amb la liquidació de la societat amb Francesc de Ferrera, que havia mort l'any 1347. Aquesta es va fer amb la intervenció de dos altres drapers manresans que van actuar com a àrbitres, Guillem Vilella i Guillem d'Orriols.¹² L'altra persona que sortí reforçada d'aquesta crisi familiar va ser Guillem Ferrer, fill de Guillem Ferrer i nét de Guillem Ferrer, que asumí la continuïtat de la tasca de mercader amb una major implantació a la ciutat de Manresa. La seva mare vídua actuà com a tutora dels seus altres fills i especialment de Jaume, que també debia rebre part de l'herència paterna.

Consolidació de tres branques

Els reajustaments familiars provocats per la pesta negra van consolidar tres branques de la família que van gaudir de llibres propis dins la notaria manresana i van consolidar les seves relacions fora de l'àmbit local manresà. El creixement econòmic fruit de les aplicacions de la sèquia a l'economia manresana pot explicar aquesta consolidació i projecció cap a l'exterior d'aquestes famílies burgeses. Aquí només esmentarem les tres branques i els seus descendents, si bé en alguns casos no n'hem pogut aclarir del tot la filiació i la vinculació. En l'arbre genealògic establert per Sarret i Arbós només se segueix els descendents de Jaume Ferrer deixant de banda les branques de Francesc Ferrer i Guillem Ferrer.

12. ASM-18, liquidació de la societat feta el 6 de novembre de 1347. Francesc Ferrer es feia càrrec dels fills de Francesc Ferrera i de la seva esposa Elisenda.

Descendents del matrimoni Francesc Ferrer i Constança

Francesc Ferrer, a banda de la seva activitat com a draper, va ocupar diferents càrrecs en l'administració municipal i la reial. Així, l'any 1371 actuà com a comissari reial pels afers de la guerra amb Sardenya. La seva filla Francesca, tinguda en el seu primer matrimoni, es casà amb Francesc Bisbals, notari reial. Pel que fa als fills tinguts amb Constança, l'hereu fou Jaume Ferrer, que entrà en el món de les adoberies, i un altre fill, de nom Guillem Ferrer, va seguir la carrera eclesiàstica i va arribar a ser canonge de Tarragona. Destaca la seva actuació juntament amb el seu nebot Guillem Ferrer en els problemes de successió familiar que van afectar la família Saera després de la mort del jurisperit Ramon Saera l'any 1357 i que van ser recollits en un llibre particular sobre aquesta complexa successió.¹³ El fill de Ramon Saera, Berenguer, es va casar amb Romia, neboda de Francesc Ferrer i germana de Guillem Ferrer. Guillem i Francesc van actuar en l'execució de diverses disposicions testamentàries.

Francesc Ferrer va morir l'any 1379 i la seva esposa, Constança Riculf, va viure fins l'any 1391.¹⁴ En el testament de Constança actuaren com a marmessors el seu fill Jaume Ferrer, Ramon de Casanova i Bernat Messeguer. Disposà que fos enterrada al claustre de Santa Maria de Manresa i féu diversos llegats entre els quals destaquen els de la seva germana Gerdalda Riculf, monja de Santa Clara, i del seu fill Guillem Ferrer, canonge de Tarragona. Ratificà Jaume Ferrer com a hereu universal. Jaume Ferrer es va dedicar a fer d'adober, motiu pel qual des del 1375 el seu pare havia acabat la seva activitat com a draper. Gabriel Ferrer en va ser el successor en l'activitat i l'hereu universal. Les informacions d'aquesta família pel que fa a la documentació que hem consultat acaben l'any 1459.

La documentació dels llibres relacionats amb Francesc Ferrer és molt important a partir del 1342 fins a la seva mort i ens permet costatar que una mateixa persona podia tenir obert més d'un llibre particular a l'escribania manresana segons els seus interessos, tant per registrar els seus afers comercials com els del patrimoni familiar.

13. AHPM-4147, Llibre de Ramon i Berenguer Saera 1357-1379.

14. AHPM-468, Testaments 1388-1392, 26 d'abril de 1391.

Descendants de Jaume Ferrer i Constança

La situació de minoria d'edat de Jaume Ferrer quan va morir el seu pare Guillem Ferrer obrí un primer període de dificultats amb la tutela exercida pel seu oncle Francesc i el seu germà Guillem, que ja actuava com hereu en un primer moment. Però va ser sota la tutela de la seva mare Constança i amb el suport del seu germà Ramon Ferrer, canonge de l'Estany, que aquesta branca anà endavant. Tot i que no hem pogut aclarir aquest afer, creiem que hi van haver problemes pel que fa a l'herència de Guillem Ferrer. El principal beneficiat va ser Guillem Ferrer, que va disposar de la casa situada a la plaça i de la continuïtat en l'ofici de mercader, exercit pel seu pare i els seus oncles. L'any 1367 Jaume arribà a la majoria d'edat i la seva mare Constança li va fer donació de tots els seus béns amb la condició de viure junts en la mateixa casa; intervingueren en l'acte Jaume Ferrer i Berenguer Saera.¹⁵

Constança no viuria gaire temps ja que l'any 1370 va fer el seu testament en què nomenava com a marmessors Guillem de Cellers, canonge de Manresa, i el seu fill Ramon Ferrer, canonge i paborde de l'Estany.¹⁶ Disposà de ser enterrada al claustre de Santa Maria de Manresa i va fer diverses deixes als seus fills Ramon, Arnau, Blanca, Romia, Constança i Caterina i nomenà hereu Jaume Ferrer.

Jaume es va casar amb Constança, del llinatge dels Sartor, i els seus descendents hagueren de buscar el seu futur fora de la ciutat de Manresa en el cas dels nois i amb un bon matrimoni per part de les filles. El seu hereu Guillem Ferrer va instal·lar-se a Barcelona per continuar el negoci familiar mentre que l'altre germà, Joan Ferrer, va ingressar al monestir de l'Estany protegit pel seu oncle Ramon Ferrer. Pel que fa a les filles, Margarida es casà amb Guillem Puigdevall de Barcelona, Constança amb Guillem Miquel i Caterina amb Joan Puig. Jaume Ferrer va viure fins a l'any 1408.¹⁷ En el seu testament nomenà marmessors els seus fills Joan Ferrer, canonge de l'Estany, i Guillem Ferrer el seu gendre Pere Sartor. Demanà ser enterrat al claustre de Santa Maria de Manresa en la tomba de la seva mare i va fer deixes a la seva esposa Constança i als seus fills i filles, establint com a hereu Guillem Ferrer.

15. AHPM-200, Llibre de Constança i Jaume Ferrer 1346-1424.

16. AHPM-467, Testaments 1373-1375. 20 de juliol de 1370

17. AHPM-692, Testaments 1409-1413, 5 d'abril de 1408.

Descendents de Guillem Ferrer i Sibil·la

Guillem Ferrer continuà la feina del seu pare com a mercader i es casà amb Sibil·la. D'aquest matrimoni naixeren dos fills, Tomàs i Francesc, que també foren mercaders. Guillem Ferrer va viure fins a l'any 1375.¹⁸ Escollí com a marmessors Bernat Andreu, capellà d'honor del papa, Berenguer de Manresa, Domènec Vidal, Bernat Valls, el seu cunyat, Bernat Aymerich, el seu nebot, i la seva esposa Sibil·la. Escollí sepultura al claustre del convent de predicadors de Manresa en el vas del seu pare, féu diverses deixes a la seva esposa i al seu fill Tomàs i establí com a hereu Francesc Ferrer. La seva esposa Sibil·la va morir l'any 1391.¹⁹ Nomenà marmessors els seus nebots Joan Vidal i Pere Amargós, mercader. Demanà ser sepultada al claustre del convent de predicadors. Va fer deixes a Pere Amargós, el seu fill Tomàs i Berenguer Canet, draper, fill seu i del seu primer marit difunt Berenguer Canet. Establí com a hereu universal el seu fill Francesc Ferrer.

El febrer de 1391 l'hereu, Francesc, dugué a terme l'inventari dels béns que trobem en el manual del qual només es conserven dos quaderns. Hi consta la casa que tenien a la plaça i dues cases més, una procedent de Francesca Figuerola i una altra que fou de fra Berenguer Ferrer. Pel que fa a la documentació que conservava la família era la següent:

Un sach de canamaç hon és lo testament de monsenyor pare e ab tresllat de les lexes que havie fetes et ab lo tresllat del inventari que llavors se féu.

Dos llibres grans de paper de la mà mayor ab les cobertes pergamí.

Ítem, un altre llibre de paper ab cuberta de pergamí apellat manual

Cartes de la companyia del seu pare amb Bernat ses Cases de Mallorca

Cartes de diverses letres e papers escrits de fets mercantils

Moltes e diverses cartes de diversos contractes, axí de possessions com de censals sobre propietats, com de delmes, com de testaments.

18. AHPM- 465, Testaments 1361-1366, 7 d'abril de 1375.

19. AHPM- 468, Testaments 1388-1399, 30 de gener de 1391.

L'any 1399 moria Francesc Ferrer i l'herència passava a Tomàs, que va continuar la nissaga. Tomàs consta casat amb Sibil·la que encara vivia l'any 1453, quan en el *Liber manifesti* és registrada com a vídua de Tomàs i amb una renda anual de 1.275 lliures.

Evolució de la nissaga Ferrer (1312-1459)

Els Ferrer són un cas paradigmàtic d'una de les principals famílies burgeses manresanes. La seva riquesa es fonamenta inicialment en el treball dels ferrers en una farga situada al terme de Castellfollit del Boix i sobretot en el comerç de bestiar gros, cavalls i vaques. Sembla que les seves terres eren dins el terme de Rajadell, a la demarcació de Cirera, i que una part de la seva riquesa també estava unida al cultiu del safrà. A partir de principis del segle XIV els diversos fills de Jaume Ferrer s'instal·laren ja a la ciutat de Manresa i s'emparentaren amb diverses famílies importants de la burgesia manresana. Guillem Ferrer va ser el personatge més actiu i durant força d'anys els seus fills van actuar en el negoci familiar. Berenguer, l'hereu, juntament amb Guillem van continuar el negoci, que, a més del comerç de bestiar, va permetre'ls dedicar-se al comerç en general.

Cap a l'any 1342 Francesc Ferrer es va independitzar per iniciar la seva activitat com a draper juntament amb Francesc Ferrera mitjançant una companyia. Per la seva banda, Guillem Ferrer i Berenguer van continuar mantenint l'activitat comercial fins a la mort del pare entorn de l'any 1346. En aquest moment els Ferrer van viure una greu crisi agreujada per la mortaldat de diversos membres de la família. D'aquí en sortiran tres branques que estendran la seva influència cap a la ciutat de Barcelona pels lligams familiars amb Berenguer Saera, jurisperit manresà que s'instal·larà a Barcelona. Les disputes per l'herència de Guillem Ferrer van portar a un cert enfrontament entre la seva esposa Constança i fills, molts d'ells menors, amb Guillem Ferrer, l'hereu. Arran d'aquest fet els fills van establir-se fora de Manresa i hi hagué la necessitat de col·locar les filles, bona part de les quals es vincularen amb famílies burgeses de Barcelona.

La riquesa familiar provenia de l'activitat agrícola, ramadera i posteriorment artesanal en la indústria drapera. Però fou sobretot l'activitat comercial centrada en el mercat manresà que aportà la riquesa d'aquest llinatge. Hem pogut documentar les relacions comercials amb Perpinyà, València i Mallorca d'alguns dels seus membres. Francesc Ferrer va ocupar

càrrecs al consell de la ciutat de Manresa i a la cort reial. Aquesta família també va intervenir en l'administració de determinades rendes reials i de senyories vinculades a altres cases manresanes com els Riculf i els Saera. En aquest període l'economia familiar estava fonamentada en les relacions de parentiu i aquestes condicionaven de forma decisiva les companyies i activitats econòmiques que desenvolupaven.

Tota aquesta activitat va quedar reflectida en els llibres dels Ferrer a l'escripció, que són el testimoni més fidel de la seva activitat durant aquest període gràcies al fet que el funcionament de la notaria de Manresa s'adaptava a les necessitats de gestió documental de les famílies.

Qüestions metodològiques sobre els llibres de particulars i de famílies

Després de l'estudi concret sobre el llinatge dels Ferrer volem recollir a manera de conclusió algunes observacions de caire metodològic per a aquells que puguin consultar i estudiar aquest tipus de fons en el futur. Abans d'abordar directament l'anàlisi dels volums és interessant partir de la bibliografia publicada de cada família i, com hem vist en el cas que estudiem, de la documentació inèdita de Sarret i Arbós sobre les famílies manresanes. Les genealogies faciliten la feina d'interpretar les informacions i d'identificar correctament cadascun dels personatges.

1. Cal destacar el fet que un llibre pot ser compartit per més d'una família. En el cas dels Ferrer, veiem que en els primers manuals això es produeix a causa d'una escassa activitat. També es pot atribuir al fet que quan un llibre es deixa d'utilitzar i hi queden pàgines en blanc pot ser reutilitzat en un moment posterior. Una altra explicació és que s'estableixi algun tipus de relació mercantil entre diverses persones i que al llibre es reculli tota la documentació relativa a aquesta activitat.
2. Quan el volum d'activitat comercial o les circumstàncies ho permeten hi ha famílies que disposen d'un llibre propi. A les cobertes es posa el nom de la persona que ha iniciat el llibre i es poden anar numerant si aquest s'esgota. També hem pogut documentar l'existència de dos llibres oberts simultàniament en què es registren els documents de diversa naturalesa com en el cas de Francesc Ferrer.
3. En una part important dels llibres es recull l'activitat comercial d'una família, però també s'hi copia documentació de caire patrimonial. Com ja hem indicat, hi pot haver diverses possibilitats que correspondrien a l'evolució de cada nissaga.

4. Pel que fa als llibres de tipus comercial podem dir que les relacions mercantils no eren únicament fruit de la constitució d'una companyia sinó que moltes vegades hi predominava l'element patrimonial.
5. Quan dins una família es produeix la constitució de patrimonis separats o bé la creació de noves activitats qualsevol membre pot crear els seus propis llibres. En el cas dels Ferrer l'emancipació de Francesc respecte el seu pare i germans va implicar l'obertura de llibres propis.
6. L'activitat comercial feia que una mateixa persona pogués anar obrint nous llibres fins al moment de la seva mort. Ho hem vist en els casos de Guillem Ferrer i Francesc Ferrer, que van arribar a produir tres manuals.
7. Alguns d'aquests manuals estan estretament lligats als que podríem anomenar llibres de marmessories quan són oberts per recollir tots els actes que realitzen els marmessors d'una persona difunta fins a acomplir tot l'establert en el testament. En aquests es copien els inventaris dels béns després de la mort.
8. Per poder utilitzar aquests llibres és imprescindible disposar de la genealogia per poder situar cadascun dels personatges en relació amb els altres. Quan no es disposa d'aquesta s'ha d'elaborar a mesura que es fa el buidatge de la informació.
9. No tota la documentació de la família està recollida en aquests volums i es fa necessari també recórrer als manuals comuns i als d'altres famílies amb les quals van tenir tractes. Per altra banda, els capítols matrimonials i els testaments s'han de buscar en les sèries pròpies.
10. Tot i aquesta dificultat, el fet de disposar dels llibres de particulars i famílies ja permet tenir un recull força precís de l'activitat pròpia de cada nissaga que caldrà completar amb la consulta dels altres manuals contemporanis.

Els llibres de personatges i famílies de la notaria manresana del període 1288-1546 són un important filó per als historiadors a l'hora d'estudiar de manera acurada la burgesia manresana, atenent la diversitat de famílies, les relacions entre elles, els conflictes i els interessos. Més enllà de considerar les informacions de forma aïllada i puntual, la documentació permet un autèntic estudi prosopogràfic d'aquest grup social amb rigor històric, sobretot, perquè el sistema organitzatiu de la notaria manresana en aquest període facilita l'obtenció de les dades sobre el patrimoni.

L'ACCEPTACIÓ DE LA LLETRA DE CANVI I L'OBLIGACIÓ DE PAGAMENT. UN PROCÉS SOBRE LES CONDICIONS EN QUÈ CAL ACCEPTAR I PAGAR UNA LLETRA DE CANVI (BARCELONA, 1411)

○ JOSEP HERNANDO I DELGADO
UNIVERSITAT DE BARCELONA

Introducció

La història de l'acceptació de la lletra de canvi és la història del lliurat, que passa de ser un simple mandatari del lliurador a principal obligat mitjançant la recepció del títol canviari.¹ Es passa així de l'acceptació de la lletra de canvi com un mitjà d'agilitzar-ne el cobrament a l'acceptació com a garantia del pagament. És el que es pot veure en el procés que publiquem en aquest estudi, l'objectiu del qual és, precisament, el tema de l'acceptació de la lletra de canvi i l'obligació de pagament, que es troba a l'Arxiu Diocesà de Barcelona, catalogat a la secció de processos amb el núm. 173.² Doncs bé, a causa de la indefinició del lliurat, calia assolir una certa seguretat jurídica en l'àmbit de les relacions canviàries. És el que pretenia l'or-

1. Vegeu M. MOTOS GUIRAO, «La fórmula legal de aceptación de la letra de cambio», *Revista de Derecho Mercantil* (Madrid), XV/44 (1953), p. 236-239. Vegeu la ressenya d'aquest treball de M. Motos Guirao deguda a R. Gibert dins *Anuario de Historia del Derecho Español* (Madrid), XXV (1955), p. 874. Sobre el tema de l'acceptació de la lletra de canvi és fonamental l'obra B. AGUILERA BARCHET, *Historia de la letra de cambio en España (seis siglos de práctica trayecticia)*, Madrid: Ed. Tecnos, 1988, p. 574-611. Vegeu també la seva tesi doctoral sobre la lletra de canvi a Castella: *Evolución histórica de la letra de cambio en Castilla: siglos xv al xvii*, Departamento de Historia del Derecho, Facultad de Derecho, Universidad Complutense de Madrid, 1983. Vegeu també A. RAMOS, «Aceptación de letra de cambio», *Nueva Enciclopedia Jurídica* (Barcelona), 1954, I, p. 236-261; G. BERNINI, «Notas sobre la aceptación de la letra de cambio (Estudio de Derecho comparado)», *Revista de Derecho Mercantil* (Madrid), XIX/55 (1955), p. 7 i ss.; M. CASALS COLL DE CARRERA, «La falta de la palabra "acepto"», *Revista Jurídica de Calaluña* (Barcelona), LVII/1 (1958), p. 60-74; E. POLO, «Letra de cambio», *Nueva Enciclopedia Jurídica* (Barcelona), 1974, p. 121 i ss.

2. El procés està catalogat així: 173 – (a. 1411) Epígraf: [Informació de mercaders barcelonins i florentins]. Concepte: Condicions d'acceptació de les lletres de canvi. Llibre, 15 x 22 cms. 25 folis. Sense foliar. Vegeu J. M. MARTÍ *et al.* *Processos de l'Arxiu Diocesà de Barcelona*, vol. I, Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Barcelona, 1984, p. 204.

dinació dels consellers de la ciutat de Barcelona de 1394 que, per tal de protegir els tenidors de les lletres de canvi davant l'actitud potser negligent dels lliurats, exigia que el lliurat es manifestés expressament sobre l'acceptació o denegació del canvi.

Abans de l'Ordinació de 1394 tant en les lletres originals, especialment en el dors (*in dorso*), com en les còpies transcrites als protestes trobem anotacions diverses, fetes algunes per mans diferents de les mans de l'escrivent de la lletra, amb continguts diversos, però sempre de gran interès històric. Per exemple,³ «*in dorso*» d'una lletra girada des de l'Alguer, el 8 de novembre de l'any 1387, consta «Primera de LX florins» i hom no hi escriví l'epigrama o el nom d'aquell a qui anava dirigida la lletra. En haver estat presentada, hom hi escriví, amb una altra lletra, l'acceptació i el compromís de pagament («reebuda divendres, a VI del mes de deembre de l'any M CCC LXXXVII (...) he respost de fer bon compliment...»)⁴ En el dors d'una lletra de canvi girada des de Saragossa, l'11 de març de 1392, de la qual es conserva l'original, i sota mateix de l'epigrama, hom en féu constar l'acceptació i la data («Acceptada a XX de març M CCC XC dos en Barchinona, dimecres era lo jorn»)⁵ I sota l'epigrama de la lletra original girada

3. Vegeu el text de les lletres que segueixen a J. HERNANDO I DELGADO, «Lletres de canvi girades des de i contra Barcelona, 1383-1400», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), XXI (2003), p. 29-101; J. HERNANDO I DELGADO, «Una lletra de canvi original inèdita, girada des de València contra Barcelona, de 1392», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), XXII (2004), p. 7-13. Vegeu també, ara per als anys 1439-1462, J. HERNANDO I DELGADO, «El mercat de valors a Barcelona, 1440-1462. La presència de dos fors o preus dels canvis en els protestes de lletres de canvi impagades», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), XXV (2007), p. 97-254. La bibliografia sobre les lletres de canvi vegeu-la en els treballs esmentats en aquesta nota.

4. «Reebuda divendres, a VI del mes de deembre de l'any M CCC LXXXVII, per mi Samuel Ferrer. He respost de fer bon compliment al temps, *presentibus testibus: Bonjuha de Piera, cursore, iudeo Barchinone, Anthonio Cathino, scolare, et Berengario Roure, scriptore Barchinone*», AHCB, Arxiu Notarial, *Lletres de canvi*, f. 0 [D. 11.559 - D. 19.875]. No calia l'epigrama o sobreescrit, és a dir, «l'adreça», perquè la lletra va ser girada des de l'Alguer contra Barcelona. El lliurador de la lletra i receptor del crèdit a l'Alguer, el 8 de novembre de 1387, és el lliurat o pagador a Barcelona, que accepta la lletra el 6 de desembre del mateix any i es compromet a pagar-la. Per altra banda, el dador del valor o creditor a l'Alguer és el tenidor de la lletra o beneficiari a Barcelona.

5. «*Acceptada a XX de març M CCC XC dos en Barchinona, dimecres ere lo jorn. Die mercurii XXVII marcii, Guillelmus des Quer firmavit apocham Guillelmo Garroni de octingentis florenis, quos sibi solvit per manus Petri Pascasi, utriusque iuris doctoris. Testes : Arnaldus de Pallars et Petrus Cabaterii, mercator, comorantes Barchinone*», Fons Cucurulla, Canviaris, núm. 21.

des de Mallorca, el 17 de juny de 1392, consta l' incompliment i que calia fer protest («Aquesta letra és de cambi qui no's s'és complit. E deu-se'n fer carta de raquesta»⁶).

L'ordinació dels consellers de la ciutat de Barcelona i la pràctica canviària

Recordem que l'Ordinació de la Ciutat de Barcelona sobre la lletra de canvi, del 29 de març de 1394, manava que, en haver presentat la lletra, hom hi hauria d'escriure al dors la resposta donada pel lliurat o qui havia de pagar, tot fent-hi constar el dia i l'hora, cosa que ja de vegades es feia, com hem vist:⁷

Die mercurii, XVIII^a die marcii, anno a nativitate Domini M^o CCC^o XC^o quarto fuit publicata pressens preconizacio per Jacobum Rovira, preconem publicum civitatis Barchinone (...) Ítem, ordonaren los dits consellers o prohòmens, per esquivar grans frauds e diverses dampnatges que sovén, en complir los cambis deiús continguts, se seguïen a molts, que tota persona, de qualque stament, ley o condició sia, a qui del dia present a avant serà presentada en la dita ciutat per qualsevol alguna letra de cambi, hage a respondre a aquell qui la li presentarà dins XXIII° ores après que le li haurà presentada, si complirà lo dit cambi o no. E la resposta que farà, haia scriure al dos de la letra e la jornada e ora que li serà presentada. E haia a tornar la dita letra a aquell que la li haurà presentada. E si aquell a qui la dita letra de cambi serà presentada, no haurà feta la dita resposta dins les dites XXIII° ores, que lo dit cambi li vage per atorgat. E no resmenys romangue obligat a fer compliment dins lo temps en la letra del cambi contingut.

Aquesta ordinació estableix el següent: 1) l'acceptació de la lletra de canvi s'ha de fer escrit; 2) l'acceptació s'haurà de fer per escrit en la mateixa lletra pel lliurat; 3) l'acceptació s'haurà d'escriure al dors de la lletra de canvi; 4) es farà en el termini màxim de 24 hores, a partir del moment de

6. Fons Cucurulla, Canviaris, núm. 32.

7. AHCB, Consell de Cent, IV, 2, f. 4v. Vegeu J. HERNANDO I DELGADO, «Lletres de canvi girades...», p. 45, n. 26.

la presentació; 5) hom farà constar el dia i l'hora en què ha estat presentada la lletra perquè fos acceptada; 6) l'acceptació serà tàcita en el cas que el lliurat es negui a contestar si accepta o no la lletra; 7) la negativa d'acceptació s'haurà de fer constar també de la mateixa manera que l'acceptació.⁸

Aquesta ordinació sobre la lletra de canvi era coneguda, però va ser relativament observada. Hom ho pot comprovar tant en les lletres originals conservades com en els protestes. Ens limitarem, encara que no de manera exclusiva, a examinar les lletres de canvi, tant les originals com les que contenen els protestes, entre els anys 1401 i 1420, perquè el procés sobre l'acceptació de la lletra de canvi, objecte principal de l'atenció d'aquest treball, és de l'any 1411. Doncs bé, si la lletra era acceptada, hom ho podia consignar al dors on constava el lliurat o pagador, és a dir, la persona a qui era enviada, però també sovint al peu. Aquest és el cas d'una lletra original, inèdita i desconeguda fins ara, que reproduïm, on consta l'acceptació "a la part de dins", com hom deia, i no al dors.⁹

8. Els estatuts de Lucca de 1376 estableixen que *«ogni persona soggetta alla corte dei mercanti, cui sia presentata una lettera di cambio, deve scrivere di sua mano sul titolo, se accetta in tutto od in parte o se rifiuta, ed avra un termine di due giorni per deliberare»*. Segons els estatuts de Florència de 1393 es concedien 24 hores al deutor perquè decidís si acceptava o no, cosa que s'havia de fer constar en el títol. Si la denegava, un funcionari feia constar aquest fet lliurant al portador un testimoni escrit, per tal que el portador pogués provar la negativa del lliurat. Els estatuts de Gènova de 1403 estableixen els mateixos terminis i forma d'acceptació i negació que els de Florència. La novetat d'aquests raïa en el fet de distingir clarament entre acceptació i pagament, perquè el tenidor de la lletra de canvi havia de conservar el document fins a la fi del termini fixat per a pagar el canvi. Els estatuts de Bolonya tan sols ordenaven que el lliurat posés la seva signatura en la lletra de canvi, cosa que equivalia a la seva acceptació. Vegeu M. MOTOS GUIRAO, «La fórmula legal...», p. 155-157. Hi ha algunes diferències entre l'ordinació de Barcelona de 1394 i les ordinacions italianes: el lloc de la lletra on ha de figurar l'acceptació o negació, el dia i l'hora; no es reconeix l'acceptació parcial com a Lucca, malgrat que la pràctica sí que l'admetia, com es pot veure en els protestes; i l'acceptació tàcita.

9. Fons Cucurulla, Canviaris, núm. 33. Fem tot seguit la transcripció: «Al mo[It] honrat lo sènher en Johan Holiver, parvera a casa d'an P[ere] Rovira, al Ragomir, en Barchinona. + Jhesús. Ascrita en Rodes a VI de fraber a[n]y MCCCC XVIIIº. Honrat Sènher: Si per la primera letra de cambi no havíets complides al sènher en P[ere] Saval, mestra de axa, honsa ll[iures] barsalonesas, complits-les-li per la sagona les dit[e]s honç[e] ll[iures], les quals són per rayó de deu duchats, los quals m'ha prastats a raó de dos florins d'Eragó per duchat. E so complits dins IIII dies héser-vos prasantada la dit[a] letra de cambi. achseptade per mi Johan Holiver P[ere] Rovira, farer, siudadà de Barsalona». El dador del valor o creditor o prestador, Pere Saval, és també el tenidor de la lletra. El prenedor dels diners o deutor i remitent o lliurador de la lletra és Pere Rovira. El lliurat o pagador és Joan Oliver (signatura autògrafa), que viu a casa de Pere Rovira.

contrària a la promissió per lo dit en Genís Borrell en la dita letra de cambi feta e no poch torp de mos affers, emperamor d'açò a major cautela e excusació mia e per tal que ignorància sobre açò al·legar no puscats, jo dit Hugo d'Aguilar altre vegada present e offir a vós la dita letra de cambi, requerint-vos ab aquella major instància que pusch, que de present, tota triga part posada, vós la acceptets sots scrivent vos de vostra pròpria mà en la fi o dors d'aquella, segons que és acostumat fer en Barchinona entre mercaders, e que lo dit cambi me compliscats e'm paguets, com axí per justícia ho siats fer tengut.¹⁰

Tanmateix hom no escriví res al dors ni a la fi de la lletra. El lliurat va expressar verbalment la seva negació a acceptar la lletra de canvi i a pagar: «Jo Ramon Degà responch que no acceptaria la dita letra de cambi ne per aquell a vós pagaria malla com yo no tenga res del dit Genís Borrell.»

El 8 d'abril de 1416 hom presentava, i protestava per impagament, a Climent Scarsafiga, mercader genovès, habitant de Barcelona, una lletra de canvi girada el 22 de març des de Bruges. Climent Scarsafiga, lliurat o pagador, exposà que «*nolo respondere forsitan ante quod tempus solutionis dicte littere sit transactum. Aliter ego respondebo, electione in hoc michi servata*». Amb tot, el tenidor de la lletra i beneficiari, Joan de Junyent, draper i ciutadà de Barcelona, respongué: «Jo, sènyer, responch que, atès que segons capítols de lotge, dins spay de XXIIIe hores presentada la letra, deveu responre negant o atorgant, jo no he vostra resposta per sufficient, perquè stant e perseverant en la present presentació e en les altres coses següents, no accepte en res la vostra resposta. E no-res-menys certifichs-vos que jo manlevaré...».¹¹

10. «Al sènyer an Renum Degà, selurgià an Barselone. Hen nom de Déu. S'i fete an l'Euger a XXVIII d'agost ay M CCCC XI. Sènyer: Per aqueste prime de cambi pagarets a X jorns viste al sènyer n'Ugo d'Egilar, marqueder, trenta lliures barseloneses per altres XXX lliures que jo he rebudes d'en Joan Maxaua, perquè, sènyer, plàsie-us fer bon compliment al jorn. Genís Borel», AHPB, Joan Nadal, *Capibrevium comune centesimum vicesimum*, 1411, octubre, 20 – 1412, gener, 5, s.n.

11. AHPB, Bernat Pi, *Llibre comú*, 1416, febrer, 12 – 1416, maig, 21, s.n. Un cas semblant va ser el d'una lletra girada el 4 de setembre de 1404 i presentada i protestada el 15 de setembre del mateix any, malgrat la resposta del lliurat: «Jo responch que si jo puix pagar al temps jo pagaré», AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Llibre comú* 1404, agost, 26 – 1404, octubre, 8, f. 46r.

En el dors d'una lletra de canvi girada el 22 de maig de 1395, consta el refús del lliurat a pagar la lletra el mateix dia de la seva presentació, escrit pel mateix lliurat: «Jo, Anthoni Cardell, responch que non pagaré maylle. A XXVII de maig, any LXXXX».¹² Tanmateix, en una lletra de canvi girada a Avinyó el 12 de juny de 1395, al marge inferior del recte de la pàgina («a part de dins»), el lliurat o pagador, Pere de Vilagentil, de Barcelona, escriví de mà pròpia l'acceptació: «Acceptada a XVIII de juyñ 1395», malgrat que, en haver passat el termini per a pagar («a la usança», és a dir, dotze dies, perquè havia estat girada des d'Avinyó), no ho va fer, per la qual cosa es va fer acta de protest.¹³ El mateix va passar amb una lletra de canvi datada el 7 de desembre de 1396. El lliurat o pagador, Francesc Roure, va acceptar la lletra i va escriure al dors: «Rebude a XXVIII de deembre M^o CCC^o LXXXXVII, per lo qual temps jo li faré compliment.» Malgrat l'acceptació de la lletra, com que no va ser pagada en el termini establert («a la usança», és a dir, vint dies, ja que havia estat girada des de Gènova), va ser protestada.¹⁴

El 2 d'agost de 1402 Francesc de Manellis, mercader florentí, habitant a Barcelona, girava una lletra de canvi a Joan de Pantaleon, el lliurat, perquè la pagués. En ser-li presentada, l'escrivà del notari Tomàs de Bellmunt, tot iniciant el protest, escriví: «*In pede dicte litere se subscripserat dictus Iohannes de Pentaleon in hunc modum: Acceptata die XXVI septembris 1402*».¹⁵ La lletra va ser pagada. Aquest és també el cas d'una lletra girada des de València el mes d'octubre (no consta el dia) perquè fos pagada pel lliurat Joan Boyl a Barcelona. En ser-li presentada i iniciat el protest, Joan Boyl escriví en la lletra: «Acceptada per mi Johan Boyl ha VI de noembra». També va ser pagada. Igualment, una lletra girada el 29 de març de 1413 a una companyia de Barcelona va ser acceptada per un dels socis, tal com hom escriví al final de la lletra: «*Que quidem dicta litera fuit acceptata per dictum Gerardum Cathani ut in fine ipsius litere continetur sub his verbis: Acceptata a die III° aprilis 1413*.» El 17 d'abril la lletra era presentada per

12. AHPB, Joan Nadal, *Liber notularum instrumentorum quinquagesimus secundus*, 1395, maig, 17 - 1395, juliol, 16, 35v-36r.

13. AHPB, Joan Nadal, *Liber notularum instrumentorum contractuum comunium quinquagesimus secundus*, 1395, maig, 17 - 1395, juliol, 16, f. 105r-v.

14. AHPB, Joan Nadal, *Liber notularum instrumentorum comunium sexagesimus*, 1396, desembre, 26 - 1397, març, 5, f. 25r-v.

15. AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Manuale VIII contractuum*, 1402, juliol, 24 - 1403, gener, 15, f. 34r.

a ser pagada: «*Qua litera presentata, cum ego dictus notarius vellem ipsam legere, confestim dictus Nicholaus dixit quod habebat ipsam pro lecta, sed respondendo dixit: Jo us responch que son prest e apparellat de pagar de present*».¹⁶

Un cop la lletra de canvi era presentada i acceptada, sovint no era pagada en el termini fixat pel fet que el lliurat no disposava de cabals. Aquest és el cas de dues lletres girades el 15 de juliol i presentades i acceptades pel mateix lliurat o pagador: l'una del dia 13 d'agost de 1404: «*Al nome de Dio, a V de setembre 1404, pagaró per aquesta primera*», l'altra el 5 de setembre de 1404: «*Acetada die 13 d'agosto*». Tanmateix no van ser pagades, i el lliurat al·legà: «*Jo responch que no puix complir lo dit cambi*».¹⁷ Aquest és també el cas d'una lletra de canvi girada el 16 de juliol de 1404 i presentada i acceptada el 16 d'agost: «*Acetata a die XVI d'agosto 1404*».¹⁸ Tanmateix, com que no va ser pagada, va ser protestada el 15 de setembre i altra vegada presentada i protestada el 17 de setembre, i el lliurat féu constar: «*Jo responch que no pux pagar lo dit cambi*».¹⁸ El mateix podem dir d'una lletra de canvi girada el 16 de juliol de 1404, i presentada i acceptada el 17 d'agost del mateix any: «*Accettata a die XVII d'agosto 1404*».¹⁹ També és el cas d'una altra lletra datada el juliol de 1404 i acceptada: «*Acetata a die primo de setembre 1404*»,²⁰ així com d'una altra girada el 7 d'agost de 1404 i acceptada l'1 de setembre del mateix any, malgrat que no va ser pagada i tot seguit fou protestada: «*Se subscriptserat in modum qui sequitur: Accettate a die primo de setembre 1404*».²¹

També podia passar que el lliurador acceptés la lletra i en diferís el pagament amb excuses «de mal pagador». Aquest és el cas d'una lletra girada des de Bruges contra Barcelona el 4 de setembre de 1415 i presentada al lliurat i acceptada per aquest el 7 d'octubre:

16. AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Manuale XXVI comune*, 1413, gener, 26 – 1413, octubre, 14, f. 41r.

17. AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Llibre comú*, 1404, agost, 26 – 1404, octubre, 8, f. 43r-v.

18. AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Llibre comú*, 1404, agost, 26 – 1404, octubre, 8, f. 44v-45r.

19. AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Llibre comú*, 1404, agost, 26 – 1404, octubre, 8, f. 52v- 53r.

20. AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Llibre comú*, 1404, agost, 26 – 1404, octubre, 8, f. 58r-v.

21. AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Llibre comú*, 1404, agost, 26 – 1404, octubre, 8, f. 75r-76v.

A l'honrat sènyer en Pere dez Pla, en Barchinona. Prima +.
Ihesus. En nom de nostre Senyor sia, amén. Feta en Bruges a
III de setembre 1415

Honrat sènyer: Per aquesta primea letra de cambi complírets
a la usança a n Ramon ça Trilla trescents un schut a rahó de VIII
sous V diners malla, són per altres CCCI filipus que yo són açí
content del sènyer en Matheu Collinella per XXII g^o, perquè si us
plàcia al temps fet-li bon compliment.

Jachme de Caldàguila, saluts

Acceptada diluns a VII de octubre, any M CCCC XV°.

Aquesta lletra va ser protestada el 15 de novembre atès que el lliurat va
diferir-se el pagament amb excuses diverses:

E jatsia la dita letra sia stada presentada a vós dit Pere dez Pla
e per vós acceptada, segons appar en la dita letra e siats stat
request de paraula que la quantitat en aquella contenguda al temps
me paguets axí com devets e sots tenguts, vos la quantitat en
aquella contenguda pagar no havets volguda ne volets pagar, pas-
sant-me per noves e per dilacions.²²

Si l'acceptació de la lletra de canvi pot ser trobada sovint escrita al dors
i també «a la part de dins», en el primer terç del segle XV poques vegades
s'annotava a la lletra de canvi la negació a ser acceptada per part del lliurat.
Aquest és el cas de la lletra de canvi girada el 27 d'agost de 1404, que, en
ser presentada, no va ser acceptada pel lliurat Andrea de Pazzi, mercader
florentí: «*In dorso dicte littere: Jo no li voglio pagare. Scrita a die XV
setembre 1404,*» i, consegüentment, hom la protestà.²³

A més de l'acceptació o la no acceptació de la lletra de canvi expressa-
ment escrites en el dors o a la fi del text, hom pot veure en els protests la
justificació de la no acceptació sense que aquesta consti escrita en la lletra
original. Sovint hom al·lega la impossibilitat per part del lliurat de complir
el canvi, és a dir, pagar la quantitat rebuda pel prenedor dels diners o lliu-
rador de la lletra:

Jo responch que no puix complir lo dit cambi;²⁴

22. AHPB, Bernat Pi, *Llibre comú*, 1415, novembre 15 – 1416, febrer, 13, f. 2r.

23. AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Llibre comú*, 1404, agost, 26 – 1404, octubre, 8, f. 47r-v.

24. AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Llibre comú*, 1404, agost, 26 – 1404, octubre, 8, f. 75r-v.

Jo responch que no puig pagar lo dit cambi;²⁵

Jo responch que no pusch pagar lo dit cambi.²⁶

Sovint el lliurat mostra la seva voluntat de no pagar sense que consti la causa de la simple negació:

Jo responch que no vull pagar lo dit cambi. La rahó per què jo ho faré saber al dit Jacobo Pimell.²⁷

Jo Berenguer Tern no vull dar compliment al dessús cambi.²⁸

Sènyer, jo us reponc que no acceptaria la dita letra ni en pagaria malla.²⁹

Jo responch que non compliria malla.³⁰

També podem trobar que el lliurat s'excusi pel fet que no coneix la persona que li ha lliurat la lletra de canvi, sense que se'ns expliqui per què la lletra de canvi li ha estat adreçada: «Sènyer, non pagaria malla per ço com no conech lo dit Francí Riba ni sé qui s'és.»³¹

Sovint el lliurat es nega a pagar perquè no disposa de l'autorització expressa del lliurador, malgrat que la lletra li ha estat adreçada mitjançant una comissió per part del lliurador, és a dir, l'encàrrec o comanda de fer una cosa en nom d'altri en determinades circumstàncies i per un temps determinat. També pot al·legar que no disposa de lletra d'avís, és a dir, l'encàrrec escrit avisant del pagament, o de menció, és a dir, l'esment exprés del lliurador, o bé que no ha rebut del lliurador la lletra closa, l'avís escrit del lliurador dirigit al lliurat perquè faci honor al pagament de la lletra de canvi:

25. AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Manuale comune vicesimum*, 1415, gener, 14 – 1415, juliol, 31, s.n.

26. AHPB, Marc Joan, *Llibre comú*, 1414, gener, 2 – 1414, maig, 14, s.n.

27. AHPB, Bernat Pi, *Quintus liber comunis*, 1412, abril, 23 – 1412, octubre, 18, f. 80v-81r.

28. AHPB, Bernat Pi, *Duodecimus liber comunis*, 1414, setembre, 24 – 1415, gener, 5, f. 116r-v.

29. AHPB, Bernat Pi, *Sextus liber comunis*, 1412, octubre, 21 – 1413, març, 13, f. 118v-119r.

30. AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Llibre comú*, 1403, abril, 18 – 1403, juny, 30, f. 44r.

31. AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Llibre comú*, 1403, abril, 18 – 1403, juny, 30, f. 58r.

*Respondo che detta lettera de cambio non é de mano de Bartomeo del Nero e jo non ó comissió ne daber de paghare.*³²

Jo responch que no vull pagar lo dit cambi, que no ho neguna letre de visso del dit Nicholau de la dita letra de cambi, no és de mà del dit Nicholau.³³

Sènyer, en Pere no és en Barchinona e jo no he comissió de pagar malla jo no he comissió de pagar malla.³⁴

Diu que ell no té ne creu tenir res del dit mossèn Nicholau, com ço en què és entrevegut e a rebut no hi és entrevegut ni ho ha rebut per paraula ne comissió del dit Nicholau.³⁵

Sènyer, jo responch que la dita quantitat no us prometria de pagar per tal com nosaltres havem de Johan de Medici, nostro maior, que per la novitat que s'és seguida entre lo rey Loys e lo rey Lancelau no paguem cambi a negú si donchs no havem letra de Florença.³⁶

Sènyer, atès que no he mensió ni comissió del dit Ramon Malpell de complir lo present cambi, jo no'l compliria, jatsia jo responga per ell per altres affers. Però no m'ha avisat ni feta comissió de complir aquest cambi sinó de doents florins, al qual per ell abans d'aquest li he fet ja bon compliment.³⁷

Sènyer, jo no é aguda neguna letra closa del dit Francesch Cantagrill, car si n'hagués, jo us fera per ventura altra responsa.³⁸

32. AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Llibre comú*, 1403, abril, 18 – 1403, juny, 30, f. 58v.

33. AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Liber manualis XXIII comunitatis*, 1411, agost, 8 – 1412, març, 14, f. 74bis, full solt.

34. AHPB, Bernat Nadal, *Quartus liber anni nativitatis Domini millesimi CCCC primi*, 1401, novembre, 24 – 1402, març, 14, f. 47v-48r.

35. AHPB, Bernat Nadal, *Secundus liber anni nativitatis Domini millesimi CCCC octavi*, 1408, maig, 29 – 1408, agost, 31, f. 105r-v.

36. AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Liber comunis tricesimus septimus*, 1409, octubre, 21 – 1410, juliol, 5, f. 32r.

37. AHPB, Bernat Pi, *Duodecimus liber comunis*, 1414, setembre, 24 – 1415, gener, 5, f. 116r-v.

38. AHPB, Bernat Pi, *Sextus liber comunis* 1412, octubre, 21 – 1413, març, 13, f. 118v-119r.

Sènyer, si dins lo temps acustumat jo no he haüda letra closa del dit Bernat de Quintanes, jo us faré star content, en altra manera no.³⁹

L'oposició del lliurat a pagar es pot deure al fet que la lletra de canvi girada pel lliurador no ha estat escrita per aquest, més encara, perquè ha rebut instruccions del lliurador de no pagar si no ha estat escrita de la seva mà, o també perquè no ha rebut l'encàrrec escrit avisant que pagui la lletra i, a més a més, la lletra no és de la mà del lliurador:

*Respondo che detta lettera de cambio non é de mano de Barthomeo del Nero e jo non ó comissió ne daber de paghare.*⁴⁰

Jo responch que jo he haguda una certificació del Barthomeu del Nero que no accepta neguna letra de cambi si no és escrita de mà sua e com aquesta letra no sia escrita de sa mà, perquè no us ne compliria malla.⁴¹

Jo responch que yo he haüda una certificació del dit Barthomeu del Nero que no accepte neguna letra de cambi si no és escrita de mà sua e com aquesta letra no sia escrita de sa mà pròpria, no us compliria malla.⁴²

Jo responch que no vull pagar lo dit cambi, que no he neguna letre e visso del dit Nicholau de la dita letra de cambi, no és de mà del dit Nicholau.⁴³

L'oposició del lliurat a pagar pot estar condicionada pel factor temps, és a dir, el lliurat es nega a pagar «ara», en el moment de la presentació de la lletra de canvi o en l'espai de temps des de la presentació fins a la fi del termini prefixat «a la vista» o «a dies»:

Jo responch que non acceptaria lo dit cambi al present.⁴⁴

39. AHPB, Bernat Pi, *Liber comunis octavus*, 1413, juny, 19 – 1413, octubre, 30, f. 88v-89r.

40. AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Llibre comú*, 1403, abril, 18 – 1403, juny, 30, f. 44r.

41. AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Llibre comú*, 1403, abril, 18 – 1403, juny, 30, f. 58r.

42. AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Llibre comú*, 1403, abril, 18 – 1403, juny, 30, f. 58v.

43. AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Liber comunis vicesimus quintus*, 1405, juny, 5 – 1405, agost, 14, f. 38v.

44. AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Liber manualis XXIII comunis*, 1411, agost, 8 – 1412, març, 14, f. 74bis, full solt.

Sènyer, jo us responch que dels dits CLX franchs VI gross III diners no us en pagaria diner ara ne al temps.⁴⁵

Sènyer, jo us responch que dels dits sinch-cents no us pagaria malla ara ne al temps.⁴⁶

Pot ser que el lliurat no es negui a pagar la quantitat esmentada a la lletra de canvi, sinó que demana pagar en taula de canvi i no en comptants:

Jo responch que no compliria dit cambi, si donchs no-m prenía dita de taula.⁴⁷

L'oposició del lliurat a acceptar la lletra de canvi i tot seguit a pagar, pot ser deguda a la impossibilitat de pagar la totalitat del crèdit rebut que el lliurador fa constar en la lletra. En aquest cas el lliurat manifesta la voluntat de pagar una part amb els diners de què disposa, de pagar una part d'acord amb les ordres rebudes del lliurador o bé de pagar la totalitat quan hom disposi de cabals:

Jo no he tots els diners, mas com los hia, jo us satisfaré volenter.⁴⁸

Sènyer, jo son prest e aparellat de dar-vos cent VIII lliures setze sous e quatre diners, car lo restant qui és CCLXXV lliures e deu sous jo he tramès ja al dit Johan Viader.⁴⁹

Sènyer, no tench res del dit Barthomeu Amat sinó tant solament deu florins d'or d'Aragó, los quals són prest e aparellat de pagar-vos dissapte primer vinent e més no us en pagarie, car de LXXX florins que jo tenia seus o li devia pagar, he pagats per ell LXX florins a'n Francesch Sala, mercader de Barchinona, qui los li ha a complir a València.⁵⁰

45. AHPB, Bernat Nadal, *Secundus liber anni nativitatis Domini M CCCC secundi*, 1402, juny, 20 – 1402, setembre, 6, f. 36v-37r.

46. AHPB, Bernat Nadal, *Tertius liber anni nativitatis Domini M CCCC quarti*, 1404, setembre, 15 – 1404, desembre, 24, f. 100v-101r.

47. AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Llibre comú*, 1404, març, 10 – 1404, juny, 5 f. 87r.

48. AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Llibre comú*, 1404, març, 10 – 1404, juny, 5, f. 36v.

49. AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Liber XXVII comunis*, 1406, novembre, 27 – 1407, març, 1, f. 42v-43r.

50. AHPB, Bernat Nadal, *Quartus liber anni nativitatis Domini millesimi CCCC primi* 1401, novembre, 24 – 1402, març, 14, f. 47v-48r.

Sènyer, nosaltres vos responem que no us ne pagariam malla per ço com al present en la dita heretat no ha diners, mas com haia venut, lavors veurem com nos trobarem e lavors haurà loch de demanar.⁵¹

Sènyer en Monserrat, jo no us poria ara fer compliment en lo dit cambi sinó en cent florins.⁵²

Sènyer, atès que no he menció ni comissió del dit Ramon Malpell de complir lo present cambi, jo no'l compliria, jatsia jo responga per ell per altres affers. Però no m'ha avisat ni feta comissió de complir aquest cambi sinó de doents florins, als quals per ell abans d'aquest li he fet ja bon compliment.⁵³

En algun cas, el lliurat es nega a pagar la quantitat que consta en la lletra de canvi perquè no disposa de cabals del lliurador de la lletra. Tanmateix, per amistat i perquè el lliurador pugui esquivar els efectes negatius produïts per l'impagament de la lletra, s'ofereix a prestar-li moneda en taula de canvi, la quantitat serà assentada o registrada en el deure del lliurador, segons és costum fer entre mercaders amb moneda barcelonesa:

Jo no tench res d'en Gabriel Femades perquè ab florins comptants, segons que la letra diu, no compliria lo dit cambi ne'l vull complir. Però per bona amistat li prestaré moneda en taula axí com de mercader se costuma de fer semblants pagaments o moneda de Barchinonins per fer-na pler al dit Gabriel e no que'n sia tengut.⁵⁴

51. AHPB, Bernat Nadal, *Secundus liber anni nativitatis Domini millesimi CCCC octavi*, 1408, maig, 29 – 1408, agost, 31, f. 105r-v.

52. AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Llibre comú*, 1411, novembre, 22 – 1412, maig, 16, f. 51r-v.

53. AHPB, Bernat Pi, *Duodecimus liber comunis*, 1414, setembre, 24 – 1415, gener, 5, f. 116r-v.

54. AHPB, Tomàs de Bellmunt, llibre comú, 1404, març, 10 – 1404, juny, 5 f. 66r. El contingut de la lletra de canvi és el següent: «+ Al l'honrat sènyer en Guillem de Fenollet en Barchinona. Sig+num. En nom de Jhesús. Feta en València a XXVIII° de abril, any M CCCC IIII. Sènyer: Per aquesta primera letra complírets a la usança a Francisco Manelli CCLX florins de Aragó e són per altres tants que yo he rebuts açí de Thomàs Belloc, perquè us prech que al temps haia bon compliment. Lo vostre Gabriel Femades.» La resposta del tenidor de la lletra o beneficiari, el mercader florentí Francesco de Manellis, va ser oposar-

Si el lliurat o pagador és procurador i factor del lliurador, el lliurat no es negarà a pagar al tenidor de lletra la quantitat esmentada. Tanmateix, la seva obligació no anirà més enllà dels cabals que disposi del seu senyor per a fer honor al pagament. Per tant, pot ser que pugui pagar la totalitat del deute, o bé una part, o bé res:

Respon lo dit Iacobo de Tomaso, com a procurador e factor del dit Andrea de Pace que per lo dit Johan Panes no pagaré res sinó la valor de doscents franchs que ell ha a rebre per ell de Robri Leber. Que quan l'auré rebuts, jo són prest a donar. E en cars que no-u rebe, que no pagaré res.⁵⁵

El soci d'una companyia mercantil que no és el lliurat d'una lletra de canvi, està obligat a pagar el deute en el cas que el lliurat, soci seu o «companyó en art de mercaderia», no pugui pagar per absència o per altres raons. Si la lletra de canvi ha estat girada per afers de la companyia, estarà obligat a pagar. Altrament, es negarà a fer-ho. Aquest és el cas d'una lletra de canvi girada des de Tolosa contra Barcelona l'1 de desembre de 1409.⁵⁶

Al sènher En Pera Saleles, de Barchinone.

Sig+num

Ihesus. Fete a Tolosa, a I de desembre IX any.

Sènher, per aquesta prima de camby compliret a VI jorns a Amaro Cabriola, jo n'è del senhor en Pere de Comborders, de Tolosa, cent e VIII lliures barselonesos, e són per altrás CVIII lliures que jo é rebudas del senyor en Pere de Comborders a Tolosa, perquè, senher, a tems dat-li bon compliment. Déu sia am vós.

Arnau Tolozà, saluts.

El tenidor de la lletra, Amaro de Cabriola, mercader de Tolosa, el 8 de gener de 1410, anà a casa del lliurat de la lletra, Pere Salelles. Aquest es trobava absent de la ciutat. Cercà llavors la muller de Pere Salelles. Aques-

se al fet que el lliurat, en lloc de pagar, prestés assentant la quantitat en taula de canvi en el deure del lliurador i deutor, Gabriel Femades, mercader de València: «Verament no prendria pagament sinó en e per la forma en la dita letra contenguda.»

55. AHPB, Bernat Nadal, *Quartus liber anni nativitatís Domini M CCCC sexti*, 1406, octubre, 19 – 1407, gener, 20, f. 98v-99r.

56. AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Liber comunis tricesimus septimus*, 1409, octubre, 21 – 1410, juliol, 5, f. 32r.

ta el remeté a la casa de Pere Fenoses, «companyó seu [del lliurat Pere Salelles] en art de mercaderia», al qual, Amaro de Cabriola presentà la lletra, l'hi va llegir i li digué: «Sènyer en Petro, segons bé sabets jo us havia ja presentade aquesta letre, qui dresà al sènyer en Pere Salelles e, segons sa muller diu, vós sots son companyó en art de mercaderia e que m respon-drets del dit cambi, per què requir que vós per lo dit Pere Salelles me compliscats lo dit cambi en lo cas en la dita letre contengut.» La resposta de Pere Fenoses, soci del lliurat, va ser la següent: «Jo responch que non pagueria malla, com Arnau Tolzà no ha pres lo dit cambi per fers de la companyia d'en Pere Salelles e de mi, segons lo dit Arnau fa mensió en una letre closa, la qual per la dita rahó no met al dit Pere Salelles.»

El 10 de gener, quan Pere Salelles era de nou a Barcelona, Amaro de Cabriola li presentà la lletra perquè en el temps expressat, «complírets a VI jorns», pagués el canvi. Pere Salelles manifestà: «Jo responch que no compliré lo dit cambi, car segons jo he mensió d'en Arnau Tolzà ab letre sua closa, lo dit cambi no és per fers meus ne de la mia companyia, ans és per fers d'en Johan de Lavenera, per què jo non pagaria malla». Pere Salelles es negà a pagar perquè el canvi no tenia res a veure ni amb ell ni amb la seva companyia. Per tant, el seu soci tampoc no estava obligat a pagar, ni tant sols era esmentat en la lletra de canvi. Altrament seria si la lletra de canvi hagués estat girada per afers de la companyia. En aquest cas no tan sols el lliurat, un dels socis, sinó també els altres socis, malgrat que no constessin en la lletra, estarien obligats a pagar.

El lliurat o pagador podia condicionar l'acceptació d'una lletra de canvi i el consegüent pagament al lliurament previ de diverses mercaderies a risc de les quals anava el canvi:

A l'honrat lo senyor en Francesch Mas, en Barchinona
Jhesús. En Rodes, a XIII de febrer, 1419.

Honrat sènyer: Per aquesta primera letra de cambi a la husança pagarets a l'honrat frare Nuno de Goyus e a Gonsalvo Yanes, a qualsevulla d'els, doentes lliures barchinonines. Són per CC ducats que jo he rebuts así dels sobredits, a rahó de XX sous ducat. Va lo dit cambi a risch de III pots de gíngebre, ço és, I pot de baladi de nº 6 e III de maquí nº 289, los quals jo he caragats sus la nau d'en Pere Esteva e per mi consignats als sobredits. Al temps hage bon compliment. Déu vos quart. E més he feta consignar al dit cambi una caixa de canella nº 13.

Bernat Perpinyà.

La resposta del lliurat Francesc Mas va ser condicionar el pagament de la lletra de canvi al lliurament de les mercaderies consignades al canvi: «Sènyer, jo us responch que si'm liurats les dites robes, jo us acceptaré la dita letra en no en altre manera.» El tenidor de la lletra o beneficiari, en aquest cas el seu procurador, s'hi va oposar amb tota la raó: «Pusque vos, sènyer, me responeu axí, jo us certifich que los dits principals meus e jo en nom lur manlevaré e manlavar entench de e sobre vós e béns vostres e desobre lo Bernat Perpinyá e béns seus a reacambi o altre contracte qui a mi o als dits principals meus serà vist pus expedient la dita quantitat...»⁵⁷

Entre la darrerria del primer terç del segle XV i l'any 1462, comença a sovintejar la inserció en les lletres de canvi de l'acceptació o el rebuig escrits pel mateix lliurat o per algú altre, com es pot veure en els textos següents trets dels protestes de lletres de canvi girades entre 1430 i 1462:⁵⁸

In dorso (...) manu Ludovici Vives: Fo presentada hi no abc[e] ptada a III de juy (sic).

In pede (...) manu Ferrarii Bertrandi: No vull pagar, a XXV de febrer.

In fine seu pede (...) manu propria Petri Madrenchs: Achseptada a XV d'ebrill, 1448.

In fine (...) manu Leonardi de Golandi, mercatoris pisani, procuratoris Thome Pujades: No l'acchetio, a di XX d'octubre, 1449.

In pede seu fine (...) manu propria ipsius Bartholomei Anthonii: Jo Barthomeu no vull acceptar lo present cambi a XVIII de setembre, 1450.

In fine (...) manu propria Asberti Vilella: Non pagaria malla, perquè no tinch res del seu, a XVIII de setembra.

In pede seu fine (...) manu propria ipsius Bartholomei Anthonii: Jo Barthomeu Anthoni no vul acceptar lo present cambi a XVIII de setembra, 1450.

In fine (...) manu propria Bernardi Ciza: Jo Bernat Siza no vull acceptar lo present cambi, a XXVIII° de noembra, 1450.

In pede seu in fine (...) manu propria Francisci ça Font: Jo Francesch ça Font no vull pagar lo dit cambi de mi mateix, perquè

57. AHPB, Bernat Pi, *Llibre comú*, 1419, febrer, 9 – 1419, maig, 6, f. 128r-v.

58. Vegeu les lletres de canvi transcrites amb les anotacions esmentades a J. HERNAN-DO I DELGADO, «El mercat de valors...», p. 97-254.

no tinc res del dit Gregori Johan ni tinch res d'ell, ni sé qui s'és, a XXIII de janer. Fou rebuda 1451.

In dorso (...) manu propria ipsius Leonardi Imperialis: + Die 25 februarii 1451. Ego Leonardus nolo respondere.

In fine (...) manu ipsius Bernardi Sisa: Jo Bernat Sisa no vul acceptar lo present cambi a XXVI de marts 1451 +.

In pede seu fine (...) manu propria Bernardi Cissa: Yo Bernat Sissa no vull acceptar lo present cambi, a XIII de maig, 1451.

In pede (...) manu propria Bernardi Dalgas: No la azebte, a XIII de mag 1451.

In pede (...) alia manu: Presentada a XXI de maig e no acceptada, que no'l conec.

In fine (...) alia manu: No la volem achseptar, perquè no he letra de avís, a XXV de març.

In pede (...) alia manu: Jo Raphael Oller no vull absentar (sic) lo present cambi, que no tinch res del seu, a XXIII de juliol.

In pede (...) alia manu: No l'achseptar, perquè non sé qui és.

In pede (...) alia manu: No le accepta, a XV de octubre, 1452.

In pede seu fine (...) alia manu: No la accepta per no haver avís, a XXVIII de deembre, M CCCC LIII.

In pede seu fine (...) alia manu: A XVII de octubre rabí la letra, de que no vull pagar res del dit cambi.

In dorso (...) alia manu: [...] d'abril e no acceptada, si no veia lo protest del dit recambi.

In pede (...) alia manu: A XXIII no la promet nin pagaria, que no sé qui s'és, ni tinch res del seu, so és, a XXIII de deembre 1456.

In pede seu fine (...) alia manu: No la accepta, a X^{io} de febrer, 1456.

In pede (...) alia manu: Non pagaria res, a 17 de juy 1456.

In dorso (...) alia manu: A XXI de febrer.

In pede (...) alia manu: Presentada, no acceptada, a VIII de desembra, 1457.

In pede seu fine (...) alia manu: Presentada e no acceptada, a XII de janer.

In pede seu fine (...) alia manu: Presentada e no acceptada, a XIII de janer, 1458.

In pede seu fine (...) alia manu: Presentada e no acceptada, a XVIII° de juny, 1458.

In pede seu fine (...) alia manu: Presentada e no achseptada, III d'eguost.

In pede seu fine (...) alia manu: Presentade e no acceptade, a III de nohembre, 1458.

In pede seu fine (...) alia manu: Presentada e no achceptada a XIII de abril, 1459.

In pede seu fine (...) alia manu: Presentada e no acceptada, a XX de maig.

In pede seu fine (...) alia manu: No la vull pagar, que no sé qui s'és, a 24 de nohembre, 1459.

In pede seu fine (...) alia manu: Presentada a VIII de janer, 1459 +.

In pede (...) alia manu: Presentade e no acceptada a II de febrer 1460.

In pede seu fine (...) alia manu: Presentade e no acceptade, XXVI de febrer.

In pede (...) alia manu: Presentade e no acceptade, a XIII de març, 1460.

In pede (...) alia manu: Presentade e no acceptade, a XVII de març, 1460»

In pede (...) alia manu: Presentade he no acceptade, a XVI de marts, 1460.

In pede seu fine (...) alia manu: Presentada e no achceptada, a XXVIII de maig 1460.

In pede seu fine (...) alia manu: Presentada e no achceptada, a XXVIII de maig, 1460.

In dorso Presentada a XXIII de juny, 1460.

In pede seu fine (...) alia manu: Presentada, a 22 de juny, 1460.

In dorso seu fine (...) alia manu: Presentada, a II de julioll.

In dorso seu fine (...) alia manu: Jo Johan Madrenchs dich que no vull pagar, a XVII de juliol, 1460.

In pede (...) alia manu: No l'absete, per tant com no tinch res del seu.

In pede (...) alia manu: Presentada e no achseptada a XXVI d'agost, 1460.

In pede (...) alia manu: No l'apsete per so que no h letra de avís del dit Soler, a XX de setembre, 1460.

In pede (...) alia manu: Presentada e no achceptada, a XVIII de octubre, 1460.

In pede seu fine (...) alia manu: Presentada e no achceptada, a XVIII° de octubre.

In dorso (...) alia manu: Presentada a III de octubra, 1460.

In dorso (...) alia manu: Presentada a II de noembre.

In dorso (...) alia manu: Presentada e no apseptada per no haver letra de avís, a XI de noembre.

In dorso (...) alia manu: Presentade e no acceptade, a VII de fabrer, 1461.

In pede (...) alia manu: Presentada e no acceptada a XI de marts, 1461.

In dorso (...) alia manu: Presentata a XV de abril, 1461.

In dorso (...) alia manu: No vull pagar, a III de febrer, 1462.

In dorso (...) alia manu: A III de febrer 1462. Presentada, no acceptada, a 18 de febrer.

In pede seu fine (...) alia manu: Presentada a III de fabrer e no acceptada.

In pede seu fine (...) alia manu: Presentada e no achceptada a III de febrer, 1462.

In pede seu fine (...) alia manu: Presentada a XI de febrer e no acceptada per no aver letra d'avís.

In dorso (...) alia manu: A XXVII de febrer 1462.

In dorso (...) alia manu: Presentada e no achceptada a XII de mars, 1462.

In dorso (...) alia manu: Presentada a XXV de març 1462.

In pede (...) alia manu: Yo Arnau Massana, menor, no vull acceptar ni pagar, a VIII d'ebrill, 1462 +.

In pede (...) alia manu: No l'apseptada, a VIII d'abril, e no letra de avís, 1462.

In pede (...) alia manu: Presentada e no acceptada, a VIII d'abril, 1462.

In pede seu fine (...) alia manu: Presentada e no acceptada, a XIII de abril.

In fine (...) alia manu: Presentada e no acceptada, a XIII de abril.

In pede (...) alia manu: Presentada e no acceptada, a XXIII de abril, 1462.

In pede (...) alia manu: No vull pagar, a XV de maig, 1462.

In pede (...) alia manu: Presentada e no acceptada, a XV de maig, 1462.

In pede seu fine (...) alia manu: Presentada e no acceptada, a XVIII de maig, 1462.

In pede (...) alia manu: Presentada e no acceptada, a 31 de maig 1462.

In pede (...) alia manu: Presentada e no acceptada, a XXXI de maig, 1462.

In pede (...) alia manu: Presentada e no acceptada, a XIII de juny 1462.

In pede (...) alia manu: Presentada e no acceptada, a V de juliol, 1462.

In pede (...) alia manu: Presentada e no acceptada, a XXI de juliol, 1462.

In pede seu fine (...) alia manu: Presentada e no acceptada, a 19 d'agost, 1462. Ni'ls vull pagar.

In dorso: Presentada e no acceptada a XXVIII° de deembre, 1462.

El procés: l'acceptació de la lletra de canvi i l'obligació de pagar-la

L'Ordinació dels Consellers de Barcelona de l'any 1394 tenia un objectiu clar: posar ordre en un aspecte tan important del món del comerç com el del crèdit mitjançant les lletres de canvi i, per tant, donar seguretat jurídica als creditors enfront dels deutors. La demora en el pagament ha tingut un efecte negatiu en el món de les relacions econòmiques. Calia, doncs, evitar que els lliurats ajornessin, per raons subjectives, l'acceptació o denegació de la lletra de canvi i, per tant, en el seu cas el pagament dels efectes canviaris. Sabem que el tenidor de la lletra o beneficiari, en haver presentat la lletra es podia trobar impossibilitat de demostrar que la lletra havia estat presentada o que el lliurador es negava a fer honor a l'obligació canviaria.⁵⁹ L'Ordinació dels Consellers no se'n feia ressò. És per això que la pràctica

59. Per tal d'evitar aquests inconvenients, és significatiu que l'estatut de Florència donava la possibilitat que els tenidors de la lletra de canvi o beneficiaris poguessin exigir dels magistrats del lloc un testimoni que el lliurador es negava a acceptar la lletra. Vegeu la nota n. 8.

canviària va introduir molt aviat, abans de 1394,⁶⁰ el protest a càrrec d'un notari actuant amb un escrivà jurat. Per altra banda, aquesta mateixa pràctica del protest, com ja hem vist, demostra que l'ordinació era en molts aspectes (un d'ells, l'acceptació tàcita de la lletra de canvi) ineficaç. L'intent d'introduir per escrit l'acceptació tampoc no va aconseguir que es generalitzés l'acceptació expressa per part del lliurat «*in pede*» o al dors de les lletres de canvi, com demostren els protestos posteriors a l'ordinació.⁶¹ Calia, doncs, el testimoni notarial sobre l'actitud del lliurat per tal que el tenidor de la lletra pogués basar l'acció executiva derivada de la lletra de canvi contra els obligats, en aquest cas contra el lliurat.

Però hi ha quelcom més. Cal que hom faci unes preguntes: el lliurat està obligat a acceptar? En quins casos? El fet que el lliurat fes constar a la lletra per escrit l'acceptació, implicava la consegüent obligació de pagar? Com diu Aguilera Barchet, aquestes preguntes comporten l'anàlisi de la naturalesa jurídica de l'obligació del lliurat al pagament de la lletra.⁶²

En l'etapa inicial de la institució canviària, que és a la qual pertany el procés objecte del nostre estudi, el lliurat no estava obligat en cap cas a acceptar la lletra de canvi o, almenys, no pas des del punt de vista jurídic. El lliurat, en qualitat de mandatari del lliurador, pagava la lletra en part perquè disposava de numerari del lliurador, però també en atenció a la confiança dipositada en ell. Si el lliurat es negava a acceptar la lletra de canvi o a fer-ne el pagament, aquest fet afectava el lliurador tant pel contingut econòmic del canvi rebutjat com pel descrèdit que li comportava, amb conseqüències negatives per a la seva activitat.⁶³

Per tant, durant els anys anteriors i posteriors al procés que presentem, datat, com ja s'ha dit, l'any 1411, l'única obligació que corresponia al lliurat era la de manifestar clarament la seva voluntat d'acceptar o de rebutjar

60. Vegeu J. HERNANDO I DELGADO, «Lletres de canvi...», p. 29-101.

61. Vegeu J. HERNANDO I DELGADO, «El mercat de valors...», p. 97-254.

62. Vegeu B. AGUILERA BARCHET, *Historia de la letra de cambio...*, p. 598.

63. És per això que trobem protestes en què el lliurat, malgrat que no disposava de numerari per tal de satisfer el canvi de la lletra que li havia girat el lliurador, pagava amb el seu propi numerari per a evitar-li el descrèdit. És el que podem veure en la resposta d'un lliurat en ser-li presentada una lletra de canvi: «Jo [lliurat] no tench res d'en Gabriel Femades [lliurador] perquè ab florins comptants, segons que la letra diu, no compliria lo dit cambi ne'l vull complir. Però per bona amistat li prestaré moneda en taula axí com de mercader se costuma de fer semblants paguaments o moneda de Barchinonins per fer-na pler al dit Gabriel e no que'n sia tengut», AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Llibre comú*, 1404, març, 10 – 1404, juny, 5, f. 66r.

la lletra de canvi enviada pel lliurador, perquè el tenidor o beneficiari pogués esbrinar què calia fer per a recuperar la quantitat prestada o el principal, a més a més de les despeses ocasionades pel protest contra el responsable de no pagar la lletra de canvi. Si això és així, hom no dubta que el lliurat, en haver acceptat la lletra de canvi, passa a integrar-se plenament i directa en la relació juridicocanviària.

L'acceptació, per tant, és, pel que fa a les relacions canviàries, un fet fonamental. Si s'accepta, la situació dels subjectes passius queda certament alterada, perquè el lliurat acceptant passa a ser el principal suport de l'obligació canviària. Ara, almenys en aparença, el lliurador ocupa el paper d'obligat subsidiari. Ara bé, com diu un dels testimonis del procés, en els «lochs on se acostumen de fer cambis», o bé com «és usança de mercaders», és a dir, segons els «*mores mercatorum*», el lliurador, fins i tot després de l'acceptació de la lletra de canvi per part del lliurat, estava obligat al pagament. Per tant, l'acceptació de la lletra té una repercussió limitada sobre la posició deutora del lliurador, però fixa la irrevocabilitat de l'obligació del lliurador de la lletra de canvi i, per tant, deutor, respecte del creditor o dador del valor.

Doncs bé, a l'Arxiu Diocesà de Barcelona, en la secció Processos, es troba un procés sobre l'acceptació de la lletra de canvi i el pagament subsegüent del qual tan sols disposem de les respostes de nou testimonis citats per a respondre a les preguntes de l'oficial del tribunal. Pel contingut de les respostes hom pot deduir que l'acusació versava sobre la negativa d'un lliurat a pagar una lletra de canvi. Les respostes dels testimonis havien de fer llum sobre la licitud o il·licitud d'aquesta negativa. Els testimonis són tots mercaders, tant barcelonins de natura com habitants a la ciutat de Barcelona però originaris d'altres llocs:

- Domènec de Bedit, mercader, ciutadà de Barcelona
- Joan Ribes, mercader, ciutadà de Barcelona⁶⁴
- Domenico de Manelli o Manellis, mercader florentí, habitant de Barcelona⁶⁵

64. AHPB, Bernat Nadal, *Manual de comandes*, 1393, setembre, 10 – 1397, octubre, 1, f. 42r; AHPB, Bernat Nadal, *Manual de comandes*, 1393, setembre, 10 – 1397, octubre, 1, f. 69v; AHPB, Bernat Nadal, *Manual Comandes*, 1393, setembre, 10 – 1397, octubre, 1, f. 65r.

65. AHPB, Tomàs de Bellmunt, *Manuale VIII contractuum*, 1402, juliol, 24 – 1403, gener, 15, f. 34r; AHPB, Pere Pellisser, *Manuale*, 1414, juliol, 2 – 1415, juny, 26, f. 171v. Vegeu la nota n. 53.

- Jaume Xatantí o Axatantí, mercader, ciutadà de Barcelona⁶⁶
- Primerano o Primeranno de Geronimi, mercader florentí, procurador de la societat d'Andrea de Pazzi o Passi o Pacci, mercader florentí⁶⁷
- Guillem Colom, mercader, ciutadà de Barcelona⁶⁸
- Ramon des Quer, mercader, ciutadà de Barcelona⁶⁹
- Guillem Orelles, mercader, ciutadà de Barcelona

L'interrogatori dels testimonis versava sobre quatre qüestions, «capítols» o articles, dels quals no sabem l'enunciat per la manca dels folis inicials, però sí que en podem intuir el contingut mitjançant les respostes dels mercaders testimonis. Totes les respostes tenen el seu suport en la pràctica dels mercaders de fer ús de la lletra de canvi:

— *de tempore ubi ubi talis consuetudo est et dixit quod in hac civitate Barchinone e en altres lochs hon se acostumen de fer cambis.*

— axí se usa en totes parts hon se acostumen de fer cambis.

— e aquesta és regla general en fet de cambis.

— és usança de mercaders, hoc encara de tots altres.

— que moltes veguades ell testimoni ne ha usat e n'ha vist usar mercaders, per so com axí és usança.

— *in quo loco talis consuetudo existit, et dixit que en Barchinona e en tots altres lochs hon haia mercaders.*

66. AHPB, Bernat Pi, *Llibre comú*, 1414, maig, 30 – 1414, setembre 19, f. 121r-v, 122v-123r; AHPB, Bernat Pi, *Capibrevium comune*, 1420, febrer, 24 – 1420, juliol, 5, f. 63-64r; AHPB, Bernat Pi, *Llibre comú*, 1420, juliol, 5 – 1420, desembre, 5, f. 73r-v.

67. Vegeu AHPB, Joan Nadal, *Manual*, 1411, abril, 4 – 1411, setembre, 16, f. 1r; AHPB, Bernat Pi, *Quintus liber comunis*, 1412, abril, 23 – 1412, octubre, 18, f. 80v-81r.

68. AHPB, Bernat Nadal, *Secundus Liber Comandarum*, 1397, desembre, 3 – 1403, agost, 16, f. 85r; AHPB, Bernat Nadal, *Secundus Liber Comandarum*, 1397, desembre, 3 – 1403, agost, 16, f. 165v; AHPB, Arnau Lledó, *Llibre de comandes*, 1407, agost, 20 – 1417, novembre, 28, f. 10r; AHPB, Pere Pellisser, *Manuale*, 1414, juliol, 2 – 1415, juny, 26, f. 109r-v.

69. AHPB, Jaume Ballester, *Manual de mercaderies i comandes marítimes*, 1363, setembre, 27 – 1385, juliol, 10, f. 85r; AHPB, Bernat Nadal, *Manual de comandes*, 1393, setembre, 10 – 1397, octubre, 1, f. 16r-16v; AHPB, Bernat Nadal, *Manual de comandes*, 1393, setembre, 10 – 1397, octubre, 1, f. 43r; AHPB, Bernat Nadal, *Manual de comandes*, 1393, setembre, 10 – 1397, octubre, 1, f. 176r-176v; AHPB, Bernat Nadal, *Secundus Liber Comandarum*, 1397, desembre, 3 – 1403, agost, 16, f. 97v; AHPB, Pere Pellisser, *Manuale* 1414, juliol, 2 – 1415, juny, 26, f. 112r. Vegeu també la nota n. 5.

—axí ho veu fer tot jorn e usar, que tostemps aquell qui pren diners per cambi, aquell aytal és obligat per los diners que sien.

—*quomodo scit ea que deponit, et dixit* que axí ho veu fer e usar tot jorn, que negun sobre lo qual cambi algun és pres, no és tengut ni obligat a complir aquell tro que ha acceptada la letra. E axí se'n usa per tot.

—*ubi talis consuetudo existit*, e dix que per tot lo món hon se fa mercaderia.

—axí és usança: que aquell qui pren los diners o roba, aquell aytal és obligat per los diners o roba que pren.

—axí n'és usança que may negun no és tengut per vigor de cambi a pagar neguna quantitat, si donchs no accepta la letra de cambi.

—*ubi talis consuetudo, et dixit* que en Barchinona, Florença, Gènova e per tot lo món hon se fa mercaderia.

—tal usança és en Barchinona o en tots altres lochs hon usen de mercaderia, hon ne vullen usar lealment.

—*de loco ubi talis usitas est, et dixit* que creu que en tota part hon se acostumen de fer cambis.

—és usança de mercaders que quant algun, qui sia de Barchinona o d'altre part, pren diners per via de cambi.

—*ipse testis* ne ha usat e que tal és usança de mercaders, que may negun no és tengut a complir cambi tro que ha acceptada la letra.

—*in quo loco seu parte talis consuetudo est, et dixit* que *in civitate ista Barchinone* e en tota altre part o loch mercantívol.

La resposta a la primera de les qüestions presentades als testimonis, tots mercaders, com hem dit, conté una afirmació comuna: l'obligació, en tot cas, del prenedor del préstec, és a dir, el lliurador de la lletra de canvi, de pagar els diners rebuts o prestats:

—Aquell qui pren los diners per cambi és obligat per los diners que sien.

—Aquell qui pren los diners o roba, aquell aytal és obligat per los diners o roba que pren.

—Quan algun, qui sia de Barcelona o d'altre part, pren diners per via de cambi e aquells vol fer complir en Perpinyà o en altre part a aquell de qui ls ha presos, o a altre a qui ell vorà, que aquell

qui-ls ha presos és tengut en fer donar los diners a aquell qu-ls hi ha prestats o a altri per ell en lo loch hon se acorden abdós. E si no-ls hi donen aquells a qui la letra de cambi serà presentada, que lla-donchs aquell qui pren los diners és tengut de pagar los dits diners.

Aquesta obligació, que és afirmada de manera rotunda, té una salvetat: «si donchs no havia altres obligacions entre ells», és a dir, entre el lliurador o remitent de la lletra, el deutor, i el lliurat o la persona que ha de pagar la quantitat prestada en nom del lliurador. Per tant, el lliurador-prenedor és obligat si el lliurat no accepta la lletra, tret del cas que ambdós haguessin pactat una altra cosa.

Així doncs, si el lliurador no és factor o companyó del lliurat o pagador, en aquest cas només és obligat el que pren els diners, és a dir, el prenedor o lliurador, si el lliurat no accepta la lletra de canvi. Però si el prenedor, és factor o companyó d'aquell a qui s'adreça la lletra de canvi, és a dir, del lliurat, «aytal senyor és obligat de complir el cambi pres per son companyó o factor, per so com qui li presta los diners, no-ls presta sinó per confiança de son senyor o companyó, per so com no prestarien al factor o companyó sinó per contemplació del senyor o de companya».

Podem, doncs, concloure: 1) l'obligació del lliurador de la lletra en tot cas, de manera directa o indirecta; 2) l'obligació del lliurat, si accepta la lletra; i 3) si el lliurador de la lletra és factor o companyó del lliurat, aquest està obligat a complir el canvi, perquè la cessió dels diners està vinculada a la relació de dependència, mercantil en tot cas, entre el lliurador i el lliurat.

Les respostes dels testimonis a la segona qüestió presentada per l'oficial en el procés van precedides, gairebé sempre, pel que anomenem un principi. Vegem-ho:

—May negun no és obligat en persona ni en béns per virtut del cambi si donchs lo companyó o factor no accepta la LC.

—Negun mercader o altre persona may no és tengut en persona ni en béns a complir neguna quantitat per virtut de letra de cambi, si donchs no accepta la lletra (...) si donchs, emperò, specialment no era obligat a complir tal cambi.

—Negun sobre lo qual cambi algun és pres, no és tengut ni obligat a complir aquel tro que ha acceptada la letra. E axí se'n usa per tot.

—May negun no és tengut per vigor de cambi a pagar neguna quantitat, si donchs no accepta la letra de cambi.

—May aquell sobre lo qual pren lo dit cambi, no és tengut a complir aquell cambi, si donchs ell no axceptava la letra de canvi o si ell specialment no y és obligat.

—May negun no és tengut a complir cambi tro que ha acceptada la letra.

—May negun senyor, companyó o factor no és tengut a complir cambi negun tro que accepta la letra del cambi.

Suposem que el lliurat està obligat vers el lliurador per una quantitat molt més gran que la que consta en la letra de canvi que li és girada. Aquest lliurat hauria de pagar la quantitat que consta en la letra? La resposta és que no hi està obligat excepte en el cas que accepti la letra de canvi. És a dir, com diu un altre dels testimonis, en el cas que el lliurat fos deutor del prenedor o lliurador, faria «malvestat», és a dir, maldat, si no complia el canvi, però no estaria obligat per virtut del canvi fins que acceptés la letra de canvi.

Si el lliurat és mercader, factor o companyó del prenedor o lliurador i no disposés de diners per fer honor al canvi, podria prendre diners d'altri per complir el primer canvi i dirigir la letra al prenedor de la primera letra, sent ara aquest, en la segona letra, el lliurat? Hauria aquest d'acceptar i pagar aquesta segona letra? La resposta és clara: si aquest no accepta la segona letra, no ha de complir el canvi. Dit altrament: no hi està obligat, ni en persona ni en béns,⁷⁰ si no és que accepta la letra de canvi, tret del cas que estigués especialment obligat.

70. L'obligació era la relació jurídica per la qual el creditor té dret a exigir al deutor una determinada prestació. L'obligació, en les seves dues formes d'*obligatio personae* i *obligatio rei*, que constitueix una unitat conceptual, expressa el concepte de responsabilitat, és a dir, que una persona està obligada amb el propi cos o amb el propi patrimoni a respondre de la prestació esperada pel creditor. L'objecte de l'obligació, malgrat que no suposa una dominació directa i immediata sobre la persona del deutor, tanmateix recau sobre la voluntat del deutor fins al límit de la coacció. Entre alguns juristes hi havia un cert rebuig a admetre l'obligació de la persona en una transacció econòmica, bé en un contracte de compravenda o bé en una relació canviària, en les qual hi pot haver un creditor i un deutor. És interessant veure la solució donada en el cas d'una obligació de la persona una compravenda: «Si quis dicat quod emptio, in qua obligantur persone, includat peccatum ex hoc quod persone obligantur ad solvendum, potest argui multipliciter contra eos. Primo sic: Certum est quod tres sunt actiones. Una est rei vindicatio, in qua petitur res adiudicari petenti; alia est hypothecaria, in qua petitur bona alicuius condemnari ad quem sunt obligata vel hypothecata; alia est personalis, in qua petitur persona condemnari ad aliquid agendum vel faciendum vel ad solvendum aliquid quod solvere promisit. Sed ista ultima actio nullum

Si el lliurat és factor, senyor o companyó del prenedor o lliurador de la lletra de canvi no està obligat a pagar en cap cas, per virtut del canvi, ni en persona ni en béns, si no accepta la lletra de canvi, tret del cas que el lliurat hagués donat poder o procura al prenedor perquè obligués la persona i els béns del lliurat, cosa que hauria de fer constar en una carta pública.

Suposem que un mercader té un factor o companyó i que aquest, que acostuma a mercadejar per a ell, pren canvi sobre el seu senyor. El senyor, però, no vol acceptar la lletra de canvi. Tot seguit es fa protest contra el senyor i el creditor, o el tenidor de la lletra, es dirigeix ara vers el factor o companyó i li mostra el protest, demanant-li la quantitat prestada i els interessos, és a dir, danys i perjudicis. Aquest, però, no pot, per la raó que sigui, fer honor a la lletra. Doncs bé, si el creditor pot provar que aquell factor o companyó del senyor «acostumàs a fer fahenes per lo dit senyor, lo dit senyor és obligat al canvi i als danys, messions o interèssers».

Suposem que un senyor, companyó o factor d'una companyia o societat a qui és presentada una la lletra de canvi no té diners. Pren canvi de la

effectum haberet si persona non posset se obligare ad aliquid solvendum; sed hoc est absurdum et contra iura que ponunt talem actionem; ergo, etc. Secundo, sic: Aut illa obligatio, in qua persona obligatur ad aliquid solvendum, non tenet secundum iura aut tenet secundum iura. Si non tenet, talis obligatio nichil nocet obliganti, quia, proinde, est ac si apposita non esset; si vero tenet secundum iura, ergo est licita, quia, ut dicit beatus Augustinus, quod iure fit bene fit, et habetur in *Decretis*, D. VIII, c. *Quo iure*. Tercio sic: Id quod communiter observatur et de consuetudine approbata est licitum, quia consuetudo vim habet legis et est optima legum interpretis, ut dicunt iura; ergo, etc., ut ff. *De aqua pluvie arcende*, 1. *In summa*. Quarto sic: Quia iura concedunt quod in matrimonio solvantur arre ab extraneis qui promiserunt ut matrimonium fiat; sed in hac promissione contrahentes obligantur ad solvendum arras; ergo, etc., ut C. *De sponsalibus et arris*. 1. *Arris* et 1. *Si*. Quinto sic: Quia certum est quod persone serviles sunt obligate de iure ad solvendum tributa dominis suis; quod non esset, si obligatio personalis esset illicita; ergo, etc., ut ar.: C. *De operis libertorum*, 1, 1. Sexto sic: Ex *Usatico* Barchinone, qui incipit *Auctoritate et rogatu*, obligantur malefactores ad restituendum dampna illata illis qui sunt in negotiis cum domino rege et etiam ad undecuplum; sed hec obligatio est personalis; ergo, etc. Septimo: Quia illi qui tenentur ad aliquid ex delicto vel quasi delicto, non sunt obligati nisi personaliter, quia alias qui habent bona aliis obligata non essent potiores iuris in hiis illis qui tenentur ex delicto vel quasi; quod est contra iura; ergo, etc. Quod ergo illi qui habent hypothecam preferantur habentibus personalem, ita est textus C. *Qui potiores in pignore habeantur*», J. HERNANDO I DELGADO, «*Quaestio disputata de licitudine contractus emptionis et venditionis censualis cum conditione revenditionis. Un tratado sobre la licitud del contrato de compra-venta de rentas personales i redimibles. Bernat de Puigcercós, O.P. (siglo XIV)*», *Acta Historica et Archaeologica Medaevalia*, 10 (1989), p. 24, n. 39.

NOGUERA

quantitat, és a dir, gira la lletra de canvi, sobre algun membre de la companyia, el seu senyor, el seu factor o un seu companyó, i així compleix el canvi. En aquest cas aquest senyor, companyó o factor, és a dir el lliurat, mai no estaria obligat, ni en persona ni en béns, vers aquell qui hauria bes-tret els diners del segon canvi si no accepta la lletra de canvi, tret del cas que «en altra manera obligat per la companyia». El prenedor o lliurador de la lletra estaria, en aquest cas, obligat en persona i en béns.

Posem ara que el lliurat té un deute. Mana el seu compliment per lletra de canvi al seu factor o companyó. Aquest no té diners per complir aquest canvi. És per això que demana un préstec i paga el canvi. Gira llavors lletra de canvi al seu senyor o companyó. Aquest estarà obligat tan sols en els seus béns, en el cas que no accepti la lletra. La raó d'aquesta obligació rau en el fet que hom no hauria prestat al seu factor o companyó «sinó per contemplació de son senyor o de la companyia. De la obligació de la persona, dix interrogat ell testimoni que ho ignora o que ho remet a Dret».

Però si el lliurador i el lliurat fan companyia de mercaderies, «cascun és obligat al cambi per raó de mercaderia, encara que no acceptàs la lletra de canvi, sent obligats no tan sols en béns sinó també en persona». Dit d'una altra manera, si ambdós són membres d'una companyia o societat, en el cas que el lliurat no acceptés la lletra de canvi, la companyia hi seria tinguda.

Suposem el cas que el lliurat, per complir un primer canvi girat pel seu senyor o companyó, per manca de numerari girés una nova lletra de canvi, és a dir, un segon canvi. Segons un dels testimonis no hauria d'haver acceptat la lletra, si no tenia diners. Més encara, no hauria d'haver pres diners de canvi per a un segon canvi, si no hi ha «menssió expressa de son senyor». Però si girés una segona lletra de canvi, hom no podria imputar-la al senyor o companyó, ni aquest estaria obligat, sense acceptar la lletra de canvi, ni en persona ni en béns.

Les respostes del testimonis a la tercera pregunta o qüestió, malgrat que no en sabem l'enunciat, també n'indiquen l'objecte mitjançant el que poem anomenar principis:

—May nengun mercader ni altre persona no és tengut ni obligat en persona ni en béns per vigor de cambi ans de acceptar la letra.

—Negen companyó en fet de mercaderia no pot obligar los béns ni la persona d'altre, per vigor de cambi, sens acceptar la letra de cambi.

—En fet de mercaderies ni d'altres coses may companyó no pot obligar ni los béns d'altre companyó, per virtut de cambi, ans de acceptació de la letra.

Aquestes afirmacions tan genèriques són, però, matisades pels testimonis mercaders:

—Si no eren obligats la un a l'altre.

—Si dochs no són obligats specialment.

—Que tal és natura dels canvis: que tostemps aquell qui pren los diners (prenedor–lliurador) roman obligat fins que per aquell a qui's dreça la letra (lliurat) és acceptat e pagat. E may a qui es dreça lo cambi (lliurat) no·y és obligat a complir lo dit cambi fins ha aceptada la dita letra, si donchs (...) per altre manera per raó de companya o en altre manera no·y era obligat, posat que sien companyons.

Aquestes matisacions les podem veure desenvolupades en les respostes de dos testimonis. Un d'ells, Guillem Colom, diu: «per cessar molts fraus la un companyó pot obligar la persona e béns de l'altre en fet de mercaderia per diners de cambi. Però que si aquell qui pren lo cambi és factor e prenia la moneda per malvestat e per ocupar-s·o e tolre a la companya, que en aquell cars no li pot obligar sinó los béns.» L'altre testimoni, Ramon des Quer, exposa: «Posat que sia axí com en lo capítol se conté, que sien dos mercaders companyons, que per letra de cambi la un no pot obligar la persona de l'altre sens acceptar la letra de cambi, mas bé creu ell que cascun per cambis puxen obligar los béns de la companya, mas la persona no, tro que la letra és aceptada.»

Tanmateix, com diu el testimoni Guillem Orelles, en qualsevol cas, quan es tracta de matisacions o excepcions a la regla o principi general, cal tenir present que «segons los capítols e pactes firmats entre ells o lletres per un e l'altre se han de regir».

El document

El text del procés, que transcrivim tot seguit, està redactat en les seves parts expositives o formals en llengua llatina i les deposicions o declaracions dels vuit testimonis, tots mercaders, en llengua catalana. En l'edició del text redactat en llengua llatina hem procurat ser fidels, sempre que ha estat

possible, al text del procés contingut en el manuscrit. És per això que hom observarà grafies diverses d'una mateixa paraula i/o dels seus derivats.

Hem respectat la grafia del text de doble consonant, si no és inicial. I també la grafia d'una sola consonant, malgrat que la forma correcta sigui de doble consonant. Hem normalitzat la *u* i la *j* (i llarga) amb valor consonàntic, escrivint en aquests casos *v* i *i*. A causa, però, de la grafia a vegades confosa de *c* i *t* davant la vocal *i*, ens hem decidit, si escau, per la seva normalització. Hom observarà en una mateixa paraula l'ús de *c* i *ch*; de *c* i *qu*; de *d* i *c*; de *c* i *s*; de *b* i *p*; de *ph* i *f*; de *c*, *s* i *ss*; de *s* i *x*; de *u* després de *g*; de *o* i *u*; de *e* i *a* i de *ll* i *y*. L'ablatiu en *i* dels adjectius de la tercera declinació és escrit també en *e*. Així mateix, hi ha vacil·lacions en el genitiu plural *um* i *ium* de la tercera declinació i en la concordança pel que fa al gènere; confusions de declinació pel que fa a paraules de la segona i quarta declinació, i errors del copista pel que fa a paraules de la segona i quarta declinació. Els errors del copista s'entenen al singular i plural, al temps dels verbs i a vegades en la persona. Es poden veure vacil·lacions en l'ús dels verbs deponents. Quan hem considerat que l'ús de certs casos gramaticals de grafies i de mots dificulten la comprensió, hem introduït correccions, cosa que fem constar a l'aparat crític a peu de pàgina. També fem constar les mancances d'una paraula o de part del text.

En el cas de la part redactada en llengua catalana, per tal de fer més lògica i entenedora l'exposició del text, fem ús de l'accent, la dièresi i la separació de les paraules foses segons les normes que són habituals en l'edició de textos en català medieval: si és la primera paraula la que ha perdut elements, fem ús de l'apòstrof; si és la segona, hem fet ús del punt volat; o bé separem els mots, però no deixem les consonants dobles inicials. No hem fet ús de la *y* amb dièresi ni la *y* accentuada. Al text del manuscrit els numerals van gairebé sempre precedits i seguits de punts volats. Hom podrà observar a la transcripció dels textos confusions de *a* i *e* àtones. Es conserva l'ús de *b* i *p*; de *b* i *v*; de *c*, *cc*, *ch*, *qu* amb so fort; de *c* i *g*; de *f*, *ff*, *sf*; de *e* i *i* i de *es* i *s* quan inicien una paraula. No es canvia res en l'ús i l'absència de *u* darrere de *g*. La lletra *g* de vegades cal llegir-la *j*. L'ús de *h* és sovint capriciós. Es respecta l'ús de *i*, *j*, *u* amb valor consonàntic; de *i* i *y* amb valor vocàlic. Mantenim l'ús del copista quant a la *l* i *ll*, que escrivim *l-l* quan cal; de *m*, *mp* i *n*; de *nn* i *gn*; l'ús o absència de *n* davant *v*; l'ús de *nt* i *n* final de paraula; de *ny*, *ni* i *yn*; de *o* i *u* tòniques; de *p* i *pp*; de *r* i *rr* amb so fort o no i de *r* en síl·laba final tònica. Es conserva l'ús de *s*, *ss* i *ç* amb so fort; de *x* i *ss*; de *tz* i *cs* i de *t* i *tt*. Pel que fa a la puntuació i a l'ús de les majúscules ens atenem als criteris moderns.

Finalment, a l'aparat crític, que es troba a les notes, indiquem diversos aspectes que afecten el text: correccions del copista, cancel·lacions, repeticions, llacunes, escrits a la interlínea, omissions, escrits marginals, abreviatures supèrflues, etc. Cal tenir present que la majoria d'aquests elements tenen una gran importància per tal com ens indiquen que l'escrivà reproduïa per escrit el que deien els testimonis i, en haver acabat, hom llegia la deposició al testimoni i aquest matisava les anotacions mitjançant correccions, cancel·lacions, escrits a la interlínia i escrits marginals.

APÈNDIX DOCUMENTAL: EL PROCÉS

1411, maig, 16-18

Interrogatoris de testimonis en un procés sobre qui, quan i en quines condicions ha de ser pagada una lletra de canvi. Els testimonis són: Domènec de Benedit, ciutadà de Barcelona; Joan Ribes, mercader de Barcelona; Domènec Manelli o Manelli, mercader florentí, habitant de Barcelona; Jaume Xatantí o Axantantí, mercader, ciutadà de Barcelona; Primerano o Primeranno de Geronimi, de la societat d'Andrea de Pazzi o Passi o Pacci, mercader florentí, habitant de Barcelona; Guillem Colom, mercader, ciutadà de Barcelona; Ramon des Quer, mercader, ciutadà de Barcelona i Guillem Orelles, mercader, ciutadà de Barcelona.

ADB, *Processos de l'Arxiu Diocesà de Barcelona*, núm. 173, f. 1r-25r.¹

[f. 1r] *Die sabbati XVI^a madii anno a nativitate M^o CCCC^o XI°.*

[Domènec de Benedit, ciutadà de Barcelona, testimoni]

Venerabilis Dominicus de Benedit, mercator,² civis Barchinone, testis citatus, iuratus et diligenter interrogatus dicere veritatem, quam sciat, super predictis et infrascriptis articulis et interrogatoriis inde formatis, super videlicet ipsis quibus fuit interrogatus, productus et nominatus.

Super I^o capitulo interrogatus, dixit fore vera in eo contenta.

Interrogatus de scientia et causa scientie, et dixit que axí se usa e ell testimonni ho ha ja axí fet.

1. El procés està catalogat així: 173 – (a. 1411) Epígraf: [Informació de mercaders barcelonins i florentins]. Concepte: Condicions d'acceptació de les lletres de canvi. Llibre, 15 × 22 cm. 25 folis. Sense foliar. Vegeu J. M. MARTÍ *et al.*, *Processos de l'Arxiu Diocesà de Barcelona*, vol. I, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona 1984, p. 204.

2. *Segueix mercatorum ratllat.*

Interrogatus de tempore ubi talis consuetudo est, [f. 1v] et dixit quod in hac civitate Barchinone e en³ altres lochs hon se acostumen de fer cambis.

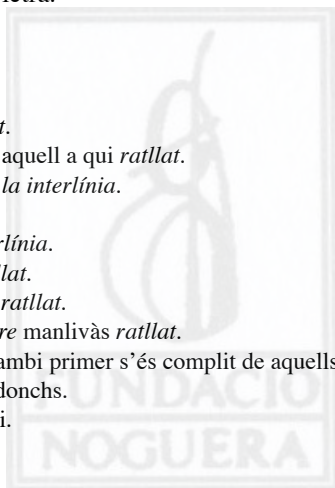
Super secundo articulo interrogatus, et dixit fore vera contenta in eodem.

Interrogatus quomodo scit ea que deposuit et dixit que⁴ axí ne ha usat prout supra deposuit in primo articulo. Hoc encara dix més interrogat:⁵ que, posat que aquell a qui és tramesa la letra de cambi fos tengut a aquell per qui li és tramesa de molt major quantitat que no és lo cambi, que en neguna manera no⁶ és tengut per vigor del cambi tro que ha acceptada / [f. 2r] la letra. E encars que no acceptàs la dita letra, que no seria en res tengut al qui la li presentaria per vigor del dit cambi. Però que si ell, ço és, aquell a qui tal letra seria presentada, era tengut en res a aquell per lo qual li seria tal letra tramesa, que faria malvestat, si no complia lo dit cambi, però que no-y seria tengut per virtut del dit⁷ cambi e romandria la qüestió entre ells abdós, ço és, ab aquell qui fa la letra de cambi e aquell a qui és tramesa.

Dix més interrogat: que posat que aquell a qui seria tramesa tal letra de cambi per son senyor⁸ o companyó, acceptava aquella letra, e que no / [f. 2v] hagués diners per complir aquell e que prengué⁹ semblant quantitat o major, per la qual prengés cambi sobre aquell per qui compliria lo primer cambi, e que dels diners per ell presos¹⁰ complia lo dit cambi, que en neguna manera aquell aytal factor, senyor e companyó, si no acceptava la dita letra, no seria tengut a complir lo dit cambi, posat que lo seu cambi primer s'és complit de aquells diners,¹¹ però que, segons dix aquest testimoni, per axò ell no seria desobligat al principal, per qui tal letra li seria tramesa, si en res li era tengut.

Super tertio articulo interrogatus / [f. 3r] et dixit fore verum, prout supra deposuit, que may negun mercader ni altre persona no és tengut ni obligat en persona ni en béns per vigor del cambi,¹² ans de acceptar la letra, ni negun companyó en fet de mercaderia no pot obligar los béns ni la persona de l'altre per vigor de cambi¹³ sens acceptar la letra.

3. *Segueix tots ratllat.*
4. *Segueix posat que aquell a qui ratllat.*
5. *interrogat afegit a la interlínia.*
6. *Segueix li ratllat.*
7. *dit afegit a la interlínia.*
8. *Segueix factor ratllat.*
9. *Segueix manlevàs ratllat.*
10. *presos i escrit sobre manlivàs ratllat.*
11. *posat que lo seu cambi primer s'és complit de aquells diners.*
12. *Segueix ratllat si donchs.*
13. *per vigor de cambi.*

Super III° articulo interrogatus, et dixit quod¹⁴ per eum supra deposita sunt vera, notoria et manifesta.

Generaliter¹⁵ autem et cetera fuit interrogatus si fuit doctus, corruptus,¹⁶ rogatus vel alias subornatus ad huiusmodi testimonium perhibendum, et dixit quod non. / [f. 3v]

Interrogatus si ex predictis per eum desupra depositis expectat habere comodum vel incomodum, et dixit quod non.

Interrogatus si ea que supra deposuit, deponit odio, amore, favore, timore vel ranchore alicuius, et dixit quod non.

Interrogatus si est de consanguinitate seu affinitate partis producentis, eum malivolens¹⁷ et personam contra quam producitur, et dixit quod non.

Interrogatus si est excommunicatus maiori vel minori excommunicatione, et dixit quod non.

Interrogatus si fuit citatus ad huiusmodi testimonium perhibendum, et dixit quod sic: per quendam sagionem curie domini officialis Barchinone. / [f. 4r]

Interrogatus quam partem mallet in predictis obtinere, et dixit quod in¹⁸ iure potioem.

Super aliis circumstantiis dixit quod non.

Fuit sibi lectum et perseveravit et etiam iniunctum tenere secretum. [f. 4v]

Dicta die

[Joan Ribes, mercader de Barcelona, testimoni]

Venerabilis Iohannes Ribes, mercator Barchinone, testis citatus, iuratus et diligentissime interrogatus dicere veritatem, quam sciat, super predictis et infrascriptis articulis et interrogatoriis inde formatis, super videlicet illis super quibus fuit in testem productus et nominatus.

Et primo, super primo capitulo interrogatus, et dixit fore vera contenta in eo.

14. *Segueix que ratllat.*

15. *Segueix et cetera dixit quod non ratllat.*

16. *corruptus, al ms corruptus.*

17. *malivolens afegit a la interlínia i escrit sobre nec ratllat.*

18. *Segueix partis ratllat.*

Interrogatus quomodo scit ea que deponit, e dix que per so com ell testimoni n'és passat, e axí se usa en totes parts hon se acostumen de fer cambis. [f. 5r]

Super secundo capitulo interrogatus, et dixit fore vera in eo contenta.

Interrogatus quomodo scit, et dixit et dicit que per ço con ell testimoni n'és passat, prout supra deposuit.¹⁹

Interrogatus de tempore in quo talis consuetudo est, et dixit que ja ho ha dit.²⁰

Dix més interrogat: que posat que aquell a qui és tramesa tal letra de cambi sia factor, senyor o companyó, que en neguna manera no és tangut per vigor del dit cambi en persona ni en béns,²¹ si donchs no acceptava la letra de cambi, o si donchs, emperò, aquell per qui li és pres lo cambi no havia procura bastant de fer-ho,²² / [f. 5v] per qual procura li fos expressament dat poder de obligar la persona o béns d'aquell per qui la dita procura li seria feta. E ladonchs aquell qui pendria lo cambi hauria affer la letra ab carta pública, en la qual fos inserta o designada la procura a ell feta e axí metex que en la dita carta fos feta menció que per negoci d'aquell se prenía aytal cambi, obligant-lo segons lo poder que hauria.

Dix més interrogat²³ ell testimoni que²⁴ aquesta és conclusió: que may negun no és obligat en persona ni en béns per virtut de cambi, si donchs no accepta la letra, posat que seria senyor, companyó o factor,²⁵ o al cars / [f. 6r] per ell testimoni dessús depositat.

Super tertio articulo interrogatus, et dixit fore vera contenta in eodem, prout supra in secundo capitulo deposuit.

Hoc encara dix més interrogat: que en fet de mercaderies ni d'altres coses may companyó no pot obligar la persona ni los béns d'altre companyó per virtut de cambi ans de acceptació de la letra. E aquesta és regla general en fet de cambis.²⁶

Et aliud dixit²⁷ super predictis²⁸ nescire, licet bene fuerit interrogatus.

19. *Segueix* dix més ratllat.

20. *Segueix* e no-y sap als ratllat.

21. en persona ni en béns *afegit a la interlínia*.

22. *Segueix* en la procura en la ratllat.

23. interrogat *afegit a la interlínia*.

24. *Segueix* ac ratllat.

25. Posat que seria senyor companyó o factor *afegit a la interlínia*.

26. Hoc encar dix més ... E aquesta és regla general en fet de cambis *afegit a la interlínia*.

27. *Segueix* igno ratllat.

28. *predictis afegit a la interlínia*.

Super quarto articulo interrogatus, et dixit quod per eum deposita sunt vera et de eis est publica vox et fama.

Generaliter autem dixit quod non.

De omnibus circumstantiis dixit quod non bene fuit citatus.²⁹

Interrogatus quam partem mallet in predictis obtinere, et dixit quod in iure potioem.

Fuit et cetera. [f. 6v]

Dicta die

[Domènec de Manelli, mercader florentí, habitant de Barcelona, testimoni]

Venerabilis Dominicus Manelli, mercator³⁰ florentinus, habitator Barchinone, testis citatus, iuratus et diligenter interrogatus dicere veritatem, quam sciat, super predictis et infrascriptis articulis et interrogatoriis inde formatis, super illis videlicet super quibus fuit productus in testes et³¹ nominatus.

Et primo, super primo articulo interrogatus, et dixit super ipso hoc solum scire et verum fore: que és³² usança de mercaders, hoc encara de tots [f. 7r] altres, que aquell qui pren los diners e aquells vol fer donar per nagon ab letra de cambi, que aquell qui pren los diners és obligat tan solament per la dita quantitat, si donchs aquell a qui tramet la letra del cambi no accepta la dita letra, o si donchs no havia altres obligacions entre ells.

Super secundo articulo interrogatus, et dixit fore vera in eo contenta, prout supra deposuit.

Interrogatus quomodo scit predicta que deponit, et dixit que moltes veguades ell testimoni ne ha usat e n'ha vist usar mercaders, per so com axí és usança. / [f. 7v]

Interrogatus in quo loco talis consuetudo existit, et dixit que en Barchinona e en tots altres lochs hon haia mercaders.

Dix més interrogat: que negun mercader o altre persona may no és tengut en persona ni en béns a complir neguna quantitat³³ per virtut de letra de cambi, si

29. De omnibus circumstantiis dixit quod non bene futi citatus *afegit a la interlínia.*

30. *Segueix civis ratllat.*

31. *et afegit a la interlínia i escrit sobre nec ratllat.*

32. *Segueix quant ratllat.*

33. *a complir neguna quantitat.*

donchs no accepta la letra, posat que sia³⁴ senyor, companyó o factor, si donchs, emperò, specialment no era obligat a complir tal cambi.³⁵

Dix més interrogat: que no sap ne ha oyt dir ni ayantpoch ell testimoni no creu que, posat que a³⁶ negun mercader³⁷ o factor [f. 8r] de mercader fos³⁸ tramesa neguna letra de cambi per son senyor o companyó,³⁹ e aquell aytal factor no havia diners, e prenia semblant quantitat o major d'altre mercader o d'aquell matex, de la qual quantitat complís lo cambi de son senyor o companyó,⁴⁰ la qual⁴¹ quantitat presa,⁴² fahia letra de cambi al dit son senyor o companyó,⁴³ que lo dit son senyor ni companyó hi fos tengut ni obligat en persona ni en béns per virtut del dit cambi a complir la dita quantitat, si donchs no acceptava la letra de cambi, o si donchs, emperò, lo dit senyor o companyó no us era obligat specialment, posat que d'aquells diners propis presos per lo dit factor se fos complit lo primer cambi pres per lo dit senyor. / [f. 8v].

Super III° articulo interrogatus, et dixit se credere contenta in eo fore vera, prout supra deposuit in secundo articulo: si donchs, emperò, segons dit ha, no acceptava la letra o no y eran obligats la un a l'altre specialment.

Super IIII° capitulo interrogatus, et dixit quod per eum supra deposita sunt vera.

Generaliter autem fuit interrogatus si fuit doctus et cetera.

De omnibus circumstantiis dixit quod bene fuit citatus per quendam nuntium curie officialis.

Interrogatus quam partem mallet in predictis obtinere, et dixit quod in iure potioem. / [f. 9r]

Eadem die

34. *Segueix sej ratllat.*

35. *Segueix ítem és stat interrogat si sap ne ha ratllat.*

36. *a afegit a la interlínia.*

37. *mercader afegit a la interlínia.*

38. *fos afegit a la interlínia i escrit sobre era ratllat.*

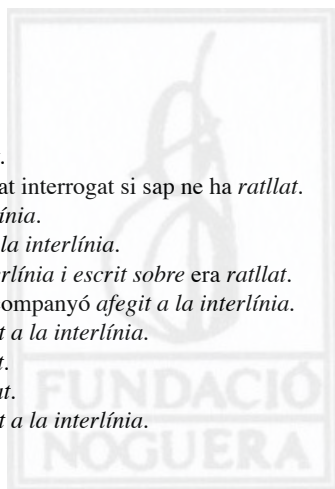
39. *per son senyor o companyó afegit a la interlínia.*

40. *o companyó afegit a la interlínia.*

41. *Segueix pre ratllat.*

42. *Segueix voli ratllat.*

43. *o companyó afegit a la interlínia.*

[Jaume Xatantí, mercader, ciutadà de Barcelona, testimoni]

Venerabilis Iacobus Xatantí, mercator, civis Barchinone, testis citatus, qui iuravit ad sancta Dei quatuor Evangelia, eius manibus corporaliter tacta, dicere veritatem, quam sciat, super predictis articulis et interrogatoriis inde formatis, de quibus interrogabitur.

El primo, super primo articulo interrogatus, et dixit contenta in eo fore vera.

Interrogatus quomodo scit ea que deponit, et dixit que axí ho veu fer tot jorn e usar, que tostemps aquell qui pren diners per cambi, aquell aytal és obligat per los diners que sien. / [f. 9v]

Super secundo capitulo interrogatus, et dixit fore vera in eo contenta.

Interrogatus quomodo scit ea que deponit, et dixit que axí ho veu fer e usar tot jorn, que negun sobre lo qual cambi algun és pres,⁴⁴ no és tengut ni obligat⁴⁵ a complir aquell⁴⁶ tro que ha acceptada la letra. E axí se'n usa per tot.

Interrogatus de loco ubi talis consuetudo existit, e dix que per tot lo món hon se fa mercaderia.

Dix més interrogat: que nagun mercader, factor e companyó may no és tengut ni obligat en persona ni en béns⁴⁷ a pagar neguna quantitat per virtut de cambi, si donchs no accepta la letra, o si / [f. 10r] donchs no-y era specialment obligat ab procura o altre obligació.

Dix més interrogat: que, posat que negun senyor, companyó o factor, a qui fos tramesa naguna letra de cambi, e no hagués diners per⁴⁸ complir aquell, e prengué⁴⁹ diners per complir lo cambi de son senyor, companyó o factor, per los quals diners manlivats prengué cambi sobre son factor, companyó o senyor, per lo qual hauria complit lo primer cambi, que no creu ell testimoni que aquell aytal sobre lo qual seria pres lo cambi,⁵⁰ fos tengut, sens acceptar la letra, a complir lo dit cambi, posat que dels diners propis del dit cambi se fos / [f. 10v] complit lo cambi primer pres per aquest, si donchs specialment no-y era obligat.

44. sobre lo qual cambi algun és pres *afegit a la interlínia*.

45. *Segueix a pagar neguna ratllat*.

46. aquell *interlineat i escrit sobre* negun cambi *ratllat*.

47. ni obligat en persona ni en béns *interlineat*.

48. *Segueix ratllat pro*.

49. e prengué *interlineat i escrit sobre* e manlivàs *ratllat*.

50. *Segueix ratllat posat*.

*Ulterius interrogatus*⁵¹ *dixit ipse testis* que al cars que fos un mercader qui tingués factor o companyó, e aquest aytal factor o companyó acostumava de fer mercaderies per son senyor o companyó, e prengué cambi sobre son senyor de alguna quantitat, la qual quantitat lo dit son senyor no volgués acceptar la letra,⁵² e aquell a qui la dita quantitat seria⁵³ deguda fasia protest, axí com és acostumat, al dit senyor e tornar-se'n al dit factor e companyó e mostrar-li lo protest que hauria⁵⁴ fet a son senyor que no li hauria volgut complir lo dit cambi e demanàs-li⁵⁵ lo dit cambi ab los interesses, e lavors lo factor o companyó / [f. 11r] no hagués diners per complir⁵⁶ lo dit cambi, o que fos fora de la companya o que's fos abatut, creu ell testimoni que si aquest a qui seria deguda la dita quantitat podia provar que aquell factor o companyó del senyor acostumàs⁵⁷ fer fahenes per lo dit senyor, que lladonchs lo dit senyor seria tengut a complir lo dit cambi e dans e messions e interèssers. E axí dix⁵⁸ que ell testimoni⁵⁹ és stat en semblant cars e per la forma dessús dita o per semblant n'és ixit.

Super tertio capitulo interrogatus, et dixit se credere contenta in eo fore vera, si donchs no són obligats⁶⁰ specialment la un a l'altre, *prout supra deposuit.* / [f. 11v]

Super IIII° articulo interrogatus, et dixit que tot so que ell ha dit és veritat.

Generaliter autem fuit interrogatus si fuit et cetera.

*De omnibus circumstantiis dixit quod non bene fuit citatus per quendam nuntium curie officialis.*⁶¹

Interrogatus quam partem mallet in predictis obtinere et dixit quod in iure potioem.

Fuit sibi lectum et cetera. / [f. 12r]

Dicta die

51. *Interrogatus afegit a la interlínia.*

52. la letra *afegit a la interlínia i escrit sobre* a comlirla *ratllat.*

53. seria *afegit a la interlínia i escrit sobre* la *ratllat.*

54. hauria *afegit a la interlínia i escrit sobre* ha *ratllat.*

55. demanàs-li *interlineat i escrit sobre* demanà-li *ratllat.*

56. *Segueix* que volu *ratllat.*

57. acostumàs *afegit a la interlínia.*

58. *Segueix* ell testimoni *ratllat.*

59. ell testimoni *afegit a la interlínia.*

60. *Segueix* ax *ratllat.*

61. *De omnibus circumstantiis dixit quod non bene fuit citatus per quendam nuntium curie officialis afegit a la interlínia.*

[Primerano de Geronimi, de la societat d'Andrea de Pazzi, mercader florentí, habitant de Barcelona, testimoni]

Venerabilis Premerano [de Geronimi], de societate venerabilis Andree de Pacci, mercatoris florentini, habitator Barchinone, testis citatus et iuratus et interrogatus diligenter dicere veritatem, quam sciat, super predictis articulis sive capitulis et interrogatoriis, super quibus fuit in testem productus et nominatus.

Et primo, super primo articulo interrogatus, et dixit fore vera contenta in eo.

Interrogatus quomodo scit, et dixit que axí és usança: que aquell qui pren los diners o roba, aquell aytal és obligat per los diners o roba que pren. / [f. 12v]

Super II° capitulo interrogatus, et dixit ea fore vera in eo contenta.

Interrogatus quomodo scit ea que deposuit, et dixit que axí n'és usança que⁶² may negun no és tengut per vigor de cambi a pagar neguna quantitat, si donchs no accepta la letra de cambi.

Interrogatus de loco ubi talis consuetudo,⁶³ et dixit que en Barchinona, Florença, Gènova e per tot lo món hon se fa mercaderia.

Dix més interrogat: que sia factor o companyó o sia quisvulla qui prengua lo dit cambi, may aquell sobre lo qual pren lo dit cambi no és tengut a complir aquell cambi, si donchs ell no axceptava la letra de cambi⁶⁴ o si ell specialment / [f. 13r] no-y és obligat, posat que fos en fet de mercaderia o en altre cars.⁶⁵

Axí matex dix interrogat ell testimoni que sia senyor o companyó o factor a qui tal letra de cambi⁶⁶ fos presentada e no havia diners per complir aquell, e prenia altre cambi de semblant quantitat o de major sobre son senyor, companyó o factor, per lo qual deuria complir lo dit cambi, e de aquells diners propis ell complia lo dit cambi, may aquell son senyor, companyó o factor, o sia quisvulla, seria tengut aquell qui hauria bestrets⁶⁷ los dits diners del segon cambi en persona ni en béns⁶⁸ a complir cambi, si no acceptava la dita letra, o si donchs no-y era en altre manera per la companya obligat. E axí n'à ell testimoni usat moltes vegades. / [f. 13v]

62. *Segueix no ratllat.*

63. *consuetudo, al ms consuetuo.*

64. *ell no axceptava la letra de cambi afegit a la interlínia.*

65. *posat que fos en fet de mercaderia o en altre cars afegit a la interlínia.*

66. *cambi escrit al marge esquerre.*

67. *aquell qui hauria bestrets afegit a la interlínia.*

68. *en persona ni en béns afegit a la interlínia.*

Super tertio⁶⁹ articulo interrogatus, et dixit⁷⁰ se credere contenta in eo fore vera, prout supra deposuit.

Dix més interrogat⁷¹ que tal natura és dels cambis: que tostemps aquell qui pren los diners roman obligat fins que per aquell a qui's dreça la letra és acceptat e pagat,⁷² e may aquell a qui's dreça lo cambi no-y és obligat a complir lo dit cambi fins ha axceptada la dita letra, si donchs, segons dit ha, per altre manera per rahó de companya o en altre manera no-y era obligat, posat que sien companys o quisvulla.⁷³

Super III° articulo interrogatus, et dixit quod deposita per eum sunt vera. / [f. 14r].

Generaliter autem fuit interrogatus, et dixit et cetera.

De omnibus circumstantiis dixit quod non bene fuit citatus.⁷⁴

Interrogatus quam partem mallet in predictis obtinere, et dixit quod potioem in iure.

Dicta die

[Guillem Colom, mercader, ciutadà de Barcelona, testimoni]

Venerabilis Guillelmus Colom, mercator, civis Barchinone, testis citatus et iuratus dicere veritatem, quam sciat, super predictis articulis et interrogatoriis inde formatis super quibus⁷⁵ interrogabitur.

Et primo, super primo articulo interrogatus, et dixit super ipso hoc solum scire et verum fore: que si aquell que pren los diners no és factor o companyó⁷⁶ d'aquell / [f. 14v] a qui fa complir lo cambi, que ladonchs no-y seria obligat sinó tant solament aquell qui pren los diners, o en aquest cars seria ver so que's conté en lo dit article. Mas si aquell qui pren los diners és companyó o factor d'aquell a qui's dreça la letra del cambi, creu ell testimoni que en aquell cars aquell aytal

69. tertio *afegit a la interlínia.*

70. *Segueix fore ratllat.*

71. *interrogat afegit a la interlínia.*

72. e pagat *afegit a la interlínia.*

73. *Segueix item ratllat.*

74. *De omnibus circumstantiis dixit quod non bene fuit citatus afegit a la interlínia.*

75. *Segueix ts ratllat.*

76. *factor o companyó afegit a la interlínia i escrit sobre és senyor ratllat.*

senyor seria tengut a complir lo cambi pres per lo seu companyó o⁷⁷ factor, per so com aquell qui li presta los diners no ls hi presta sinó per confiança de son senyor o companyó.

Super II° capitulo interrogatus dixit quod est verum, si donchs⁷⁸ no-y és lo cars per ell dessús depositat. / [f. 15r]

Interrogatus⁷⁹ de scientia et de loco ubi talis consuetudo est, et dixit que ja ho ha dit o que tal usança és en Barchinona o en tots altres lochs hon⁸⁰ usen de mercaderia, hon ne vullen usar lealment.

Dix més interrogat: que ell testimoni és de intenció, axí com dit ha en lo primer capítol, que si és factor o companyó aquell qui pren lo cambi,⁸¹ e que fassen companya per mercaderia, que llavors cascun d'ells és tengut a complir lo cambi pres per rahó de la mercaderia, encara que no acceptàs la letra.

Dix més interrogat:⁸² que si-y és obligat en béns, que creu ell testimoni que seria obligat en persona. / [f. 15v]

Dix més interrogat: que és veritat⁸³ que si aquell a qui és tramesa la letra del cambi, ans havia presa semblant quantitat o major, la qual manàs⁸⁴ complir per letra de cambi⁸⁵ al dit seu factor o companyó, e lo dit factor o companyó per ço com no hauria⁸⁶ diners de què pogués complir lo dit cambi, e prenia diners per complir aquell d'altre mercader trametent letra de cambi a son senyor o companyó,⁸⁷ que complís lo cambi pres per ell, que llavors creu ell testimoni que aquell aytal senyor o companyó seria tengut e obligat,⁸⁸ encara que no acceptàs la letra, a complir lo dit cambi en persona e en béns. / [f. 16r]

Super III° articulo interrogatus et dixit que ell testimoni⁸⁹ és de intenció que per cessar molts fraus la un companyó pot obligar la persona e béns⁹⁰ de l'altre en

77. companyó o afegit a la interlínia.

78. *Segueix* si ratllat.

79. *Segueix* de tempore ratllat.

80. *Segueix* se ratllat.

81. aquell qui pren lo cambi *afegit a la interlínia*.

82. interrogat *afegit a la interlínia*.

83. *Segueix* vol ratllat.

84. manàs *afegit a la interlínia i escrit sobre fes ratllat*.

85. de cambi *afegit a la interlínia*.

86. per ço com no hauria *afegit a la interlínia i escrit sobre* havia ratllat.

87. o companyó *afegit a la interlínia i escrit sobre* discr ratllat.

88. e obligat *afegit a la interlínia*.

89. testimoni *afegit a la interlínia*.

90. e béns *afegit a la interlínia*.

fet de mercaderia⁹¹ per diners de cambi. Però que si aquell qui pren lo cambi és factor e pren la moneda per malvestat e per ocupar-so e tolre a la companya, que en aquell cars no li pot obligar sinó los béns.

Et aliud dixit se nescire super predictis, licet bene fuerit interrogatus.

Super III° articulo interrogatus, et dixit quod per eum deposita credit fore vera et manifesta. / [f. 16v]

Generaliter autem fuit interrogatus si fuit instructus, doctus, corruptus vel alias subornatus ad huiusmodi testimonium perhibendum, et dixit quod non.

De omnibus circumstantiis dixit quod non bene fuit citatus per nuntium curie domini officialis.⁹²

Interrogatus quam partem mallet in predictis obtinere, et dixit quod in iure potioem. / [f. 18r]

[Ramon des Quer, mercader, ciutadà de Barcelona, testimoni]

Venerabilis Raymundus dez Quer, mercator, civis Barchinone, testis citatus, iuratus et interrogatus dicere veritatem, quam sciat, super predictis articulis et interrogatoriis de quibus interrogabitur.

Et primo, super primo articulo interrogatus, et dixit que⁹³ si aquell que pendria los⁹⁴ diners no era companyó o factor d'aquell a qui's dreçaria la letra, que creu ell testimoni que no-y seria tengut sinó aquell qui pendria / [f. 18v] la moneda, si donchs aquell a qui's dreçaria la letra no acceptava la letra. E lladonchs en⁹⁵ aquest cars seria veritat so que's conté en lo dit article. Mas si aquell qui pendria los diners era companyó o factor d'aquell a qui's dreçaria la letra, creu ell testimoni que aytanbé sí seria obligat aquell a qui's dressaria la letra, per so com per ventura no prestarien al factor o companyó la moneda sinó per contemplació del senyor o de la companya.

Super secundo articulo interrogatus, dixit fore vera contenta in eo. / [f. 19r]

Interrogatus quomodo scit, et dixit quia ipse testis ne ha usat et axí se'n usa.

91. en fet de mercaderia *afegit a la interlínia.*

92. De omnibus circumstantiis dixit quod non bene fuit citatus per nuntium curie domini officialis *escrit al marge esquerre.*

93. *Segueix pre pre ratllat.*

94. *los repetit al ms.*

95. *Segueix as ratllat.*

Interrogatus de loco ubi talis usitas est, et dixit que creu que⁹⁶ en tota part hon se acostumen de fer cambis. Si donchs no-y era lo cars dessús dit e per ell deposit,⁹⁷ e si-y era lo cars dessús dit, ladonchs hi seria tenguda la companya. E si la companya no y bastava, que creu ell testimoni que negun no-y seria tengut sinó aquell qui hauria presos los diners.

Dix més interrogat: que si és companyó o factor aquell qui tramet la letra de cambi en fet de mercaderia d'aquell a qui la tramet, que lavors la companya⁹⁸ d'aquell aytal a / [f. 19v] qui la letra seria tramesa, en cars que li seria tramesa,⁹⁹ posat que no acceptàs la letra, hi seria tenguda, axí com ha dessús depositat ell testimoni.

Et aliud dixit super ipso se nescire.

Dix més interrogat: que si aquell a qui és tramesa la letra de cambi abans havia presa semblant quantitat o major, la qual manàs complir per letra de cambi al dit seu factor o companyó, per qui tal letra li seria¹⁰⁰ tramesa, e lo dit factor o companyó no hagués diners per suplir al dit cambi, e per complir aquell prenia diners d'altre mercader, dels quals diners complia lo dit cambi de son companyó o senyor,¹⁰¹ e per los quals dix¹⁰² prests per complir lo cambi, lo / [f. 20r] dit factor o companyó fahia letra de cambi a aquell companyó o senyor per qui hauria complit¹⁰³ lo cambi, que creu ell testimoni que aquell aytal senyor o companyó hi seria tengut en béns tant solament, posat que no exceptàs la dita letra, per ço com per ventura no haurien prestats los dits diners al dit factor o companyó sinó per contemplació de son senyor o de la companya. De la obligació de la persona, dix interrogat¹⁰⁴ ell testimoni que ho ignora o que ho remet a Dret.

Super III° articulo interrogatus et dixit que creu ell testimoni que, posat que sia així com en lo capítol / [f. 20v] se conté, que sien dos mercaders companyons, que per letra de cambi la un no pot obligar la persona de l'altre sens acceptar la letra de cambi, mas bé creu ell que cascún per cambis puxen obligar los béns de la companya, mas la persona no, stró que la letra és axceptada, axí com dessús en lo primer e segon capítols ha depositat.

96. creu que *afegit a la interlínia.*

97. e per ell deposit *afegit a la interlínia.*

98. la companya *afegit a la interlínia.*

99. en cars que li seria tramesa *afegit a la interlínia.*

100. *Segueix presentada ratllat.*

101. *Segueix e pus ratllat.*

102. dix *afegit a la interlínia.*

103. *Segueix primer ratllat.*

104. interrogat *ratllat.*

Super III° articulo interrogatus, et dixit quod deposita per eum sunt vera.

Generaliter autem et cetera ut supra in aliis.

*De omnibus circumstantiis dixit quod non bene fuit citatus et cetera.*¹⁰⁵

Interrogatus quam partem mallet in predictis obtinere, et dixit quod in iure potioem. / [f. 21r]

Die lune, XVIII^a madii et anni predictorum

[Guillem Orelles, mercader, ciutadà de Barcelona, testimoni]

Venerabilis Guillermus Orrelles, mercator, civis Barchinone, testis citatus, iuratus et diligentissime interrogatus dicere veritatem, quam sciat, super predictis et infrascriptis articulis sive capitulis et interrogatoriis inde formatis, super quibus fuit citatus in testem et nominatus.

*Et primo, super primo articulo sive capitulo interrogatus, et dixit*¹⁰⁶ *contenta in ipso capitulo fore vera / [f. 21v]*

*Interrogatus quomodo scit predicta que deposuit, et dixit*¹⁰⁷ per so com ell testimoni sab que és usança de mercaders que quant algun, qui sia de Barchinona o d'altre part,¹⁰⁸ pren diners per via de cambi e aquells vol fer complir en Perpinyà o en altre part a aquell de qui·ls ha presos, o a altre a qui ell volrà,¹⁰⁹ que aquell qui·ls ha presos és tengut en fer donar los dits diners a aquell qui·ls hi ha prestats, o a altri per ell,¹¹⁰ en lo loch hon se acorden abdós, e si no no·ls hi donen aquells a qui la letra de cambi¹¹¹ serà presentada, que lladonchs aquell qui pren¹¹² los dits diners¹¹³ és tengut a pagar / [f. 22r] los dits diners. E de les dites coses ha usat ell testimoni moltes veguades.

Super secundo articulo sive capitulo interrogatus, et dixit contenta in ipso capitulo fore vera.

105. De omnibus circumstantiis dixit quod non bene fuit citatus et cetera *escrit al marge esquerre.*

106. *Segueix se ratllat.*

107. *Segueix car ratllat.*

108. qui sia de Barchiona o d'altre part *afegit a la interlínia.*

109. o a altre a qui ell volrà *afegit a la interlínia.*

110. o a altri per ell *afegit a la interlínia.*

111. de cambi *afegit a la interlínia.*

112. pren *afegit a la interlínia i escrit sobre manleva ratllat.*

113. *Segueix hi ratllat.*

Interrogatus quomodo scit predicta que deponit, et dixit quia ipse testis ne ha usat e que tal és usança de mercaders, que may negun no és tengut a complir cambi tro que ha acceptada la letra.

*Interrogatus in quo loco seu parte talis consuetudo est, et dixit que in*¹¹⁴ *civitate ista Barchinone* e en tota / [f. 22v] altre part o loch mercantívol.

Dix més interrogat: que posat que sia companyó o factor aquell qui pren los diners d'aquell a qui's dreça lo cambi, may aquell aytal a qui's dreça la dita letra no és tengut a¹¹⁵ complir lo dit cambi en persona ni en béns tro que ha acceptada la letra, però, segons dit ha, aquell qui pren los diners, si no-ls fa complir a aquell de qui-ls pren, axí com és convengut entre ells, creu ell testimoni que és tengut en persona e en béns a complir aquell cambi.

Dix més interrogat: que may negun senyor, companyó o factor no és tengut a complir cambi negun tro que accepta / [f. 23r] la letra del cambi. E al cars que aquell a qui és tramesa la letra de cambi, abans haia presa semblant quantitat o major, e haia tramesa letra de cambi a son factor o companyó, los quals o la un d'ells,¹¹⁶ per ço com no haurien diners, pendrien diners per complir aquell cambi;¹¹⁷ e puxs, per los diners per ell presos per complir lo primer cambi, prenien cambi sobre aquell qui-lls hauria tramès a complir¹¹⁸ lo cambi primer, que posat que fos cert que d'aquells diners propis se fos complit lo primer cambi del senyor o companyó, no creu ell testimoni que aquell aytal, a qui seria presentada la segona letra / [f. 23v] de cambi, no-y seria tengut a complir aquell cambi si no acceptava la letra; e¹¹⁹ pusque no-y seria tengut en béns, aytanpoch no-y seria tengut en persona, com dix ell testimoni: que lo factor o companyó no deu acceptar letra de cambi de son senyor¹²⁰ o companyó, si donchs no té diners de aquells,¹²¹ ni aytanpoch no deu pendre diners de cambi per complir aquell, si non ha mensió expressa de son senyor. E al cars que ho fes, creu ell testimoni que no deu ésser imputat al dit senyor o companyó, ni creu ell testimoni que aquest aytal hi sia tengut sens acceptar la letra ni en persona ni en béns / [f. 24r]

Super III° capitulo interrogatus, et dixit se credere contenta in ipso capitulo fore vera. Attament dixit ipse testis que segons los capítols o pactes fermats entre ells o letres per¹²² la un a l'altre fetes se han a regir.

114. *Segueix civi ratllat.*

115. *Segueix paga ratllat.*

116. o la un d'ells *afegit a la interlínia.*

117. *Segueix de ratllat.*

118. a complir *afegit a la interlínia.*

119. *Segueix pug ratllat.*

120. *Segueix factor ratllat.*

121. de aquells *afegit a la interlínia i escrit sobre* sens o si donchs *ratllat.*

122. *Segueix cap ratllat.*

Et aliud dixit ipse testis se nescire super predictis,¹²³ licet bene fuerit interrogatus, nisi ea que supra in primo et secundo capitulis deposuit

Super III° capitulo interrogatus, et dixit quod per eum deposita credit esse vera.

Generaliter autem fuit et cetera ut supra in aliis.

De omnibus circumstantiis dixit quod non bene fuit citatus per nuntium huius curie.

Interrogatus quam partem mallet in predictis obtinere, et dixit quod potioem in iure.¹²⁴

123. *predictis afegit a la interlínia i escrit sobre ipo raillat i segueix ipso.*

124. *Segueix el segell de l' Arxiu Diocesà de Barcelona. El foli 25r-v es troba en blanc.*

LA PERSECUCIÓ SENYORIAL DE LA BRUIXERIA AL PALLARS: UN PROCÉS CONTRA BRUIXES I BRUIXOTS A LA VALL FOSCA (1548)

0 ——— PAU CASTELL I GRANADOS
UNIVERSITAT DE BARCELONA

Presentació

L'any 1917 apareixia publicada a Barcelona la transcripció feta per Ferran Valls i Taberner dels *Privilegis i ordinacions de les Valls d'Àneu*.¹ Entre aquestes ordinacions, promulgades pels comtes pallaresos, hi trobem la primera condemna legal a l'aquelarre o reunió de bruixes en l'àmbit europeu, datada el 1424. Uns anys més tard era jutjada a Pont de Suert la pallaresa Valentina Guarner juntament amb dos homes acusats de bruixeria. Guarner fou finalment sentenciada a Lleida l'any 1485 en un procés civil.² Els crims confessats per Valentina corresponen al nou estereotip de bruixeria de l'època, del qual trobem nombrosos exemples en els segles següents, i que apareix desenvolupat en les esmentades ordinacions d'Àneu seixanta anys abans (participació en l'aquelarre i pacte amb el Diable, assassinat d'infants i animals, fabricació de metzines...).

Malgrat l'excepcionalitat d'aquesta documentació, es constata la manca d'estudis sobre la persecució de la bruixeria en terres de Pallars, tant per part de la historiografia catalana com de l'estrangera.³ Al llarg del segle XX, l'aproximació al fenomen de la bruixeria pallaresa s'ha realitzat majoritàriament des de la perspectiva etnogràfica, en la qual destaquen els treballs

1. Ferran VALLS I TABERNER, *Privilegis i ordinacions de les Valls Pirinenques*, Barcelona: Imp. de la Casa de Caritat, 1917.

2. Miquel MONTANYA CARRERA, *El tribunal de Cotellades. Alguns aspectes processals*, Lleida: Pagès Editors, 2007, p. 236-244.

3. En els darrers anys es constata l'interès creixent de la historiografia francesa per l'espai geogràfic del Pirineu central com a lloc d'origen de la cacera de bruixes moderna. Vegeu Nicolas GHERSI, «Poisons, sorcières et lande de bouc», *Cahiers de Recherches Médiévales*, 17 (2009).

d'autors com Ramon Violant o Pep Coll.⁴ Cal esperar fins a l'any 2000, quan Carmen Espada i Jaume Oliver publiquen *Les bruixes al Pallars*, obra en la qual duen a terme la transcripció d'una inquisició contra la bruixeria localitzada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), i celebrada els anys 1566-1574 a la Varvassoria de Toralla (Pallars Jussà).⁵ Es tracta de l'única documentació publicada fins avui sobre la persecució civil de la bruixeria en terres pallareses.

En aquest context, i arran d'una recerca en els fons de l'Arxiu Ducal de Medinaceli (ADM), hem pogut entrar en contacte amb una sèrie de documentació inèdita sobre la persecució de la bruixeria per part de la Justícia Ordinària en l'àmbit del marquesat de Pallars. Entre aquesta documentació destaca un extens judici contra la bruixeria celebrat l'any 1548 al castell de Sort, capital del marquesat, en què foren processades cinc persones de la Coma de Mont-ros, a l'actual Vall Fosca. La gran riquesa d'aquesta documentació, així com la seva peculiaritat en el context historiogràfic descrit més amunt, han motivat la seva transcripció completa per tal de posar-la a la disposició dels investigadors i del públic en general.

El context històric, territorial i jurisdiccional

El moment històric en què se situa aquest judici correspon al domini de la família dels Cardona, que ocupen el càrrec de marquesos de Pallars des de 1491. Cal recordar que el comtat de Pallars fou el darrer territori que va integrar-se a la Corona d'Aragó, integració duta a terme a través de l'ocupació militar per part del comte Joan Ramon Folch I de Cardona sota les ordres del rei Ferran el Catòlic. A partir d'aquell moment, el rei elevaria la categoria del comtat a marquesat i s'esdevingueren una sèrie de canvis en l'àmbit institucional i administratiu. Així, el marquès de Pallars —el qual no residí mai al territori— comptava amb tres oficials per a la gestió del

4. Ramon VIOLANT I SIMORRA, *Etnologia pallaresa. Homenatge a Ramon Violant i Simorra*, Escudella-2, Tremp 1981; Pep COLL I MARTÍ, *Muntanyes Maleïdes*, Barcelona: Empúries, 1993 i *Viatge al Pirineu fantàstic*, Barcelona: Columna, 1997.

5. Carmen ESPADA i Jaume OLIVER, *Les bruixes al Pallars. Processos d'inquisició a la Varvassoria de Toralla (s. XVI)*, Tremp: Garsineu, 1999. Els autors donen també notícia d'una inquisició anterior, datada l'any 1539, i seguida de catorze processos (ACA, Sentmenat, Toralla, ll 2, doc.16).

marquesat: el procurador general, l'assessor i el tresorer.⁶ En el moment en què va dur-se a terme el judici, el procurador general del marquesat, resident a Sort, representa, doncs, la màxima autoritat política, judicial i administrativa al territori.

En relació amb la persecució de la bruixeria per part de la Justícia Ordinària al llarg del segle XVI, en l'actualitat disposem d'algunes dades. A partir de l'estudi de la documentació continguda a l'ADM (Fons Pallars, Vilamur i Catalunya General), s'han pogut identificar un total de tretze judicis per bruixeria — quatre processos individuals i nou inquisicions generals— celebrats entre els anys 1516 i 1593 en terres de Pallars, a banda de les dues inquisicions consignades per Espada i Oliver a la Varvassoria de Toralla.⁷ No deixa de sorprendre l'abundància de processos en un espai relativament reduït —l'àmbit territorial dels quinze judicis es limita a quatre valls— i en una època considerada per la historiografia especialitzada com d'aturada general de la cacera de bruixes a Europa. No ens sembla agosarat aventurar que les dificultats d'accés als arxius senyorials i les nombroses destruccions que aquests han patit, juntament amb el poc rastre escrit de moltes de les execucions locals de bruixes, podrien amagar una espiral persecutòria de gran intensitat per part de les autoritats civils que sovint no queda reflectida en les obres especialitzades. En qualsevol cas, podem afirmar pel que fa a aquest judici que no es tracta pas d'un fet aïllat, sinó que se situa dins un escenari de persecució activa de la bruixeria al territori pallarès per part de l'autoritat senyorial al llarg del segle XVI.

Pel que fa al territori de la Coma de Mont-ros, formada pels pobles de Mont-ros, Pauils i Pobellà, està situada en un vessant a la riba esquerra del riu Flamisell, a uns 1.200 metres d'altitud. Aquest espai de muntanya mitjana ha anat lligat des d'època antiga a una economia de tipus forestal i ramader, amb una importància primordial de la casa i la vall com a elements articuladors. La comunitat de la qual procedeixen els acusats s'emmarca en el que anomenem un territori rural de muntanya, caracteritzat majoritàriament per una cultura de tipus pastoral, de manera similar a la resta de valls de la part alta del Pallars i la Ribagorça. Val a dir que alguns dels aspectes d'aquesta cultu-

6. A la pràctica, aquestes figures se superposen a una complexa xarxa de senyories que dificulten la comprensió de l'entramat jurisdiccional, del qual parlarem més avall.

7. D'alguns d'aquests judicis en tenim notícia únicament a través de referències en els processos conservats, que sumen un total de set entre processos individuals i inquisicions generals.

ra —que han perdurat fins als nostres dies i han estat identificats a partir del treball etnogràfic— són de tipus magicomedicinal, i presenten una gran similitud amb algunes de les pràctiques descrites al llarg del judici.

Quan ens plantejem la relació d'aquests pobles amb la bruixeria durant el segle XVI, destaca el fet que del total d'inquisicions realitzades en terres de Pallars, tres tingueren lloc a la Coma de Mont-ros en un període d'uns cinquanta anys ($\pm 1528-1577$). Un dels acusats en el judici fa esment durant l'interrogatori a l'apel·latiu donat per la gent de l'època a la Coma, referint-s'hi com «la terra dels bruixots».⁸ Així mateix, la toponímia del lloc ens ofereix l'única referència de la vall a la figura de les bruixes. Es tracta de l'anomenada font de la Bruixa, un aflorament d'aigua proper a Mont-ros pel nord. D'altra banda, el filòleg Joan Coromines destaca en l'*Onomasticon* que a Mont-ros i Pobellà trobà encara viu el nom ultra-arcaic de les *janes*, les fades de les coves. Es tracta de les encantades o les dones d'aigua, les *lamiak* basques, anomenades *xanas* a Astúries i *anjanas* a Cantàbria. Aquests éssers són una pervivència del culte a la deessa ctònica Dyana, que a Grècia compta amb sacerdotesses de la talla de Medea o Circe, precedent directe de les fetilleres medievals.⁹ De fet, el nom s'ha conservat també a la toponímia en l'indret de la Roca des Janes així com en una cova anomenada Forat des Janes, al capdamunt del solà de Mont-ros. Hem pogut comprovar com el record popular associa també aquest lloc a la figura de les bruixes, en una combinació d'elements similar a l'estudiada per Àngel Gari a la zona d'Aragó.¹⁰

Finalment, el context jurisdiccional resulta un aspecte força desconegut pel que fa a la zona i l'època que ens ocupa. L'any 1540, en la resposta enviada pel varvassor de Toralla —el domini territorial del qual limitava amb la Coma— al marquès de Pallars en el marc d'un conflicte jurisdiccional, aquell declarava que «en lo Principat de Catalunya cessa ésser ver que haga algun comdat que tinga límits certs ni àmbit com és pretès, excepto los comdats de Barcelona i Ampúries».¹¹ Les paraules del varvassor posen

8. Jaume Puyo, f. 8r. «Y com anaven per algunes parts deyen “D'ahont sou?” y ells responien “De la Coma de Monrós”, y deyen “De la terra dels bruixots, sou!”.»

9. Joan COROMINES (dir.), *Onomasticon Cataloniae: els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*, Barcelona: Curial, 1989-1997, article «Jana».

10. Àngel GARI LACRUZ, «La brujería en Catalunya y zonas de influencia», a *Actes de Religiositat Popular a Catalunya i als Pirineus (ss.xv-xx)*. V *Jornades d'Estudis d'Història (Cervera 27 i 28 de setembre de 1996)*, Cervera: UNED, 1998.

11. ACA, Diversos, Sentmenat, docs. lletra J, núm. 124.

de relleu una realitat ben coneguda per la historiografia actual, plasmada en la dificultat per a definir amb precisió les demarcacions jurisdiccionals en un territori en època medieval i moderna. Aquest fet resulta encara més acusat en la zona que ens ocupa, en la qual a la manca d'estudis específics s'afegeix la mateixa complexitat institucional d'un territori fragmentat en nombroses senyories, així com la pervivència d'una pràctica jurídica de tipus oral al llarg dels segles medievals i moderns que redueix el volum de documentació escrita.

Per aquest motiu, i amb la voluntat de definir la possessió de la jurisdicció civil i criminal, s'ha dut a terme una tasca de recerca, inventari i estudi de la documentació continguda a l'ADM referent a la Vall del Flamisell i la Coma de Mont-ros. Es tracta d'un total de cinquanta-quatre documents, que van des de 1117 fins a 1624, pertanyents al fons Pallars. A través del seu estudi s'han pogut establir unes conclusions provisionals sobre l'evolució de la propietat de la Coma de Mont-ros i de la seva jurisdicció, així com de la seva situació en el moment precís en què van dur-se a terme els processos per bruixeria objecte d'aquest article. Finalment, s'ha utilitzat també l'escassa documentació publicada sobre la zona per tal de traçar un panorama al més complet possible sobre un tema tan complex com el de la jurisdicció en època medieval i moderna.¹² El resultat evidencia la presència de tres instàncies de poder detentores de diversos drets i atribucions sobre la gent i les viles de la Coma, a saber, els ducs de Cardona i marquesos de Pallars, els carlans del castell de Mont-ros i la comanda hospitalera de Susterris-Siscar.

Així, doncs, quan es du a terme el judici, tres institucions diferents es reparteixen els diversos drets sobre els llocs i habitants de la Coma. En primer lloc, el duc de Cardona i marquès de Pallars és el senyor directe del castell i la vila de Mont-ros i de les viles de Pobellà i Paüls, on exerceix per mitjà dels seus batlles, dependents de la batllia general de Peramea, la jurisdicció civil i criminal. Per la seva banda, el carlà de Mont-ros, de la família dels Planiçoles, gaudeix com a feudatari del marquès de certs drets sobre les viles de Paüls i Pobellà, en les quals pot nomenar batlles, i detenta en feu el castell de Mont-ros. Al mateix temps, la comanda hospitalera de Susterris conserva també algun tipus de dret pel qual percep una sèrie de

12. L'estudi detallat sobre aquesta qüestió s'inclou en el nostre treball per a l'obtenció del Diploma d'Estudis Avançats en Història, Pau CASTELL I GRANADOS, *Processos per bruixeria a la Coma de Mont-rós: el cas de Margarida Rugall (1548)*, treball per a l'obtenció del D.E.A en Història, Universitat de Barcelona, 2008 (inèdit).

rendes i nomena batlles propis. Tant els batlles del carlà com els de la comanda no exerceixen —almenys *de iure*— cap tipus de jurisdicció, i la seva funció es limita al cobrament dels drets esmentats.¹³

El judici per bruixeria, pertanyent a la justícia criminal, va ser, doncs, presidit pel procurador general del marquesat i el seu assessor, i tingué lloc al castell de Sort. No obstant això, la primera part del judici es desenvolupà al castell de Mont-ros, i tant el carlà com el batlle d'aquesta localitat van ser presents al llarg de tot el procés.

El judici

El judici es desenvolupà entre els mesos d'octubre de 1548 i gener de 1549. El tribunal estava format pel procurador general del marquesat de Pallars Martí Joan Espolter, el seu assessor i doctor en lleis Francesc Besturs, el notari d'Areny resident a Sort Jaume Gervasi de les Eres i el procurador fiscal Antoni Pujol. També hi eren presents el carlà i síndic de Mont-ros Joan Planiçoles i el batlle de Mont-rós Bartomeu Castellvill. Després de l'enquesta general de testimonis, es procedí a la detenció i el processament de cinc persones, tres homes i dues dones, acusats de bruixeria. S'han conservat quatre d'aquests processos, corresponents a Pere de l'Hereu (resident a Mont-ros), Joan de la Dida (gascó resident a Mont-ros) i Jaume de Puyo (resident a Mont-ros i amo de Joan de la Dida), arxivats de forma correlativa en el Fons Pallars de l'Arxiu Ducal de Medinaceli.¹⁴ També s'ha conservat el procés contra Margarida Rugall (resident a Patüls).¹⁵ Hi manca el procés contra l'altra dona, Caterina de Puyo, àlies na Ramona de Mont-ros.

L'estructura dels processos és força similar. Es tracta d'un únic judici en el qual es processà tots els acusats, després es confeccionaren els quatre processos per separat. En conseqüència, la instrucció del cas és la mateixa per a tots quatre i és copiada al principi de cada procés. En un primer moment l'acció es desenvolupa al castell de Mont-ros, on té lloc durant els

13. Aquesta situació no estigué exempta de conflictes jurisdiccionals entre les diverses instàncies de poder, tal com s'aprecia en la documentació dels segles XVI i XVII present a l'ADM, Fons Pallars.

14. ADM, Pallars, llig. 11, docs. 476, 477 i 478.

15. ADM, Pallars, llig. 11, doc. 510.

dies 12 i 13 d'octubre una inquisició general sobre la presència de bruixes i bruixots a la Coma. Es conserven en els diferents processos les declaracions de vuit testimonis (set homes i una dona, muller d'un dels testimonis), els quals donen informació sobre les cinc persones esmentades. Les declaracions d'aquests testimonis estan fragmentades, en cada procés només s'inclou aquella part de la declaració en què es parla del sospitós. Sembla que els futurs processats participaren també en aquesta inquisició, les respostes dels quals s'inclouen a continuació de la resta de testimonis.¹⁶

Malgrat la primera resposta negativa per part dels sospitosos sobre la seva relació amb la bruixeria, el procurador fiscal aconseguiria convèncer Joan de la Dida perquè confessés. Com era habitual en alguns processos per bruixeria, un punt central de l'acusació es basa en el testimoni d'un minyó, en aquest cas el fill de Jaume de Puyo, Joanot, de dotze anys d'edat. La majoria dels testimonis faran referència en les seves declaracions a les paraules del dit minyó, que afirma ésser bruixot i haver comès actes malvats juntament amb el seu pare Jaume de Puyo, Joan de la Dida i Pere de l'Hereu. Aquesta acusació resulta clau, ja que mentre que la resta de testimonis «han sentit a dir» o «tenen sospita» de les accions dels acusats, el minyó afirma directament la seva participació en tals accions i el caràcter de bruixots dels tres acusats. Aquest fet sembla haver estat utilitzat pel procurador fiscal per convèncer Joan de la Dida:

«Johan, què és lo que lo minyó de Jaume de Puyo que se diu Johanot diu de vós, y ha dit de ell y de altres persones; y qui és lo que li ha mostrat del art de bruyxeria». Y fonch exortat lo dit Johan de la Dida que digués la veritat y que se li'n seguiria molt bé. (Joan de la Dida, f. 11r)

Joan de la Dida confessà a continuació que era bruixot, confirmà les accions malèfiques descrites pel minyó, n'afegí d'altres i destacà la participació del seu amo Jaume de Puyo, del seu fill Joanot i d'ell mateix. Aquesta declaració juntament amb la del minyó Joanot de Puyo les trobem copiades en la resta de processos a continuació de l'enquesta de testimonis i la primera declaració dels acusats.

16. En el cas de Margarida Rugall es dugué a terme un extens qüestionari, en el qual l'acusada descriu una sèrie de pràctiques de tipus magicomedicinal mitjançant diversos productes, com ara herbes, olis o llana, així com el recitat de diverses oracions i conjurs curatius (Margarida Rugall, f. 8-12).

Un cop finalitzada aquesta primera inquisició a Mont-ros el 13 d'octubre, el procurador general ordena la captura dels cinc sospitosos i el seu confinament a la presó del castell de Sort, per tal que el procurador fiscal procedeixi contra ells per la via criminal i subjecte a les ordinacions del Consell General dels llocs de Mont-ros, Paüls i Pobellà. A partir d'aquest moment, el judici tindrà lloc a Sort, on es reprendrà el 16 d'octubre amb les declaracions dels acusats i la ratificació de la primera declaració de Joan de la Dida. Davant la negativa d'aquells a reconèixer els crims que se'ls imputen, es procedirà el dia següent a l'examen de senyals, consistent a reconèixer en el cos de l'acusat els senyals de les bruixes i bruixots. La prova resultarà positiva en els quatre processos conservats. Aquests senyals es localitzaren a l'esquena i les espatlles dels acusats i, en el cas de Margarida, s'observà també la manca de pèl a les aixelles. Davant el resultat positiu de l'examen de senyals, el procurador fiscal demanarà l'aplicació de turments.

El 20 d'octubre el procurador general fa pública la inquisició i estableix un termini per a la defensa dels acusats, els quals podran triar dues persones per a tal fi. Acabat el termini establert per a la defensa, de la qual no tenim constància escrita, aquesta es desestima i el procurador general mana procedir a l'interrogatori sota turment. No obstant això, abans de donar inici a les sessions de tortura, Joan de la Dida torna a declarar sobre els actes malèfics realitzats —l'assassinat de cinc nadons— incloent, però, en la declaració Pere de l'Hereu, Caterina de Puyo i Margarida Rugall.

Després de diversos acaraments dels acusats amb Joan de la Dida, la primera setmana de novembre es nomena Antoni Duat de Sort com a procurador per a la defensa de Jaume Puyo, Pere de l'Hereu i Margarida Rugall (i probablement també Caterina de Puyo), i es procedeix a l'aplicació de turments. Al llarg de diverses setmanes el procurador fiscal interrogarà els acusats amb l'ajuda del turment, se succeeixen les declaracions així com nombroses ratificacions i, en algun cas, l'enquesta de nous testimonis per part de la defensa. En el cas de Rugall i Puyo, es conserva una llista final dels crims confessats amb crides al llarg del text del procés.

Els crims sorgits de les sessions de tortura inclouen l'assassinat de nadons, persones i animals per diversos mitjans com ara les metzines, el cruiximent o l'esglai. En tots els casos es fa explícit el pacte diabòlic amb el ritual corresponent (jurament sobre un llibre negre, reneç dels sagraments, relacions sexuals, promesa de diners per part del Diable), així com les consegüents accions nocturnes en diverses cases de la Coma de Mont-ros i d'altres viles properes. Aquestes accions inclouen transformacions en animals per part dels acusats, obertura de portes i il·luminació d'estances

per part del Diable, profanació de sepultures i al·lusions recurrents al joc de pilota utilitzant nadons. Destaquen diverses referències a l'aquellarre nocturn, realitzat al pla de la Portella i a Serra Spina, passos de carena propers a la Coma, en els quals fa acte de presència el boc de Biterna «en forma de crestó tot sarnós» o bé «en forma de gentilhome». En aquestes reunions nocturnes destaca l'assistència de nombroses persones de la Coma de Mont-ros i de les valls veïnes. Entre els quatre acusats esmenten un total de més de cinquanta homes i dones de llocs com Àneu, Coma de Mont-ros, Espui, Montcortés o Peramea, acusant-los de ser bruixots i bruixes i de participar en tals reunions i en altres accions malèfiques. Les paraules, els crits, les pregàries i els escarnis pronunciats pels quatre acusats són minuciosament anotats pel notari, i donen sovint la impressió d'un rigor i d'una exactitud que contrasten amb les omissions i ocultacions evidents al llarg de tot el judici.

Finalment, el 24 de novembre es demana inserir les deposicions dels acusats en els respectius processos i es donen quinze dies per a la defensa. El dia següent, a la vila de Sort, el procurador general mana personalment a Joan Deulofeu que defensi Joan de la Dida, del qual no sabem res més a partir d'aquest moment. Pel que fa a la resta d'acusats —Jaume de Puyo, Margarida Rugall i Pere de l'Hereu— la seva defensa, de la qual tampoc no tenim constància escrita, és finalment desestimada el 4 de gener de 1549 i s'emplaça els acusats a oir sentència el primer dilluns de mes. Les tres sentències conservades consideren culpables els acusats. Jaume de Puyo i Pere de l'Hereu són penjats a la forca. Desconeixem la fi de Margarida —tanmateix l'assessor recomana condemnar-la a mort natural— ja que manca el darrer foli de la condemna.

La transcripció

S'ha procurat que la transcripció fos al màxim de fidel a l'original, per bé que s'han adoptat algunes normes bàsiques per tal de facilitar-ne la lectura i la comprensió.¹⁷ En l'aspecte paleogràfic, els documents estan redactats per la mateixa mà, amb lletra processal d'una gran cursivitat i amb variacions en el mòdul segons la fase del judici, essent per exemple més

17. Ens basem principalment en les normes de transcripció proposades per la Commission Internationale de Diplomatique editades a *Folia Caesaraugustana* 1, Instituto Fernando el Católico, Saragossa, 1984.

gran en la instrucció del cas i molt petit en les confessions sota turment. S'aprecia un canvi de lletra en la sentència així com en les relacions finals de crims i les crides i notes marginals, que evidencia un treball posterior sobre el manuscrit. El text està en llatí i català, amb les variants lèxiques i gramaticals pròpies del pallarès de l'època, que s'han respectat al màxim en la transcripció. Pel que fa a les normes adoptades, són les següents:

- Normalització de la puntuació, l'ús de majúscules i l'accentuació gràfica de les paraules.
- En els fragments en català, utilització del punt volat per indicar les elisions i aglutinacions que no tenen representació gràfica en el català normatiu.
- Ús dels claudàtors per indicar les lletres o paraules de lectura dubtosa o bé il·legibles, indicant en aquest darrer cas el nombre aproximat de caràcters que hi manquen. També s'han utilitzat per restituir lletres o paraules que manquen en el manuscrit original i que s'han afegit en la transcripció per facilitar-ne la comprensió, indicant-ho sempre en nota.
- Indicació en l'aparat crític dels ratllats i els escrits a la interlínia més significatius. A causa de la seva abundància, no s'indiquen tots per tal de facilitar la lectura.
- Indicació en l'aparat crític de les notes marginals i les crides del text original.

Quant a l'edició dels diferents processos, reproduïm en la seva totalitat el de Joan de la Dida i prescindim en la resta de la instrucció del cas — idèntica en tots quatre processos — i de les esmentades declaracions de Joan de la Dida i del minyó Joanot de Puyo, que trobem interpolades en els altres tres. Així mateix, no s'han inclòs aquells testimonis de l'enquesta que apareixien repetits en més d'un procés. En tots els casos s'indiquen en nota els fragments omesos. Les diverses parts dels processos estan encapçalades per un títol en rodona — examen de senyals, primer interrogatori, instrucció de la defensa, etc. — afegit per nosaltres per tal de facilitar-ne la lectura.

La documentació presentada s'insereix en la línia dels processos per bruixeria celebrats arreu d'Europa per part dels tribunals al llarg del segle XVI, això sí, amb peculiaritats força destacables. La riquesa i la complexitat del seu contingut ens plantegen la necessitat d'un estudi en profunditat, de tipus transdisciplinari, a fi d'arribar a la seva plena comprensió i al seu encaix dins l'escenari europeu. Finalment, la publicació d'aquesta documentació esperem que contribueixi a evidenciar la importància de la persecució de la bruixeria al Pirineu Central, territori que es dibuixa com un lloc clau en l'aparició d'aquest fenomen durant el pas de l'època medieval a la moderna.

APÈNDIX DOCUMENTAL

1548, octubre, 13. Mont-ros / Sort

Procés per bruixeria contra Joan de la Dida, Gascó resident a Mont-ros.

O. Sevilla, ADM, Pallars, llig. 11, doc. 478. — R.* Poblet, ADM, Pallars, llig. 11, doc. 478. Microfilm ex O.

En portada:

Inquisitio recepta contra Johannum de la Dida

[13, octubre, 1548

Bruxas

Monrós y Pahuls]¹⁸

[f. 1r]

Noverint universi quod anno a Nativitate Domini millesimo quingentesimo quadragessimo octavo,¹⁹ die vero decima tertia mensis octobris, intitulata presente et in his vocato me, Jacobo Gervasio de les Eres, vicario et habitator opidi de Sort, oriundo vero opidi de Areny, diocesis Urgellensis, auctoritatibus apostolica per universum orbem regia vero, per totum regnum Aragonum, principatum Cathalonie²⁰ et comittatus Rossilionis et Ceritanae, notario ach scriba publico marchionatus Pallariensis.

Et magnifico Bernardo Johanne Planiçoles, catslano, et Bartholomeo Castelvil, baiulo, opidi de Monrós habitatores pro testibus, ad premissa et infrascripta vocatis [f. 1v] pariterque et assumptis coram magnifico domino Martino Johanne Spolter, procuratore generali marchionatus Pallariensis et vice comittatus de Vilamur pro excellentissimis dominis dompnis Alfonso Folch et de Cardona olim de Aragonia, et dompna Johana de Cardona conjugibus ducibus Cardone et Sugurbi, marchionibus marchionatus Pallariensis et vicecomittibus vicecomittatus de Vilamur.²¹

18. Anotació posterior.

19. Al lateral afegit a la interlínia 13 octobris 1548.

20. principatum Cathalonie afegit a la interlínia.

21. En els processos de Pere de l'Hereu i Margarida Rugall, aquesta part es resumeix en un pro excellentissimis dominis ducibus Cardone et Sugurbi, marchionibus pallariensis et cetera. En el de Jaume de Puyo hi afegeix et vicecomittibus vicecomittatus de Vilamur.

Et in castro de Monrós adinvento et apprehenso venit et comparuit et seu etiam fuit personaliter constitutus procurator fiscalis²² stacionis marchionatus Pallariensis et vicecomitatus de Vilamur, qui nomine predicto illi obtulit et presentavit quandam inescriptus papiri requisitionis cedulam [f. 2r] et alia in se continentem sive continens huiusmodi seriei.

Antonius Puyoll, fisci procurator marchionatus Pallariensis et vicecomitatus de Vilamur, comparet coram vobis magnifico domino Martino Johanne Spolter, procuratore generali marchionatus Pallariensis et vicecomitatus de Vilamur pro excellentissimis dominis ducibus Cardone et Sugurbi, marchionibus Pallariensis et vicecomitibus de Vilamur, qui conquerendo dicit atque dixit quod ad eius notitiam pervenit et fuit datum intelligi quod Jacobus Puyo, Petrus Hereu et Johannes [f. 2v] Dida, et etiam Catharina Puyo alias na Ramona opidi de Monrós et Margarita Rugal vidua opidi de Pahulls cumbe de Monrós dicti Pallariensis marchionatus, sicut valde indiciati et diffamati de pluribus criminibus et signantes de homicidio et de maleficiis comissis cum arte de bruyxeria, sive de bruyxots o de bruyxes, et timetur de eorum et earum cuiuslibet fuga, ideo petit et supplicat dictus procurator fiscalis per vos dictum dominum procuratorem generalem, sive per officiales ad quos pertinet et expectat de vestri mandato procedi, et mandati procedi ad captionem dictorum Jacobi Puyo, Petri del Hereu et Johannes Dida, et dictarum Catharine Puyo alias na Ramona et Margarite Rugall, dictorum locorum de Monrós et de Pahull, cum ipse procurator fiscalis intendat procedere contra dictos diffamatos et diffamatas, inculpato et inculpato [f. 3r] et contra quemlibet ex eis criminaliter, et facere omnia et singula que facere tenetur iuxta formam ordinationum Consilii Generalis universitatis locorum de Monrós, de Pobellar et de Pahulls predictae cumbe de Monrós. Et est paratus iurare quod non fecte nech calumpniose requisicionem predictam offert, dat et facit, et facere omnia que ad suum officium pertinent et expectant, et incontinenti informando animum vestrum domine procurator productis dictus procurator fiscalis testes receptos in inquisicione generali seu in inquisicionem super premissis recepta, petens [f. 3v] dictam inquisicionem generalem seu particularem informacionem admitti et fieri et provideri pro ut de super peritum existit requirens vos notario de premissis fieri publicum instrumentum.

Et dictus magnificus dominus Martinus Johannes Spolter, procurator generalis supradictis, de consilio sui magnifici domini assessoris, scilicet Francesch Besturç, iurum doctoris, facit previsionem sequentur:

Unde nos, Martinus Johannes Spolter, procurator generalis marchionatus Pallariensi et vicecomitatus de Vilamur, visa [f. 4r] requisitionem nobis facta per

22. En els processos de Pere de l'Hereu i Margarida Rugall discretus fisci procurator.

prenominatum procuratorem fiscalem; visa informacione seu inquisitione per eum nobis ministrata; visis omnibus aliis que videri debent; timentes de fuga prenominarum personarum acusatarum per dictum procuratorem fiscalem; recepto iuramento a dicto procuratori fiscali quod non fecte neque malictos dictam requisicionem offert et dat et quod non credit diffidere inprobando de dicto Consilio, mandamus procedi ad captionem dictorum querelatorum et dictarum querelatarum superius nominatorum et nominatarum, per officiales ad quos pertinet et expectat, et captos et captas duci ad carceris comunis [f. 4v] castri de Sort. Presentibus ibidem quibus supra testibus ad premissa omnia et singula vocatus pariterque et assumptis.²³

Tenor vero inquisitionis generalis sequitur et est talis.

Enquesta general de testimonis al castell de Mont-ros.

Die XII mensis octobris M^o D^o XXXXVIII° in castro opidi de Monrós.

Johannes Coell,²⁴ agricola de Monrós, testis productus et nominatus pro parte et instante fiscii procuratore marchionatus Pallariensis et vicecomittatus de Vilamur, qui prius fuit debite monitus et legitime compulsus, et iuravit in posse et manibus magnifici domini Martini Johannes Spolter, procuratoris [f. 5r] generalis marchionatus Pallariensis et vicecomitatus de Vilamur, ad Dominum Deum et eius Sancta Dei quatuor evangelia manu eius dextera corporaliter tacta, ut diceret et deponeret veritatem omnimodam quam sciat in et super quibus interrogabatur.

Et primo fuit interrogatus super preveccione in curia facta.

Et dixit que ell testes de certa sciència no-y sap res, salvo que cert en dies passats, haurà de tres fins en quatre anys, que a ell testimoni se perdé una xiqua filla sua d'esta manera, que de vespre [f. 5v] estava sana y molt alegra, y en la nit sa muller a ell testes se despertà y dix-li a ell testimoni: «ay mesquina que la xiqua se'ns és morta». Y ell testimoni se levà a lum y mai ne pogué encendre. Y après se hagué alevat sa muller, y la xiqua fonch morta. Y trobaren-la tota negra de machadures.²⁵ Y cert ell testes y dita sa muller tenien y tenen sospita que mala gent, ço és bruixes o bruixots, ho havien fet.

Y tantbé aquella nit los destaparen o foradaren lo veyxell del vi que estava ben tapat. Y se li-s bessà tot lo vi²⁶ del veyxell, que cert se'ls ne bessà bé quinze o vint

23. *Al procés de Margarida Rugall et rogans.*

24. *Al lateral uxor istius deponit in folio 9.*

25. *Crida al lateral: fatetur delatus in folio 15 pagina 2 et diversitas.*

26. *Crida al lateral: vide in folio 15 pagina 2 in finale.*

[f. 6r] cestsés.²⁷ Y per semblant aquella nit los lansaren lo blat de una archa, aquella mateixa nit. Que-l los tragueren de la archa hi-ll lansaren per la cambra, que n-ri havie bé més de seyxanta en fins en vuytanta faneques de blat.

Y ha entès a dir que un moçet fill de Jaume de Puyo de dit loch de Monrós que se diu Johanot,²⁸ deye y ha dit a moltes persones ayxí grans com xiques, que ell y son pare eren estats aquella nit a casa de Johan Coell y que havien morta la minyona. Y que la havien treta del lit y la havien portada al foch y se-n havien juguat a la pilota. Y après la havien tornada al lit al costat de la mare, ja morta. Y açò cert ha entès a dir a moltes persones, que li deyen que ho [f. 6v] havien hoyt dir al dit minyó fill de Puyo. Y açò és pública veu y fama axí per lo dit loch de Monrós com encara per los lochs de Pobellar y Pahuls de la dita coma de Monrós.

*Generaliter autem et cetera. Si ad omnia quod non et cetera. Sed deposuit de mandato dicti domini procuratoris et cetera.*²⁹

Fuit sibi lectum et perseveravit

Dictorum die, anno et loco.

Iohannes Coinna, agricola, opidi de Monrós habitator, testes productus et nominatus pro parte et instante fisci procuratore marchionatus Pallariensis et vicecomitatus de Vilamur, qui prius fuit debite monitus et legitime compulsus, et iuravit in posse et manibus magnifici domini Martini Johannes Spolter, procuratoris generalis marchionatus Pallariensis et vicecomitatus de Vilamur, ad Dominum Deum et eius Sancta Dei quatuor evangelia manu eius dextera corporaliter tacta ut diceret et deponeret [f. 7r] veritatem omnimodam quam sciat in et super quibus interrogabatur.

*Et primo fuit interrogatus super preveçione in curia facta et cetera.*³⁰

Et dixit que ha entès a dir que ha uns tres anys o algun poc més, que a-n Johan Coell se li morí una xiqua que sa muller criave. Que la-s trobaren morta en lo lit, de nit. Y que la mateixa nit se li vessà lo vi.

27. *Mesura antiga d'àrids i de líquids, de molt diverses equivalències segons les comarques. Etim.: del llatí sextariū, derivat de sēxtu, 'sisè'. La mesura anomenada sester, segons sembla, no es conserva sinó a la zona pirinenca i a la regió meridional de França. Diccionari català-valencià-balear (DCVB).*

28. *Al lateral vide in folio 18 pagina 2 et sequentes.*

29. *Aquesta fórmula, que es repeteix al final de la declaració de cada testimoni, apareix només en el procés de Joan de la Dida.*

30. *El testimoni de Joan Cuina, així com el següent, de Joan Cortal, i el darrer, de Margarida Coell, els trobem també en els processos contra Jaume de Puyo i contra Pere de l'Hereu.*

Y que après, un fill de Jaumot de Puyo, motxatxo que és, que se diu Johanot, deye y ha dit a algunes persones y a minyons que ell y son pare y Pere del Hereu y Johan de la Dida eren estats a matar la dita minyona filla de Johan Coell, y a fer-li bessar lo vi aquella nit que la-s trobaren morta y se'ls bessà [f. 7v] lo vi. Y tantbé ha entès a dir que Johan Coell deye que la nit que la m[oçe]ta morí, se'ls bessà lo vi. Y altre dix no saber-hi.³¹

Generaliter autem et cetera. Si ad omnia quod non et cetera. sed deposuit de mandato dicti domini procuratoris et cetera.

Fuit sibi lectum et perseveravit

Die decima tertia mensis octobris M^o D^o XXXXVIII° et in castro de Monrós.

Johannes Coartal, agricola, opidi de Pahull habitator, testes productus et nominatus pro parte et instante fisci procuratore marchionatus Pallariensis et cetera. Et iuravit sicut primus testes et fuit interrogatus etiam scicut primus testes.

Et interrogatus dixit que en [f. 8r] dies passats [entengué] a dir que Jaumot de Puyo de Monrós y ab altres eren anats una nit a casa de Johan Coell, y que mataren-li una minyonessa y li bessaren un veyxell de vi. Y ha entès a dir que fonch veritat que en una nit se trobaren morta dita minyonessa y se'ls bessà lo vi del veyxell.

Y ha entès a dir que ab lo dit Jaumot de Puyo hi eren un seu fill, minyó petit, y un altre que se fa dir Johan de la Dida, gascó que és,³² que [v]a plega[nt] per aquent.³³ Y açò és [tantbé] cert y públich y notori ayxí per lo loch de Monrós com encara de Pahulls y Pobellar.

Generaliter autem et cetera. Si ad omnia quod non et cetera. [f. 8v] Sed deposuit de mandato dicti domini procuratoris et cetera.

Fuit sibi lectum et perseveravit

Dictorum die, anno et loco.

Petrus Esquerre, opidi de Monrós habitator, testes productus et nominatus pro parte et instante fisci procuratore qui prius et cetera. Et iuravit et fuit interrogatus sicut primus testes et cetera.

31. *Segueix* E ayxí matex ha entès a dir a un que se d *ratllat*.

32. *Al lateral* Johannes de la Dida gascó.

33. *El verb plegar podria fer referència tant al fet de llogar-se com a jornalier per a fer la plega (recol·lecció de la collita) com al fet de demanar caritat.*

Et interrogatus dixit que cert ell testes ha entès a dir que Jaumot de Puyo y Johan de la Dida del dit loch de Monrós són bruyxots. Y açò se diu per lo dit loch de Monrós y per los lochs de Pobellar y Pahulls, molt [f. 9r] públicament per los dits lochs.

Generaliter autem et cetera. Si ad omnia et singula dixit non et cetera. Sed deposuit de mandato dicti domini procuratoris et cetera.

Fuit sibi lectum et perseveravit

Dictorum die, anno et loco.

Margarita uxor Johannus Coell, opidi de Monrós habitatrix, testes producta et nominata pro parte et instante fisci procuratore, qui prius fuit debite monita et cetera. Et iuravit et fuit interrogata sicut primus testes et cetera.

Et interrogata dixit que ella testes de certa sciència no·u sap, però que ha entès a dir que un minyonet [fill de] Jaumot de Puyo que se diu Johanot, deye per tota la vila [f. 9v] o [loch] de Monrós que una nit ell y son pare y un altre home que se fa dir Johan de la Dida eren entrats en casa sua, de ella testes y de son marit en Johan Coell, y que havien morta una filla sua que cri[ava] de let, que podie haver y tenir tres mesos y mig. Y que los havien bessat tot lo blat de una archa y que·l bessaren per la cambra. Y lo vi de una tona. Y tragneren pa de una cayxa.

Y cert fonch ayxí veritat que en una mateyxa nit se seguí que se'ls bessà lo blat y lo vi y tantbé se morí la minyona. Bé que la minyona no morí aquella nit, sinó que ella se despertà y conegué que la dita minyona sa filla tenie gran bascha. Y com vingué al matí, ella testes trobà que la dita minyona tenie en la una cuyxa lo senyall de una mà de persona gran, que se li coneixien tots los cinch dits tots morats. Y ayxí se unflà y [±4], y tornave la femta per [f. 10r] la boqua. Y en açò se trobà la muller³⁴ de Ug[u]et de Sort, hi ho v[eu] ayxí com ella testes ho diu. Y morí³⁵ dins dos o tres dies.

Y ja abans la·y volien matar, sinó que dita sua moça, filla de son marit, cridà perquè tenien lum en la sala. Y la dita moça sua cridà a son marit “pare, pare”, y lavons la lum se amortà.³⁶ Y lo dit moçet, segons a ella testes li han dit, deya que ja aquella nit la·ls volien matar, y per lo parlar de la moça foren descoberts [i]³⁷ se'n van anar.

E interrogada dix que ayxí matex en dies passats tantbé tenia una moçeta que ja tenie cinch mesos y mig o peraguts, y trobà·la morta al costat. Y cert tostemps

34. *Crida al lateral*: vide quod dicat hech in processu de na Ramona folio 4 pagina 2.

35. *Crida al lateral*: fatetur delatus in folio 15 pagina 2.

36. *Crida al lateral*: vide in folio [18] pagina 2 et folio 15 pagina prima.

37. *Manca*.

ha tengut sospita que bruixes o bruixots la-y havien morta, y ja abans de la que dedalt ha dit. Y altre dix no saber-hi. [f. 10v]

Generaliter autem et cetera. Si ad omnia dixit non et cetera. Sed deposuit de mandato dicti domini procuratoris et cetera.

Fuit sibi lectum et perseveravit

Declaració de Joan de la Dida al castell de Mont-ros.³⁸

Dictorum die, anno et loco.

Johannes de la Dida, opidi de F[±2]³⁹ diocesis Convenarus⁴⁰ testes deponens et productus pro parte et instante fisci procuratore marchionatus Pallariensis, qui prius fuit debite monitus et legitime compulsus, et iuravit in posse et manibus magnifici domini Martini Johannes Spolter, procuratoris generalis marchionatus Pallariensis et vicecomitatus de Vilamur, ad Dominum Deum et eius Sancta Dei quatuor evangelia manu eius dextera corporaliter tacta ut diceret et deponeret veritatem omnimodam quam sciat in et super quibus interrogabatur.⁴¹

Et primo fuit interrogatus si ell testes sap, ha vist ni hoyt dir que assí en los lochs de la coma [f. 11r] de Monrós haye alguns hòmens o dones bruixots o bruixes, o que hagen donats gatirlos a dengunes persones.

Et dixit que no-y sap res.

Interrogatus fuit etiam ipse testes deponens «Johan, què és lo que lo minyó de Jaume de Puyo que se diu Johanot diu de vós, y ha dit de ell y de altres persones, y qui és lo que li ha mostrat del art de bruixeria». Y fonch exortat lo dit Johan de la Dida que digués y [cont]às⁴² la veritat, y que se li-n seguiria molt bé.

Lo quoa Johan de la Dida respongué y digué que cert a ell deposant li ha mostrat de la art de bruixeria, per que ell és bruixot, y que en Jaume de Puyo⁴³ del predit loch de Monrós li-n mostrà de la art de bruixeria.⁴⁴ [f. 11v] Y en lo terme de Monrós en [la pa]rtida dels co[r]als, que estave ab ell, que li goardave les vaques.

38. *La següent declaració és copiada en la resta de processos, juntament amb la declaració del minyó Joanot Puyo.*

39. *En els altres tres processos: Fos (Foix, en occità Fos).*

40. *Diocesi de Lugndunum Convenarum (Sant Bertran de Comenges).*

41. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Depositiones delati primo loco.*

42. y [cont]às *afegit a la interlínia.*

43. *Crida al lateral: fatetur [iste] Puyo in suo processu folio 19 pagina prima capitulo 17.*

44. *Segueix perquè ell és bruixot ratllat.*

Y ha bé de açò de sis fins en vuyt anys. Y li digué que si volia apendre de la art de bruyxeria, y ell depositant digué que sí. Y ayxí li féu renegar a Nostre Senyor y a la Verge Maria dient-li «Tu Johan has a renegar a Déu y a la Verge Maria», y ayxí-u feu. Y tantbé li prometé que li faria goanyar cada digous cinch sous, però que l'havian a despendre en aquella semana; y si no los se despenian fins al altre digous, que se'ls tornarian carbons. Y cert ell testes ne ha rebuts moltes veguades, y tantbé que no'l se despenie y que se li'n [f. 12r] ha tornat carbons a ell testes dels diners aquels moltes vegades. Los quòals dines li donave lo Diable. Y perquè no'ls havia despesat fins al altre digous se li tornaven carbons com ja ho té dit dedalt.

Interrogat com lo dit Jaume de Puyo li mostrà de la dita art de bruyxeria, quy hagué ab ell, y digua largament com ni en quina manera fonch.

Lo quòal respongué y digué. Y digué que com ell depositant hagué renegat a Déu y a la Verge Maria, vingué allí lo diable ayxí com a home, ab la barba blanca y a caval en una mula negra. Lo quòal li digué si volia ésser son vassall que ell li donaria cinch sous cada digous.⁴⁵ Y ell depositant respongué y digué [f. 12v] que era content. Y aytal prengué de iurament que seria son vassall en un libre gran que tenia tot negre. Y en dit libre escrivia lo dit diable, no sap què era lo que escrivia. Y jurat que hagué en lo dit libre, lo quòal era negre tot ayxí de dins com de fora, tornà a cavalcar en la mula y se n'anà per allí hon era vengut, per un gran pla. Y en dit pla hi havia una gran gargala.⁴⁶ Y après que lo diable se'n fonch anat, restaren allí ell depositant y lo dit Jaume Puyo son amo. Y açò era y fonch de nit, que feya molt bella luna. Y en lo altre dia se'n tornaren a casa del dit Jaume Puyo, ací al loch de Monrós. [f. 13r]⁴⁷

E mes dix, interroguat que'n fonch, que après que ell depositant hagué apres la art de bruyxeria ayxí com ha dit, que anaren ell depositant y lo dit son amo en Jaume Puyo y son fill Johanot, y tantbé hy ven altra gent, ço és hòmens y dones que no'ls conexie. Bé n'hi havia bon ramat, que entre tots eren set o vuyt. Y de Àneu hy havie dues dones que ell depositant no les conexia. Y anaren per la ribera avall en un loch que no sap com se li deyen. Y allí entraren en una casa que lo diable los obrí la porta. Y [f. 13v] mengaren y begueren, y van-sen tornar. Que no pogueren fer mall perquè ja hageren cantat los gals, perquè après que han cantat los gals no poden fer mal. Y anaren y tornaren a caval en cavalcadures que portave o menà lo matex diable que ere estat a pendre-li lo jurament que serie son vasal en forma de gentilhome. Y les cavalcadures que li-s menà lo dit diable eren diables en forma de mules. Y açò ja ho sabien ell depositant y tots los altres. Y se'n tornaren tots ací al loch de Monrós a caval en les dites cavalcadures.

45. *Al lateral* alias dicut Puyo in suo processu folio 19 pag.1 capitulo[19].

46. *La roca que tanca la llau. En la resta de processos: gargalla (DCVB).*

47. *Segueix* Dictorum die, anno et in dicto castro ratllat.

E més dix que après, dins un altre dia, se tornaren aplegar aci prop [f. 14r] Pobellar, en un planel que hi ha que se diu Serra Spina. Y allí en dit planell hy foren ell deposant y dit son amo y son fill Johanot, y tantbé hy eren molta gent. Y allí tingueren consell. Y tantbé hy eren les dites dues dones de Àneu. Y los se cavalcà lo diable, ayxí a les hòmens com a les dones, per darrere. Y après se'n tornaren aci a Monrós. Y tots quiscuns a ses cases. Y anaren a caval y tornaren a caval en les cavalcadures que ja té dites que eren diables.

E més dix, interrogat que-n fonch, que lo dit Jaume de Puyo un dia en [f. 14v] la montayna, que ha bé tres o quatre anys, lo dit Jaume Puyo amostrà la art de bruyxeria a Johanot son fill y li féu reneguar a Déu y a la Verge Maria.⁴⁸ Y tantbé hy fonch lo diable en forma de gentilhome. Y tantbé lo féu jurar en lo libre que ha dit que a ell féu jurar que serie son vassall. Y aquella nit se'n tornaren a casa del dit Jaume de Puyo. Que no feren mal a dengú.

E interrogat que fonch digué que una nit anaren a casa de Johan Coell ell deposant y son [f. 15r] amo en Jaume Puyo y son fill Johanot. Y com foren en casa del dit Coell ensengueren quatre lums blanes que no clarejaven molt. Y com foren en la sala, una moçardona filla que és de Johan Coell cridà grans crits «pare, pare, lum ha en la sala», y leshores ell deposant y los altres se n'anaren, que no feren gens de mal aquella nit.⁴⁹ Y les lums portava lo diable ja enceses, que les portava en la mà. Que hy era en la mateixa forma de home.

Enaprès a vuyt jorns après tornaren a la dita casa del dit Johan Coell, ell testes deposant y los dits son amo y son fill Johanot y lo matex diable que tantbé portave [f. 15v] lums. Y com foren en casa del dit Johan Coell les lums foren enceses, que lo diable les les ensengué. Y entraren per la porta, que lo diable la·ls obrí. Y ere lo digous a vespre, perquè diu ell deposant que no van a fer mal sinó lo digous a vespre. Y com foren en la casa del dit Johan Coell entraren en la cambra del dit Johan Coell y metzinaren-li la moçeta que criave na Coella. Y li posaren les metzines en lo costat.⁵⁰ Y après morí la dita moçeta dins dos o tres dies après que li hagueren posades les metzines en lo costat. Y tantbé se bessaren lo [f. 16r] vi y lo blat⁵¹ aquella nit. Y entraren per la porta la quoa los obrí lo diable. Y lo blat se bessà que se esclatà la archa per lo sols, que ells ab lo diable la feren esclatar.

48. *Crida al lateral*: idem fatetur Jacobus Puyo in suo processu folio 19 pagina prima capitulo 18 et diversitas.

49. *Al lateral* vide in folio 10 pagina prima et in folio 18 pagina 2 et vide quod [dicit] hech filia Joannis Cohell in processu de na Ramona folio 9 pagina prima.

50. *Al lateral* primum homicidium constat supra folio 5 pagina 2 et folio 10 pagina prima in principium. Et fatetur Jacobus Puyo in suo processu folio 20 pagina 3 in principium. Vide in folio 19 pagina prima.

51. *Crida al lateral*: vide supra folio 5 pagina 2 in finale.

E més dix, interrogat que'n fonch, que una altra nit anaren a casa de la molinera, bé haurà tres o quatre anys. Y entraren en la dita casa. Y entraren per la porta que la·ls obrí lo diable. Y prengueren un minyó del lit, del costat de la molinera sa mare, hi·ll portaren a los farrages de Pedanchs y de Maça que hy ha un miguet.⁵² Y allí se'n jugaren a la pilota o·l se tiraven de uns en altres, y après lo tornaren al lit y al costat de la mare.⁵³ Y en lo sendemà a mig jorn o a vespres [f. 16v] morí. Y eren-hi ell depositant y lo dit Jaume Puyo y Johanot son fill.

E més dix interrogat que'n fonch, que un vespre, un poch abans del primer escurat⁵⁴ o per aquent, anaren tots tres a casa de Maça, y en forma de porchs. Y espantaren un moçet de Maça⁵⁵ que tenie bé de quatre fins en cinch anys. Hi·ll espantaren y lo moçet se prengué a cridar. Y la moça de Squerre que se deie Anthonia y alguns altres hy anaren. Y après morí lo dit moçet de aquell spant dins sis o set dies. [f. 17r]

E interrogat dix que una altra vegada metzinaren un fill de Pedanchs⁵⁶ que se deye Johanot que era de set o vuyt anys. Y metzinaren-lo d'esta manera: que les li posaren al planel del vedat de Johan del U[rt], que hi fan la caritat. Y era descals y calseguà les metzines. Y calsegades lo prengué gran mal a lo un peu, y morí de aquelles metzines dins dos o tres dies. Y les dites metzines hi posaren ell depositant y lo dit Johanot fill de Jaume Puyo. Y tantbé hi ere lo dit Jaume Puyo, tots tres, bé que les dites metzines lo·y posaren ell depositant y lo dit Johanot. [f. 17v]

E interrogat dix que ell depositant y dits Jaume Puyo y Johanot son fill anaren al paller de Castelvil y entraren per la porta, que la·ls obrí lo diable que hi era en forma d'home. Y anaren-hi en forma de gats. Y com foren en lo dit paller,⁵⁷ allí mataren a Johan de Castelvil. Que·l espantaren y encara li pujaren damunt hi·ll offegaren. Que·l prengueren al coll hi axí·ll offegaren. Y eren ells tots tres. Y era axí una o dues hores après que fonch de nit. Y ha de açò bé un any o per aquent. Y era en temps que moynien, perquè ell depositant goardave les ovelles leteres enseps ab Jaume de Lacayo que goardave les sues.

Fuit sibi lectum et perseveravit [f. 18r]⁵⁸

52. *Mitger: Comú a dues propietats contigües; cast. medianero (DCVB).*

53. *Al lateral secundum homicidium vide processum de Puyo folio 17 pagina prima capitulo 8 et in folio 19 pagina 2.*

54. *Escurar: Obscurir (DCVB).*

55. *Crida al lateral: vide processu [Pere] del Hereu folio 8 pagina prima. Tertium homicidium.*

56. *Crida al lateral: non constat aliter. Quartum homicidium.*

57. *Crida al lateral: vide processum de na Ramona folio 9 pagina 2 et folio 10 pagina prima.*

58. *Segueix Die XVI dictorum mensis et anni las predictas ratllat.*

Declaració del minyó Joanot Puyo.⁵⁹

Dictorum die, anno et in dicto loco.

*Johannus Puyo, filius Jacobi Puyo opidi de Monrós, qui etate duodecim annorum ut ipse dixit, fuit interrogatus sine iuramento sola simplici interrogacione.*⁶⁰

Et interrogatus dixit que en dies passats, una nit anaren que'l menaren més anlà de casa de na Arnaua en un camp, y allí lo menaren. Y eren-hi lo seu pare y Johan de la Dida y en Pere del Hereu del dit loch de Monrós. [f. 18v] Y li digueren si volia aprendre de bruixeria, y ell los dix que no. Y ayxí se'n anaren hi-ll deixaren estar. Y après ell los anave darrere per tornar-se'n a sa casa y veu-los que se n'eren entrats en la era d'en Johan Coell y allà parlaven. Y ell se n'anà a sa casa.

I més dix que un altre vespre tots los sobrenomenats li digueren que anés ab ells. Y com foren a la porta de Johan Coell, li digueren que'ls speràs a la porta de la casa de dit Johan Coell, y ells pugaren en la sala. Y volien [b]allar, que ja havien encesa lum. Y ell si estave a la porta y hoý que una moçardona de Johan Coell cridà «pare pare».⁶¹ Y lavons bayxaren y anaren-sen y amortaren la lum. Y aquell vespre hy havie una dona de Spuy ja vellota. Y après hy tornaren una altra nit. [f. 19r] Y ell hi anà fins a la porta de Johan Coell y ells pugaren en casa. Y ensengueren lum y tragneren pa de una cayxa y anaren al seller y begueren y mengaren. Y après mataren una minyona que la-y tragneren del lit,⁶² filla dels dits Johan Coell y sa muller. Y après que la hagueren cruixida o maltractada la tornaren al lit. Y lo vi, com hagueren destapada la cuba, no la saberen tornar a tanchar perquè se eren enbriagats. Y açò li digueren y contaren a ell los dits seu pare y lo dit Johan Dida y Pere del Hereu. Y tantbé hi ere la dona de Spuy que ere una dona vella. Y ayxí se n'anaren aquella nit. Y tantbé li digueren que havien bessat lo blat de una archa.

Ítem diu que los dits son pare y lo Hereu y Johan de la Dida li han dit que a-n [f. 19v] Johan Coell y a sa muller, que ells li havian mortas quatre criaturas.

Ítem diu que li digueren los sobredits que havian mort un minyó de la molineira y ell veu que portaven alguna cosa en los brassos. Y digueren-li que'ls speràs al portal de Cortina. Y que se n'anaren devés les farrages de Pedanchs y de Massa. Y après perquè estaven molt, se n'anà a sa casa. Y après li digueren que aquella nit

59. La següent declaració és copiada en la resta de processos, a continuació de la declaració de Joan de la Dida.

60. Al procés de Pere de l'Hereu segueix et monicione. A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Joannes Puyo testes.

61. Al lateral vide supra folio 10 pagina prima et vide quod dicit hech puella filia Joannis Coell in processu de na Ramona folio 9 pagina prima ad medium.

62. Crida al lateral: vide supra folio 15 pagina 2.

havien mort un minyó de la molinera del quoyal se n'havien jugat a la pilota al miguer de Pedanchs, a las farrages.

*Fuit sibi lectum et perseveravit*⁶³ [f. 20r]

Ratificació de les confessions al castell de Sort.

*Die XVI dicti mensis octobris et anni Millesimi Quingentesimi Quadragessimi Octavi et in castro de Sort.*⁶⁴

Las sobreditas confessions y deposicions per lo dit en Johan de la Dida dedalt fetas y deposadas per manament del dit senyor procurador general foren legidas al dit Johan de la Dida de mot a mot y de capítoll en capítoll, lo quoyal Johan de la Dida digué y respongué a cada capítoll que ayxí és ver com ell dedalt ho ha dit y deposit, presents dit senyor procurador general y jo notari y tresorer. [f. 20v] (foli en blanc) [f. 21r]

Declaració de Joan de la Dida al castell de Sort.

*Dicta die decima XVI mensis octobris M D XXXXVIII° in castro de Sort.*⁶⁵

Johannes de la Dida captus, extractus a carceribus dicti castri de Sort et sine iuramento. Et interrogatus dixit que no és estat a fer altres mals dels que dedalt ha dits.

Et reinterrogatus dixit que no sap que lo Hereu de Monrós, ni na Catarina de Ramon de dit loch de Monrós, ni Margarida Rugal del loch de Pahulls sien bruyxots ni bruyxes,⁶⁶ ni tampoch no n'i conix més dels que ha dits y nomenats dedalt en la coma de Monrós. Ni tampoch no és stat a fer més mals dels que dedalt ha dits.

63. *Segueix* Die XVI dicti mensis et anni in castro de Sort. Las sobreditas deposicions o si-s vol confecions per lo dit en Johan de la Dida dedalt fetas per manament del dit senyor procurador (*segueix al f. 22r*) general, foren legidas al dit Johan de la Dida de mot a mot y de capítoll en capítoll. Lo quoyal Johan de la Dida digué y respongué a cada capítoll que ayxí és ver com ell dedalt ho ha dit y deposit *cancel-lat*. *Segueix* presents per testimonis los magnífichs mossèn Perot de Planissoles del loch de Pobelar y en Pere Squerre del loch de Monrós habitants, scíndichs de la coma de Monrós, per testimonis a les predites coses demanats *ratllat*.

64. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània*, Ratificantur confessiones primo loco facte.

65. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània*, Depositiones delati secundo loco facte.

66. *Al lateral* [± 9] deposicione de Puyo folio 7 pagina [prima] capitulo 8.

Y els que dedalt ha dit és tot veritat per lo jurament, ayxí com ho ha dit y depositat dedalt.

Fuit sibi lectum et perseveravit [f. 21v]

Examen de senyals.

Die XVII octobris M^oD^o XXXXVIII° in predicto castro de Sort.

Petit fiscí procurator marchionatus Pallariensis quod attento quod dictus Johannes de la Dida, interrogatus qui fuit,⁶⁷ negat aliqua crimina sive malefficia de quibus est valde diffamatus et inculpatus, petit recognosci in sua persona si ell té los senyals que les bruixes y bruixots acostumen tenir en la sua persona.

Et dictus magnificus dominus Martinus Johannes Spolter procurator generalis mandat recognosci in sua persona si ell té aquelles senyals o semblants que les bruixes y los bruixots acostumen tenir en la sua persona.

Lo quoaal fonch trobat que en lo mig de la esquena tenia un bell senyal tot brescat,⁶⁸ y un altre en la spalla dreta y altre en la spalla squera, però los de les spalles són uns senyals petits. Y axí dit procurador fiscall requerí esser-ne feta carta pública et cetera.

Testes sunt magnificus Perotus Planicoles et Petrus Squerra loci de Monrós et scindici. [f. 22r]

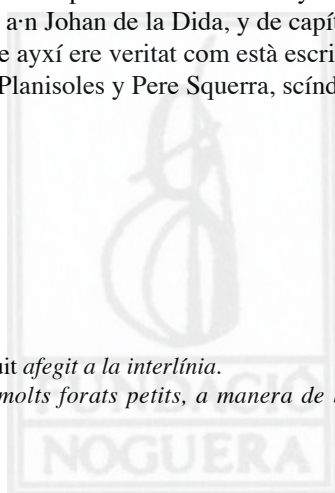
Ratificació de les confessions.

Die XVIII octobris MDXXXVIII^o in castro de Sort.

Las sobreditas confessions per manament del senyor procurador general sobre dit foren [f. 22v] legidas a n Johan de la Dida, y de capítol en capítol respongué y digué sense jurament que ayxí ere veritat com està escrit. Presents dit senyor procurador y mossèn Perot Planisoles y Pere Squerra, scíndichs.

67. interrogatus qui fuit *afegit a la interlínia.*

68. Brescat: *Que té molts forats petits, a manera de bresca; cast. ojoso, poroso (DCBV).*

Acarament de Joan de la Dida i Jaume Puyo.

Dictorum die XVIII mensis octobris MDXXXVIII^o et in castro de Sort.

Las sobredites confessions foren legidas per manament del senyor procurador general al dit Johan de la Dida, lo quaal Johan de la Dida en presència d'en Jaumot Puyo del mateix loch de Monrós a cada capítoll deya y responia.⁶⁹

Digué y respongué que era ayxí veritat, y dit Jaume Puyo deya que no era ayxí ver y negave. Y dit Johan Dida digué que era tot veritat, y més li dix al dit Jaume Puyo que un diumenge se havia lavat lo cul ab la aygoa beneyta, que la prenia a la sglésia. Y dit Jaume Puyo deia que no y dit Johan Dida deia que sí, y que mossèn Johan, vicari de Monrós, ho digué en los tarrats. Presents per testimonis mossèn Perot Planissoles y Pere Squerra dels lochs de Pobellar y de Monrós habitants.

E interrogat per lo dit senyor procurador lo dit Johan de la Dida: «Digue's Johan, saps-ne quina [f. 23r] pena merexen los qui confessen y diuen que són bruyxots y metzinés?». Lo quaal Johan de la Dida digué y respongué que mereyrien pena de ésser pengats o escoarterats. Presents per testimonis los predits mossèn Perot Plançoles y Pere Squerra, scíndichs de la coma de Monrós.

Publicació del procés i instrucció de la defensa.

Die XX mensis octobris M D XXXXVLLL° in castro de Sort.

Petit discretus fisci procurator in causa quam agendo ducit contra et adversus Johannes de la Dida, opidi de Fos diocesis Convenarus et nunch opidi de Monrós habitator, eum puniri et castigari postquam constat ex meritis presentis inquisitionis [f. 23v] illum esse culpabilem de contentis in eadem, et si opus fuerit petit de turments rationem haberi. Iuribus fisci salvis.

Et dictus magnificus dominus Martinus Johannes Spolter, procurator generalis supradictus et cetera, de consilio sui magnifici domini assessoris, [habita] predicta inquisitione pro publicata et concessa copia seu eius comunicacione dataque venia pro advocato et procuratore, assignat dicto Johannus de la Dida ad dandum suas deffensiones terminum sex dierum et intimetur. [f. 24r]

Et lo dit Johan de la Dida respongué y digué «Del que jo he dit tot és veritat ayxí com jo dedalt ho he dit y depositat».

Testes fuerunt magnificus dominus Perotus Plançoles et Petrus Squerra scíndichs et cetera.

69. *Al lateral acaramentus delatorum.*

E lo dit en Johan de la Dida nomenà en procuradós a na Be[drada] de Fos, [sa] mare, y a-n Ramon de Fo[s, so]n germà, y a quiscun de ells en sols, donant-los plen poder de comparar davant lo dit senyor procurador y per a respondre, y [sensser⁷⁰ a una] demanda contra ell, per lo dit procurador fiscall donada, y a plets largament ab poder de substituir un procurador o molts *apud acta* et cetera. Y aquells destituyr y revocar et cetera. *Fuit intimatus per me notharium dicto Johanni de la Dida in iudicio [primo] ipsa die.*

Testes sunt proxime dictis

Fonch intimada na [Bedrada] mare de dit Johan de la Dida per en Barthomeu Castelvil, balle de Montrós, y a-n Ramon Fos, germà del dit Johan, ab una letra de part de la present cort, a [honze]⁷¹ del mes de octubre de l'any predit en presència de Bernadí [±10] del loch de Pahuls y Anthoni Sa[ur]j del loch de Pobellar, habitants per testimonis.

Fi de la defensa i assignació de turments.

Die XXVI octobris M D XXXX VIII° in castro de Sort.⁷² [f. 24v]

Cum Johannes de la Dida captus in termino deffensorio sibi assignato non purgaverit indicia contra eum ex generali inquisicione resultancia, nech dixerit aut allegaverit cur torqueri non debeat, petit et requirit Anthonius Puyoll fisci procurator stacionis marchionatus Pallariensis et vicecomitatus de Vilamur, dictum Johannem de la Dida questionari ut a[b eius ore] proprio confessio habeatur ex delictis de quibus est inculpatus et illos negat, et etiam de aliis malefficis et delictis quibus ipse de [multis] aliis sat et non [vult] eos manifestare, ad interlocutoriam [f. 25r] turmentorum assignari petendo. Iuribus fisci salvis vestrum officium inplorando et cetera.

Et dictus magnificus dominus Martinus Johannes Spolter, procurator generalis marchionatus Pallariensis et cetera, de consilio magnifici domini Ffrancisci Besturs, iurum doctoris assessoris sui ordinarii, assignat dictis partibus ad audientiam interlocutoriam questionem ad diem lune proximam et interim quandocumque et intimetur. Testes proxime dictis sindici presentibus.

Fuit intimatus per me, notharium, dictis die anno et in dicto loco dicto Johanni de la Dida.

70. Fig. Ferm moralment; incapaç d'obrar malament, de claudicar (DCVB).

71. En la resta de processos la intima és donada als procuradors de la defensa el dia següent, és a dir, el 21 d'octubre, i no pas l'onze, data en la qual el judici encara no ha començat. Es tracta segurament d'un error d'escriptura.

72. A partir d'aquest dia es detecta un canvi en el tipus de lletra, amb un mòdul més petit i una major cursivitat, i que es mantindrà fins al darrer foli del procés.

Segona declaració de Joan de la Dida al castell de Sort.

Die XXVIII° mensis octobris M D XXXX VIII° in castro de Sort. [f. 25v]

*Johannus de la Dida habitator in opido de Monrós captus et in castro de Sort detentus, extractus a carceribus dicti castris, qui fuit debite monitus per dictum dominum procuratorem generalem.*⁷³

Et medio iuramento fuit interrogatus ipse deponens «Digues Johan de la Dida per ta fe la veritat».⁷⁴

E reinterrogat digué que na Catharina,⁷⁵ muller de Johan de Puyo, que se fa dir y li diuen na Ramona, és bruixa. Y ell deposant la ha vista a la dita na Ramona quoa anaren a casa de Johan Coell, que li mataren una moçeta. Y fonch la primera veguada que ell deposant anà a fer mal. Y tantost que lo dit Jaume Puyo li hagué mostrada la art, se apleguaren una nit a casa d'en Johan Coel del dit loch de Monrós ell deposant y lo dit Jaumot de Puyo y en Pere del Hereu y na Ramona y na Margallo de Rugall. Y tantbé hi era lo moçet Johanot de Puyo, fill del dit Jaume de Puyo. Y tantbé hi ere en Johan de Bernaxo del loch de Pahuls, lo vell. Y tantbé hi ere en Francí Farrer del loch de Pobellar. Y axí com ja té dit dedalt, entraren en casa del dit Johan Coell y anaren a la cambra [y al lit] [f. 26r] y al costat de la mare li posaren metzines en lo costat a la dita moçeta, y morí dins dos o tres dies. Y après que la hagueren metzinada, anaren a traure pa y vi, y mengaren y begueren. Y aquella nit li bessaren-hi lo vi, que tragueren vi de una tona per lo tap y puy no-l tancharen bé y lo vi se bessà tot. Y ha de açò bé tres anys o més. Y tantbé bessaren lo blat de una archa per la cambra com ja ho té dit dedalt.

E més dix que ell deposant y los dits Pere del Hereu y Jaumot Puyo y lo dit Johanot minyó y nas Ramona y na Rugala preditas, y los dits Johan de Vernaxo y en Francí Farrer dedalt nomenats, anaren a casa de Maça. Y lo dit Jaumot Puyo anava en forma de porch. Y era ayxí casi al primer escurar. Y allí espantaren un minyó fill de dit Maça, que se diu Pero Maça [de anys IIII] només.⁷⁶ Y espantat que'l hagueren, morí dit minyó dins dos o tres dies. Y cert que ha bé prop de tres anys, perquè fonch molt prest après de la moçeta de Johan Coell.

E més dix que un dia après que tots los sobrenomenats, de dia ayxí abans del sol post, se apleguaren prop [de] casa del dit Jaume de Puyo. Y de allí anfora anaren a la [planeia] de [Baylo] en lo vedat de Johan del [±12] [po]saren metzines en

73. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Depositiones delati tertio loco.*

74. *Segueix digues perquè cancel·lat.*

75. *Catharina afegit a la interlínia Segueix Margarida ratllat.*

76. *[de anys IIII] només afegit a la interlínia.*

una [±8] [f. 26v] per metzinar un fill de Pedanchs que se deya Johanot, lo quoyal ere allí en aquella partida que goardave los porchs. Y com hagueren posades les metzines en terra vingué lo dit Johan de Pedanchs y calsigales, que era descals, y axí se emmetzinà, que molt prest se enranquí de la un peu y axí poch a poch se li unflaren les ca[m]jes y après lo cos. Y com la unfladura li arribà al cor, dit minyó morí. Y par-li que morí dins dos o tres dies après lo hagueren metzinat. Y com dit ha, hi foren tots los dedalt nomenats, ço és, Pere del Hereu, Jaumot de Puyo y lo minyó, y ell depositant. Y las ditas na Ramona y na Margoy de Rugall. Y tantbé hi eren los dits Johan de Vernaxo y Francí de Farrer predits. Y de aço deu haver bé tres anys poch més o menys.

E més dix reinterrogat que·n fonch, que una altra nit anaren a casa de la molinera, y foren-hi tots los sobredits y dedalt nomenats. Y tragueren-li un minyó del lit, petit, que devia haver vuyt o quinze dies ere nat. Y portaren-lo a les farrages de Maça y de Pedanch. Y allí se[±7] que·l se tiraven de uns en altres. Y deu haver poch més o manco tres o quotate anys. Y morí dit minyó aquell matex dia en lo lits com lo hagueren tornat [f. 27r] al costat de la mare.

E més dix que las ditas na Ramona y Pere del Hereu, na Margarida Rugal y en Johan de Vernaxo y Francí de Farrer, tots són bruyxots y són estats per tots los lochs que ell depositant ha dit y deposit dedalt; ço és com mataren lo Johan Castellvill y totes les altres morts que diu dedalt per sa fe.

E interrogat digués «Per què a na Ramona fins ara no has volgut dir que era bruyxa, per bé que ja te n'havien interrogat, ni aquells altres que ara dius que són de [vostra] companynia».

Et dixit que no·ls volie descobrir encara, però que cert són tantbé bruyxots y bruyxa com ell depositant, y de sa companynia.

E més dix interrogat que una nit se aplegaren a Serra Espina. Que hi foren tots los dedalt nomenats y ab ell depositant. Y tantbé hi veu dues dones de Moncortés y dues dones de la Vall d'Àneu que no sap de quins lochs són ni com se diuen. Y allí tengueren consell que a hon anirien a fer [f. 27v] mal. Y com se n'anaren, a ell depositant no li digueren què havien determenat ni que no. Y tantbé hi ere lo Diable, en forma de un gentillhome. Y ayxí se n'anaren y se'n tornaren.

Fuit sibi lectum et perseveravit

Ratificació sota turment.

Die quinta mensis novembris M D XXXX VIII in castro de Sort.

Cum dictis rey criminis contra eius consocios fides non adhibeatur nisi dictus reus dixerit in tortura que nocit de eius consociis, ideo et alias, illustrissimus fisci

procurator marchionatus Pallariensis, Johannum delatum questionibus subiticii ad hunch tantum et non alium effectum ut dicat que noverit de suis consociis omnisque malefficos et malefficas denunciaret et propallet. Iuribus fisci salvis.

Et dictus magnificus dominus Martinus Johannes Spolter, procurator generalis, [f. 28r] de consilio magnifici domini Ffrancisci Besturs, iurum doctoris et assessoris sui ordinarius, mandat dictum Johannem de la Dida questionibus subitici ad effectum petitum tantum et intimetur. Fuit intimatus per me notharium dicto Johanni de la Dida.

Lo quoad digué y respongué⁷⁷ que tot és veritat lo que ell depositant ha dit y deposita dedalt y migansant jurament, lo quoad presta en poder del dit senyor mossen Martí Johan Spolter procurador de Pallàs et cetera, a Nostre Senyor Déu Jhesus Christ y als seus sancts y sagrats quatre evangelis et cetera, y en son fet propi sense jurament y en fet de altri ab jurament.

Y pengaren-lo en lo turment del polze, que·l pengaren per lo polze esquerre. Y digué que tot lo que ell ha dit que tot és veritat per lo jurament que fet ha, ayxí com se [conté] en les deposicions que dedalt ha fetes en cartes 23 pàgina 2 [y de cartes 25] fins a cartes 27 per lo jurament que [fet ha]. Y foren-li legides dites deposicions, y legides a cada capítoll respongué y digué que tot és veritat per lo jurament que fet ha. Y li foren legides estant pengat per lo polze esquerre y estant ab lo polze alt. Y ayxí li foren legides, y a cada capítoll digué y respongué que ayxí era y és veritat com en dits capítols y confessions se conté. Presents dits síndichs. [f. 28v]

Petició de sentència.

Die XXIII mensis novembris M D XXXX VIII in dicto castro.

Discretus fisci procurator producit inquisitiones seu processus factus contra Petrum del Hereu, Ja[cobum] Puyo et Margaritam Rugall et Catharinam de Puyo,⁷⁸ si et in quantum dicti processus factum pro dicto procuratori fiscali et contra dictum Johannem de la Dida, petens inseri seu conseri in presenti processu. Et etiam petens dictum Johannem de la Dida iuxta eius demerita puniri et cum hiis ad sententiam assignari. Iuribus fisci salvis.

Et dictus magnificus dominus Martinnus Johannes Spolter, procurator generalis, de consilio magnifici domini Ffrancisci Besturç, iurum doctoris, mandat producta in presenti processu inseri seu conseri concessa copia, concedit quinde-

77. Al lateral ací és la [±8].

78. et Catharinam de Puyo afegit a la interlínia.

*cim dies ad suas deffensiones proponendas et dandas habitis productis propubli-
catis concedendo facultatem pro advocato et procuratore et intimetur.*

*Fuit intimatus per me notharium ipsa et eadem die,
anno et in dicto castro dicto Johanni de la Dida.⁷⁹*

Die XXV novembris M D XXXX VIII in vila de Sort.

Lo senyor procurador general de dit consell manà a-n Johan Deulofeu de la present vila de Sort que defensi a-n Johan de la Dida, lo quoad està pres en lo castell de Sort. Lo quoad Deulofeu dix que ell [f. 29r] no-l podia deffensar. Y lo dit procura-
dor lo-y manà. E jurà que de tot son poder lo deffensarà et cetera. A Nostre Senyor Déu y als seus sancts evangelis et cetera. E li atorgà [carta] o comunicació del procés y enquesta contra ell dit Johan de la Dida presa y los predits [X] dies de deffenses.

*Testes sunt magnificus dominus Ludovicus de Claramunt doncellus et Johan
[Baro] habitatores ville de Sort. Et Jacobus [Mora] opidi de [Stao] habitator.*

1548, octubre, 13. Mont-ros / Sort

Procés per bruixeria contra Jaume de Puyo de Mont-ros.

O. Toledo, ADM, Pallars, llig. 11, doc. 477-1.— R.* Poblet, ADM, Pallars, llig. 11, doc. 477-1. Microfilm ex O.

En portada:

[13 octubre 1548. Bruxas. Monrós, Pahuls].⁸⁰

Inquisitio recepta contra Jacobum Puyo

(...)⁸¹ [f. 3r]

Enquesta general i particular de testimonis.

(...)⁸²

79. *Segueix [±5] honorabilem Anthonio Duat ipsius procurator ipsam et eadem die et
anno et in dicta villa de Sort ratllat.*

80. Anotació posterior.

81. *El document comença amb la instrucció del cas, la mateixa per a tots quatre pro-
cessos.*

82. *L'enquesta de testimonis comença amb les declaracions de Joan Cuyyna i Joan
Coartal, contingudes ja en el procés de Joan de la Dida. Segueix el testimoni d'Antoni Puyo,
gendre de l'acusat, i finalment el de Pere Esquerre, amb una declaració més extensa res-
pecte a la del procés de Joan de la Dida.*

*Dictorum die, anno et in dicto loco.*⁸³

*Anthonius Puyo agricola opidi de Monrós habitator testes productus et nominatus pro parte et instante fisci procuratore.*⁸⁴ *Et iuravit sicut primus testes et cetera.*

Et interrogatus dixit que ell testes ha entès a dir que Jaume de Puyo son sogre que és de ell testes té fama que és bruyxot. Y un dia na [Margarida]⁸⁵ Coell, muller de Johan Coell li dix al dit son sogre que era bruyxot y que ell li havia morta una filla. Y ell testes li dix a dit son sogre davant lo veguer de Salàs y molta gent que se posàs en poder del balle y que ell lo deffensaria si no n'era. Y si n'era que al manco que se luynàs. Y dit son sogre nunca se volgué posar en poder del balle sinó que deya que no era bruyxot.

Y per semblant un dia ell testes havia entès a dir a un xich seu, fill de son sogre de ell testes, deye algunes coses. Que anaven de nit y no sé què alre. Ell testes prengué lo dit xich que se diu Johan y pregà'l que li digués la veritat de aquelles coses que ell testes havia enteses [f. 4v] a dir que ell deya, y lo dit Johan li dix que ell y son pare y unes dones de Spuy que ell no les conexia eren anats una nit a casa de Johan Coell y que li havien morta una filla y li havien aviat lo vi del veyxell. Y ayxí après ell testes açotà lo mocet bé [pro] baldament.

Y cert en dies passats lo dit son sogre prengué una creu de ferre a Molinos y la se'n portà a casa y la amaguà. Y après la demanaren y ell sempre la neguà, fins que ell testes la féu cerquar a sa germana y la trobaren. Y ell testes la tornà al moliner de Molinos, que era son parent. Y que la tornàs allí hon estave secretament. Y ayxí après lo dit son sogre bravegave contra sa germana y muller que és sua del dit son sogre.

Fuit sibi lectum et perseveravit

Dictorum die, anno et loco.

*Petrus Esquerre opidi de Monrós habitator, testes productus et nominatus et cetera.*⁸⁶ *Et iuravit sicut primus testes et cetera.*

Et interrogatus dixit que ell testes cert ha entès a dir que na Ramona, muller que és d'en Johan de Matheu àlias Puyo, y na Margarida de Rugal, vídua, y en Pere del Hereu, àlies Jonanich, y Jaumot de Puyo y Joan de la Dida són buyxots y bruyxes. Y açò se diu per los dits lochs de Monrós y Pahuls y Pobelar molt públicament.

Fuit sibi lectum et perseveravit

83. 12 d'octubre de 1548, al castell de Mont-ros.

84. A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Anthonius Puyo testes.

85. Al text Johan.

86. A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Petrus Esquerre testes.

(...)⁸⁷

Declaració de Jaume Puyo al castell de Mont-ros.

Dictorum die, anno et loco.

*Jacobus Puyo agricola opidi de Monrós habitator, testes productus et cetera.
Et iuravit sicut primus testes.*

Et interrogatus dixit que ell testes no·y sap res.

Fuit sibi lectum et perseveravit

(...)⁸⁸

Declaració de Jaume Puyo al castell de Sort.

Depositiones delati primo loco.

Die XVI octobris M D XXXX VIII° in castro de Sort.

*Jacobus Puyo opidi de Monrós extractus a carceribus dicti castri qui fuit
interrogatus in hunch qui sequitur modum.*

*Et interrogatus si sap, ha vist ni hoyt dir que en la coma de Monrós y lochs de
aquella hage alguns hòmens y dones que sien bruyxots o bruyxes, metzinés y
metzineres, o que sien inculpats de bruyxots o de bruyxes, que·u digue largament.*

*Et dixit que bé se murmurave en dits lochs de la coma de Monrós que·y havie
algunes bruyxes y bruyxots, però ell depositant no sap, ni ha vist ni hoyt dir qui són.
Y com anaven per algunes parts deyen «D'ahont sou?» y ells responien «De la
coma de Monrós», y deyen «De la terra dels bruyxots, sou!».*

*E interrogat si s'és trobat ell depositant en companynia de altres a matar-li una
filla a Johan Coell y vessar-li un veyxell de vi y lansar-li lo blat de una archa, que
tot se féu en una nit.*

Et dixit que no·y sap res. [f. 8v]

87. *Segueix a continuació el testimoni de Margarida Coell, contingut ja en el procés de Joan de la Dida.*

88. *Com en la resta de processos, segueix interpolada i amb els folis sense numerar la primera declaració de Joan de la Dida al castell de Mont-ros, seguida de la declaració del minyó Joanot de Puyo, fill de l'acusat.*

E interrogat per què no diu la veritat, com la cort està informada que ell deposant hi fonch a matar la filla de Johan Coell y vessar lo vi y lo blat aquella nit, que se féu en companynia de altres.

Et dixit senyor no, puys no·y só estat en res, no·y [vut] estar.

E interrogat si sap, ha vist ni hoyt dir qui ha morta la dita xiqua y vessat lo vi y lo blat.

Et dixit senyor no tantpoch.

E interrogat com pot dir que no·u haje hoyt dir, com la cort sie informada que la mare de dita xiqua li digué en la cara a ell deposant que ere bruyxot y que ell li havie morta aquella filla, y que après son gendre de ell deposant li digué en la cara davant lo veguer de Salàs que la mare de la xiqua deya que ell la havia morta, y que si se'n volia fer bo que se posàs en poder del senyor procurador o del balle y que ell lo deffensaria, y que ell no se n'és volgut abonar.

Et dixit que encara que diguen que ell ho haje fet, que no és veritat.

E interrogat en dies passats si ell deposant prengué una creu de ferre a prop la casa de Molinos [f. 9r].

Et dixit que sí, que bé és veritat que ell deposant la prengué, y que puys ho ha fet no·u vol neguar.

E interrogat per què la prengué y levà del loch ahont estave.

Et dixit que la prengué perquè no tenie alre que fer.

E interrogat qui hy havia ab ell deposant quòant mataren a Johan de Castelvill, com la cort sie informada que·l mataren ell ab d'altres en una pallerà, que·y entra·ren en forma de guats.

Et dixit no·y sé res en ayxò, senyor.

E interrogat si·s trobà ell deposant en companynia de altres a matar un fill de na Anthònia de Guimó àlies la Molinera, del quòal se'n jugaven a la pilota a les farra·ges de Pedanchs y de Massa a un miguer que hy ha.

Et dixit no·u sé senyor, no·y só estat.

E interrogat si ell testes se trobà quòant posaren les metzines en terra per matar lo fill de Pedanchs hi·ll metzinaren al panel del vedat de Johan de l'Urt, que se deye Johanot, lo quòal morí dins dos o tres dies.

Et dixit no·u sé senyor, jo no·y sé res. [f. 9v]

Interrogat si·s recorde quòant ell deposant en companynia de altres, en forma de porchs, anaren a casa de Massa y espantaren un mocet que se deye Barthomeu, y morí dins poch dies de aquell espant.

Et dixit no-u sé senyor, jo no-y sé res y jo no só de aqueixos.

E interrogat si és estat alguna nit al pla de Serra Spina en companyia de altres a fer obediència o reverència al diable.

Et dixit no senyor, no-y só estat jo certament.

E interrogat si ell deposant ha conduyt alguna persona o persones per a que-s fessen bruyxots o bruyxes.

Et dixit no senyor, jo no passe ància de ayxò.

Interrogat com pot negar que no haje conduyt algunes persones a ésser bruyxots o bruyxes com la cort sie informada que ell deposant ha conduyt a un son fill que se diu Johanot en dies passats, y tantbé a un altre que se fa dir Johan de la Dida, gascó, moço que en aquelles hores estave ab ell deposant, als quòals ell deposant los mostrà lo art de bruyxeria. [f. 10r]

Et dixit [no sé res] d'ayxò senyor [només].

Fuit sibi lectum et perseveravit

Examen de senyals.

Die XVI octobris M D XXXX VIII° in castro de Sort.

Fisci procurator marchionatus Pallarensis petit quod attento quod dictus Jacobus Puyo negavit omnia et singula de quibus est valde diffamatus et interrogatus, ideo petit recognosci in sua persona si té los senyals que les bruyxes y los bruyxots acostumen tenir en la sua persona.

Et dictus magnificus dominus Martinus Johannes Spolter procuratoris generalis et cetera., mandat recognosci in sua persona si ell té aquelles senyals que acostumen tenir en la sua persona los bruyxots y les bruyxes.

Lo quòal fonch trobat que en la spalla dreita té un senyal tot breschat, y per ço lo dit procurador fiscall suplich a requer ne sia levada carta pública.

Et dictus dominus procurator fieri publicum instrumentum, testes sunt dominus Johannes Planiçoles et Petrus Esquerria opidi de Monrós habitatores. [f. 10v]

Publicació del procés i instrucció de la defensa.

Die XX octobris M^o D^o XXXXVLLLL^o in castro de Sort.

Petit discretus fisci procurator in causa quam agendo ducit contra et adversus Jacobum Puyo opidi de Monrós habitatorem, eum puniri et castigari postquam

constat ex meritis presentis inquisitionis illum esse culpabilem de contentis in eadem et si opus fuerit petit de turments rationem haberi. Iuribus fisci salvis.

Et dictus magnificus dominus Martinus Johannes Spolter procurator generalis supradictus et cetera. de consilio sui magnifici domini assessoris, [habita] predicta inquisitione pro publicata et concessa copia seu eius comunicacione dataque venia pro advocato et procuratore, assignat dicto Jacobo Puyo ad dandum suas deffenciones terminum sex⁸⁹ dierum et intimetur.

Presentibus ibidem pro testibus magnifico domino Peroto de Plançoles domicello opidi de Pobellar domiciliato et Petro Squerre opidi de Monrós habitator, scindicis. [f. 11r]

E lo dit en Jaume Puyo nomenà en procuradós seus a-n Anthoni de Puyo son gendre y a-n Johan Farrer sastre del loch de Pobellar, y a quiscun de ells en sols et cetera., per a comparar davant lo dit senyor procurador y en sa cort y a plets largament ab poder de substituyr un procurador y molts y aquells destituyr et cetera. *Apud acta et cetera. Fuit intimatum per me nothario dicto Jacobo Puyo in iudicio presente et cetera.*

Die XXI mensis octobris anno predicto fuit intimatum predictis Anthonio Puyo genero dicti Jacobi Puyo et [etiam fuit ±5] Johanni Farrer sartori opidi de Pobellar pro Barthomeu de Castelvil, [baiulo] opidi et cumbe de Monrós. Presentibus Bernadino [Canut] opidi de Pahuls et Anthoni Saurí opidi de Pobellar.

Fi de la defensa i petició de turments.

Die XXVI octobris M D XXXX VIII in castro de Sort.

Cum Jacobus Puyo opidi de Monrós, termino deffensorio sibi assignato non purgaverit indicia contra eum ex generali inquisitione resultancia, nech duxerit aut allegaverit cur torqueri non debeat, petit et requirit Anthonius Puyoll, fisci procurator stacionis marchionatus Pallarensis et vicecomittus de Vilamur, dictum Jacobum Puyo questionari ut ab eius ore proprio confessio habeatur ad interlocutoriam [f. 11v] turmentorum assignari petendo. Iuribus fisci salvis [vestrum] officium inplorando et cetera.

Et dictus magnificus dominus Martinus Johannes Spolter, procurator generalis marchionatus Pallarensis et cetera, de consilio magnifici domini Ffrancisci Besturs, iuribus doctoris assessoris sui ordinarii, assignat dictis partibus ad audiendum interlocutoriam questionem ad diem lune proximam et interim quandocumque et intimetur. Testes sunt proxime dictos Peroto Planisoles domicello et Petro Squerra scindicis predictis.

89. *Segueix octo cancel-lat.*

Et etiam fuit intimato per me nothario dicto Jacobo Puyo in dicto castro ipso testes e[st] i]dem die et anno. [f. 12r]⁹⁰

Acarament entre Jaume de Puyo. Joan de la Dida.

[f. 12v] *Die quinta mensis novembris M D XXXX VIII° in castro de Sort.*

Ffonch fet acarament d'en Johan de la Dida ab en Jaume de Puyo⁹¹ del loch de Monrós, al quoad foren legides les confessions y deposicions fetes per lo dit Johan de la Dida de capítol en capítol, que és lo primer en cartes 25 en pàgina segona, fins en cartes 27.⁹²

E primerament li fonch legit lo primer capítol que lo dit Johan de la Dida diu y deposa contra ell, lo quoad conté en efecte que anaren a casa de Johan Coell una nit y mataren una moceta et cetera.

Lo quoad respongué y digué que no·y havia res de veritat, que mentia. Y dit Johan de la Dida deya que si era bé verdat ayxí com ell ho havia dit y deposit, y que ell hy era.

E més li fonch legit lo segon capítol al dit en Jaume Puyo, lo quoad conté en efecte que anaren a casa de Maça y espantaren un minyó et cetera.

Lo quoad digué no era verdat, que ell no·y era estat. Y dit Johan de la Dida dix que sí, que ayxí era verdat com ell ho havia dit y deposit. Y ayxí altercaren un poch y dient la un era ayxí y l'altre deya no ere ayxí. [f. 13r]

E més li fonch legit lo tercer capítol lo quoad conté en efecte com anaren a emmetzinar lo fill de Pedanchs que se deye Johanot et cetera.

Lo quoad digué que no·y ere estat ell, y que no deye verdat. [Y dit] Johan de la Dida deya que sí deya verdat. Y ayxí tantbé altercaren un poch.

E més li fonch legit lo quarto capítol lo quoad conté en efecte que una nit anaren a casa del moliner y li mataren un fill et cetera.

Lo quoad deye y digué que mentia, que ell no·y era estat y que no sabia què se deye. Y deya «a-n aquet foll voleu vosaltres creure?». Y [dit] Johan de la Dida li deya que cert era veritat lo que ell havia dit, y que dit Jaume de Puyo hy era estat. Y sobre açò tantbé altercaren algun poch.

E més li fonch legit lo quint capítol lo quoad conté que ell y los altres damont nomenats eren estats a matar a Johan de Castelvill et cetera.

90. *Pàgina en blanc.*

91. *Segueix Catharina ratllat.*

92. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Acaramentum delatorum.*

Lo quoad dix que no ere ayxí y que no deye verdat dit Johan de la Dida. Y dit Johan de la Dida deya que sí deya veitat y que ayxí era. Y axí altercaren un poch. [f. 13v]

E més li fonch legit lo siseu capítol lo quoad conté que una nit anaren a Serra Spina et cetera.

Lo quoad dix que no és veritat, sinó que mint dit Johan de la Dida. Y dit Johan de la Dida deya que sí era veritat y que ell hy era y fonch present. Y que ell havia amostrada la art de bruyxeria a ell y a Johanot Puyo son fill, y que [no·u] podia negar. Y dit Puyo deya que no era ayxí, y deya «senyors, donau-li fe vosaltres a un tal horat y foll com és aquest?». Y ayxí altercaren per bon espay dient la un sí, l'altre no.

Dictorum die, anno et loco.

Procurator fiscalis producit processum seu inquisitionem⁹³ una cum al[iis] iudiciis noviter actitatis in generali inquisitionem factam contra Johannem de la Dida, si et in quantum per se et parte sua facit, et contra dictum Jacobum Puyo [faciunt] petens inseri seu conseri in presenti processu [et] dicto Jacobo Puyo publicari. Iuribus fisci salvis.

Et dictus magnificus dominus procurator generalis de consilio magnifici domini Francisci Besturs iurum doctoris, habitis productis pro publicatis, mandat producta per dictum procuratorem fiscalem inseri seu conseri in presenti processu copiam seu comunicacionem productorum, concedendo dicto Jacobo Puyo assignat terminum seu dilacionem unius diei ad dicendum et allegandum quit quod dicere seu allegare voluerit et intimetur. Fuit intimatum per me nothario ipsam et eadem die et in dicta curia [±8]. [f. 14r]

Testes sunt proxime dictis sindicis.

Assignació d'advocat defensor.

Dictorum die, anno et loco.

Dictus magnificus dominus procurator generalis de dicto consilio ex suo officio proprio dat et creat in procuratorem seu deffensorem dicto Jacobo Puyo, Anthonium Duat, paratorem pannorum lane [et cetera], qui dictum mandatum acceptavit et iuravit in posse dicti domini assessoris se pro viribus [±4] dictum Jacobum Puyo deffensurum et cetera.

Testes proxime dictis.

93. *Al lateral producit processus Joannis de la Dida.*

Sentència de turments.

Die sexta proxime dictis mensis et anni.

Petit discretus fisci procurator quod attento quod dictis Jacobus Puyo non se deffendit nech dictus procurator Anthonio Duat illum non deffendit nech in favorem suum aliqua proposuit in sua deffencione, postquem tempus seu dilacione deffensoria est elapsa, ad sentenciam interlocutoriam turmentororum assignari et in sui favorem et contra dictum Jacobum Puyo [fieri] et dari.

Et dictus magnificus dominus procurator generalis de consilio magnifici domini Ffrancisci Besturs iurium doctoris assignat ad [presentem] ad sentenciam turmentororum et intimetur. Fuit intimatum per me nothario ipsam et eadem die, anno et loco dicto Jacobo Puyo et in dicto castro de Sort. Et etiam fuit intimatum dicto Anthonio Duat per me nothario ipsam et eadem die et in dicta villa de Sort. [f. 14v]

Aplicació del turment.

Die septima novembris anno predicto et in dicto castro.

Petit discretus fisci procurator sentenciam questionum contra Jacobum Puyo [±8] et publicari iuxta assignationem per vos dominum procuratorem fiscalem, cum condempnacione expectis et cetera. Iuribus fisci salvis.

Et dictus magnificus dominus procurator generalis, de consilio magnifici domini Ffrancisci Besturs, iurum doctoris, mandat sentenciam publicari in hunch infrascriptum qui sequitur modum.

Meritis presentis processus attentis et illis exactissime discussis quia constat Jacobus Puyo publice pro maleffico esse diffamatum, constat preterea de indiciis sufficientibus ad questiones circa aliquo maleffico per dictum Puyo comisso, Ideo et alios, dictus magnificus dominus procurator de dicto consilio mandat interloquendo pronunciat dictum Puyo esse questionandum donech indicia contra eum exhistencia fuerint per questiones purgata et intimetur. Fuit intimatum per me nothario dicto Jacobo Puyo in dicto castro.

Et incontinenti instante dicto procuratore fisci dictus magnificus dominus procurator generalis de consilio mandat prestatam sentenciam exequi et fuit executata modo [f. 15r] sequenti, ço és que fonch pres dit Jaumot Puyo per mestre Johan Martí, ministre y boxí, y li ligà lo polze esquerre a una corda y ab una corriola lo pugà en lo ayre pengat per lo polze. Y ayxí com perdé los peus de terra digué «Ay Verge Maria ayudau-me», y cridava grans crits «Oh Mare de Déu vullhau-me ajudar, mesquí de mi!». Y ayxí lo procurador fiscall suplicà y requerí al senyor procurador li fes levar carta pública que cridave grans crits y que no plorave gens,

NOGUERA

de làgrimes no li'n exie gens dels ulls. Y ayxí lo dit senyor procurador manà levar-ne carta pública per mi notari. Y [tornà de] continuar sos crits y mai làgrima nenguna dels ulls no li hisqué. Y après digué que'l bayxasen, que ell diria la veritat. Y sots speransa que diria la veritat lo bayxaren, y era-hy estat prop de mig quart, que no se'n faltà molt.

Confessió sota turment.

E interrogat digué que tenia vint o XXI anys quòant aprengué y ha apres de la art de bruixeria, y que li'n mostrà sa mare de ell deposant en sa casa matexa de ell deposant, en lo loch de Monrós. Y encara no era casat en aquelles hores. Y li dix que no digessa ni anomenàs a Jhesús. Y la primera veguada anaren los dos, ell ab dita sa mare y altra gent hy havia, anaren a Serra Espina. Y eren-hy na Ramona de Monrós que ja ere casada ab un que se deye Ramon Larrassa, y na Margarida de Rugall que ja ere casada al abadiat de Gerre, que ara són preses. Y com foren a Serra Espina trobaren allí molta altra gent, bé bon ramat, de caval. Y havia-ni un a caval en un rosinot gran, que era home ab la barba blanca, lo quòal ere lo diable.⁹⁴ Y ballaren y cantaren allí. Hi·lls digué y manà que anàssen a fer mall [f. 15v]. Y lo dit home era lo diable, que sa mare lo·y havia dit ja que lo diable hy seria. Y féu-lo jurar sobre uns paperots negres que de allí avant lo tindrie per senyor. Y feren-li renegar de nostre Senyor y de la sua beneyta mare y dels sançts y de los *sanctos patres*. Y tantbé li feren renegar del [±8]. Y feren una creu en terra y la·y feren besar y [retre fe] que [a ela]. Y lo diable lo se espolsà a ell per darrera, y als altres tantbé. Y de allí anfora anaren a Monrós y mataren un bou y dos o tres minyons, no sap de qui eren ni de qui no.

Y fonch pres de jurament sobre los sançts y sagrats quòatre evangelis que diria la veritat, lo quòal prestà en poder del dit senyor procurador en son fet propi sense jurament y en fet de altri ab jurament,⁹⁵ dir-ne la veritat del que sabia y seria inter-rogat.

E interrogat digué que·y coneix que són de la art de bruixeria en Pere del Hereu y sa muller que ara és vi[va], y un fill seu que se diu Phèlix que és cabaler. Y tantbé hy coneix a Pahuls que·y són bruixots Johan de Bernatxo lo vell, y Johan Coartall, y na Barbera, muller d'en Johan Palau, y la sogra de Cortal, y la muller de Bernat de Canut que és viuda, muller que era de Bernat de Canut, y na Margarida de Rugall de dit loch.⁹⁶ Y a Pobellar hy conex a·n Jaume de Farrer, pagès, y Franci de Farrer,⁹⁷ y Johan Agulló lo vell y na Sebriana, muller d'en Pere de Agnès,

94. lo quòal ere lo diable *afegit a la interlínia*.

95. *Al lateral* primo.

96. y na Margarida de Rugall de dit loch *afegit a la interlínia*.

97. *Segueix* Johan Coell del portal *ratllat*.

y la muller de Anthonico de Saurí que és venguda de Les Esglésies. Y tantbé hy conex a Monrós a-n Johan Coell del portall y na Catharina muller d'en Pere Squerre. Y tantbé hy conex que és bruixot lo fill de na Rugalla que se diu Johan, que és del loch de Pahuls, ell y sa mare tantbé.⁹⁸ [f. 16r]

E interrogat dix que ell depositant sap molt bé que los que ell ha nomenats dedalt són bruixots y bruixes, y açò sap ell depositant perquè són anats en sa companyia en molts lochs.⁹⁹

E primerament anaren a Pahuls a casa de Bernatxo, y allí li mataren un minyó.¹⁰⁰ Y era lo any de la pesta. Y era un minyó petit que no havia dos anys y era fill de la darrera muller, que era del Tron. Y lo matex Johan de Bernatxo hy fonch, que era son pare del minyó, com lo mataren. Y mataren-lo ab metzines que li meteren en la bocha. Y eren-hi ell depositant y lo matex pare, y na Margarida Rugall y na Barbera de Palau. Y que les metzines tenia lo dit Bernaxo en sa casa en un com de bou.¹⁰¹ Y morí dit minyó dins dos dies.

Y ayxí matex anaren una altra nit tots quotate los damont nomenats a casa de Coartall de dit loch de Pahuls, y ensemps ab lo dit Johan Coartall mataren una moceta filla del dit Johan Coartall. E la mataren que li meteren les metzines en la bocha. Les quòals portava lo dit Johan de Bernaxo ab lo com.¹⁰² Y era filla de la darrera muller,¹⁰³ y era de edat de dos anys o per aquent. Y metzinaren-la al costat de la mare al lit. Y morí en l'altre dia que la hagneren metzinada. Y ha de açò dos o tres anys o per aquent. Y cert que ell testes no pot dir distinctament si ere fill o filla, però o a fill o filla la·y mataren com dedalt ha dit.¹⁰⁴ [f. 16v]

E ayxí matex lo any passat ell depositant y Johan de Bernatxo y Barbera de Palau y na Margarida de Rugall tots quotate, feren esbalsar una egoa¹⁰⁵ que era del

98. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània*, Confessiones torture. *Al lateral* Pere del Hereu, sa muller y son fill Fèlix; Joan de Bernaxo; Joan Cortal y sa sogra; Barbera Palau; la viuda Canuda; Jaume de Farrer; Francí Farrer; Joan Agulló, Sebriana de Agnès; Saurina; Joan Coell; Catharina Esquerre; Joan Rugall.

99. *Al lateral* ·2·.

100. *Al lateral* ·3·. vide quid dicat pater in folio 23 pagine 2.

101. *Segueix* Y aquella matexa nit anaren a casa de Bernaxo [*ratllat* Coartall] y tots quotate ensemps ab lo dit Johan Coartall *ratllat*. *Al lateral* Joan de Bernaxo y Margarida Rugall y Barbera de Palau *ratllat*.

102. ab lo com *afegit a la interlínia*.

103. *Crida al lateral*: vide quid dicat pater et mater in processo de na Rugalla folio 32 pagine 2 et folio 33.

104. *Al lateral* ·4·. *Al lateral* Joan de Bernaxo y Margarida Rugall y Barbera de Palau y Joan Cortal *ratllat*.

105. *Crida al lateral*: Constat in folio 24 pagine prima.

matex Bernatxo, en lo terme de Pahuls, als vedals de Canut. Que la van tocar en les pernes y feren-la esbalsar. Que-y ere lo diable en forma de una serp que la spantà, y ayxí caygué y se esbalsà y morí tantost. Y era ayxí en la vesprada.¹⁰⁶

E ayxí matex anaren una altra veguada en la vesprada a matar un bou a March de Pobellar,¹⁰⁷ a la peguera, ell deposant y Margarida de Rugall y na Sebriana de Pere de Agnès y la muller de Anthoniquo de Saurí, que-y és venguda de Les Esglésies, y na Joana Co[r]talja, viuda del loch de Monrós.¹⁰⁸ Y de fet lo mataren que-l feren caure en terra y après li meteren les metzines en la bocha. Y les portave la dita muller de Saurí en los dits, entre la carn y les ungles. Y ha de açò dos o tres anys, encara ere viu en Pere de March.¹⁰⁹

E més dix que una altra vegada, que ha bé de açò de nou en deu anys, anaren a Pobellar y mataren un jove que se deye Johanot lo Farrer, fill de Jaume del Farrer, que leshores havia fetes noccs. Y mataren-lo que-l trobaren al foch que se estave. Y entraren per la porta y li posaren les metzines en lo cap. Y ayxí-ll prengué dolor y morí dins dos o tres fins en quoaatre dies. Y les metzines aquelles portava la muller de [f. 17r] Anthoniquo Saurí. Y eren y hy anaren en formes de gals. Y com dit ha, entraren per la porta perquè era ayxí al primer escurat, que dit fill de Jaume de Farrer que se deye Johanot ere vengut de defora de fer fahena, y cansat, hy estava gitat en lo banch y endormiscat. Y eren-hy ell deposant y Joana Sepriana de Agnès, muller que és de Pere de Agnès, y la dita muller de Anthoniquo Saurí.¹¹⁰

E més dix que ell y Johan de la Dida y na Margarida de Rugall se trobaren a matar lo minyó de la molinera. Hi-ll mataren que-l tragueren del lit hi-ll portaren a los farrages de Pedanchs. Y feyan-lo bolar per cap de lo un miguer dos o tres viages. Y après lo tornaren al lit al costat de la mare y morí en l'altre dia. Y lo xich com lo lansaven per cap del miguer, ells lo prenién, que no donava en terra. Y ha de açò tres o quoaatre anys poch més o manco.¹¹¹

E més dix que al Lacayo de Monrós tantbé mataren una minyona o minyó¹¹² ell y na Esquerra y na Ramona y Margarida de Rugal. Y mataren-la y que la van

106. *Al lateral* ·5·. *Al lateral* Joan de Bernaxo y Barbera Palau y Margarida Rugall ratllat.

107. *Crida al lateral*: Vide processum de na Rugalla folio 32 pagine prima in principio ubi constat.

108. y na Joana Co[r]talja viuda del loch de Monrós *afegit a la interlínia*.

109. *Al lateral* ·6·. *Al lateral* Margarida Rugall y Sebriana de Agnès y na Saurina ratllat.

110. *Al lateral* [·7·] (*manca*). *Al lateral* Joana Sepriana de Agnès y na Saurina ratllat.

111. *Al lateral* ·8·. Joan de la Dida y na Rugalla. *Al lateral* vide processum Joannis de la Dida folio 16 pagine prima et in folio 21 capitulo 25.

112. *Crida al lateral*: vide quod dicat pater in folio 24 pagine prima in finale et pagine secunda.

croyxir ab les mans de nit al costat de la mare. Y com lo haguren croyxit o croyxida, lo tornaren al costat de la mare, que·l havian tret del lit. Y cert té pensament que la esclataren. Y ha de açò bé sis o set anys. Y era fill o filla de Peret de Lacayo. Y aplegaren-se al ta[rr]jat de Lacayo, y lo diable hy era en forma de gat, que·ls obrí la por[f. 17v] ta, y ayxí entraren per la porta y ho feren ayxí com ha dit. Y açò feren perquè la Ramona se era barallada hi·s volien mal ab lo Lacayo.¹¹³

E més dix que una veguada anaren a la Torre de Capdela per matar una filla del gendre de Francesch Senaller.¹¹⁴ Y açò feren perquè ell se era enugat, perquè los de sa casa de ell deposant li havian pastat un bres, y ha fàstig seu. Y per aqueyxa malenconia ell deposant y na Rugalla anaren de Montrós anfora a la Torre de Capdella y entraren en casa de Francesch Senaller per la porta, que la·ls obrí un gat. Lo quoyal gat ja sabia ell deposant que era lo diable. Y anaren al lit y prengueren-la del lit del costat de la mare y portaren-la al forch. Y allí li estregueren lo coll hi·l la offegaren. Y com la hagueren offegada y morta, la tornaren morta al costat de la mare. Y ha de açò dos o tres mesos o per aquent.¹¹⁵

E més dix que tantbé se trobà ell deposant a matar a Johan de Castelvill. Lo quoyal mataren que·y anaren na Ramona, Johan de la Dida, Johan Coell, Pere del Hereu. Que·y anaren en forma de porchs. Que jahia en lo paller y offegaren-lo.¹¹⁶ Y entraren per la porta de la cort, que la·ls l'obrí lo diable en forma de cavaller. Y ha de açò bé dos o tres anys o per aquent. Y tantbé hy eren na Rugalla.¹¹⁷ [f. 18r]

E més dix que tantbé se trobà ell deposant com lansaren les metzines per metzinar lo fill de Pedanchs, que les li lansaren en un prat de Johan del Urt. Y lo mocet les calsiguà y lo prengué lo mal als peus, y de poch a poch li pugaren per les cames amunt, que se li unflaren. Y ayxí morí molt cuytat dins tres o quatre dies. Y ha de açò cinch o sis anys poch més o manco.¹¹⁸

E més dix que tantbé se trobà ell deposant a matar lo minyó de Johan Maça,¹¹⁹ lo quoyal mataren que·y anaren ell deposant y lo Hereu y na Ramona. Y com foren

113. *Al lateral* ·9·. Esquerra, Ramona y Rugalla.

114. *Crida al lateral*: vide quod iste et eius uxor in folio 25 pagine secunda in finale et folio sequentur.

115. *Al lateral* ·10·. Rugalla.

116. *Crida al lateral*: adde in folio 21 capitulo 26 et constat in processum Ramone folio 9 pagine secunda et folio [... pagine] prima et [in folio] 7 pagine secunda.

117. *Al lateral* ·11·. *Al lateral* Ramona, Joan de la Dida, Joan Coell, Pere del Hereu y na Rugalla ratllat.

118. *Al lateral* ·12·. *Al lateral* adde in folio 20 capitulo 24 et non constat aliter de hoch malefficiium.

119. *Crida al lateral*: constat in processu del Hereu folio 8 pagina prima et adde in folio 20 capitulo 23.

en casa de dit Maça, y en formas de gats, y espantaren-lo. Y de aquell spant morí. Y açò era y fonch de nit. Y morí dit minyó de aquell spant dins tres o quatre dies. Y de açò ha bé tres o quatre anys poch més poch manco. Y mataren-lo perquè se volian mall lo dit Hereu ab los de Maça.¹²⁰

E més dix que ell deposant y na Ramona y na Margarida de Rugal a son parer, anaren a casa sua mateixa y prengueren un xich¹²¹ del costat de son gendre y sa filla. Y tregueren-lo en lo pati de la sua casa y allí lo cruyxiren ab les mans. Y croyxit lo hagueren, lo tornaren al costat de la mare al lit. Y al matí ja fonch mort. Y ha de açò bé X o XI anys a son parer. Y era y fonch lo primer fill que sa filla hagué.¹²²

A XIII del mes de nohembre digué dit Jaumot que lo que ells mataren era minyonesa y era la segona, que la primera se affollà, que la feren caure ab lo caval de mossèn Agostí y ab ayxò se affollà; y la segona li mataren com en dit capítoll se conté. [f. 18v]

E més dix que en dies passats anaren a Estell ell deposant y na Ramona y na Rugalla y la muller d'en Pere Squerre. Y entraren en una casa que se diu casa de Baltezar. Y entraren per la porta que la·ls obrí la muller de Pere Esquerre. Y com foren dins dita casa prengueren metzines y lansaren-les per lo cap aval de un que se deya [espai en blanc] gendre de na Baltezara.¹²³ Y après que li hagueren posades les metzines al cap, morí dins vuyt dies o per aquent, y ja era malalt dit gendre de na Baltezara.¹²⁴ Y açò fêu perquè lo dit gendre de na Baltezara, un dia que se eren trobats a la taverna de Stell, donà a beure. Y donà-n a tots los que y eren, y a ell deposant no li'n volgué donar. Y per çò hy prengué fàstig. Y per aquell fàstig lo anà a matar y amprà a las ditas na Ramona y a na Rugala y a na Squerra. Y ere lo any present. Hi·s digué que volia matar al dit gendre de na Baltezara.¹²⁵

E més dix que en dies passats ell deposant donà a mengar una pera a na Ellsa, filla d'en Pere Esquerre, que era donzela, que goardave lo bestiar. Y donà-li gatirlons ab una pera.¹²⁶ Y ha de açò bé vint anys o prop. Los quoals li donà als corrals de Monrós, a la [casa] de Castellvell, com brenaven. Y los dits gatirlons li havia donats na Margarida Rugal ab uns ingüents, y ell deposant posà'n en la pera. Y tantost que hagué mengada la pera la dita Elsa, li hisqueren los gatirlons.¹²⁷ [f. 19r]

120. *Al lateral* ·13·. *Al lateral* Hereu y Ramona ratllat.

121. *Crida al lateral*: vide in folio 22 pagina prima in principio ubi dicit quod erat filia. Vide quod dicat pater et mater in folio 26 pagina 2 et folio 27 pagina prima.

122. *Al lateral* ·14·. Ramona y Rugalla.

123. *Crida al lateral*: non constat aliter de hoch malefficio.

124. y ja era malalt dit gendre de na Baltezara *afegit a la interlúnia*.

125. *Al lateral* ·15·. Ramona y Rugalla y na Esquerre.

126. Y dona-li gatirlons ab una pera *afegit a la interlúnia*.

127. *Al lateral* ·16·.

E més dix que cert ell depositant amostrà la dita art a Johan de la Dida¹²⁸ alt en la montanya, als corrals de [±9], que estave ab ell depositant a vaquer. Y ha bé de açò sis o set anys o per aquent. D'esta manera, que li digué que si volia apendre una art, que goaynarie prou dinés y anirie sempre fart de pa. Y cert que a ell depositant li n'ha donats lo diable moltes vegades los digous de dinés. Y si·ls despenie dins vuyt jorns, si no tornaven-se-li negres. Y axí dit Johan de la Dida dix que seria content. Y axí li dix que renegàs a Déu y a sa Mare y als Sancts de Paradís, y que no digués Jhesús. Y de fet renguà de Déu y de la Verge Maria y dels Sancts de Paradís. Y allí fonch lo diable en forma de cavall, hi·l se cavalcà per darrere. Y ayxi·ll féu jurar en un cartapàs negrot. Y que jurà que ell tindria tot lo que ell depositant li havia mostrat.¹²⁹

E més dix que en dies passats tantbé se mostrà la dita art de bruyxeria a Johanot fill seu¹³⁰ al tancat de na Arnaua, al loch de Monrós. Y li dix que si volia ésser bruyxot, y que dit son fill dix que sí, que era content. Y ayxi se n'anaren. Bé que era y fonch lo matex any que·l amostrà a Johan de la Dida [f. 19v] y que a dos o tres dies tornaren ell depositant y dit son fill Johanot allí matex prop lo tancat de na Arnaua, al portal Sobirà. Y allí li féu renegar a Déu y a la sua Mare y als Sancts de Paradís. Y allí fonch lo diable en forma de gat, y li dix que si volia ésser bruyxot. Y dit son fill dix que sí. Hi·ll prengué de jurament que faria tot lo que ell depositant li diria, hi·ll féu jurar sobre un cartapàs ayxi negrot.¹³¹

E interrogat dix¹³² que lo dit Johanot son fill té ara bé dotze o tretze anys o per aquent. Y que ha sis o set anys que li amostrà de la dita art de bruyxeria, però que és petit y que encara se'n pot castiguar.¹³³

*Ffuit sibi lectum et perseveravit [coram]
dictis dominis procuratore, assessore et sindicis.*

Die octava mensis novembris M D XXXX VIII° in dicto castro.

Las preditas confessions per en Jaume Puyo fetes y deposades foren legides al dit Jaume Puyo, lo quoyal respongué y digué que tot és veritat ayxi com ell depositant ho ha dit y depositat¹³⁴ dedalt. Presents dits senyor procurador, assessor y scíndichs.¹³⁵

128. *Crida al lateral*: idem dicit Joannes de la Dida in suo processu folio 11 pagine prima in finale.

129. *Al lateral* ·17·.

130. *Crida al lateral*: vide in folio 7 pagine prima.

131. *Al lateral* ·18·.

132. *Al lateral* ·19·.

133. *Corregir, esmenar, purgar dels defectes; cast. corregir (DCVB).*

134. *Segueix* per lo jurament que fet ha ratllat. *Segueix* que és ayxi la veritat com ell ho ha dit y depositat dedalt *sense cancel·lar*.

135. *Al lateral* Ratificantur confessiones torture.

E més dix que en dies passats, par-li que fossa lo any passat, que son gendre y ell depositant se eren barallats. [f. 20r] Y per fàstig de son gendre en l'altre dia que se foren barallats, ell depositant carregave loses ab una somera y matà-li un pollí¹³⁶ fill, que l'havia menat de cria. Y mata·l que li donà una puynada per los [com]s. Y ayxí morí dit polí s[omer] ayxí delint delint, y com dit ha en lo any passat [o] en lo [alt]re.

E més dix que encara hy conex que són de sa compaynia o de l'art de la bruxeria en Pere Colom y na Catharina sa muller, del loch de Pahuls, los quoads ell depositant los ha vistos a Serra Espina que anaven a vesitar al Boch de Biterna. Y los hy ha vistos dues veguades. Y tantbé són bruyxot y bruyxa com los altres.¹³⁷

E més digué que ell depositant tantbé se trobà com mataren la filla de Johan Coell,¹³⁸ que hy eren y foren ell depositant y Joan de la Dida y Johanot son fill. Y tots tres entraren en dita casa y anaren a la cambra hon dormien. Y croyxiren-li una moceta que criave, xiqueta, que devie tenir quinze dies o tres setmanes que era nada. Y en lo lit la croyxiren y morí après molt prest dins tres o quotate dies. Y aquella matexa nit, quoadt hagueren croyxida la criatura, prengueren pa. Y bayxaren al seller y tragneren vi de una cuba per lo tap, y après no lo-y saberen tornar y vesà-s lo vi. Y tantbé se vesaren lo blat de la archa, que·l ne tragneren ab una conqua. Y eran-hi ell y dit Johan de la Dida y son fill.¹³⁹

Acarament entre Jaume de Puyo i Joan de la Dida.

*Dictus dictus,*¹⁴⁰ *anno et loco.*

Apparent al senyor procurador general que Jaumot Puyo y Johan de la Dida són diversos y contraris en sos dits y deposicions, manà ésser fet acarament entre ells, los quoads foren acarats de la manera següent.¹⁴¹ [f. 20v]

Primerament al dit Jaumot Puyo li fonch legida la deposició de Johan de la Dida qu[ontra] seu en son procés, que és en cartes 25 pàgina segona. Y legides li foren, dit Jaumot Puyo digué y respongué que quoadt mataren la filla de Johan Coell, que és ver y cert que de la manera que Johan de la Dida ho diu se seguí. Y [que] eren y foren tots los personages que Johan de la Dida hy nomenà, ço és ell depositant, Johan de la Dida, na Ramona, na Rugala, Pere del Hereu y Johan de Bernaxo y Francí de Farrer. Y tots plegats la mataren y la croyxiren. Y tant bé la-

136. *Crida al lateral*: non constat aliter.

137. *Al lateral* ·20·.

138. *Crida al lateral*: adde quod dicitur in principio sequentis pagine.

139. *Al lateral* ·21·.

140. *Per die*.

141. *Al lateral* Acaramentum delatorum.

metzinaren, y les hi posaren per lo [co]stat o al cor, les quòals ell deposant li posà. [Y cert] que begueren del vi, hi-ll besaren-hi lo vi y lo blat. Y ayxí destenct ell deposant no se'n recordava en la sua deposició destinctament, però cert és ayxí com ara ho ha dit.¹⁴²

E més li fonch legit lo segon capítol, que és en cartes 26 de dit procés del dit Johan de la Dida, continent en effecte que spantaren un fill de Maça y morí [±8]. Y lo dit Jaume de Puyo digué que és cert y ver que ell y tots los altres nomenats per Johan de la Dida hy foren. Y que ell deposant hy era en forma de porch y los altres en forma de persones matexes. Y dit Johan de la Dida digué que és ayxí veritat. E dit Jaume de Puyo digué que encara que ell deposant hage dit dedalt que-y anaren en forma de gats en la sua deposició, però cert és ver que hy anà ell deposant en forma de porch y los altres en forma de persones. Y ayxí fonch veritat que-y foren tots los nomenats per dit Johan de la Dida.¹⁴³

E més fonch interrogat sobre lo tercer capítol del dit Johan de la Dida, que conté que lansaren metzines al vedat de Johan del Urt per metzinar un fill de Pedanchs et cetera.

E lo dit Jaume de Puyo digué que és veritat ayxí com dit Johan de la Dida ho diu en sa deposició, y que-y eren tots aquels personages, ço és en Pere del Hereu, na Ramona y na Rugala, y en Johan de Bernaxo y en Francí Farrer. Encara que ell en sa deposició no'ls ha nomenats a tots. Y que no ere lo dia de la caritat sinó dos o tres dies abans. Y ere dia festa, que mengaven nous. Y les metzines portave ell deposant.¹⁴⁴ Y encara vuy ne té de metzines en un mig topí al hort entre los tigells,¹⁴⁵ [f. 21r] axí a mig cubert. Bé és cert que encara que ell deposant les portàs les metzines, ell deposant no les sabia fer, però quòant se li acabaven lo capità li'n donava. Qui és lo capità en Pere del Hereu, lo quòal Pere del Hereu les feya les metzines.¹⁴⁶

E més li fonch legit lo quòart capítoll que conté que una nit anaren a casa del moliner et cetera, que és en cartes 26 y pàgina secunda.

E lo dit Jaume Puyo digué que és veritat ayxí com diu lo dit capítoll, y que-y foren ell deposant y na Ramona, na Rugala, Pere del Hereu y Johan de Bernaxo y Francí Farrer. Y mataren dit minyó com Johan de la Dida ho ha dit.¹⁴⁷

142. *Al lateral ·22·.*

143. *Al lateral ·23·.*

144. *Segueix les quals metzines no les feya ratllat.*

145. *Cadascuna de les peces de fusta curtes que es col·loquen de biga a biga, en sentit perpendicular a aquestes, i serveixen per a sostenir la teulada (Ribagorça, Pallars, Maestrat, Eiv.); cast. ripia (DCVB).*

146. *Al lateral ·24·.*

147. *Al lateral ·25·.*

E més li fonch legit lo cinquè capítol, que [és] en cartes 27, que conté que anaren a matar a Johan de Castelvall et cetera.

E lo dit Jaume Puyo digué que cert és ayxí com diu dit capítoll y que-y eren tots los que Johan de la Dida diu y nomene, ço és ell deposant, Pere del Hereu, Johan de la Dida y son fill, y Francí Farrer y Johan de Bernaxo y na Rugala que ara és ací presa y na Ramona que tantbé és presa. Y [±3] encara que ayr no·u digués en sa deposició, però cert que-y fossen na Ramona y Francí Farrer. Però cert és ayxí veritat que-y foren tots los predits. Però tantbé digué en la deposició que féu ayr que-y era Johan Coell, però cert ara se'n recorde molt bé que no·y era ni hy fonch dit Johan Coell. Bé que dit Johan Coell sap molt bé de la dita art, y ell deposant lo ha vist a Serra Spina a fer obediència al Boch de Biterna.¹⁴⁸

E més interroguat que fonch digué que deu haver tres o quatre anys fins en cinch que morí un home a Monrós que se deye Peret de Chosa del [f. 21v] loch de Stell. Y suterraren-lo en lo cementeri que lavons havian fet sagrar a un vis[be], y ell fonch lo primer que-y fonch enterrat. Y que dos o tres dies après dit Chosa fonch enterrat, que anaren ell deposant y en Pere del Hereu, y sa muller del dit Hereu que se diu Ysabell y son fill del Hereu, Felip, cabaler, y tots quatre anaren [de nit], que ja era gran nit, y ab lum anaren al fossar y desenterraren lo dit Chosa. Lo·y feren un forat per traure'n los feges, freyxura y cor, que lo dit Hereu deya que eran bons per a fer metzines. Y de fet ne tragueren lo fege. Y cert los hi veren del castell anfora mossèn Johanot Planissoles, hi·lles tirà una pedrada dit mossèn Johanot Planissoles. Hi·n peguà en un tormàs, que hoy ell deposant lo colp de la pedra com peguà en lo torm. Y ells fugiren y se n'anaren. Y après li dix a ell deposant lo dit Pere del Hereu que ell hy ere anat despuys, y havia tornat a enrunar lo clot y lo forant que havien fet en la fossa perquè no·u coneguessen.

Ratificació de les confessions

Die XIII mense novembris M D XXXX VIII in castro de Sort.

Jacobus Puyo captus et a carceribus dicti castris de Sort extractus in quadam sala ipsius castris satis procul a bancho iuris sive a locum questionum, qui dixit dominus procurator de dicto consilio hec verba vel similia in effectu:

«En Jaume Puyo, escoltau que us legirà lo tresorer y advertiu si és ayxí com vós diguéreu estos dies passats. Y mirau-hi bé perquè ací se tracta del perjudici de vostra vida. Y si hy haurà alguna cosa que no sie ayxí, digau-ho. Y si us recordarà alguna cosa més avant, dir-ho heu.»

148. *Al lateral ·26·.*

Y foren-li legides totes les sues deposicions de cartes XV fins a cartes XX.

Al quoad Jaume Puyo respongué y digué que tot és veritat axí com en les dites sues deposicions se [f. 22r] conté, salvo que en lo capítoll que diu que mataren un seu nét,¹⁴⁹ fill de sa filla, és en cartes XVIII en la primera pàgina, que cert no era fill sinó filla lo que li mataren. Y que no era la primera que hagué sinó la segona, perquè la primera la feren afollar, que li donaren un encontre ab lo caval de mossèn Bernadí Planissoles, y la segona fonch la que ell ab sa companynia mataren.

Testes sunt magnificus dominus Perotus Planisoles et Anthonius Xich carcellerius.

Dit dia, any y loch fonch interrogat dit Jaume Puyo si ell deposant, si en dies passats se'n [era] desenterrat un minyó fill de Matheu de Maça de Pahuls, lo quoad per no haver baptisme, que la muller de Maça se ere affollada, lo enterraren en un femer prop casa de dit Massa.

Lo quoad digué que no-y és estat ell deposant que se'n recorde.

Interrogat com diu que no-y és estat que la cort sie informada que ell y na Rugala y na Bernaxa de Pahuls lo agen desenterrat hi-n tregueren lo fetge.

Et dixit que no li recorda que ell deposant hy sie estat, que si-u sabia tantbé s[lo diria].

Declaració dels testimonis de la defensa.

Die XX novembris M D XXXX VIII in opido de Sort.

*Margarida uxor Jacobi Ferrer opidi de Pobellar de la coma de Montrós habitatrix,*¹⁵⁰ *testes producta en nominata pro parte et instante fisci procuratore et cetera. Et iuravit in posse dominis procuratoris generalis et.*¹⁵¹

Et interrogata dixit que bé eren perduts fills i filles, y especialment un [f. 22v] fill que se deye Johan Ferrer, que ja ere casat. Lo quoad morí de un mal, que tenie dolor al cap. Y lo mal lo prengué a Senct Andreu y morí la vespra de cap d'any pus prop següent. Y tostemps tenie dolor al cap que casiment venie a perdre lo seny. Y axí morí delint delint. Y en aquelles hores, un que se diu Pere de Ferrer, del matex loch de Pobellar, que és casat ab una sa neboda de ella testes, anà a cerquar aquella megessa que és presa açí, que se diu Margarida de Rugall, y que li fes alguna cosa. Y après la dita na Margarida Rugal metgessa digué al dit Pere Ferrer, segons que

149. *Crida al lateral: vide in folio 18 capitulo 14.*

150. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Margarita Ferrer testes.*

151. *Segueix* fuit interrogata si ella deposant ha perduts alguns fills *raillat*.

après lo·y digué a ella testes, que ja havien estats maça a anar·hi, y que havien·lo metzinat. Y que li havien donades les metzines tant fins que no·y havia remey, perquè havien ja passats tres dies que el havien metzinat. Y com dit ha, morí ayxí com dedalt ha dit.

Y tantbé se trobà una filla morta al seu costat de [matí]. La quoyal com se despertà la·s trobà morta. Y tenie mig any. Y ha bé prop de vint anys.

Y tantbé perdé un fill que tenia un any y mig o per aquent. Y tenie pigota. Y com fonch millorat de la pigota lo prengué mal, que paria que·ll aguessen tot desmanillat. Y morí quoyant lo·y conegueren dins dos dies. Y ha de açò bé setze o devuyt anys. Y del fill major ha bé uns cinch o sis anys o per aquent. E interrogada digué que la dita metgessa no veu lo dit son fill ni l'anà a visattar gens, que ella testes ho sàpia. Bé que après que fonch mort y parlant que era mort, li dix la dita na Rugalla que si·l haguessen donats dinés, que ella encara hi haguera fet alguna cosa, però puy no veyà dinés, que no havia volgut fer res. Y ella testes li dix «com, si lo home que·y vingué me ha dit que vos donave un ducat en les mans, y que us pagassen [havie un] plaer». Y dita Rugalla dix que no n'havia vist gens de dinés.

Fuit sibi lectum et perseveravit [f. 23r]

Dictus die, anno et loco.

Jacobus Ferrer agricola opidi de Pobellar de la coma de Monrós,¹⁵² testes productus et nominatus pro parte et instante fisci procuratore et cetera. Et iuravit ad Dominum Deum sicut primus testes et cetera.

Et primus fuit interrogatus et dixit que [cert] ha perduts de fills y de filles, çò és un que se deye Johan Ferrer, lo quoyal ja ere casat. Y morí que·ll prengué gran dolor al cap. Y prengué·ll lo mal com Sent Andreu o per aquent, y morí la vespra de Ninou. Y morí que la dolor del cap nuncha lo deyxà. Y deyen que la febre se li·n ere pugada en lo cap. Y ha de açò bé sis o set anys.

Y tantbé se trobaren una moceta que devie tenir mig any que ere nada, la quoyal se trobaren morta al lit. Y ha bé XVIII o XX anys.

Y tantbé se·l·ls perdé un fill que devie tenir bé un any y algun poch més. Y hagué pigota. Y com fonch millorat de la pigota lo prengué mal tant gran que tot paria que fossa desfet y desma[ni]llat, que la bocha li passave a la orella y totes les costelles li cruyxien, de manera que dins cinch o sis dies ja fonch mort. Y ha de açò bé devuyt o vint anys. Fonch del mocet a la moceta tot dins tres o quatre anys al seu parer. Bé com ell testes y sa muller bé tenien y han tengut pensament que males gens los havien morts y feits·los mal a[ls] dits fills y filla que han perdut.

152. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Jacobus Ferrer testes.*

Y tantbé se'ls hi morí un seu nebot que ere fill d'en Barthomeu Farrer quòndam, lo quoyal estave sa y alegre y prengué'l lo mal y gran bascha al cor y al ventre, que no trobave dengun remey. Y morí après lo hagué pres lo mal dins un dia y una nit. Y ha de açò bé XX anys o per aquent. Y ere de edat de X o de XII anys quòant morí.¹⁵³

E interrogat dix que per fama bé n'hi ha en la coma de Monrós de bruyxes y de bruyxots, però cert ell testes de fets no-u sap si n'hi ha o no. Y altre dix no saber-hi.

Fuit sibi lectum [f. 23v]

Dictus die, anno et loco.

Johannes Bernatxo agricola opidi de Pahulls¹⁵⁴ de la coma de Monrós, testes productus et nominatus pro parte fiscii procuratoris et cetera. Et iuravit in posse et manibus magnifici domini procuratoris generalis et cetera. Ad Dominum Deum et cetera.

Et interrogatus dixit sí senyor, bé he perduts fills y filles, ço és un fill y dues filles, les quòals perdé en temps passat. Y moriren d'esta manera, que la primera filla se [emv]altí¹⁵⁵ y tenie tostemp gran bascha y donave unes grans s[±3]ades de adés adés. Y morí après la hagué presa lo mal dins quòatre o cinch jorns. Y un texidor que se deya mestre Johan Gascó anà a na Margarida Rugall que ara és presa, y li dix que si no li millorava la dita minyona sa filla de ell testes que se deye Catharina, que ell la traurie del món. Y era de quòatre [fins] cinch anys.

Y après ne perdé una altra tantost après de la primera, la quoyal se perdé ayxí delint delint, que li durà lo mal bé un mes o dos. Y ha de açò bé XV o XVI anys o per aquent.

Y més té recort ell testes que tantbé perdé un fill, lo quoyal se li perdé y morí a la església de Senta Lúcia, que eren fugits per les morts. Y estave bo y prengué'll lo mal y morí dins dos o tres [f. 24r] dies. Y morí a la església de Sencta Lúcia en lo terme de Monrós. Y suterraren-lo a la sglésia de Areny. Y açò fonch lo any de les morts pus prop passades.

Y ell testes y tots los de sa casa tenien y han tengut sospita que ayxí les filles com lo fill les los han mortes mala gent, ço és bruyxes o bruyxots. Y quòant morí lo fill prengué en sospita una dona que se fa dir Catharina de Colom del dit loch de Pahuls. Y com ell testes y sa muller y tots los de sa casa eren fugits a la dita sglésia de Sencta Lúcia per pahor de la peste, tots los de la coma de Monrós se guardaven

153. *El paràgraf sencer afegit a la interlínia al final de la pàgina.*

154. *Segueix Monrós sense cancel·lar.*

155. *Condormir, endormiscar, ensopir (DCVB).*

y fugien de allà hont ell testes ab sa casada¹⁵⁶ estave. Y la dita Catharina de Colom anà a la dita església de Sencta Lúcia¹⁵⁷ a veure'ls y se estigué ab ells. Y dit son fill ja ere mort leshores, però per ella haver-los [±7] y fregat-se ab ells y estat y obrat ab ells, y per la mala fama que tenie, la prengué en gran sospita. Y alre dix no saber-hi.

Et interrogatus dixit sí senyor, bé he perdut un bou y una egoa. Lo bou perdé que li feren saltar de un tarrat a baix, y jahia en lo corrall. Y haurà bé vuyt o deu anys o dotze. Y de la egoa haurà un any o més, y era una egoa vermella. Y la perdé y s'esbalsà als vedats y als femarrals, que caygué de una rocha a baix.

Fuit sibi lectum et perseveravit

Dictus die, anno et in dicta villa de Sort.

*Petrus Lacayo opidi de Monrós,*¹⁵⁸ *testes productus et nominatus pro parte et instante fiscii procuratore et cetera. Et iuravit* [f. 24v] *in posse et manibus dicti domini procuratoris generalis et cetera. Ad Dominum Deum et cetera.*

Et interrogatus dixit sí senyor, bé n'he perdut dos fills mascles. Lo un perdi ha vuyt anys ara poch més o menys en aquest temps, y era de edat de tres anys poch més ho menys. Y morí que lo un digous lo prengué lo mal y a l'altre morí.

Y despuys ha perdut lo altre que ere de edat de un any poch més o manco, y deu haver bé cinch o sis anys que·ll perdé. Y morí quòant lo mal lo prengué, a son parer, dins vuyt o deu jorns. Y morí [XV] dies après de Sencta Maria de agost.

Y cert ell testes destinctament no sap de què moriren salvo que cert ell testes y sa muller tenien sospita que mala gent los li·s havien morts. Y quòant lo primer fill se li perdé, que se li perdé aquent prop Sent Martí, y ell testes se ere barallat ab en Pere del Hereu que ara està pres ací en lo castell de Sort. Y barallant-se perquè ell testes com a cònsol lo volie peynorar,¹⁵⁹ y barallaren-se los dos. Y dit Hereu li dix a ell testes sobre les rahons «no cureu que jo us ne donaré paga». Y ell testes dix al balle «mossell balle parau esment què me diu lo Hereu». [f. 25r] Y lo balle prengué a ell testes y al dit Hereu y feu-los prometre que no se'n parlarie res més. Y après, a XV dies après, lo prengué lo mal al dit seu fill que se deye Johan Ramon. Y lo mal lo prengué lo un digous y lo altre digous ja fonch mort.

Fuit sibi lectum et perseveravit

156. *Família, conjunt de persones que habiten una casa o que hi estan emparentades; cast. linaje, familia (DCVB).*

157. *Segueix y prengué lo dit son fill hi·ll tingué una estona. Y li donà a mengar un trosset de formage, y après a tres o quòatre dies ratllat.*

158. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Petrus Lacayo testes.*

159. *Imposar pena pecuniària; cast. multar (DCVB).*

Acarament entre Jaume de Puyo i Margarida Rugall.

*Die XXII mensis novembri M D XXXX VIII in castro de Sort.*¹⁶⁰

Jacobus de Puyo ffonch acarat ab na Margarida Rugal, vídua del loch de Pahuls, al quoad legídes algunes confessions fetes per na Margarida Rugal ayxí com se seguex.

Et primo li fonch legit lo que diu la dita na Rugala en son procés en cartes 19 pàgina segona capítoll sisè, lo quoad tracta de un fill de Francesch Senaller de la Torre de Captella. Y dit Jaumot de Puyo digué que ell no·y és estat al fill del dit Francesch Senaller, però cert fonch hi·s trobà a la mort de una néta sua del dit Francesch Senaller. Y la dita na Margarida Rugall digué que no·y fonch ella en res ni may tantpoch és estada a fer mort denguna.

Ítem li fonch legit lo capítoll que diu dita Rugalla en son procés en cartes 25 pàgina primera capítol 7, que tracta del minyó de Lacayo et cetera. Y lo dit Jaumot de Puyo que ell no·y fonch pas a la mort del minyó de Lacayo. Y la dita na [Rugalla]¹⁶¹ tantbé digué que ella tantpoch no·y és stada ni may fonch a fer dengun mal. [f. 25v]

Ítem li fonch legit lo capítoll 9 en cartes 25 pàgina segona, que tracta del minyó de Maça que·l desuterraren del femer hy·n tragueren lo fege. Y dit Jaumot digué que no·y fonch. Y la dita na Rugala digué que no·y ere estat dit Jaumot però que ella y na Catharina y na Bernaxa hi eren estades y que·n havien tret del dit minyó un poch de fege, que ere ayxí com un fege de moyxó.

Ítem fonch legit lo capítoll 7 en cartes 30 pàgina 1 al dit Jaumot de Puyo, lo quoad conté la mort del fill de March de Pobellar, que se deya Sebríà o Johan, que era ja casat et cetera. Lo quoad digué que no li par que ell hi sia estat. E la dita na Rugala digué que no·y era estat dit Jaumot de Puyo ni ella tantpoch no·y era estada en res, ni may matà persona denguna.

Enquesta de nous testimonis al castell de Sort.

Die XXII novembris M D XXXX VIII in opido de Sort.

Franciscus Senaller testes productus et cetera. Et iuravit in posse domini procuratoris et cetera.

Et interrogatus dixit que ha perdut cert fills y filles. Y especialment ha perdut ell testes un fill que·ll criave sa muller, que era de edat de set o vuyt mesos poch

160. *Al lateral* Acaramentum delati cum delata.

161. *Al text* Ramona.

més poch menys, ha dos anys o per aquent. Y morí que no visqué sinó vuyt dies com lo mal lo hagué pres.

Y tantbé se han perduda despuys [f. 26r] una sua néta filla de sa filla, que deu haver prop de dos anys o per aquent. Par-li a ell testes que la dita sa néta malaltegà més que no son fill. Y ere de cinch o sis mesos o per aquent. Y cert que li digueren la muller de ell testes y sa filla que tenien sospita que ere stada tochada per bruyxes o bruyxots, y li havien trobada alguna machadura.

Fuit sibi lectum et perseveravit

Dictus die, anno et loco.

*Joana uxor Francesc Senaller opidi de la Torre de Captella habitatrix, testes et cetera.*¹⁶² *Et iuravit sicut primus testes et cetera.*

Et interrogata dixit sí senyor, bé n'he perduts, ço és una filla que nasqué ab los peus pri[mers] y tantbé tres fills que n'exiren al revés. Y tantbé-n perdé un fill, dos anys hagué a Sencta [Maria] de març passada, que ere nat a Senct Johan abans, que tenie vuyt o nou mesos. Y morí que ella ere anada a cria y deyxà lo fill que criave a la filla, que tantbé criave un fill, y mentre que ella anà a cria lo prengué lo mal al seu fill. Y morí dins vuyt dies que lo mal lo hagué pres. Y ella testes fonch malalta, que com vingué de cria arribà tant mala que no estava ja en son seny, y axí no-n hagué gens de sentiment. Y estigué bé set setmanes malalta que a penes conexia dengú. Y cert la dita sa filla li dix que abans no mora lo havien mirat y cosirat,¹⁶³ y que li trobaren en lo costat, sobre lo nus de la ancha, tenie una machadura. Y les soles dels peus, y los peus y les cames tots negres. Y com dit ha, morí molt cuytat dins los dits set jorns.

E més dix que tantbé la dita sa filla lo present any ha perduda una filla en lo mes de febrer o de març. Y morí d'esta manera, [f. 26v] que havie quinze jorns o tres setmanes que era nada y féu-se-li un bony en cals de la una orella. Y de vespre la posaren al lit que no semblava estigués molt mala. Y ella testes se levà de matí y la enbolchà y après anà a Spuy. Y com tornà de Spuy la dita sa filla li digué que la dita minyona sa filla tenie lo rugal¹⁶⁴ de la mort. Y ayxí ella testes hi anà y la prengué del bres y la enbolchà y li feye algunes coses perquè la dita minyona tenie gran rugal. Y axí morí en la nit següent, que despuys hagneren conegut lo mal no visqué sinó aquella vesprada y aquella nit, que morí dos hores abans de jorn. Y cert que li trobaren de la una part, la cuyxa morada com un fège y ayxí matex un poch per lo ventre y costat de la una part. Y tenien tírria en un bres que havien portat de

162. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Joana Senaller testes.*

163. *Considerar, meditar (DCVB).*

164. *Inflamació de la gargamella que fa fer una veu aspra i sorda; el so aspre que es produeix a la gargamella d'un malalt, d'un agonitzant, etc.; cast. ronquera (DCVB).*

casa de Jaume Puyo de Monrós, perquè a ells se'ls havia mort un minyó. Y a ells que lo primer dia hi posaren la minyona se'ls morí com ha dit dedalt.

Fuit sibi lectum et perseveravit

Dictus die, anno et loco.

*Anthonius Puyo opidi de Monrós, testes productus et cetera.*¹⁶⁵ *Et iuravit et cetera.*

Et interrogatus dixit sí senyor, bé he perdut un fill o dos¹⁶⁶ y una filla. Y lo primer fill fonch que un caval de mossèn Bernadí de Planissoles la encontrà un poch a ma muller, y pus se afollà. Y hagué un fill y com fonch vengut visqué un dia o dos.

Y après se li morí una filla que hagué après de aquest fill sa muller. Y morí que deyen que no havia sinó set mesos com nasqué y que no podia escapar. Y axí morí delint delint dins dos o tres dies après fonch nada.

Y despuys se li ha mort un fill lo any present, que nasqué lo diluns de Carnestoltes y morí [f. 27r] a la darrerria de la primera semana de Coaresma. Y del primer fill deu haver nou o deu anys o per aquent, y de la filla deu haver quotate o cinch anys. Y del altre fill com dit ha, deu haver és mort lo any present. Y cert que del fill darrer tenien ell y sa muller sospita de na Ramona que és ací presa.

Fuit sibi lectum et perseveravit

Dictus die, anno et loco.

*Catharina [uxor] Anthoni Puyo opidi de Monrós habitatrix,*¹⁶⁷ *testes producta et nominata pro parte et insatnte fiscis procuratore et cetera. Et iuravit et cetera.*

Et interrogata dixit sí senyor, bé he perduts tres fills¹⁶⁸ y una filla. Lo primer fonch que un cavall de mossèn Agostí la spantà y se afollà. Y après ne hagué un altre que morí com nasqué, que no ere a dies. Y morí après dins tres dies que fonch nat. Y deu haver cinch o sis anys. Y la filla tantpoch no ere a dies. Y ha bé quotate o cinch anys. Y li morí tantost après que fonch nada dins dos o tres dies. Y aquel darrer fill nasqué lo vespre abans de Carnestoltes y lo bategaren lo diumenge y morí lo digous pus prop passat. Y popave molt bé. Y lo vespre que morí no podia prendre la popa. Y trobaren-li lo ventre unflat y [san]ch en lo melich. Y axí se li són morts. Y cert que ella non té ni ha tengut sospita que ho hage fet sinó que Déu que-u voll ayxí.

Fuit sibi lectum et perseveravit

165. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Anthonius Puyo testes.*

166. *Crida al lateral: vide quod dicat delatus in folio 18 pagina prima capitulo 14.*

167. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Catharina Puyo testes.*

168. *Crida al lateral: vide quod dicat delatus in folio 18 pagina prima capitulo 14.*

Acarament entre Jaume de Puyo i Pere de l'Hereu.

Die XXIII novembris M D XXXX VIII in castro de Sort.

Fonch fet acarament d'en Jaume Puyo y d'en Pere del Hereu¹⁶⁹ y fonch legit a Jaume Puyo lo que diu lo dit Hereu en [f. 27v] son procés en cartes 25 pàgina primera capítulo 5. Y legit dit capítoll fonch interrogat dit Jaumot Puyo si hi era ell deponsant y stigué a matar lo dit Anthoniquo fill de March.

Et dixit que bé hi era bé. Y dit Pere del Hereu digué que era fill de la primera muller y que tantbé hi era dit Jaumot de Puyo. Y dit Jaumot de Puyo deya que Anthoniquo de la darrera muller que està a Estach y que és viu. Y dit Hereu dix que era fill de la primera muller lo que mataren. Y dit Jaumot Puyo dix que bé lo y pot que sia ayxí però destinctament no se'n recorde.

Peticció de sentència i termini per a la defensa.

Die XXIII novembris M D XXXX VIII in castro de Sort.

Discretus fisci procurator producit inquisitiones et seu processus factus contra Petrum del Hereu, Joannem de la Dida, Margaritam Rugal et Catharina Ramona¹⁷⁰ si et in quantum per dicti processus factum pro dicto procuratorem fiscali. Et contra dictum Jacobum Puyo petens inseri seu conseri in presenti processu. Et etiam petens dictum Jacobum Puyo iuxta eius demerita puniri. Et cum hiis ad sentenciam assignari. Iuribus fisci salvis. [f. 28r]

Et dictus magnificus dominus Martinus Johannes Spolter procurator generalis de consilio magnifici domini Ffrancisci Besturs iurum doctoris mandat producta in presenti processu inseri seu conseri, concessa copia, concedit quindecim dies ad suas deffensiones proponendas et dandas habitis productis pro publicatis concedendo facultatem pro advocato et procuratorem et intimetur.

Fuit intimatus per me nothario dicto Jacobo Puyo et in dicto castro de Sort ipsam et eadem die et anno. Et etiam fuit intimatus honorabilem Anthonio Duat in villa de Sort ipsam et eadem die et anno, ipsius procuratore.

169. *Al lateral* Acaramentum delatorum.

170. et Catharina Ramona *afegit a la interlínia.*

Assignació a oir sentència.

Divenres a IIII de giner any M D XXXX VIII°.¹⁷¹

Instant lo procurador fisqual del marquesat de Pallàs, manà lo senyor procurador general fos assignat a Jaumot Puyo del loch de Monrós a hoir sentència per a deluns primer vinent.

Dit dia féu rellació lo notari del present marquesat com havia feta la sobredita intima a Jaume Puyo.¹⁷²

Relació de crims comesos.

Jacobus Puyo delatus, crimina infra notata per eum fuisse commissa fatetur:

Lo fill de Bernaxo. *Primum homicidium fatetur folio 16 parte prima capitulo 3, constat ut ibi folio 23 parte 2.*

Lo fill de Cortal. *Secundum homicidium fatetur folio 16 parte prima capitulo 4, constat in processu de na Rugalla folio 32 parte 2 et folio 33 parte prima.*

La egua de Bernaxo. *Tertium malefficiium fatetur folio 16 parte 2 capitulo 5, constat folio 24 parte prima.*

Lo bou de March. *Quartum malefficiium fatetur folio 16 parte secunda capitulo 6, constat in processu de na Rugalla folio 32 parte prima in principium.*

Lo fill de Jaume Farrer. *Quintum malefficiium et homicidium fatetur folio 16 parte 2 capitulo 7, constat folio 22 parte 2 et folio 23 parte prima.*

Lo fill de la molinera. *Sextum malefficiium et homicidium fatetur folio 17 capitulo 8, constat in processu de na Ramona folio 10 parte 2 et vide in folio 7 parte 2.*

Lo fill del Lacayo. *Septimum malefficiium et homicidium fatetur folio 17 capitulo 9, constat folio 24 parte prima et 2.*

La néta de Senaller. *Octavum malefficiium et homicidium fatetur folio 17 capitulo 10, constat folio 25 parte 2 et folio 26 parte prima.*

171. *El text que segueix, escrit un mes i deu dies més tard de la darrera anotació, presenta un tipus de lletra clarament diferenciat, menys cursiva i amb una major claredat en la separació de les paraules.*

172. *Segueix interpolada i amb els folis sense numerar una relació dels crims comesos amb referències als folis i pàgines del procés. Segueix el foli amb la sentència (ADM Pallars, llig. 11, doc. 477.2).*

Joan de Castellvill. *Nonum malefficiium et homicidium fatetur folio 17 capitulo XI, constat in processu de na Ramona folio 9 parte 2 et folio 10 parte prima.*

Lo fill de Pedancs. *Decimum malefficiium fatetur folio 18 parte [espai en blanc] capitulo 12. Non posuit aliter constare.*

Lo fill de Massa. *Undecimum malefficiium et homicidium fatetur folio 18 capitulo 13 et folio 20 capitulo 23, constat in processu del Hereu folio [espai en blanc] parte prima.*

La néta del delat. *Duodecimum homicidium fatetur folio 18 capitulo 14, constat folio 26 parte secunda et folio 27 parte prima.*

Lo gendre de na Balteзара. *Decimumtertium malefficiium fatetur folio 18 capitulo 15, non constat aliter.*

Los golls de la filla d'en Esquerra. *Decimumquartum malefficiium fatetur folio 18 capitulo 16, non constat aliter propter oblivionem sed verum est puellam de qua ibi fuisse malefficatam ut mihi retulit verbotemis pater dicte puelle malefficate.*

La filla de Cohell. *Decimumquintum malefficiium et homicidium fatetur folio 20 capitulo 21, constat folio 5 parte prima.*

Quorum delictorum reus ulterius vivere permitti non debet salvo et cetera.

Besturs

· *Jesus* ·

Sese vita indignum redidit tot et tanta crimina perpetrando et perniciosi esset exempli si impunita relinquerentur, mandat igitur excellencia sua ut in alta furca suspendatur ut ibi diem suum claudat extremum.

Sagarra Iurum Doctoris

[1549, gener, 7. Sort]

Sentència contra Jaume de Puyo de Mont-ros per bruixot.

O. Toledo, ADM, Pallars, llig. 11, doc. 477-2.— R.* Poblet, ADM, Pallars, llig. 11, doc. 477-2. Microfilmata ex O.

Jhesus Maria.

Unde Nós Martí Joan Spolter, cavaller domiciliat a la ciutat de Lleyda, procurador general y alter Nós del marquesat de Pallàs y vescomtat de Vilamur per los excellentíssimos senyors Duch y Duquesa de Cardona y de Sogorb, Marquesos de Pallàs et cetera. Vista la enquesta per Nós y provisió nostra rebuda contra en Jaume Puyo del lloch de Monrós instant lo procurador fiscal del marquesat de Pallàs y vescomtat de Vilamur; vista la publicació de dita enquesta per Nós feta a dit Puyo

y a sos procuradós; vist lo termini deffensori assignat a dit Puyo per a purgar los indicis contra ell apparens; vista la sentència de turmens per Nós donada contra dit Puyo; vistes les confessions per dit Puyo fetes en los turmens; vistes les ratificacions de dites confessions fetes per dit Puyo fora dels turmens y lloch de aquells una y moltes voltes; vista la requesta del procurador fiscal instant y requerint dit Puyo ésser castigat conforme a sos demèrits; vista la assignatió de sentència feta a dites pars per al present dia y hora; vistes totes les coses que poden y deuen commoure nostre ànimo y de qualsevol altre per a bé y degudament sententiar, de consell de mossèn Francesch Besturs en drets doctor, nostre ordinari assessor, seguint la conclusió y determinatió en assò per sa excel·lència feta a relatió y consell del magnífich y egregi mossèn Pere Segarra en drets doctor, los quatre Sans Evangelis davant Nós posats y aquells ab nostra mà dreta corporalment tocats, tenint Déu davant nostres ulls corporals perquè los intellectuals millor la justícia decernesquen, pronunciam, sententiam y declaram en la forma y manera següens:

E per quant per pròpria confessió del dit Jaume Puyo consta dit Puyo ésser estat a enmetsinar y matar un fill de Joan de Bernaxo del lloch de Pahulls; més consta dit Puyo ésser estat a matar una filla de Joan Cortal del lloch de Pahuls, la qual dit Puyo en companya de altres tragué dita xica del costat de la mare y la enmetsinaren y croxiren de tal manera que dins poch dies morí; més consta dit Puyo en companya de altres haver fet esbalsar y morir una egua de Joan de Bernaxo en lo terme de Pahuls; més consta dit Puyo en companya de altres haver enmetsinat y mort un bou de March de Pobellar; més consta dit Puyo en companya de altres haver enmetsinat y mort un fill casat de Jaume Farrer de Pobellar; més consta dit Puyo ab altres ésser estat a matar un fill de la molinera de Monrós; més consta dit Puyo en companya de altres ésser estat a matar un fill de Pere Lacayo del lloch de Monrós; més consta dit Puyo en companya de altres ésser anats a la Torre de Capdella y allí haver mort una néta de Francesch Senaller; més consta dit Puyo en companya de altres ésser anats al paller de Castellvill de Monrós y allí haver offegat a Joan de Castellvill; més consta dit Puyo en companya de altres haver lansat metsines en lo prat de Joan del Urt per enmetsinar un fill de Pedanchs, y de fet dit fill de Pedanchs ésser enmetsinat; més consta dit Puyo en companya de altres haver enmetsinat y mort un fill de Joan de Massa del lloch de Monrós; més consta dit Puyo en companya de altres haver enmetsinat una néta sua; més consta dit Puyo en companya de altres ésser anat a Astell y haver enmetsinat y mort lo gendre de na Baltesara de dit lloch; més consta dit Puyo haver donat golls ab una pera a na Elsa, donsella, filla d'en Pere Esquerre, del lloch de Monrós; més consta dit Puyo ab altres haver enmetsinat y mort una filleta de Johan Coell del lloch de Monrós. Y perquè seria cosa de mal exemple que semblants malefficis restassen impunits, pronunciam, sententiam y declaram y al dit Puyo condemnam a pena de mort natural, de tal manera que sia pengat per lo coll ab un dogal en altes forques de tal manera que la ànima li sia separada del cos perquè dita pena sia a ell càstich y als altres exemple, *et intimetur*.

Francesc Besturs *profatus*.

1548, octubre, 13. Mont-ros / Sort

Procés per bruixeria contra Pere de l'Hereu de Mont-ros.

O. Toledo, ADM, Pallars, llig. 11, doc. 476. — R.* Poblet, ADM, Pallars, llig. 11, doc. 476. Microfilm ex O.

En portada:

13 octubre 1548

*Inquisició recepta contra Petrum del Hereu [Por Bruxo]*¹⁷³

Monrós

(...)¹⁷⁴ [f. 3v]

Enquesta de testimonis.

Die XII mensis octobris anno a Nativitate M^o D^o XXXXVIII° in castro opidi de Monrós.

Johannes Coell, agricola opidi de Monrós,¹⁷⁵ testes productus et nominatus pro parte et instante fiscii procuratore marchionatus Pallariensi et vicecomitatus de Vilamur, qui prius fuit debite monitus et legitime compulsus, et iuravit in posse et manibus magnifici domini Martini Johannes Spolter procuratoris generalis marchionatus Pallariensis et vicecomitatus de Vilamur pro excellentissimis dominis ducibus Cardone et Sugurbi marchionibus Pallariensis et vicecomitibus de Vilamur et cetera. Ad Dominum Deum et eius sancta Dei quatuor evangelia manu eius dextera corporaliter tacta ut diceret et deponeret veritatem omnimodam quam sciat in et super quibus interrogabatur.

Et interrogatus dixit que cert ell testes de certa sciència no y sap res, salvo que cert ha entès a dir ell testes que en dies passats, que morí ací en aquest loch de Monrós un que se fahia dir Pere Closa del loch de Stell, y com fonch mort soterraren-lo en lo fossar nou que los de Monrós en aquelles hores lo havien fet sagrar. Y lo dit Pere Closa fonch [f. 4r] lo primer que y enterraren. Y après a uns quants dies, veren al dit fossar o en lo dit fossar un home que [cavave] en la fossa del mort, un que se diu Pere del Hereu àlies Jonanich del dit loch de Monrós. Y deya que li'n trahian las tripas. Y de açò li par ha bé tres anys o quatre o per aquest. Y açò ha

173. Anotació posterior.

174. El document comença amb la instrucció del cas, la mateixa per a tots quatre processos.

175. A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Joannes Cohell testes.

entès a dir a moltes persones y molt públicament. Y tantbé ha entès a dir que mossèn Johanot de Planisoles ho veu com cavave en lo fossar.

Y tantbé ha entès a dir que lo dit Hereu o [J]onanill, haurà bé set o vuyt anys que digueren que volien fer pendre les bruixes y bruixots en la coma de Monrós. Y lauraven ací alt prop la montayna lo dit Pere del Hereu y ell testes y un que se diu Johan de Miquell. Y com vingué a mig jorn, que hagueren desjuynit,¹⁷⁶ que los bous menjaven, estaven-se per aquent. Y parlant de moltes coses y del fet de la bruixeria digué lo dit Johan de Miquell a ell testes que lo dit Hereu li havie dit y demanat que pendre volien bruixes y bruixots, y que ell què li consellave que farie, si se'n hirie o què farie.

Y tantbé en dies passats hoy dir a un que se fa dir Macià Pedanchs, que lo dit Hereu li havia mort un bou y que li havia fet esbalsar una somera [f. 4v]. Y lo-y deyan de davant davant tanta gent com ha en la vila o la major part. Y li deya tantbé que era bruixot y «vós com podeu neguar que no siau bruixot; que si vós no fósseu bruixot me [farie] pendre a mi, però [ara] puy sou bruixot, no·m goseu fer pendre.»

Y tantbé té recort que en dies passats deyen que lo dit Hereu un dia dix a un fill de Maça o a companya¹⁷⁷ de la casa de Maça, perquè li lansaven los bous de un vedat, bravegant dix «no cureu que jo us ne faré penedir». Y après dins dos o tres dies prengué gran mall a un fill o germà de aquest Johan de Maça y morí molt cuytat dins tres dies, y ell testes lo veu morir. Y cert tenien sospita que lo dit Pere del Hereu ho havia fet.

Y tantbé en dies passats, ha bé tres o quatre anys, que un capellà digué que lo dit Pere del Hereu entrant en la sglésia a fer oració, havia pres aigoa beneyta y rentava-se'n lo cul hi·ll se'n fregava. Y despuys alguns digueren que si lo dit Hereu ho sabia, que ja se'n poria penedir; y lo capellà deya «baldament me'n fassa penedir, y prengau al cap que vulla que ayxí és veritat». Y par-li que lo capellà que·u deya era mossèn Adam, un capellà francès.

E ayxí matex interrogat dix¹⁷⁸ que cert haurà tres fins en quatre anys que a ell testes se perdé una xiqua filla sua d'esta manera, que de vespre estava sana y molt alegra y en la nit sa muller de ell testes se despertà y dix-li a ell testes «ay mesqui-

176. *Desfermar i llevar els bous, cavalls o altres bísties, del carro o de l'arada on estan junyides; cast. desuncir (DCVB).*

177. *Conjunt de persones que van o habiten juntes. Especialment persones dedicades al servei d'una casa o família (DCVB).*

178. *El següent paràgraf de la declaració de Joan Coell, les primeres línies del qual apareixen subratllades, el trobem copiat en el procés de Joan de la Dida. Constitueix la primera declaració en l'enquesta de testimonis, i també en el de Jaume Puyo.*

na que la xiqua se'ns és morta». Y ell testes se levà a lum y may ne pogué encendre. [f. 5r] Y après se hagué alevat sa muller y la xiqua fonch morta. Y trobaren-la tota negra de machadures. Y cert ell testes y dita sa muller tenen y tenien sospita que mala gent, ço és bruyxes o bruyxots, ho havien fet.

Y tantbé aquella [nit]¹⁷⁹ los destaparen o foradaren lo veyxell del vi, que estava ben tapat, y se li·s vessà tot lo vi del veyxell, que cert se'ls ne vessà XV o vint cestés. Y per semblant aquella nit los lansaren lo blat de una archa, que·l los traqueren aquella matexa nit de la archa hi·ll lansaren per la cambra, que n·i havie bé més de seyxanta en fins en vuytanta ffaneques de blat. Y ha entès a dir que un mocet fill de Jaume de Puyo de dit loch de Monrós, que se diu Johanot, deye y ha dit a moltes persones ayxí grans com xiques, que ell y son pare eren estats aquella nit a casa de Johan Coell y que havien morta la minyona, y que la havien treta del lit y la havien portada al foch y se n'havien jugat a la pilota. Y après la havien tornada al lit al costat de la mare ja morta. Y açò cert ha entès a dir a moltes persones que li deyen que·u havien hoyt dir al minyó fill de Puyo.

E interrogat dix que ha vist y entès a dir que en dies passats, que se endemonià açí una dona que se deye na Margarida de Lacayo. Y un diumenge, com hagueren dita missa, tots los capellans ab sos sobrepelliços [f. 5v] y estoles anaren-la a comunir,¹⁸⁰ y ab ells molta molta gent del dit loch. Y com la comensaren a comunir digueren que per virtut de la missa que ells havien dita digués quants diables tenie, y ella dix que dos. Y digueren-li que per virtut de la missa que ells havien dita que digués si parlaven los diables o ella, y ella respongué que ella parlave. Y après digué que se n'hisquéssen tots, y ayxí se n'anaren tots los hòmens y dones sinó ell testes y Esquerre y los capellans. Lavons li digueren que per virtut de la missa que ells havien dita que·ls digués com havien nom, y la dona respongué y digué que la un havie nom Johan. Y digueren-li Johan de com, y ella digué mossèn Torres. Y ells, ço és los dits capellans, li digueren lo altre com havie nom, y ella digué que Pere. Y digueren-li que no era possible que tinguessen noms de sancts, y ella respongué que Hereu. Y après ayxí se n'anaren, que per aquell dia no n'hisqueren. Y cert al dit en Pere del Hereu és pública fama que és bruyxot y ayxí se diu per lo dit loch de Monrós públicament.

Fuit sibi lectum et perseveravit

Dictus die, anno et loco.

Johannes Cuyna, agricola opidi de Monrós,¹⁸¹ [f. 6r] testes productus et nominatus pro parte et instante fisci procuratore marchionatus Pallariensis et cetera.

179. *Manca.*

180. *Exorcitzar.*

181. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Joannes Cohina testes.*

Et iuravit in posse et manibus magnifici domini Martini Johannes Spolter procuratoris generalis et cetera.

Et primo fuit interrogatus et cetera.

E ayxí matex ha entès a dir que quoant na Lacaya del loch de Monrós s'endemonià, deya essent endemoniada que se li era mes en lo cos un demoni que se deye y diu Pere del Hereu del dit loch de Monrós. Y per cert que lo dit Pere del Hereu té molt mala fama que és bruixot. Y una veguada Macià de Pedanchs li dix en la plassa de Monrós «bruixot», y algunes persones li digueren que per què no se'n feya bo, y dit Pere del Hereu digué «a foll parlar no-y ha millor sinó callar».

E ayxí matex interrogat que'n fonch,¹⁸² ha entès a dir ha uns tres anys o algun poch més que a-n Johan Coell se li morí una xiqua que sa [f. 6v] muller criave, que la-s trobaren morta en lo lit, de nit. Y que la matexa nit se li bessà lo vi. Y que après un fill de Jaumot de Puyo motxatxo que és, que se diu Johanot, deye y ha dit a algunes persones y a minyons, que ell y son pare y Pere del [Hereu]¹⁸³ y Johan de la Dida eren estats a matar la dita minyona filla de Johan Coell y fer-li bessar lo vi aquella nit que la-s trobaren morta y se'ls besà lo vi. Y tantbé ha entès a dir que Johan Coell deye que la nit que la moceta morí se'ls bessà lo vi.

Fuit sibi lectum et perseveravit

Dictus die, anno et loco.

Johannes de Miquell agricola opidi de Monrós,¹⁸⁴ testes productus et nominatus pro parte et instante fiscii procurator marchionatus Pallariensis et cetera. Et iuravit et cetera.

Et interrogatus dixit que essent y trobant-se ell testes un dia en lo terme de Monrós, en la partida de Vilav[e]dre, trobà allí a un que se diu Pere del Hereu àlies Jonanich del dit loch de Monrós, que laurave. Y lo dit Pere del Hereu li dix a ell testes que l'aparia, y se prengué [f. 7r] a plorar. Y li dix que què li consellave, perquè lavons se parlave que volien pendre bruixes y bruixots, si se n'anirie o si s'estarie segur, perquè son fill ere vengut de Salàs y que a Salàs li havien dit «oh Johan». «Y assí és» si dix ell. Y digueren-li «y tu es assí y volen-te pendre a ton pare per bruixot». Y ayxí li dix que ell què li consellave, que son fill li havie dit allò y que per avisar-lo havie caminat tota la nit. Y ell testes li dix «compare», perquè són compares, «si vós vos ne sentiu net no us ne aneu, si no us ne sentiu net

182. *El següent paràgraf de la declaració de Joan Cuyna el trobem copiat en el procés de Joan de la Dida i en el de Jaume Puyo.*

183. *Manca.*

184. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Joannes de Michel testes.*

anauvos-ne”. Y ayxí matex dit Pere del Hereu li dix que Queralt del Tron¹⁸⁵ lo havia tramés a demanar, y que ell determenaria anar-hi. Y ayxí en lo altre dia ell testes lo veu com hi anave ab la mula de Jaume Coell, y allà se estigué dos o tres dies. Y après passats los dos o tres dies tornà.

Y cert ell testes tantbé ha entès a dir que Johan de Maça de Monrós li deye que ell li havia mort un jermà. Y tantbé cert ne té molt gran fama dit Pere del Hereu que és bruyxot. Y açò se diu molt públicament per lo dit loch de Monrós y per los altres lochs de la dita coma, ço és Pahuls y Pobellar.

Fuit sibi lectum et perseveravit [f. 7v]

Dictus die, anno et loco.

Johannes Maça agricola opidi de Monrós,¹⁸⁶ testes productus et nominatus pro parte et instante fiscii procuratore et cetera. Qui prius et cetera. Et iuravit in posse et manibus magnifici domini Martini Johannes Spolter procuratoris generalis et cetera. Ad Dominum Deum et cetera.

Et interrogatus dixit que ha entès a dir que un que se fa dir Pere del Hereu de dit loch és bruyxot. Y açò ha entès a dir ayxí a algunes persones ara de poch ansà. Y en dies passats li digueren a ell testes la muller de ell testimoni o son jermà Esteve, que un dia havien trobat los bous del dit Pere del Hereu en un seu vedat, y perquè lo dit son jermà los ne lansà ayxí algun poch cuytats o perquè ls li maltractàs algun poch, dix dit Pere del Hereu «ara no cureu que per casa us passarà». Y ayxí dins pochs dies se enmalaltí lo dit Esteve Massa son germà y morí de aquell mal. Y morí la vespra de Sencta Lúcia y molt cuytat dins set o vuyt jorns. Y essent malalt dit son germà, ell testes anà a un capellà que se deye mossèn Johan Gascó o Gavax, y li dix que si li porie fer alguna cosa, perquè li havien dit que s'e[nt]enia algun poch de medecina. Y dit capellà li dix si morria o no de aquel [f. 8r] mal. Y ayxí féu uns entremesos ab uns carbons o brases enceses ab una scudela de aygoa, y dix que cert morrie de aquella malaltia. Y cert li dix que bruyxes y mala gent li havien fet lo mal, y que ell li farie veure y mostrarie qui ere lo que li havie fet lo mal. Y lo dit capellà se'n desdigué y no li volgué mostrar. Y ell testes no y tornà ni may pres se n'és carat.¹⁸⁷ Y cert tenia opinió que lo dit Pere del Hereu ho havia fet, per la baralla que havien haguda ab los dits son germà o ab sa muller de ell testes.

E interrogat digué que en dies passats a ell testes se morí un fill que se deye Barthomeu, lo qual morí dins set o vuyt dies. Y deye y dix que li havie fet lo mal un porch negre que-l ere vengut a espantar, lo quoyal li havia donada una morrada,

185. Altron. Poble del municipi de Sort situat a la Vall d'Àssua.

186. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània*, Joannes Massa testes.

187. *Mai se l'ha tornat a trobar cara a cara.*

y que ere exit del ram. Y ell testes y alguns altres li demanaren si conexie de qui ere lo porch, y dit Barthomeu digué que ere lo porch del Hereu. Y tostemps, tant com havia lo mal, tingué spasme, y com morí la bocha li vingué a la una horella.

Fuit sibi lectum et perseveravit

Die XIII mensis octobris M D XXXXVIII° in castro de Monrós.

Johannes Coartal opidi de Pahuls,¹⁸⁸ testes productus et nominatus et cetera. Qui prius fuit debite monitus et cetera. Et iuravit et cetera. [f. 8v]

E interrogat digué que li dix un son gendre que se feye dir Sebríà March, en dies passats, perquè leshores volien que se fes justícia en la coma de Monrós de les bruyxes y bruyxots: «uns quoants dies ha nos apleguàrem un quoants parents del Hereu de Monrós y havem-li dit que se n'anàs, que teniem temor lo pendrien per bruyxot». Y que dit Hereu ja casi ere content d'anar-se'n. Y açò li digué a ell testes lo dit Sebríà March son gendre a ell testes. Y cert al dit Hereu li'n fan fama que és bruyxot, y se diu molt públicament ayxí per lo dit loch de Monrós com encara per los altres lochs de la coma de Monrós, çò és Pahulls y Pobellar.

Fuit sibi lectum et perseveravit

Dictus die, anno et loco.

Anthonius Puyo agricola opidi de Monrós habitator,¹⁸⁹ testes productus et cetera. Et iuravit sicut primus testes et cetera.

E interrogat digué que en dies passats una dona que se deye Margarida, nora que ere d'en Pere del Hereu del dit loch de Monrós, digué a son sogre que se fa dir en Pere del Hereu que ella havia mort un xich o xiqua. Y lo dit Pere del Hereu li dix que ell la faria castigar, y no se'n féu més cabal aprés.

E interrogat dix que per semblant hoÿ en dies passats que un que se fa dir Macià Pedanchs li digué al dit Pere del Hereu que ell havia mort un bou, y lo dit Pere del Hereu li dix que ell se'n yrie al balle. Y de fet se n'anà al balle hi'll requerrí [f. 9r] que fos pres. Y lo balle de fet lo vingué a pendre, y com lo volia pendre dix dit Macià al dit balle «mossè'l balle a mi no'm cal pendre sinó que us assigneu per a davant lo senyor procurador als dos. Y vegam si hi volrà venir, que allà nos achaurà lo senyor procurador.» Y de fet lo dit balle los donà jornada fossen davant lo senyor procurador. Y de fet ell testes veu que lo dit Pere del Hereu tenia un tros de pa en lo si y altre tros en les mans.¹⁹⁰ Y ayxí anaren fins al portall de la vila y

188. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Joannes Cortal testes.*

189. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Anthonius Puyo testes.*

190. *El pa sucata amb algun producte mortal era la forma habitual de sacrificar el bestiar malalt, i també l'empren bruyxots i bruixes per emmetzinar els animals sans.*

tantost se'n tornaren. Y cert que ha entès a dir que se perdé per lo dit Pere del Hereu.

E ayxí matex ha entès a dir en dies passats a mossén Ramón Massa quondam, prevere, y a son germà que se fa dir Johan de Massa, que lo dit Pere del Hereu havia mort un germà seu. Y en açò hy era present lo balle de Monrós que se fahia dir Guillem Perich. Y dit Pere del Hereu deya que ell lo·y faria provar y bravegave fort contra dits Maças. Aprés tot se remedià, que no se'n parlà més.

Dictus die, anno et loco.

Petrus Squerre agricola opidi de Monrós habitator,¹⁹¹ testes productus et cetera. Et iuravit sicut primus testes et cetera.

Et interrogatus dixit que cert ell testes ha entès a dir que na Ramona, muller que és d'en Johan de Matheu àlies Puyo, y na Margarida de Rugal, vídua, y en Pere del Hereu àlies Jonanich, y Jaumot de Puyo y Johan de la Dida són bruyxots y bruyxes. Y açò se diu per lo dit loch de Monrós y per los lochs de Pobellar y de Pahulls molt públicament.

E interrogat dix que en dies passats ell testes entengué a dir a una sa filla de ell testes que se fa dir Anthònia, que un minyó de [f. 9v] Johan de Maça de dit loch de Monrós cridave y plorave molt fort, lo quoal se deye Barthomeu, que ere de edat de uns set anys poch més o menys. Y dita Anthònia sa filla hy cuytà per veure què havia, perquè són vehins, y ayxí com fonch allà trobà [al] dit Barthomeu mocet que com dit ha plorave, y demanà-li què havia. Y dit mocet li dix que una cosa li ere venguda, que sorollave per lo ram, y que l'havie pres al bras y que li havia feta gran pahor. Y ayxí dita sa filla li demanà si hi ere una minyona que tenien en aquella casa, mig ignocenta, y dit Berthomeu li dix que no·y ere. Leshores la dita Anthònia sa filla prengué lo minyó y portàsse'n a casa de ell testes y tot espantat. Y la dita Anthònia sa filla per semblant estave tota espantada. Y ha entès a dir al pare del dit minyó que allò que l'havie espantat ere un porch negre del Hereu, y que lo dit Barthomeu lo·y havie dit ayxí. Y lo dit Barthomeu morí dins vuyt fins en quinze dies, y [cert] morí de aquell mall.

Fuit sibi lectum et perseveravit

191. A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Petrus Esquerre testes.

Deposició de Pere de l'Hereu al castell de Mont-ros.

Dictus die, anno et loco predictis.

*Petrus del Hereu alias Jonanich opidi de Monrós, testes productus et nominatus pro parte et instante fisci procurator et cetera. Et iuravit sicut primus testes et cetera.*¹⁹²

Et interrogatus dixit que ell testes de certa sciència no·y sap res, salvo que ell testes bé ha entès a dir a algunes persones que en los dits lochs de Monrós, de Pahuls y de Pobellar hy ha algunes persones que són o tenen fama de bruyxots o bruyxes. No·s recorde a qui ho ha entès a dir ni a qui no. Ni tantpoch no ha hoyt dir qui eren los que nomenaven que eren bruyxots ni bruyxes.

*Fuit sibi lectum et perseveravit*¹⁹³ [f. 10r]

Deposició de Pere de l'Hereu al castell de Sort.

Die XVI octobris M D XXXXVIII° in castro de Sort.

*Petrus del Hereu opidi de Monrós, testes deponens qui prius fuit debite monitus et legitime compulsus, et fuit interrogatus sicut sequentur.*¹⁹⁴

Et interrogatus dixit que no·y sap res que en la dita coma de Monrós hage alguns homens ni dones que sien infamats ni inculpats de bruyxots ni de bruyxes, ni metzinés ni metzineres.¹⁹⁵

Et interrogatus dixit que molt bé conegué al dit Pere Closa del loch de Stell, lo quoal morí al loch de Monrós y fonch suterrat en lo sementiri que havian fet y sagrat de nou en lo dit loch de Monrós. Y fonch lo primer que·y suterraren lo dit Pere Clos.

E interrogat dix que ell deposant digué al balle que ara és de Monrós, que se diu Borthomeu de Castelvill, que anassen al predit fossar y a la fossa que lo dit Pere Clos era soterrat, perquè li havian dit que en la fossa del dit Pere Clos havien [f. 10v] fet un forat, y que·y anassen a veure·u. Y com foren allà al fossar y a la fossa, veren que·y havia un forat ayxí com lo puy, lo quoal no era molt pregon, y no conexia si·u havia fet gossos o porchs o gallines. Y com lo hagueren vist, li posaren espinalps y

192. *Al lateral* Prima depositio delati.

193. *Segueix interpolada i sense numerar una còpia de les declaracions del minyó Joanot de Puyo i de Joan de la Dida, de manera similar a la resta de processos, i que transcrivim completes en el procés d'aquest darrer. A continuació, es reprèn la numeració amb la segona deposició del delat al castell de Sort.*

194. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, secunda depositio delati.*

195. *Al lateral* ignorat quod omnes sciunt.

pedres per la dita fossa y per lo clot. Y non se'n semblave res del drap que estava cubert lo dit Pere Clos. E que lo-y digueren a ell deposant Jaumet de Coell, lo quoyal està mig contret, però que ell deposant no sap qui lo-y féu ni qui no dit forat.

E interrogat com podeu ignorar que vós no hajau vist lo dit forat que era molt gran, perquè la cort està informada que ell deposant lo-y féu lo dit forat en la dita fossa per traure'n los fetges y les freyxures del dit Pere Clos mort.

Et dixit que no l'ha fet dit forat ell deposant en la dita fossa per traure'n los fetges. Ny les freyxures tantpoch, que més los haguera amats de un crestó o moltó.

E interrogat dix que molt bé conex a dit Johan de Miquell del loch de Monrós, y que-l té per bon home ell deposant al dit Johan de Miquell. [f. 11r]

E interrogat dix que may ell deposant digué a Johan de Miquell del dit loch de Monrós que si li consellave que se n'anàs perquè volien perseguir les bruyxes y bruyxots. Bé que li recorde que ell testes li dix a dit Johan de Miquell que li havien dit que volien fer prosecusió de les bruyxes en la coma de Monrós. Y que prou haurien que fer si ere veritat que n-i hagués cinquanta o xeyxanta en la dita coma de Monrós, axí com ho deyen.

E interrogat dix que bé conex al dit Macià de Pedanchs del loch de Monrós perquè en dies passats hageren una qüestió ell deposant y lo dit Pedanchs sobre un vedat. Y que lo dit Pedanchs lo acassà a ell testes ab un bastó per pegar-li. Y no l'aconseguí, que ell deposant se donà bon recapte.

E interrogat dix que bé sap ell deposant que se li morí un bou y se li esbalsà una somera. Y lo bou ell deposant lo viu escorxat, y la somera son padraastre del dit Pedanchs la menà ja en una part que no és sinó que un gran esbalsader. Y ayxí se esbalsà, puys la havie menada [f. 11v] ja en mal loch y perhillós per a esbalsar-se. Y que ell deposant no sap ni ha hoyt dir qui-u féu.

E interrogat com pot negar que no sàpia ni haje hoyt dir qui fonch lo qui matà lo dit bou y féu esbalsar la dita somera, com la cort és informada que ell deposant matà lo dit bou y féu esbalsar la dita somera, y lo dit Pedanchs lo-y digué en la cara a ell deposant davant molta gent.

Et dixit que no és veritat perquè ni ell li ha mort lo bou ni la somera tantpoch, ni sap qui-u ha fet.

E interrogat dix que en dies passats ell deposant se barallà ab en Johan de Maça del dit loch de Monrós per causa que uns bous de ell deposant entraren en un vedat de Maça y lo dit Maça los li maltractà pegant-los ab un bastó y de pedrades. Y ell deposant vehent açò li dix moltes paraules, entre les quoyals li dix que ell le-n donaria paga o la justícia li faltaria.

E interrogat quina paga li-n donà. *Et dixit* que no denguna. [f. 12r]

E interrogat com pot dir que no li-n donà paga, que la cort és informada que poch dies après de la dita baralla ell deposant enmetzinà y matà un fill o jermà del dit Johan Maça, que morí dins dos o tres dies que fonch metzinat.

Et dixit que ell no'l matà ni enmetzinà. Y que lo dit fadrí, era jermà de dit Maça a son parer, visqué bé més de vuyt o quinze dies perquè ell deposant lo anà a veure com ere malalt. Y per çò sap molt bé que visqué bé dits vuyt o XV dies.

E interrogat dix que ha conegut molt bé a mossèn Adam, lo quoad cantave la confraria en Monrós. Lo quoad ha tres o quatre anys hy cantave. Y cert ell deposant no sap si ere bon home o no, no-u sap.

E interrogat dix que bé ha hoyt dir que un home de Monrós entrave en la església y que com prenne la aygoa beneyta se'n rentave lo cul. Y ha entès a dir que ere Jaumot de Puyo que ara és ací pres.

E interrogat dix que ell deposant no sap distinctament a qui ho ha entès a dir, però par-li que ho haje entès a dir a Sabastià Leonís. Y tantbé ho entengué a dir en la seguada de aquest [f. 12v] balle, que eren anats a segar porque lo dit balle ere malalt. Y en dita seguada se digué que un home a Monrós quoad prenne aygoa beneyta a la església se'n rentave lo cul. Y reyen-se'n y digueren allí si hi ere lo home en la dita segada, y digueren que no.¹⁹⁶ Y allí eren Pere Esquerre y son fill, y Anthoni de Puyo, y Johan Miquell, y Pere Lacayo y algunes dones.

E interrogat perquè no diu la veritat, perquè la cort està informada que ell deposant ere lo home que se rentave lo cul ab la aygoa beneyta. *Et dixit* que no res, que no és ayxí, que no és veritat.

E interrogat dix que bé té recort com morí la xiqua filla de Johan Coell y de sa muller. Y tantbé ha entès a dir que se li bessà un veyxell de vi, però deyen que los porchs lo-y havien fet bessar. De la archa del blat no-u ha hoyt dir res fins ara. Y que ell no-y és stat ni hy sap res.

E interrogat com pot negar que ell deposant no-y sie estat a matar [f. 13r] la xiqua y bessar lo vi y lo blat de la archa, com la cort és informada que ell hy és stat per tot.

Et dixit que no-y és estat ni hy sap res.

E interrogat si conegué y veu a na Lacaya, muller de Pere Lacayo, que ere endemoniada.

Et dixit que la conegué molt bé y la veu endemoniada. Y li anà a vellar-la algunes nits com ere endemoniada.

196. *Segueix* y après nomenaren al dit Jaumot de Puyo *ratllat*.

E interrogat dix que ha bé tres o quotate anys que son fill vingué de Salàs y li digué «mon pare a Salàs me han dit que us volen pendre per bruyxot, jo us prech que us ne aneu». Y ell li dix que no-u volia fer perquè no era bruyxot, ni·u és tantpoch ni·u vol ésser.

E interrogat dix que bé ha entès a dir que en dies passats morí un fill de Johan Massa, lo quoyal se deye Borthomeu y era xiquet. Y ha entès a dir que les dones eren anades a pastar a casa d'en Rugal, y que lo xich se prengué a cridar y plorar y morí molt cuytat. Però ell depositant no sap que porch hy hagués ni may ho ha hoyt dir fins ara. [f. 13v]

E interrogat digué que en dies passats se li morí una nora que se deye Margarida, la quoyal deye y digué que ell depositant, perquè se li morien los fills y fillas, que ell depositant les li matave. Y ho deye a molts, y a ell depositant no lo·y gosave dir. Y dita Margarida a son parer ere dona que feye plaés a molts, y son fill no la volie veure. Y per assò ella no lan[±4]e bé ab ell ni ab son fill, per la sua dolenteria. Y per çò creu ell depositant que la dita Margarida deye semblants coses de ell per lo mal que li volie.

E interrogat dix que bé n'ha tenguts de porchs, de negres y de blanchs.

Fuit sibi lectum et perseveravit

Examen de senyals.

Die XVII octobris M D XXXXVIII in castro de Sort.

Ffisci procurator petit quod attento quod dictus Petrus del Hereu¹⁹⁷ negavit omnia et singula crimina de quibus est publice infamatus et est interrogatus, petit eum recognosci in sua persona si tenet signa que solent teneri las bruyxas y los bruyxots. [f. 14r]

Et dictus magnificus dominus Martinus Johannes Spolter procurator generalis mandat recognosci in sua persona si tenet illa signa que los bruyxots y las bruyxas acostumen de tenir.

Et de facto fonch reconegut, y a conexensa de tots los que allí eren paregué que tenie un senyal tot brescat en la spalla squerra. En les exelles tenia prou pèlles rahonablement. E lo dit procurador fiscall requerí ésser-ne levada carta pública.

Testimonis mossèn Johanot Planissoles y Pere Esquerre, scíndich de la coma de Monrós.

197. *Segueix na Ramona cancel-lat.*

Publicació del procés i instrucció de la defensa.

Die XX mensis octobris M^o D^o XXXXVIII° in castro de Sort.

Petit discretus fisci procurator in causa quam agendo ducit contra et adversus Petrum del Hereu àlies Jonanich opidi de Monrós habitator, eum puniri et castigari postquam constat ex meritis presentis inquisitionis illum esse culpabilem de contentis in eadem. [f. 14v] Et si opus fuerit petit de turmens rationem haberi, iuribus fisci salvis.

Et dictus magnificus dominus Martinus Johannes Spolter procurator generalis supradictus et cetera. de consilio sui magnifici domini assessoris, habita predicta inquisitione pro publicata et concessa copia seu eius comunicacione data quem venia pro advocatione et procuratore, assignat dicto Petro del Hereu àlies Jonanich ad dandum suas deffensiones terminum octo dierum et intimetur.

Testes sunt magnificus dominus Johannes Planiçoles et Petrus Esquerre scindici et cetera.

E lo dit en Pere del Hereu digué y nomenà a n Jaume M[aur]i del loch de Olp y a n Johan Martí del loch de Larvent, y a quiscun de ells en sols per a que per ell y en son nom los pusquen deffensar davant lo dit senyor procurador y en sa cort, y respondre y [sensser¹⁹⁸ a la] demanda per lo procurador fiscal contra ell feta, y aplets largament ab poder de substituyr un procurador y molts et cetera. Y aquells revocar et cetera. *Apud acta et cetera.*

Fuit intimatum per me nothario dicto Petro del Hereu in iudicio ipse et eadem die.

Testes sunt proxime dicti.

Die XXI octobris anni presentis fuit intimatum per me, nothario Jacobo M[aur]i, opidi de Olp habitator, in villa de Sort reperto, qui dixit que cert ell no l pot defensar perquè té alre en què [f. 15r] entendre. Que no u pot fer, ni u sap tantpoch fer. Y que cert no l deffensarà.

Fi de la defensa i petició de turments.

Die XXVIII octobris M^o D^o XXXXVIII° in castro de Sort.

Cum Petrus del Hereu opidi de Monrós in termini deffensorio sibi assignato non purgavit indicia contra eum ex generali inquisitione resultancia, nech dixerit aut allegaverit cur torqueri non debeat, petit et requirit Anthonius Puyoll fisci procurator stacionis marchionatus Pallariensis et vicecomitatus de Vilamur dictum

198. Fig. Ferm moralment; incapaç d'obrar malament, de claudicar (DCVB).

Petrum del Hereu questionari ut ab eius ore proprio confessio habeatur ad interlocutoriam turmentorum assignari petendo. Iuribus fisci salvis vestrum officium humiliter implorando. Iuribus suis dicti fisci procuratoris salvis.

Et dictus magnificus dominus Martinus Johannes Spolter procurator generalis marchionatus Pallariensis et cetera, de consilio magnifici domini Francisci Bes-turs iurum doctoris, assignat dictis partibus ad audiendam interlocutoriam questionum ad diem terciam proximam et interim quandocumque et intimetur.

Fuit intimatum per me nothario dicto Petro del Hereu et in dicto castro de Sort ipse et eadem die et anno.

Testes proxime dictis domino Peroto Planicoles et Petro Squerre opidi de Mon-rós scindicis. [f. 16r]

Acarament entre Pere de l'Hereu i Joan de la Dida.

Die quinta mensis novembris M^o D^o XXXXVIII° in castro de Sort.

Ffonch fet acarament d'en Johan de la Dida ab en Pere del Hereu del loch de Monrós, al quoad foren legides les deposicions fetes per lo dit Johan de la Dida de capítoll en capítoll, que són lo primer capítoll que és en cartes 25 fins en cartes 27.

E primerament li fonch legit lo primer capítol que lo dit Johan de la Dida diu y deposa contra ell, lo quoad conté en efecte que anaren a casa de Johan Coell una nit y mataren una moçeta et cetera.

Lo quoad Pere del Hereu respongué y digué que mentia y que no-y havia res de veritat. Y deya «oh dr[ut]¹⁹⁹ velaco, y ayxí dieu vós». Y dit Johan de la Dida deya que era veritat tot lo que ell deya, y que ell era bruyxot. Y dit Pere del Hereu deya que no y axí perfedraren los dos per bon spay.

E més li fonch legit lo segon capítol al dit en Pere del Hereu, lo quoad conté en efecte que anaren a casa de Maça y espantaren un minyó et cetera.

Lo quoad digué que no era veritat y que mentia, que ell may hy era estat, y «oh velaco traydor, y ayxò dius tu, que no dius veritat». Y dit Johan de la Dida deya que sí era veritat que ell hy era estat, y que ell lo conexia molt bé per bruyxot. Y dit Hereu deya que no, y que ell no lo-y havia vist. Y ayxí [f. 16v] altercaren per bon spay, la un que sí y l'altre que no.

E més li fonch legit lo tercer capítoll, lo quoad conté en efecte com anaren a enmetzinar lo fill de Pedanchs, que se deye Johanot et cetera.

199. *Concubí; home que comet adulteri; cast. amante, querido (DCVB).*

Lo quoad Pere del Hereu respongué y digué que mentia, que ell no-y era estat, y que era una gran tració. Y deya al senyor procurador «y a-n aquest velaco ignorant vol donar fe y crehensa vostra mercè? Si a ell voleu creure ell hi posarà la meitat de la terra». Y dit Johan de la Dida deya que era ayxí veritat que ell hy era estat, y que no-u podia negar. Y ayxí se li volia aürtar²⁰⁰ dit Hereu per pegar-li. Y lo [un]²⁰¹ deya no, y l'altre sí. Altercaren bé per bon spay.

E més li fonch legit lo quoad capítoll, lo quoad conté en effecte que una nit anaren a casa del moliner y li mataren un fill et cetera.

Lo quoad dix «oh velaco traydor, y com pots dir tal cosa». Y giràs devés los senyors procurador y assessor y dix «senyors, si a-n aquest velaco voleu creure, nosaltres som perduts». Y dit senyor procurador li dix «y si diu veritat per què no-l creurem». Y dit Johan de la Dida li deya y dix que ell hy era estat y que ayxí era veritat com ell ho deya. Y ayxí altercaren bé, sobre que la un deya sí y l'altre no, per bon spay.

E més li fonch legit lo quint capítoll, lo quoad conté en effecte que ell y los altres damont nomenats eren estats a [f. 17r] matar a Johan de Castellvill et cetera.

Lo quoad dix que no ere ayxí, que mentia com un gran traydor. Y dix al dit senyor procurador «senyor, com pot creure vostra mercè aquest traydor, que Johan de Castelvill segons fama és mort de mal recapte, que de fam és mort». Y dit Johan de la Dida deya que ell hy era estat. Y ayxí matex altercaren per bon spay, lo un dient sí y l'altre no.

E més li fonch legit lo siseu capítoll, lo quoad conté que una nit anaren a Serra Spina et cetera.

Lo quoad dix que no és veritat sinó que mint com un gran velacho y traydor. Y dit Johan de la Dida deya que sí, que bé era veritat, y que ell hy era y fonch present, y que no-u podia negar. Y ayxí estaren altercant bé per bon spay.

Dictus die dictus magnificus dominus procurator.

Procurator fisci producit processum seu inquisitionem una cum aliis indiciis noviter actitatis in generali inquisitione factam contra Johannem de la Dida, si et in quantum pro se et parte sua facit et contra Petrum del Hereu²⁰² faciunt, petens inseri seu conseri in presenti processu, et dicto Petro del Hereu publicari. Iuribus fisci salvis.

200. *Acometre, envestir impetuosamente; cast. arremeter (DCVB).*

201. *Manca.*

202. *Segueix Catharinam cancel-lat.*

Et dictus magnificus dominus procurator generalis de consilio magnifici domini Ffrancisci Besturç iurum doctoris, assessoris sui ordinarii, habitis productis pro publicatis, mandat producta per dictum procuratorem fiscalem in presenti processu inseri seu conseri copiam seu comunicacionem productorum concedendo dicto Petro del Hereu assignat terminum seu dilacionem unius diei ad dcendum et allegandum quit quod dicere seu allegare voluerit et intimetur. Fuit intimatum per me nothario dicto Petro del Hereu et in dicto castro ipsa et eadem die et anno. [f. 17v]

Assignació d'advocat defensor.

Dictus die, anno et in dicto castro.

Dictus magnificus dominus procurator generalis de dicto consilio ex suo officio proprio dat et creat in procuratorem seu deffensorem dicti Petri del Hereu, Anthonium Duat, paratorem pannorum lane et cetera, qui dictum mandatum acceptavit et iuravit in posse dicti domini assessoris se pro viribus deffensurum et cetera, et etiam fuit intimatum dicto Duat per me nothario ipsa et eadem die et anno. Testes proxime dictis.

Sentència de turments.

Die sexta proxime dictis mensis et anni.

Petit discretus fiscus procurator quod attento quod dictus Petrus del Hereu²⁰³ non se deffendit nech dictus procurator Anthonius Duat illum non deffendit nech in favorem suum aliqua proposuit in sua deffencione, postquem tempus seu dilacio deffensoria est elapsa, ad sentenciam interlocutoriam questionum assignari et in sui favorem et contra dictum Petrum del Hereu promulgari et dari.

Et dictus magnificus dominus procurator generalis de consilio magnifici domini Ffrancisci Besturs iurum doctoris assignat ad pri[mam] ad sentenciam questionum et intimetur. Fuit intimatum per me nothario, dictus procuratore fiscus ibidem in curia presenti, et dicto Petro del Hereu iurus dictum castrum et carceribus detentum personaliter. Et etiam fuit intimatum per me nothario dicto Antonio Duat ipsa et eadem die in dicta villa de Sort.

Aplicació del turment.

Die septima mensis et anno predictorum et in dicto castro.

203. *Segueix Catharina cancel-lat.*

Petit discretus fisci procurator sentenciam superius assignata ad presentem diam et horam, etiam alias ad alium diem assignari et pro se et parte sua fieri et [dari] et contra [f. 18r] dictum Petrum del Hereu.

Et dictus magnificus dominus procurator generalis, de consilio magnifici domini Francisci Besturs iurum doctoris assessoris sui ordinarii, assignat ad primum diem proximam ad sentenciam [iam] alias superius ad presentem diem assignatam et intimetur. Fuit intimatum per me nothario dicto procuratori fiscali in dicta curia re proprio et dicte Ramona et etiam dicto Petro del Hereu in carceribus dictus castris ipsa et eadem die et anno. Et etiam dicto Anthonio Duat eius procurator ipsa et eadem die.

Die octava novembris M D XXXXVIII° in castro de Sort.

Petit fisci procurator sentenciam questionum contra Petrum del Hereu publicari dictumque Hereu questionari donech ab eius ore proprio confessio habeatur vel indicia contra eum existencia fuerint sufficienter purgata, iurans dictus fisci procurator se non habere alias probaciones quibus facibus probare possit delicta predictum Hereu comissa quem predictas questiones. Iuribus fisci salvis.

Et dictus magnificus dominus procurator generalis, de consilio magnifici domini Francisci Besturç iurum doctoris, mandat predictam sentenciam questionem publicari in hunch qui sequitur modum. [f. 18v]

Quia ex meritis presentis processus constat Petrum del Hereu delatum esse publice infamatum et habitum pro malefico, cons[tat] preterea dictum Petrum del Hereu consulvisse algunos suos agnatus [ut] fugeret vel non, eo quia esset facienda inquisicio contra malefficos et malefficas, constat preterea de aliis iudiciis sufficientibus ad questiones contra dictum Hereu, ideo et alios, magnificus dominus procurator de dicto consilio interloquendo, pronunciat et declarat dictum Hereu esse questionandum donech ab eius ore proprio confessio habeatur vel indicia contra eum existencia fuerint sufficienter purgata et intimetur. Fuit intimatum per me nothario dicto Petro del Hereu ipsa et eadem die, anno et loco. Qui dictus Hereu dixit que baldament lo turmenten fins a tant que fos spallat.

E incontinent fonch pres per mestre Johan Martí, lo quòal lo pengà per lo polze dret. Y ayxí com comensà a pugar cridava grans crits «via fora, via fora» molts crits tant grans com del cors li podian exir. Y açò per moltes veguades. Y après deya «Verge Maria, Verge Maria aydat-mi, la Verge Maria aydat-mi». *E dictus fisci procurator requirit publicum confeci instrumentum* que crida tant y lamenta-se tant fort y no plora ninguna làgrima de sos hulls. Y ayxí lo dit senyor procurador de dit consell manà y requerí per mi notari ésser-li'n levada y feta carta pública. Y estigué en dit turment cridant y lamentant-se fort bé per spay de mig quarto o proxime. Y digué que'l ne bayxasen que ell dirie la veritat. Y sots speranza que diria la veritat ne fonch bayxat, y com fonch baix fonch pres de jurament [f.

19r] que diria la veritat del que sabia y seria interroguat. Lo quoyal jurament prestà en poder del magnífich senyor mossèn Martí Johan Spolter, procurador general del marquesat de Pallàs, a nostre Senyor Déu Jhesu Christ y als seus sancts y sagrats quoaatre evangelis, en son fet propi sense jurament y en fet de altri ab jurament.

Y fonch interrogat que digués la veritat, y digué que li diguessen què volien; que diguesen lo que volien que digués, que ell ho diria. Y ayxí fonch tornat en dit turment y de adés adés cridava grans crits de via fora. Y ayxí estigué en dit turment tostemps playnent y lamentant-se, dient que mal grat ne hagués Déu de ell y «mal grat ne hage la mia òssa» y ayxí lamentant. Y ayxí estigué en dit turment per tant espay com la mitat de mig quuart. Y digué que na Coell que ja és morta li n'havia mostrat y que'l bayxasen que ell diria la veritat. Y com fonch baix digué que na Coell, mare que era de na Ramona que ara és presa, li n'havia mostrat.

E interrogat digué que ha bé XX anys que li-n mostrà de la dita art de bruyxeria la dita na Coella, mare de na Ramona. E interrogat digué que no sap com li-n mostrà. Y puys no feya sinó [fr]asquegar, fonch tornat en dit turment per lo polze esquerre. Y cridà tres o quoaatre crits grans, y ayxí après no cridave gens sinó algunes veguades que se queyxava de la spalla dient «ay spalla, ay spalla». Y fonch afluxat y tocave dels peus en terra. Y fonch interrogat que digués la veritat y no volgué dir res. Fonch tornat alsar, que apenas tocava dels peus en terra, y ayxí estigué per espay de quoaatre parenostres, avemarias, credos y salveregines. Y fonch-ne bayxat y fonch deslligat del dit turment. Y lo dit senyor procurador general del dit consell manà li fossen continuats los dits turments et cetera. [f. 19v]

Acarament entre Pere de l'Hereu, d'una banda, Joan de la Dida i Jaume Puyo, de l'altra.

Die nona novembris M D XXXXVIII in dicto castro de Sort.

Instant lo procurador fiscall del marquesat de Pallàs, fonch fet acarament d'en Pere del Hereu ab Johan de la Dida y ab Jaumot Puyo, davant los quoads foren legides les deposicions fetes per dit Johan de la Dida en son procés en cartes 25, pàgina segona, comensant.²⁰⁴

Primerament en lo capitull primer, que conté la mort de la filla de Johan Coell, y a ell legit hy respongué y digué dit Pere del Hereu, interroguat que-n fonch, que dix que no hy ha res de veritat, que ell no-y fonch en res. E los dits Jaume Puyo y Johan de la Dida digueren que sí ere veritat ayxí com deya [o en] dit capitoll és contengut. Y ayxí li fonch legit tota la deposició del dit Johan de la Dida fins a cartes vint-i-set y fonch interroguat de capitoll en capitoll. Y a tots respongué y

204. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Acaramentum delatorum.*

digué que no hy havia res de veritat. Y dits Jaume Puyo y Johan de la Dida deyan tantbé a cada capítol que tot era veritat.

Procurator fiscalis marchionatus Pallariensis producit processum factum contra Jacobum de Puyo una cum aliis noviter actitatis contra Petrum del Hereu, et in presenti processu inseri et seu conseri et petit eundemque Hereu iterum questionari propter indicia noviter proveniencia. Iuribus fisci salvis.

Et dictus dominus procurator generalis, de consilio magnifici domini Ffrancis-ci Besturs iurum doctoris assessoris sui ordinarii, mandat producta inseri et seu conseri in presenti processu, concedendo copia [f. 20r] seu comunicacionem omnium productorum noviter actitatorum dicto Hereu et eius procuratori assignando delacionem unius diei ad suas deffenciones proponendas et intimetur. Fuit intimatum per me nothario dicto Hereu ipsa et eadem die et anno et loco. Et etiam fuit intimatum sequenti die dicto Anthonio Duat per me nothario et in dicta villa de Sort.

Segona deposició de Pere de l'Hereu al castell de Sort.

Dictorum die, anno et in dicto castro.

*Petrus del Hereu opidi de Monrós deponens,*²⁰⁵ *qui prius fuit debite monitus et legitime compulsus. Et interrogatus que fuit et monitus per dictum procuratorem et eius assessorem, et monitus qui fuit dixit que cert que és ver y cert que ell depositant és bruyxot. Y que la dita art de bruyxeria li ha mostrada la mare de aquesta na Ramona, la quaal li digué que si ell volie fer lo que ella li dirie, que anirie molt de bé. Y deu haver de açò dotze anys. Y que si volia apendre del art de bruyxeria, que cada digous goaynaria coinch sous. Y que moltes vegades havia de cerquar dinés, que no li'n caldria cerquar. Y ell depositant fonch content. Y la dita dona, que li deyan Johana de Coell, que-y era venguda de Tírvia, y aquella li dix essent a les farrages prop lo prat, que leshores no-y era lo sementiri, que goardaven unes ovelles pa[ri]des, y ell depositant li prometé que sí que ere content. Y axí lo primer digous que vingué, ell depositant no-s trobà a sa casa, que lo-y demanà la dita na Joana. Y lo segon digous la dita Johana, mare de la dita na Ramona, lo anà a cerquar a sa casa y li dix que anàs ab ella. Y ayxí-l se'n menà y anaren a Serra Spina. Y com foren allà, allí trobaren lo boch de Biterna en forma de un crestó gran y ab [f. 20v] uns grans corns. Y la dita Johana, mare de na Ramona, digué al dit boc, que era lo diable en forma del dit cabró, que ell depositant ja sabia molt bé que era lo diable, y la dita na Johana mare de la dita na Ramona digué al dit boch «senyor,*

205. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Tertia delati spontanea depositio.*

veus ací un vasal nou». Y lo boch estava en cap de un torm.²⁰⁶ Y hi anà y li prestà la mà. Y encara que ell deposant li prestà la mà squerra. Y lo dit boch de Biterna tenie la mà freda com un marbre. Y no feren res aquella nit salvo que la dita na Johana Coell li dix que havia a reneguar de Déu. Y ell deposant de fet reneguà de Déu. Y com hagué renegat de Déu lavons ven allí lo cabronot aquell, lo quaal li dix que havia de ésser son vasall, y ell deposant li dix que era content y lavons li prestà la mà. Y estave sobre lo torm, que era lo diable. Y ayxí se'n tornaren. Y lo diumenge següent que anà a missa, quuant alsaren la òstia, la veu tota negra. Y aquella nit hy veu ell deposant que y eren lavons ab ell deposant la dita na Johana Coell, mare de na Ramona, y la dita na Ramona, y na Margarida Rugal, y tantbé hy eren Jaumot Puyo y Francí de Farrer y Johan de Bernatxo. Y ayxí se'n tornaren tots a ses cases.

E més dix interrogat²⁰⁷ que cert ell deposant se és trobat a fer les morts següents, ço és a saber, la minyonesa de Johan Coell y lo minyó de Maça, y a Johan de Castelvill que jahia en lo paller. Y foren-hy ell deposant y los dits Jaumot de Puyo y Johan de la Dida, y las ditas na Ramona y na Rugalla, y tantbé se y eran Francí de Farrer y Johan de Bernaxo a fer dites morts.

E interroguat digué²⁰⁸ que la xiqua de Coell²⁰⁹ la·ls ofegaren al lit al costat de la mare. Y eren-hi tots los sobrenomenats, y tantbé hy ere Johan de la Dida. Y anaren-hi de nit. Y al matí ja la·s trobà morta al costat de sa mare. Y pot haver de la dita xiqua sis o set anys o per aquent. [f. 21r]²¹⁰

E més dix interrogat que·n fonch,²¹¹ que una nit anaren ell deposant y Jaumot de Puyo y las ditas na Ramona y na Rugala. Y anaren a Pahuls y entraren en casa de Johan Coartal. Y entraren per la porta, la quaal la obrí lo diable en forma de crestó. Y tragueren un minyó del lit del costat de la mare.²¹² Y tragueren-lo al foch y allí li posaren un poch de ingüent per los morros, y morí dins dos o tres dies après. Les quouals metzines li meté aquesta na Ramona en la bocha. Y pot haver de açò bé més de deu o dotze anys. Y ere de la primera muller que hagué dit Cortal.

206. 1. *Penyal o elevació del terreny isolada*. 2. *Pedra o roca molt grossa desagafada del cingle (DCVB)*.

207. *Al lateral ·2·*.

208. *Al lateral ·3·*.

209. *Crida al lateral*: vide in folio 26 pagina secunda capitulo tertio.

210. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània*, omnes hec confessiones revocantur in folio 22 pagina 2 in principio.

211. *Al lateral ·4·*.

212. *Crida al lateral*: vide in folio 26 pagina 2 capitulo 2 et constat in processu Rugalle folio 32 pagina 2.

E més dix²¹³ que en dies passats anaren a Pobellar a casa de March, y allí li mataren un fill que li deyen Antonicho,²¹⁴ que tenie deu o dotze anys poch més o menys. Y eren-hi ab ell depositant las ditas na Ramona y na Rugalla y Jaumot de Puyo. Y lansaren-li les metzines en lo cap, que les hy lansaren las ditas na Ramona y na Rugalla. Y era la vespra de Sant Quirch.²¹⁵ Y morí dins dos o tres dies aprés que l'hagueren untat. Y eren dites metzines [en] ingüent. Y ha de açò bé quatorze o quinze anys o poder més.

E més se recorde²¹⁶ que al minyó de Johan Maça hy foren los sobrenomenats a matar-lo.²¹⁷ Y mataren-lo que hy anaren, que l'untaren ab un ingüent. Que l trobaren en lo banch del foch y allí lo untaren. Y anaren-hy de nit en forma de hòmens y persones. Y ere una nit que los de casa de Maça eren anats a pastar al forn de Rugall. Y tenie lo dit minyó prop de tres anys o per aquent. Y deu haver bé cinch o sis anys o poder set anys. Y que no és ver que ningú de ells hy anàs en forma de porchs sinó de persones. Y eren-hy ell depositant y lo dit Jaumot de Puyo y Johan de la Dida y na Ramona y na Rugala. [f. 21v]

E més dix²¹⁸ que quoad mataren a Johan de Castelvil fonch d'esta manera, que tots los sobrenomenats se aplegaren al dit loch de Monrós y anaren al paller de Castelvil. Y allí trobaren a Johan de Castell en lo paller, que ja ere malalt. Y varen-lo untar ab un ingüent que ja té dit, lo quoad portave na Ramona, y li-n untaren lo front. Y morí en lo altre dia. Y ha de açò, aquest segar passat ha haguts dos anys.

E més dix²¹⁹ que com volen anar a fer mal, que de uns a altres se avisen. Y que hi han de anar per força, encara que no-u vullen hy han de anar. Perquè si no hy volen anar que los diable los pegua ab un toxo o barra de ferre o de coure feyxuch com bell coure. Y com van a fer mal en alguna part y no-n poden fer, lavons ne han de fer a alguna persona que ells volen bé y a persones de sa casa y o averies.²²⁰

E més dix²²¹ que cert ell depositant ha hoyt dir que en la coma de Monrós bé n'hi ha de bruyxots, y de bruyxes més. Y cert ne tenen fama en Johan Agulló de Pobellar y sa germana Margarida del dit loch de Pobellar. Y a Pahuls ha entès a dir que na Coloma, muller de Johan de Colom, ere bruyxa. Y a Monrós ha entès a dir

213. *Al lateral* ·5·.

214. *Crida al lateral*: vide in folio 26 pagina prima in finale capitulo primo.

215. *Crida al lateral*: vide quod dicat frater occisi in processu Rugalle folio 32 pagina prima.

216. *Al lateral* ·6·.

217. *Crida al lateral*: vide in folio 26 pagina 2 capitulo 4.

218. *Al lateral* ·7·.

219. *Al lateral* ·8·.

220. *Animals domèstics en general, sien bestiar gros, sien gallinam o conills (DCVB)*.

221. *Al lateral* ·9·.

que Johan Coell de Monrós és bruyxot, y açò ha entès a dir a Johan de Miquell de Monrós. Y per ara açò és lo que li recorda, però si més li recorda ell ho dirà demà, y que hy pensarà esta nit molt bé, lo millor que porà.

*Fuit sibi lectum et perseveravit,
coram dictis dominis procuratore et assessore [f. 22r]*

E més dix²²² que ell depositant moltes vegades com havia menester arsènit o realgar per a fer metzines, anave a una dona que se diu Margarida Puyo, germana que és de Jaumot de Puyo, que ere casada ab Troguet lo moliner, que estigué gran temps de moliner al molí de Monrós. Y la dita Margarida li'n donava, la quoyal era bruyxa com ell depositant. Y ella lo havia de son marit que'n comprava per al molí, per a matar-hi las ratas. Y ab los dits arsènit o realgar havia dita dona de la manera que dit ha, y ell depositant ab d'altres feyen-ne compostes y ayxí'n mataven molta gent y'n feyan altres mals.

Fuit sibi lectum et perseveravit

Ratificació de la deposició.

Die decima mensis novembris M D XXXXVIII in dicto castro de Sort.

Las sobreditas confessions dedalt lo dia passat per lo dit en Pere del Hereu fetas, ditas y confessadas, li foren legidas de capítol en capítol y a cada capítoll respongué y digué. Les dites confessions comensen en cartes XX y acaben al primer de cartes XXII.²²³

Lo quoyal al primer capítol digué que Francí de Ferrer y Johan de Bernatxo no hy eren ni·ls hi veu. Lo restant tot és ver ayxí com ell depositant ho ha dit.

Al segon digué que és ver, salvo que a Johan de Castelvill no hy fonch ell a matar-lo ni tantpoch a Francí Farrer ni a Johan de Bernatxo no·ls hi veu ni hy foren en res.

Al tercer diu que és ver salvo que cert dits Francí Farrer y Johan de Bernatxo no hy foren.

Al quuart dix que bés és ayxí ver.

Al quint digué que no hy ha res de veritat. [f. 22v]

Lo quoyal quoyant li hagueren acabades de legir les predites deposicions, digué y respongué que no hy ha res de veritat y que no ha fets ninguns mals.

222. *Al lateral ·10·.*

223. *Al lateral ratificantur confessiones delatum.*

Dictorum die, anno et loco.

Discretus fisci procurator pro[ducit] noviter actita contra Petrum del Hereu, petens eundem Hereu questionari propter indicia noviter superveniencia. Iuribus fisci salvis.

Et dictus dominus procurator generalis, de dicto consilio, mandat producta inseri et concessa copia seu comunicacione assignat dilacionem unius diei dicto Hereu seu eius procuratori ad suas deffenciones proponendas et alias intendit questionare dictum Hereu et intimetur. Fuit intimatum per me nothario dicto Petro del Hereu in dicto iudicio [pre]sente. Et etiam fuit intimatum Anthonio Duat eius procuratore ipsa et eadem die, anno et loco per me nothario.

Sentència de turments.

Die XII proxime dicti mensis et anni.

Discretus fisci procurator petit assignari ad sentenciam questionum contra Petrum del Hereu. Iuribus fisci salvis.

Et dictus magnificus dominus procurator generalis de consilio magnifici domini Ffrancisci Besturs iurum doctoris assignat ad pri[mam] ad audiendam sentenciam questionum ad primam et intimetur. Fuit intimatum per me nothario dicto Petro del Hereu ipsa et eadem die, anno et loco. Et etiam fuit intimatum dicto Duat per me nothario ipsa et eadem die et in dicta villa.

Interrogatori sota turment.

Die XIII novembris M° D° XXXXVIII° in dicto castro.

Fisci procurator sentenciam superius assignatam questionum contra Petrum del Hereu fieri dictumque Hereu questionari donech indicia contra eum existencia fuerint sufficienter purgata [f. 23r] vel dictus Hereu ore proprio fuerit confessus crimina per eum comissa [cum] protestacionem, y dictus Hereu non questionetur super criminibus de quibus espontaneam confecionem ipsius vel alios sufficienter constat. Iuribus fisci salvis.

Et dictus magnificus dominus procurator generalis de consilio attendens quod constat per confessionem correorum vel correi dictum Petrum del Hereu esse maleficum plurasque per eum fuisse comissa delicta, constat preterea dictum Hereu esse [datum] in suis dictis et consequenter constat de indicatiis ad questiones sufficientibus, ideo et alios, dictus dominus procurator generalis de dicto consilio interloquendo pronunciat dictum Hereu esse noviter questionandum propter indicia noviter superveniencia donech dicta indicia fuerint purgata vel donech dictus

Hereu ore proprio fuerit confessus crimina per eum comissa et intimetur. Fuit intimatum per me nothario in dicto castro dicta et eadem die.

Et incontinenti fonch pres per mestre Johan Martí ministre o boxí. Lo quoyal, ayxí com li ligave una corda al polze esquerre deya que per pahor del turment diria, que ja havia dit més que no sabia. Y que per pahor del turment diria que la aygoa de Gerri tornaria per amont. Y que·ll deyxassen, que tot lo que dedalt havia dit era tot veritat.

E ayxí fonch pres de jurament sobre los sancts quatre evangelis ab la sua mà dreta corporalment tocats que diria la veritat del que sabia y seria interrogat, en son fet propi sens jurament y en fet de altri ab jurament. Y com hagué jurat digué «y [±6] que·m dampna, que si jo dich que só bruyxot diré falsia, y si no acuse dengun de aquests diré falsia».

Y ayxí fonch posat en lo turment, que fonch pengat per lo polze esquerre. Y ayxí com lo comensaven a pujar cridave grans crits que·l bayxassen que ell diria la veritat y «ay mesquí bayxat-mi, que jo diré la veritat». Y cridava grans crits «via fora», «matau-mi» y «ay Verge Maria vullau-mi ajudar». Y ayxí·l bayxaren que cridava que ell diria la [f. 23v] veritat. Y estant assentat en un escambell comensà a parlar y digué que de la art de la bruyxeria li amostrà la dita na Johana de Coell, mare que era d'esta na Ramona que ara està presa açí en lo castell de Sort. Y que ha bé de dotze fins en quinze anys que li·n mostrà de la dita art de bruyxeria.

E més dix que com li amostrà de la art de bruyxeria eren a les farrages prop lo prat de Monrós, que goardaven les ovelles parides, d'esta manera, que la dita na Johana li digué que si volia apendre del art de bruyxeria que hauria molt de bé y prou dinés, y de fet li digué que si volia anar lo digous segons següent ab ella y ell depositant li dix que seria content. Y ayxí lo digous propsegüent la dita Johana Coell lo anà a cerquar y no lo·y trobà. Y après lo altre digous hy tornà a cerquar-lo y·ll trobà. Y ayxí los dos anaren de nit a Serra Spina. Y ab ells hy eren Jaumot de Puyo y na Margarida de Rugall, que ara són açí presos. Y quoad foren allà, ere-hy lo diable en forma de un crestó brunàs, que estava sobre un torm que havia allí. Y la dita na Johana Coell digué «senyor, veus açí un vasall nou que us mene». Y ayxí li prestà la mà ell depositant, encara que li prestà la mà esquerra, que lo diable lo·y digué que la·y prestàs. Y li prometé que seria son vasall. No·s [recorde]²²⁴ si reneguà o no de Déu. Però té recort que lo diumenge pus propsegüent anà a missa, y com lo capellà alsà la hòstia la veu tota negra.

E més dix que cert ell depositant fonch i·s trobà quoad mataren la minyonesa de Johan Coell. Y fonch d'esta manera, que anaren a casa, al lit en la cambra, y allí la croyxiren y offegaren, que al matí ja fonch morta. Y eren-hy ell depositant y Jau-

224. *Manca.*

mot de Puyo, y na Margarida Rugal y na Catharina Ramona que ara són presos ací en lo castell de Sort.

Y en bel sech digué que no hy ha res de veritat y que fassen tot [f. 24r] lo que vullen. Y que-l turmenten bé fins que la spalla hy reste. Y que no hy ha res de veritat. Y que baldament hy resten las spallas y los feges y las freyxuras en lo turment.

Y ayxí fonch pres per lo dit ministre y-l posà en lo turment del polze esquerre.²²⁵ Y abans de posar-lo en dit turment lo féu despullar, y mutaren-li la camisa y vestiren-li un capot,²²⁶ y posaren-lo en dit turment. Y ayxí com lo comensà a pugar, que perdia los peus de terra, cridava grans crits «ay via fora, ajudat Verge Maria del Roser, ajudat-mi» y «ay de mi, jo què faré, la Verge Maria me ajude al bon dret» y «Déu me ajude al bon dret».²²⁷ Y açò digué per moltes voltes. Y ayxí digué «la spalla-n va, la spalla-n va, lo polze-n va». Y ayxí cridant estigué en dit turment bé per espay de mig quart, y après estigué un poch reposant sobre un scambell y no volgué dir res.

Fonch pengat per lo polze dret perquè no volgué dir res de la veritat, sinó que no n'ere gens. Y ayxí com lo pugaren cridava grans crits «ay Verge Maria ajudat-me al bon dret, Nostre Senyor ajudat-me al bon dret», «Verge Maria de Monsarrat, Verge Maria de Monrós aydat-me al bon dret». Y cridava grans crits. Y tocava del peu dret un poch en terra. Y estigué en dit turment per espay de tres parenostres y avemaries, credos y salveregines. Y fonch-ne bayxat y assentat sobre dit scambell, y estigué un poch reposant en dit scambell.

Y après fonch posat en lo turment de strep de corda, les mans ligades a detràs ab una pedra de pes de una arrova ligada als peus. Y deya «Déu me ajud, Déu me ajud al bon dret». Y ayxí tocava la pedra en terra y los peus sobre la pedra, y parlava bayxet bayxet. Y estigué en dit turment bé per tres parenostres y avemaries, credos y salveregines y fonch-ne bayxat. Y perdé los peus de terra abans no-l ne bayxaren, y ayxí-n fonch bayxat y desligat. Y foren-li continuats los turments *ad primam diem ex officio* per lo dit senyor procurador y de dit consell instant dit procurador fiscall *et [interim] quoandocumque et cetera, et intimetur. Fuit intimatum per me nothario ipsa et eadem die.*

Die XIII novembris M D XXXXVIII in dicto castro de Sort. [f. 24v]

Discretus fisci procurator petit tormenta seu questiones superius continuatas iterum exequi. Iuribus fisci salvis.

225. *Segueix estrep de corda cancel-lat.*

226. *Peça llarga d'abric, generalment de burell o altra roba gruixada, amb mànegues i capulla, que porten els pastors i portaven abans els pagesos en general (DCVB).*

227. *Bon dret: justícia, conformitat amb la raó (DCVB).*

Et dictus magnificus dominus procurator generalis, de consilio magnifici domini Francisci Besturç iurum doctoris assessoris sui, mandat dictas execuciones exequi et dictum Petrum del Hereu indiciis questionibus [poni], lo quoad fonch pres per mestre Johan Martí y·ll posà y ligà sobre un banch. Y ab una copa de brases li calfave los peus, y ab una peça de cansalada grassa li untave los peus. Y [de lunny de lunny] hy antansaren-les-hi un poch. Y apenas li hagueren atansada la copa que ja cridà grans crits que·l traguéssen de allí que ell diria la veritat. Y fonch-hy posada una taula davant. Y com lo·y hagueren levat, ja no volgué dir res, y ayxí li fonch [apartada la post, y ja tornada] cridà grans crits que li traguessen lo foch dels peus. Grans crits «via fora, via fora». Y digué que li apartassen lo foch dels peus que ell diria la veritat.

Y interrogat digué que de la art de bruyxeria li·n mostrà la dita na Johana Coell, mare de aquesta na Ramona, y que ha dotze o quinze anys, y que ja·u digué en estos dies passats. Y que li·n mostrà a les farrages, axí com digué. Lo condu·y, y que après li·n mostrà axí com té dedalt dit. Y que anaren a Serra Espina, y anaren allà al boch de Biterna, que hy era en forma de crestonàs, y que li prestà la mà. Y que de allí anfora se·n tornaren a ses cases. E interrogat digué que·y eren na Rugala y na Ramona y Jaumot de Puyo que açí són presos ab ell a la dita Serra Spina.

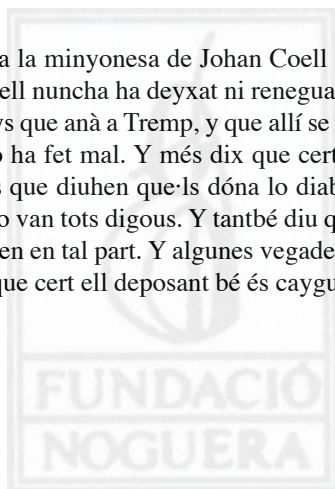
E més dix²²⁸ que se és atrobat a fer les morts de la filla de Johan Coell y que hy eren Jaumot de Puyo y na Ramona y na Rugala. Y que la mataren com ja té dit dedalt. Y tantbé és estat a fer totes les morts que dedalt ha dit y axí com dedalt ho ha dit.

Et etiam iuravit que ell diria la veritat en poder del dit senyor procurador general en son fet propi sense jurament y en fet de altri ab jurament. Y ayxí digué que cert per lo jurament que fet ha, que a Francí Farrer y Johan de Bernatxo que no·ls conex per bruyxots, però cert que na Ramona y na Rugala y Jaumot de Puyo y Johan de la Dida y ell deposant cert són bruyxots y bruyxes per lo jurament que fet ha.

E més digué²²⁹ que a la minyonesa de Johan Coell que la mataren de nit y al costat de la mare. Y que ell nuncha ha deyxat ni reneguat de Déu. Y que haurà uns tres o quatre [f. 25r] anys que anà a Tremp, y que allí se confessà de un frare que·y havia. Y que despuys no ha fet mal. Y més dix que cert no van sinó los digous a vespre. Y que dels dinés que diuhen que·ls dóna lo diable, que ell deposant no li n'ha donat may. Y que no van tots digous. Y tantbé diu que com van, que lo diable los avisa i·ls diu que vagen en tal part. Y algunes vegades dins poch espay se apleguen tots en un loch. Y que cert ell deposant bé és caygut moltes veguades quoad anaven a fer mals.

228. Al lateral ·2·.

229. Al lateral ·3·.

E més se'n recorde²³⁰ que anaren al minyó de Coartal a matar-lo ell depositant y na Ramona y na Rugala y Jaumot de Puyo. Y deu haver bé deu anys o més que·l mataren. Que anaren i·l tragueren del lit del costat de la mare y del pare i·l portaren al foch y allí lo croyxiren. I·ll tornaren al lit al costat de la mare. Y morí dins dos o tres dies après que·l hagueren croyxit.

E més se recorde²³¹ que tantbé ell seposant y los dits na Ramona y na Rugala y Jaumot de Puyo foren a matar lo minyó de March que se deye Anthonicho, que ja ere ben gran minyó, que devie tenir sis o set anys. Y anaren-hi de nit a la cambra. Y ell depositant li posà les metzines en lo cap y per los morros. Les quòals metzines hy havia arsènit y realgar, y tantbé hy havia algunas altras cosas compostas ab lo dit arsènit y realgar. Y ha de açò bé deu o dotze anys.

E més dix²³² que lo minyó de Maça de Monrós tantbé·l mataren. Y hy fonch ell depositant y los dits Jaumot de Puyo y Johan de la Dida y les dites na Ramona y na Rugala. Y mataren-lo d'esta manera, que hy anaren tots pleguats i·l trobaren que [f. 25v] jahia en lo banch. Y allí l'untaren ab uns ingüents que portaven nas Ramona o na Rugalla. Y na Rugalla lo untà, a son parer. Y dit minyó se deye Borthomeu. Y ja tenie lo dit mocet bé cinch o sis anys. Y estave ja en aquelles hores malaltís. Y morí après que l'hagueren untat dins dos o tres dies morí. Y ha bé de açò bé quòatre o cinc anys fins en sis. Y tantbé hy era Johan de la Dida.

E més dix²³³ que del minyó de la molinera que no se'n recorde que ell hy sie estat, però que ell hi pensarà. Y tantpoch de les metzines que posaren al fill de Pedanchs no hy fonch ell depositant, ni a Johan de Castellvill tantpoch no·y fonch ell depositant, pur ell depositant no se'n recorda per ara, [però que] si se'n recordara, ell ho diria.²³⁴

Ratificació de les confessions.

Die XVI novembris M D XXXXVIII in dicto castro de Sort.

Fuit extractus Petrus del Hereu a carceribus castris de Sort et in quadam sala ipsius castris et satis procul a bancho iuris et a loco questionum [cui] dixit dominus procurator generalis de dicto consilio «en Pere del Hereu, escoltau lo que us

230. Al lateral ·4·.

231. Al lateral ·5·.

232. Al lateral ·6·.

233. Al lateral ·7·.

234. *Segueix* E lo dit senyor procurador de dit consell a instància del dit procurador fiscal, continuà los turments al dit en Pere del Hereu ad [primam] die proxime et intimetur. Fuit intimatum per me nothario dicto ratllat.

legirà lo tresorer y advertiu bé si és ayxí com vós diguéreu ahyr a XIII dies del present mes. Y mirau-hi bé perquè ascí se tracte del perjudici de la vostra vida. Y si hy haurà alguna cosa que no sie ayxí com vós diguéreu, digau-ho y levar-la'n hem. Y si hy haurà més avant alguna cosa tantbé ho direu y posar-lo-hy hem.»

En cartes 24 en la segona pàgina y en la 25 cartes és contengut y se conté. [f. 26r]

E al capítol que tracta de la mort del minyó de Coartall diu que a Pahuls ni a Pobellar que may n'hi matà ell depositant. Y que al dit minyó de Coartall que ell depositant no hy fonch.

E al capítoll que tracta de la mort de Anthonico fill de March de Pobellar diu que ell depositant may fonch a matar dengun minyó a Pahuls ni a Pobellar.

E lo dit Pere del Hereu a cada capítol dels altres respongué y digué que tot és veritat ayxí com en dits capítols dedalt ho ha dit y allí se conté per lo jurament que fet ha. Que tot és veritat salvo que a Pahuls y a Pobellar no hy és estat que sàpia a matar-hi minyons y minyoneses.

Testes Anthoni Xich y Jaume Aleu.

E interrogat ell si volie dir a na Rugalla y a na Ramona en la cara lo que ell ha dit de elles.

Lo quoyal dix que no'ls ho vol dir, que més amaria que'l pengasen que no que las li's portasen davant.

Testes proxime dictis

Die XX mensis novembris M D XXXXVIII in dicto castro de Sort Petrus del Hereu et cetera.

E interrogat digué²³⁵ que'l fill de March de Pobellar que se deya Anthonico y ha de dotze a tretze anys,²³⁶ y que és ver ayxí com dedalt se conté y ell depositant ho ha dit y depositat. Y tantbé hy eren los personages que ell depositant ha dits dedalt en cartes 21 en la pàgina 2, y està intitulat 3. Lo quoyal li fonch legit y digué ésser ver. [f. 26v]

E més dix²³⁷ que al fill de Johan Coartall, que li mataren com ell depositant ha dit dedalt. Y que hy eren na Ramona y na Rugalla y Jaumot de Puyo. Y que'l mataren que anaren a Pahuls a casa de Coartall y que'l tragueren del lit del costat de la

235. *Al lateral ·1·.*

236. *Crida al lateral:* vide in folio 21 pagina prima capitulo 5. Constat de hach morte in processu Rugalle folio 32 pagina prima.

237. *Al lateral ·2·.* Constat de hoch malefficio in processu Rugalle folio 32 pagina 2.

mare i.l portaren al foch. Y allí lo untaren ab un ingüent que li meteren en los morros. [Y eren] metzines, les quoals li meté na Ramona. Y cert fonch ayxí com diu y ja que-u havia dit dedalt en cartes 21 en lo primer capítoll de la primera pàgina, y està intitulat 4, lo quaal li fonch legit.

E més digué²³⁸ que a la moçeta de Coell digué que cert ell deposant y na Ramona y na Rugalla y Jaumot Puyo y Johan de la Dida hy foren. Y mataren-lo com ha dit dedalt en la carta vintena, en la segona pàgina, en lo capítoll 3. Lo quaal li fonch legit y digué que cert és ayxí veritat com en dit capítoll se conté, y eren-hi ell deposant y dits Jaumot Puyo y Johan de la Dida y na Ramona y na Rugalla.

E més dix²³⁹ que al minyó de Maça que hy foren ell deposant y los dits Jaumot de Puyo y Johan de la Dida y na Ramona y na Rugalla. Y que-l trobaren que jahia al foch. Y fonch ayxí com dit ha dedalt en lo dit capítoll a dalt en las cartas 22 en lo capítoll 6 de la primera pàgina, lo quaal li fonch.²⁴⁰

E més dix²⁴¹ que al fill de la molinera ni al fill de Pedanchs ni a Johan de Castelvill, que per cert ell no s'hi és trobat. Per cert en aquelles tres morts ell deposant no s'hi és trobat per sa consciència. Y açò és ayxí veritat.

Fonch-li legit y perseverà [f. 27r]

Testes mossèn Johan de Planiçoles y en Pere Esquerre.

E més digué que a la néta de Jaumot Puyo ni al minyó del Lacayo no hy fonch ell deposant per sa consciència.

Testes proxime dictis

Últim acarament entre Pere de l'Hereu i Jaume de Puyo.

Die XXIII novembris M D XXXXVIII in dicto castro.

Fuit interrogato Petrus del Hereu captus et a carceribus dicti castri extractus et in quadam aula ipsius castri fuit interrogato contra Jacobo Puyo que digua de quina muller era fill lo fill de Johan Quoartal que ell diu que ab altres mataren, y tantbé digua quoant temps ha. Et dixit que era fill de la primera muller y que ha bé deu anys o per aquent. Y dit Puyo digué que a ell li par que era de la darrera muller, distinctament no se'n recorde.

238. *Al lateral ·3·*. Constat de hoch malefficio in folio 4 pagina 2 ad finale.

239. *Al lateral ·4·*. Constat in folio 8 pagina prima.

240. *El notari no acaba la frase.*

241. *Al lateral ·5·*.

E més dix que a casa de Coartal que no li par que hy fos²⁴² ni hy sia anat a fer-hi may mall. E lo dit Pere del Hereu dix que sí que hy era i hy fonch lo dit Jaume Puyo a matar-li lo fill. Y dit Hereu dix que a Johan de Bernatxo que no lo hy viu ell pas ni a Barberà de Palau tantpoch.²⁴³

Petició de sentència i termini per a la defensa.

Die XXIII novembris M D XXXXVIII in castro de Sort.

Discretus fisci procurator producit inquisitiones seu processus factus contra Jacobum Puyo, Johanem de la Dida et Margaritam Rugall et Catharinam Ramona²⁴⁴ si et in quantum dicti processus factum pro dicto procuratore fiscali, et contra dictum Petrum del Hereu petens inseri seu conseri in presenti processu. Et etiam petens dictum Petrum del Hereu iuxta eius demerita puniri et cum hiis ad sententiam assignari. Iuribus fisci salvis. [f. 27v]

Et dictus magnificus dominus Martinus Johannes Spolter procurator generalis, de consilio magnifici domini Ffrancisci Besturç iurum doctoris, mandat producta in presenti processu inseri seu conseri, concessa copia, concedit quindecim dies ad suas deffenciones proponendas et dandas, habitis productis pro publicatis, concedendo facultatem pro advocato et procuratore et intimetur. Fuit intimatum per me nothario dictus Petri del Hereu in dicto castro ipsa et eadem die. Et dixit y què-m val que-m donen deffenses si jo no puch parlar ab denguns. Et etiam fuit intimatum dicto Anthonio Duat ipsa et eadem die et anno et in dicta villa de Sort.

Assignació a oir sentència.

Divenres a IIII de giner de M D XXXX VIII°.²⁴⁵

A instància del procurador fisqual del marquesat de Pallàs, manà lo senyor procurador general fos assignat a Pere del Hereu del loch de Monrós a hoir sentència per a deluns primer vinent.

Dit dia féu rellació lo notari del present marquesat com havia feta dita intima a Pere del Hereu.

242. *Crida al lateral*: [±5] fuit confessus Puyo in suo processu folio 16 capitulo 4.

243. *Segueix* Dictorum die, anno et loco [±6] die XXIII. Petrus del Hereu interrogato dixit que ell *raillat*.

244. et Catharinam Ramona *afegit a la interlínia*.

245. *El text que segueix, escrit un mes i deu dies més tard de la darrera anotació, presenta un tipus de lletra clarament diferenciat, menys cursiva i amb una major claredat en la separació de les paraules.*

1549, gener, 7 [Sort]

Sentència contra Pere de l'Hereu, de Mont-ros, per bruixot.

O. Toledo, ADM, Pallars, llig. 11 doc. 476-2.— R.* Poblet, ADM, Pallars, llig. 11, doc. 476-2. Microfilm ex O.

En portada:

A 7 de henero 1549

Sentència contra en Pere del Hereu

És estat penjat en Pallars

Pallàs

Monrós

Unde Nós Martí Joan Espolter, cavaller domiciliat a la ciutat de Lleyda, procurador general y alter Nós en lo marquesat de Pallàs y vescomtat de Vilamur per lo exellentíssimos senyós Duch y Duquessa de Cardona y de Sogorb, Marquesos de Pallàs et cetera. Vista la enquesta per Nós y provisió nostra rebuda contra en Pere del Hereu del lloch de Monrós instant lo procurador fiscal de dits marquesats y vescomtats; vist lo termini deffensori assignat a dit Hereu donat y la publicació de dita enquesta; vista la interlocutòria dels turmens contra dit Hereu donada; vistes les confessions de dit Hereu fetes en dit turment; vistes les revocations de dites confessions; vistes les repetitions de dits turments; vistes finalment les confessions fetes per dit Hereu fora dels turmens y aquelles plenament ratificades; vista la requesta de dit procurador fiscal instant y requerint dit Hereu ésser castigat conforme a sos demèrits; vista la assignació per Nós feta a dites parts al present dia y hora per a oyr nostra present sentència, la qual a cautela reassignam; vistes totes les coses que poden y deuen commoure nostre ànimo y de qualsevol altre jutge per a bé y degudament sentenciar, los quatre Sans Avangelis davant Nós posats y aquells ab nostra mà dreita corporalment tocats, tenint Déu davant nostres ulls corporals perquè los intellectuals millor vegem y descernesquen la justítia, de consell de mossèn Francesch Besturs en drets doctor, nostre ordinari assessor, seguint la determinació y conclusió en assò feta per sa excel·lència a relatió y consell del magnífich y egregi mossèn Pere Segarra en drets doctor, pronunciam, sententiam y declaram en la forma y manera següens:

E per quant per proprio confessió del dit Pere Hereu nos consta dit hereu en companya de altres ésser anat a Pobellar y haver enmetsinat y mort lo fill de Matheu March de dit lloch; més consta dit Hereu en companya de altres haver enmetsinat un fill de Joan Cortal del lloch de Pahulls y dit fill de Cortal ésser mort dins poch dies aprés de ésser estat enmetsinat; més consta dit Hereu en companya de altres haver enmetsinat una filla de Johan Coell del lloch de Monrós y dita filla

de Cohell ésser morta per dites metsines; més consta dit Hereu en companya de altres haver enmetsinat y mort un fill de Joan Massa del lloch de Monrós; y perquè és interès de la república que semblans malefficis no resten impunits, pronunciam, sententiam y declaram y al dit Pere del Hereu condemnam a ésser pengat per lo coll en alta forca de tal manera que la ànima li sia separada del cos perquè sia càstich a ell y als altres exemple saludable et intimetur.

Francesc Besturs *profatus*

Deluns a VII de giner del any M D XXXX VIII.º

A instància del procurador fiscal del marquesat de Pallàs, manà lo senyor procurador general fos publicada y eixecutada la present sentència contra lo dit Pere del Hereu del loch de Monrós.

1548, octubre, 13, Mont-ros / Sort

Procés per bruixeria contra Margarida Rugall, de Paiüls.

O. Sevilla, ADM, Pallars, llig. 11, doc. 510. — R.* Poblet, ADM, Pallars, llig. 11, doc. 510. Microfilm ex O.

En portada:

13 octubre 1548

Inquisicio recepta instante fisci procuratore

[Coma

Bruxas y Bruxos

Margarida Rugall]²⁴⁶

(...)²⁴⁷ [f. 3r]

Enquesta general i particular de testimonis.

Die XII mensis octobris MºDºXXXXVIII in castro opidi de Monrós.

Joannes Coell, agricola opidi de Monrós,²⁴⁸ testes productus et nominatus pro parte et instante fisci procuratore marchionatus Pallariensis et vicecomittatus de

246. Anotació posterior.

247. El document comença amb la instrucció del cas, la mateixa per a tots quatre processos.

248. A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Joannes Cohell testes.

Vilamur, qui prius fuit debite monitus et legitime compulsus. Et iuravit in posse et manibus magnifici domini Martini Johannis Spolter procuratoris generalis marchionatus Pallariensis et vicecomittatus de Vilamur pro excellentissimus dominus ducibus Cardone et Sugurbi marchionibus Pallariensis et vicecomittibus de Vilamur, ad Dominum Deum et eius sancta Dei quatuor evangelia manu eius dextera corporaliter tacta ut diceret et deponeret veritatem omnimodam quam sciat in et super [f. 3v] quibus interroguabatur.

Et interrogatus dixit que ací en lo loch de Paüls de la dita coma de Montrós ha una dona que sa fa dir na Margarida Rugal, vídua, que és estada casada a l'abadiat de Gerre. Y en lo temps que allà prosseguien les bruyxes f[ugí] de allà y se'n vingué assí, y may pus hi és volguda tornar. Y se n'ha portat ací un fill que tenie. Y ayxí matex la dita na Margarida cert té molt gran fama de bruyxa, y se fa metgessa y fa medecines. Y ara ho fa de amagat. Y públicament li'n fan tal fama. Y axò se diu públicament per la dita vila o loch de Monrós y encara per los altres lochs circumvehins, ço és Pobellar y Pahulls.

Ffuit sibi lectum et perseveravit

Dictis die anno et loco predictis.

Johannes Cuyyna, agricola opidi de Pobellar,²⁴⁹ testes et cetera. Et iuravit sicut primus testes et cetera.

Et interrogatus dixit que ell testes de certa sciència no'u sap, salvo que cert ell testes ha entès a dir que ací en la coma de Monrós en lo loch de Pahulls ha una dona que se diu na Margarida [f. 4r] de Rugall, la qual estave casada a l'abadiat de Gerre. Y persseguint allà la art de bruyxeria en lo abadiat de Gerre fugí de allà y se'n vingué ací, y may pus hi és tornada. Y se ha venuda una her[etat] que tenie allà. Y ha entès a dir que fa medecines y se fa metgessa. Y mirant les sintes de aquels que ella metgeya, que conex quin mal tenen. Y si ho ha fet bruyxes ho coneix mirant y midant les cintes. Y cert assí li'n fan mala fama que és bruyxa. Y tantbé ha entès a dir a un que se fa dir Quoartal de Pahulls, que la dita na Margarida Rugal li ha metzinat un fill seu ab un cogombre.

E ayxí matex ha entès a dir a un que se diu Pere de Agnès de Pobellar, dies ha ja passats, que ell testes ere anat a demanar de consell si casava un seu germà que se fa dir Pere Johan a casa de Rugall de Pahulls o si'll casave a Gramenet; perquè na Margarida de Rugal, que havia de ésser sogra de son germà si lo matrimoni si fos fet, tenie gran fama de bruyxa. Y cert la dita Rugalla té fama de bruyxa y per tal tenguda y reputada per tota la coma de Monrós.

249. A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Joannes Coyna.

E ayxí matex interrogat dix que ha entès a dir a algunes persones, no's recorde qui eren los que·u deyen, que lo any passat, que mossèn Bernadí de Planisoles, catslà de Monrós, se barallà ab en Johan Agulló y ab en Pere Rugall, los quòals lo Agulló és balle de la comanda y lo Rugal ere arrendador de la comanda,²⁵⁰ y sobre los delmes de la [terra] [f. 4v] del pach²⁵¹ de Mestre Pere. Y la baralla fonch molt gran entre ells, y tantost se enmalaltí dit senyor mossèn Bernadí de Planisoles. Y per aquella baralla deyen que tenien sospita que li havien donat algun mal bocí.²⁵² Y açò deyen dels dits Agulló y de la dita na Rugall. Y dit mossèn Bernadí morí prou cuytat que no li durà la malaltia sinó vuyt dies.

Ffuit sibi lectum et perseveravit

Dictis die anno et loco

Johannes de Miquell, agricola opidi de Monrós,²⁵³ testes productus et cetera. Et iuravit sicut primus testes et cetera.

Et interrogatus dixit que ell testes de certa sciencia no ho sap, salvo que ha entès a dir que na Margarida de Rugal del loch de Pahuls, viuda que és, és bruyxa. Perquè un dia essent en lo obach de Monrós li dix a ell testes la dita Margarida de Rugal, parlant de una sa cunyada que se ere morta, la qual se deye Dolça de Rugall, y dita Margarida dix que si la dita Dolsa fossa estada en amistat ab ella que no serie morta, perquè estaven barallades.

Dictis die anno et loco

Johannes Maça, agricola opidi de Monrós,²⁵⁴ testes productus et nominatus pro parte et instante fisci procuratore et cetera. Et iuravit sicut primus testes et cetera.

Et interrogatus dixit que cert en lo loch de Pahuls ha una dona que se fa dir Margarida de Rugall vídua que és. Y ha entès a dir que fugí del abadiat de Gerre, que estave casada y fugí per bruyxa perquè en aquelles hores les perseguien allà, y se'n vingué assí. Y despuys essent y estant ací en lo loch de [f. 5r] Pahuls,²⁵⁵ venien a pendre bruyxes y bruyxots, y ella se'n fugí y anà a Leyda, y allà stigué un any o dos.

250. *Es refereix a la comanda hospitalera de Susterris, amb drets i possessions a la coma des del segle XII.*

251. «Els Pacs» són uns terrenys de cultiu propers a Pobellà, repartits entre les diverses cases del poble.

252. *Mal bocí: menjar metzinós (DCVB).*

253. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Joannes de Miquel.*

254. *A la part superior del foli següent, escrit per una mà coetània, Joannes Massa.*

255. *Segueix vingué un[a notícia] que ratllat.*

Y la dita na Margarida usa de metgeyar y fa medecines a uns y a altres. Y ell testes hi és anat engoany perquè tenia malalt un seu fill a pregar-la que, si fer ço podia, li volgués valer. Y ayxí la dita Margarida ab ses preguàries vingué a sa casa y manegà lo dit seu xich que havie tres o quatre dies ere nat. Y manegat-lo hagué, se trobà millor. Y la dita Margarida dix que ere son mal fredor. Y manegat-lo hagué dix que ere son mal fredor. Y masteguà fenoll y posàli'n per la persona. Y no li'n féu altra cosa que ell testes sàpia ni ves. Y vingué de nit y se'n tornà de nit. Y ja com ell testes hi anà a pregar-la que li fes salut y que'l vingúes a veure lo dit son fill, li dix que no hi irie sinó que ell testes la tornàs acompaynar aquella matexa nit a sa casa. Y ayxí lo-y prometé ell testes. Y tantbé cert que de nit hi anà ell testes a cerquar-la y de nit la menà a sa casa. Y tantbé de nit y aquella matexa nit la-y tornà acompaynar.

Y cert tantbé ha entès a dir a na Johana de Rugal del loch de Monrós, que en dies passats vingueren a la dita na Margarida Rugal, vídua, per a que fes medecines al fill major y hereu de Montaner d'Erta, y que digué als missatgers que eran Jaumó de Montaner y un altre que no hi havia dengun perhill. Y despuys que los dits missatgers se'n foren anats digué a la dita na Rugalla de Monrós que no escaparia de aquella malaltia. Y ayxí morí de aquella malaltia.

Y ayxí matex ha entès a dir quoaant la muller de Jaumot de Puyo del dit loch de Monrós ere malalta, que anaren al metge de Larvent, y dita Margarida Rugall digué que tant bon recapte hi hauria donat ella com lo metge de Larvent.

Fuit sibi lectum et perseveravit [f. 5v]

Die XIII mensis octobris M^oD^oXXXXVIII^o et in dicto castro de Monrós.

Johannes Coartal, opidi de Pahuls,²⁵⁶ testes productus pro parte et instante fisci procuratore et cetera. Et iuravit sicut primus testes et cetera.

Et interrogatus dixit que en dies passats ell testes tenie malalta la sua muller y anà a cerquar una dona, metgessa que és, que se fa dir Margarida de Rugal del loch de Pahulls, vídua que és, que fonch casada en temps passat en lo abadiat de Gerre. Y la dita Margarida vingué a sa casa y feya-li algunes preguàries. Y la dona se trobave tostemps més mal. Y un dia li dix a ell testes la dita sa muller que se deye Johana «Ay de mi que aqueixa dona me mata a mi!». Y deya-ho per la dita Margarida de Rugall, metgessa. Y ell testes anà y digué-li a la dita metgessa na Margarida «Com va assò que ma muller me ha dit que ab lo que li feu, que vós la matau?». Y la dita na Margarida Rugal no li tornà denguna resposta sinó que bayxà lo cap y se n'anà devés casa sua. Y après may pus hi tornà ni la veren més per a que fes medecines ni preguàries a la dita sa muller.

256. A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Joannes Cortal testes.

Tantbé un que se feye dir Sebrìà March quòndam, del loch de Pobellar, gendre que ere de ell testes, anà ab la horina de la dita sa muller a cerquar la metgessa de Montesclat. Y com fonch allà la horina fonch mudada, hagueren estat bon spay a tornar-la. Y com la hagué tornada dix-li a dit Sebrìà March que si la dona que la metgeyave no la havia toquada despuys que aquella horina ere presa, que no hi havie perhill dengun. Y lo dit Sebrìà li dix a ell testes «Aquesta metgessa la haurà²⁵⁷ [f. 6r] acabada de matar ara com jo só estat a la altra metgessa, perquè veu la aygoa en la ampolla com jo volia partir, que ella metgeyave en aquelles hores a ma sogra». Y ayxí delint delint morí, que tostemp deye que la dita metgessa la matave.

Y tantbé trameté ell testes a'n Jaume Palau a fra Ramon Sans, que era de Viu, y que usave de medicina. Hi'll menà, y com foren prop de sa casa de ell testes digué al dit Jaume que ell li demanave que què serie de la malalta, muller de ell testes. Y dit fra Ramon li digué a ca[±6] que aquesta Margarida de Rugall és lo Diable y fa molt mal. Y arribà a sa casa y ell testes y sa muller ja eren allí. Y al matí dit fra Ramon se'n volie anar y ell testes li dix que no se n'anàs, y dit fra Ramon que sí. Y ayxí com se n'anave, ell testes li donà tres reals y li dix lo dit fra Ramon «Aquesta Margarida de Rugall és lo Diable». Y callà y no volgué dir-li més res.

E interrogat dix que en dies passats li dix a ell testes un que se fa dir Sencet Pere, que és de Viu de la Lavata, que si estave ací una dona que se fahia dir na Margarida Rugall, vídua. Y ell testes li respongué y digué que sí, que bé hi estave, «per què ho demanau?». Dix dit Sencet Pere: «Jo tenia càrrech de demanar-li un formage per a una sa germana, però no lo-y vull demanar perquè en Leyda la han presa per bruyxa, y un son nebot la n'ha treyta a escusa que ere prenyada. Y per ço no lo-y vull demanar». Y açò li dix dit Sencet Pere que li ajudave a segar. Y cert que ere fugida de ací del dit loch de Pahuls perquè deyen y vingué fama que volien pendre les bruyxes y los bruyxots. [f. 6v] Y tantbé se ere ja fugida de l'abadiat de Gerre perquè fehian allà persecució de les bruyxes, y cert li'n feyen tal fama que per ayxò ere fugida.

E interrogat dix que cert que la dita na Margarida Rugall use de medecines y que no indicha orines dengunes sinó que li porten alguns senyals dels malalts o de les malaltes, o les cintas o cabels o altres coses. Y allí ella se n'aparte ab los senyals que li porten. Y ha entès a dir que pren algunes mides y fa alguns conjurs sobre los senyals que li porten. Y ab ayxò coneix los mals, y fa les pregàries o medecines que ella usa.

E interrogat dix que ell testes té ara un fill seu que està molt malalt y de molt mala gana. Y digueren-li que anàs a saber del un capellà que se fa dir mossèn Leonart, que està a Larvent a vecari. Y ell testes hi trameté un que se fa dir Pere Agulló, fill de Johan Agulló del loch de Pobellar, estudiant. Y portà-li una cinta del dit son

257. *Segueix morta ratllat.*

fill. Y com fonch allà no la volgué veure gens segons li dix lo estudiant, y dix-li «Si jo mateix lo h[avi]e, no hi sabria conèixer res». Y ayxí arribà a sa casa dijous a vespre pus proppassat y toqua-l a les mans y a les canelles, y mira-l-se molt en la cara y li dix «Johanot, haveu vós pres res de algú, que n'hajau mengat?». Y dit Johanot son fill deya que no havia pres ni mengat res de algú. Y dit mossèn Leonart li dix «Y lo cogombre que teniu al cos vós [f. 7r] de ahont lo haveu hagut?». Y lavons la muller de ell testes li dix que ell havia portat un dia tres cogombres, y que havia comprats los dos y l'altre li havian donat. Y dit Johanot dix que cert ell havia comprat dos cogombres de la dita na Margarida Rugall, vídua, y un que li n'havia donat. Y lo que li havia donat se mengaren los dos, ço és la muller de ell testes, madrastra que és de dit Johanot son fill. Y dita sa muller digué que ella no n'havia mengat sinó una [ta]llada y que lo dit Johanot se havia mengat lo altre cogombre. Perquè a la muller de ell testes la prengué gran mal y se li unflaren los morros, y après se li carreguaren tots de mal y de b[rot]s negres. Y per ço tenen sospita que ab aquell cogombre que li donà la dita na Margarida Rugal, vídua, lo ha metzinat. Y cert en tal sospita la tenen y cert que lo dit son fill està molt mal y flach y ab molt perhill de morir. Y ha de açò que li-s comensà lo mal a dits son fill y a sa muller bé tres setmanes o un mes o per aquent.

Fuit sibi lectum et perseveravit

Dictis die anno et loco.

Anthonius Puyo, habitator opidi de Monrós,²⁵⁸ testes productus et nominatus pro parte fiscii procuratore et cetera. Et iuravit sicut primus testes et cetera.

Et dixit que ha una dona a Pahuls que se fa dir Margarida de Rugal, vídua que és, que és bruyxa. Y se diu tant [f. 7v] públicament que ningú no se'n cela²⁵⁹ ni se'n [±4]. Y se fa metgessa, que metgeye a molts. Y uns quoants anys ha que se n'anà y fugí a Leyda. Y fugí per bruyxa o perquè volien pendre en aquelles hores les bruyxes y los bruyxots ací en la coma de Monrós, y estigué a tornar bons dies. E un dia li digué en la cara un que se fa dir mestre Johan Rocha, texidor de Monrós quòndam, que si ella anave a metgeyar a sa fillola, filla que ere de Johan de Maça de Pahuls, que ell se'n passaria les mans de ella. Y après li dix dita Margarida que ella lo·n faria veure en alre,²⁶⁰ y no se'n parlà més.

Fuit sibi lectum et perseveravit

258. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Anthonius Puyo.*

259. *Celar: Amagar, ocultar (DCBV).*

260. *Variant dialectal de «altre» (que ella la faria visitar per una altra persona).*

Dictis die anno et loco.

Petrus Squerra, opidi de Monrós habitator,²⁶¹ testes productus et nominatus pro parte et instante fiscii procuratore et cetera. Et iuravit sicut primus testes et cetera.

Et interrogatus dixit que cert ha entès a dir ell testes que na Margarida de Rugal, vídua que és del loch de Pahuls, és bruyxa. Y açò se diu molt públicament per los dits lochs de Monrós, Pahuls y Pobellar.

Et interrogat dix que la dita na Margarida Rugal, vídua, com ja té dit, és molt gran bruyxa y és ja fugida d'esta terra per bruyxa perquè vingué nova per esta coma que volien pendre las bruyxas, y ella fugí y se n'anà a Leyda. Y trobant-se ell testes en la ciutat de Leyda li digué una sa germana que li digués una veritat ell testes. «[Si faré] [f. 8r] si la sé», dix ell testes. Dix dita sa germana «Han-me dit que la dita ma germana és fugida per bruyxa». Y ell testes li dix que ell no ho sabia distinctament per què ere fugida, però que ab ella ho porie saber.

Y dita Margarida Rugall se fa metgessa, y no vol metgeyar sinó de amagat que algun no ho sàpia. Perquè l'altre dia, poch temps ha que vingué a fer salut a Hierònima de Maça del dit loch de Monrós, y cert millorà. Y en molts altres lochs va a fer salut o medecines amagadament honsevulla que vage.

Fuit sibi lectum et perseveravit

Deposició de Margarida Rugall al castell de Mont-ros.

Dictis die anno et loco.

Margarita Rugal vídua, uxor que fuit Bartholomei Peralba quondam, opidi de Useu²⁶² abbaciatus de Gerre, testes productus et nominatus pro parte et instante fiscii procuratore et cetera. Et iuravit sicut primus testes et cetera.²⁶³

Et interrogata super prevecione et cetera. Et dixit super predicta prevecione nichil scire.

Et interrogata dixit que may és stada presa sinó una veguada que fonch presa ací en lo castell de Monrós perquè se barallà ab un capellà [f. 8v] que se deya mossèn Bernat de la Era, del loch de Olp, vicari que era de Monrós.

261. A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Petrus Esquerre.

262. Segueix Pahulls ratllat.

263. A la part superior del foli següent, escrit per una mà coetània, Margarita Rugall delata.

Interrogada fonch encara si fonch o és stada presa en altra part sinó assí.

La quoval respongué y digué que no. Y après estigué ayxí pensant en si y dix que sí, que és stada presa en la ciutat de Leyda ha bé prop de XX anys o per aquent.

Interrogada per què fonch presa en Leyda.

La quoval digué que no sap per què fonch presa perquè nuncha li digueren per què la tenien presa. Y estigué presa bé sis o set dies.

E interrogada dix que ella si la demanen als parts va·y, y usa de madrina y pren les criatures. Y tantbé algunes veguades usa que si s'enmalaltexen les criatures o les cria[dor]es y la demanen, va·y. Y a les criatures les enboliqua y perfuma ab bones herbes que se cullen lo matí de Senct Johan. Y que algunes veguades los unta lo cor ab oli dolç o mantegua dolça, y algunes veguades los hi posa algunes cardades de lana. Y ayxí se remedien moltes veguades.

E interrogada dix que no sap fer altres medecines ni tampoc sap [de d]evinar ni fer conjurs²⁶⁴ ni altres coses, salvo que cert ella deposant sap una oració que la diu quòant algunes persones volen que fassa alguna cosa a algunes criatures. Y estant males ella deposant [bé] diu la oració següent:

«Déu y la Verge Maria y mossèn senct Pere y mossèn senct Johan, per son camí van. Encontraren lorp galant. Dignes lorp galant ahon vas? A mengar-me'n la carn y [beure'm] la sang de tall persona». Has de nomenar la persona qui és malalta. Y lavons diu «No faràs pas. Vés-te'n alt en la montanya a rompre lo pols y mengar les herbes salvatges.» Y dir lo pater noster y la avemaria y senyant-se. Y ayxí·n millora molts.

E interrogada dix que una moça la·y mostrà, que era de Brescha, que venien de lo abadiat de Gerre fins ací, que se deye Margarida de Millero, de Brescha.

E interrogada dix que algunes veguades li han portat cintes y cabels de persones. Y que com les hi portaven ella feye lo senyall de la creu tres vegades davant los cabels o cintas y deya lo pater noster y la avemaria y la oració predita. Y se sentia ella molt carreguada, que lo mal de aquelles persones per qui ella deya la oració se li posave sobre les sues spalles. Y com lo mal se carregave a ella deposant, affluxave an aquelles persones que tenien lo mal y li portaven les cintes o los cabells.

Interrogada dix que ha bé quinze o setze anys que ella deposant usa de la sobredita [art].

264. *Segueix interpolada i amb els folis sense numerar la relació dels crims comesos, la qual transcrivim al final juntament amb la sentència, tal i com apareix en el procés de Jaume de Puyo. La resta de la deposició de Margarida està anotada en un foli sense numerar.*

E interrogada dix que se'n vingué de l'abadiat de Gerre perquè no·y tenia parent ni amich. Y tantbé que se ere barallada ab un que se deye Bernat Baga, gascó, que ere casat al mas de Useu. Lo quoyal sobre unes garbes la acusà a Gerre davant mossèn Baylle, que ere procurador de l'abadiat de Gerre, lo quoyal li manà a pena de deu liures que scombrassés²⁶⁵ lo mas. Perquè tantbé en aquella tempora-da eren en lo any de les morts y per ço la tenien en sospita, perquè ere estada a Monrós y moriren-se a Monrós. Per çò no la volien en dit mas de Useu ni la·y deixà tornar. Y ayxí se'n vingué ací al dit loch de Monrós y despuys se n'és anada a Pahulls.

E interrogada dix que bé vené cogombres, un diner, a un que se fa dir Johanot de [Coart]all, que li'n donà [tres] o quatre. Los quoyals cogombres comprà ella deposant a la [P]obleta, a fira de Senct Bortomeu. Y tantbé·n donà un cogombre a la muller de Colom de Pahulls y a sa comare de Viulant que se diu Johaneta.

E interrogada dix que bé és anada a dormir a las montaynas, a dormir a las pletas ab son fill, perquè és pastor. Y anave·l a veure y vesitar perquè estave algu-nes veguades malalt, altres perquè l'havia menester y altres perquè li bogassen una terra de son germà a la pleta de la Bassa.

Fuit sibi lectum et perseveravit [f. 9r]²⁶⁶

Deposició de Margarida Rugall al castell de Sort.

Die XVI mensis octobris M^o D^o XXXX VIII in castro de Sort.

Margarita Rugal vídua, uxor que fui quondam Bartholomei Peralba, opidi de Useu²⁶⁷ et nunch vero in opido Pahulls habitatrix, in castro de Sort capta et deten-ta, que prius fuit debite monita et legitime compulsa ut diceret²⁶⁸ et deponeret veritatem omnimodam quam sciat in et super quibus interrogabatur.²⁶⁹

Et primo fuit interrogata et respondendo dixit que ella nuncha ha haguda bara-lla denguna ni qüestió ab lo dit mossèn Bernadí de Plançoies.

265. *fig.* Obligar a anar-se'n d'un lloc les persones o coses que hi estaven (DCBV).

266. *Segueix interpolada i amb els folis sense numerar una còpia de les declaracions de Joan de la Dida i el minyó Joan de Puyo, de manera similar a la resta de processos. A continuació, es reprèn la numeració amb la segona deposició de la delada al castell de Sort.*

267. Buseu al text.

268. Dicerere al text.

269. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Depositiones delate primo loco.*

Et interrogata dixit que ella deposant may ha tenguda denguna qüestió ni baralla ab na Dolça Rugall, muller d'en Johan Simó Rugal, cuynada de ella deposant del loch de Monrós, la quaal és morta. Bé és ver que ab son germà algunes vegades se barallaven y havia qüestió.²⁷⁰ [f. 9v]

E interrogada com pot negar que no haje haguda qüestió ab la dita Dolça Rugall, cunyada sua, com la cort sie informada que en dies passats, essent ella deposant en la vila de Monrós parlant de la dita Dolça, que ere morta, ab un home, digué ella deposant que si la dita Dolça hagués tenguda amistat ab ella deposant, no serie morta.

Et dixit que tostemps hy és estada en bona amistat ab la dita Dolça y que may ho ha dit ella deposant a dengú que si la dita Dolça hagués tenguda amistat ab ella deposant que no serie morta.

E interrogada dix que ella deposant no ha fetes medecines algunes al fill d'en Johan Maça, bé que haurà o pot haver bé dos mesos que lo dit Johan Maça un vespre ja de nit anà a sa casa y la preguà que anàs a veure un seu fillet que tenia malalt. Y ella hi anà y com fonch allà lo xich estave ab los ulls tancats. Y ella deposant demanà fenoll y portaren-li'n, y ella deposant ne masteguà y posà-li'n per la persona. Y dix a sa mare que'n mastegàs ella tantbé y que li'n donàs per la boqua, y axí·u feu. Y tantost lo xich obrí los ulls. Y la dita sa mare lo tornà a embolicar y tornà·l al lit. Y tantbé li dix que el perfumàs. Y en la mateyxa hora se'n tornà a sa casa. [f. 10r]

E interrogada dix que no sap que ningú vingués ni li digués que fes medecines al dit fill de Montaner d'Erta sinó una dona que li digué que, si li podia valer, que li fes plaer; que li valgués. Y primer la pregà que hy anàs que Montaner la·n pregave. Y ella no·y volgué anar ni li féu res, ni may homes denguns hy anaren per tal casa. Ni sap ella deposant fer medecines, salvo que mossèn Anglada rector qui ere de Monrós li feye mostra de fer una bevenda per a dones, ço és que prenia ex[aliya]²⁷¹ y ysop y bollian en un topí, y de dues escudelles feyan tornar a una. Y deya·ls que·n beguessen tant calt com poguessen. Y ab allò despuys ansà ella deposant ho ha mostrat a moltes dones. Y tantbé deya y ha dit a algunes persones que per a verí prenguessen veribena y la picassen y exetassen ab aygoa, y que beguessen de aquella aygoa y ab una poqua de mell, que era molt bona per a contra verí. Y may ne ha donat ella a dengú sinó que·ls ho mostrave.

E interrogada com pot negar que no·y vingués homes com la cort sie informada que hy anà a cerquar·la Jaumot de Montaner y un altre home y que ella deposant los digué que no·y havia perhill, y après digué al loch de Monrós a algunes perso-

270. *Segueix questionegave ratllat.*

271. *Achilea millefolium (Milfulls)?.*

nes que no escaparia lo fill de Montaner de aquella malaltia. Y ayxí [f. 10v] morí de aquella malaltia.

Et dixit que bé hy porien ésser venguts però que cert ella deposant no té tall recort que may hy sien venguts. Però cert ella deposant nunca digué que lo dit fill de Montaner no tenie perill, y après que digués a Monrós que no escaparie tantpoch ho digué.

Et interrogata dixit que may ella deposant no féu pas medecines ni pegats alguns a la muller de Johan Quoartal del loch de Pahulls, bé que és ver que ella deposant la anà a veure y en compaynia de na Esquerra de Monrós. Y la dita na Esquerra li féu un peguat [o] barret de sera²⁷² al cap.

Interrogada com pot negar que ella deposant no haje fets pegats a la dita Johana muller de Johan Quoartal com la cort sie informada que ella deposant li féu pegats encara que la dita Johana se'n trobave molt mal, com [f. 11r] més anave més. Y lo dit son marit, ço és Johan Coartal, li dix a ella deposant “què és açò que ma muller me ha dit que vós la matau ab los peguats que li feu”, y ella deposant abayxà lo cap y se n'anà a sa casa que may pus hi tornà a veure-la ni a fer-li més medecines ni peguats.

Et dixit que may en tots los dies de la sua vida ha fets pegats a la dita na Coartall ni altres persones, ni que tampoch lo dit Coartall may li digué que ella li mata-va la muller ayxí com se diu.

Et interrogata dixit que ella deposant no sap ni ha vist ni oït dir que la orina de la dita na Cortal trametessen a Montesclat a la metgessa. Ni tampoch li feya ella deposant medecines dengunes ni may [viu] a fra Ramón Sanç que vingués a vesitar la dita na Coartal. Y ayxí tampoch no'l li ha fet ni féu medecines dengunes a la dita na Coartall, abans bé ha fet més bé que no mal. Bé que ella deposant [f. 11v] li digué a na Esquerra que li fessen un barret de sera al cap ab ensens, y ayxí la dita na Esquerra los lo féu lo barret de la dita sera y ab los ensens.

Et interrogata dixit que no sap pas que la dita na Coartall estigua malalta, bé que la dita na Coartal tostemp té mal als morros, que ja [ho té] de sa collita.²⁷³ Lo dit Johanot de Coartal bé és cert que és malalt. Y ja abans no compràs los cogombres a ella deposant ja ere malalt. Y deyen que se ere alassat²⁷⁴ jugant a pilota y que

272. *La cera del Corpus, o sia, dels ciris que es cremaven en la processó del Corpus, la posaven antigament per les portes de les cases, i era creença que les defensava de malastrugança. Encara hi ha gent devota que duu al damunt coquetes de cera del Corpus com a preventiu contra mals espirituals i corporals (DCVB).*

273. *Ésser una cosa de la pròpia collita: ésser producte propi, no après o copiat d'altri (DCVB).*

274. *Lassar: cansar, fatigar (DCVB).*

tenie gran mal de cos. Y açò deya sa madrastra un dia que li demanaven com se trobave. Y dix dita sa madrastra que son pare ere anat a Tremp al metge y que li havia dit que no-y havia perill de metzines però que se ere alassat.

E interrogada dix que bé és ver que en dies passats que li digué a ella deposant en Johan de la [Ro]cha, texidor de Monrós, a ella deposant, que [f. 12r] si ella deposant²⁷⁵ no anave a fer medecines a la sua fillola que ere filla de Johan de Massa del loch de Pahulls, que ell se'n la[varia] las mans de ella deposant.

Et interrogata dixit que ella deposant may ha fetes medecines algunes a Hieronima de Massa muller de Johan de Massa del loch de Monrós.

Fuit sibi lectum et perseveravit

Examen de senyals.

Die XVII octobris M D XXXX VIII in castro de Sort.

*Fisci procurator petit quod attento quod dicta na Margarida*²⁷⁶ *Rugall*, interrogada que fonch, y negua y ha negat les coses que és públicament infamada, per ço suplich y requer a vostra mercè que mane que sie reconeguda en la sua persona si té los senyals que les bruyxes y los bruyxots acostumen de tenir.

Et dictus magnificus dominus procurator generalis [f. 12v] *mandat recognosci in sua persona* si té los senyals dels quals²⁷⁷ les bruyxes y los bruyxots acostumen tenir. La quaal fonch reconeguda y fonch [trobat] que tenie dos senyals tots brescats, la un en la spalla dreta y l'altre en la spalla squerra. Y en las exellas, en los chors, no tenia gens de pèls. Y paria que en los chors de les exelles no n'hi tenia gens, abans bé paria que fossen rasos. Y en la squerra tenia que paria que·ls se hagués rats suqarrats. Lo dit procurador fiscal requer y suplich a vostra mercè senyor procurador, mane levar-li'n carta pública.

Testes sunt magnificus dominus Perotus Planicoles et Petrus Squerra.

Publicació del procés i instrucció de la defensa.

Die XX mensis octobris M D XXXX VIII in castro de Sort.

Discretus fisci procurator marchionatus Pallariensis in causa quam agendo ducit contra et adversus Margarita Rugall, vídua opidi de Pahulls de la coma de

275. *Segueix feya medecines algunes ratllat.*

276. *Ramona cancel·lat.*

277. *Segueix és públicament infamada ratllat.*

Monrós [f. 13r] habitatrix, eam puniri et castigari postquam constat ex meritis presentis inquisitionis illam esse culpabilem de contentis in eadem, et si opus fuerit petit de turmentis provideri seu rationem haberi. Iuribus fisci semper salvis.

Et dictus magnificus dominus Martinus Johannes Spolter, procurator generalis supradictus et cetera, de consilio magnifici domini assessoris sui, habita predicta inquisitione pro publicata et concessa copia seu eius comunicacione dataque venia pro avvocato et procuratore, assignat dicte Margarite Rugal, vidue, ad dandum suas deffenciones terminum octo dierum et intimetur.

*Testes magnificus dominus Perotus Planicoles et Petrus Squerre scindici.*²⁷⁸
[f. 13v]

E la dita Margarita Rugal nomenà en procuradós seus a-n Pere Rugal del loch de Pahuls, germà seu, y a-n Jaume Palau del dit loch de Pahulls y a-n²⁷⁹ Pere de G[±4] del loch de Guiror *habitadores*, y a quiscun de ells en sols per a compàrer davant lo dit senyor procurador y en sa cort y a plets largament ab poder de substituyr un y molts procuradós et cetera. *Apud acta* et cetera. Y a-n Johan Sebrìà de Larvent. *Fuit intimata per me nothario dicte Margarite Rugal in iudicio.*

Testes proxime dictis.

Fonch intimat a-n Pere Rugal y a-n Jaume Palau del loch de Pahuls per en [Bart]homeu Castellvill balle de Monrós ab una intima a [XXI] del mes de octubre del any M D XXXX VIII, [ja hy ha] relació sua.

Fi de la defensa i petició de turments.

Die XXVIII mensis octobris M D XXXX VIII° in castro de Sort.

Cum Margarita Rugal opidi de Pahulls vídua in termino deffensorio sibi assignato non purgavit indicia contra eam ex generali inquisitione resultancia, nech dixerit et allegaverit cur torqueri non debeat, petit et requiret Anthonius Puyoll fisci procurator stacionis marchionatus Pallariensis [et vicecomit]atus de Vilamur dictam Margaritam Rugall questionari ut ab eius ore proprio confessio habeatur ad interlocutoriam turmentorum assignari [f. 14r] petendo. Iuribus fisci salvis vestrum officium humiliter inplorando.

*Et dictus magnificus dominus Martinus Johannes Spolter procurator generalis dictorum marchionatus et vicecomitatus de consilio [...]*²⁸⁰ *assignat dictus partibus*

278. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, publicatur inquisitio.*

279. *Segueix Johan Sebrìà y a-n raillat.*

280. *Espai en blanc.*

ad audiendum interlocutoriam questionum ad diem tertiam et in termi quando-cumque. Iuribus fiscis salvis et intimetur. Fuit intimata per me notario dicte Margarite Rugal in iudicio presente et cetera. Ipsa et eadem die.

*Testes proxime dictis Perotus Planisoles et Petro Esquerre opidi de Monrós scindicis cumbe de Monrós.*²⁸¹ [f. 15r]

Acarament amb Joan de la Dida.

*Die quinta mensis novembris M D XXXX VIII° in castro de Sort.*²⁸²

Ffonch fet acarament d'en Johan de la Dida, pres y en les presons de Sort detengut, ab na Margarida Rugal, als quòals fou legida la deposició del dit Johan de la Dida en cartes XXV y pàgina segona, qui és lo primer capítoll, que conté en effecte que els ab altres van anar a casa de Johan Coell y allí metzinaren una moçeta et cetera.

La quòal Margarida digué que mentia per la bocha quisvull que ho digués. Y dit Johan de la Dida digué que sí que bé era veritat que ella era y és bruyxa, y és estada ab ell y ab los altres ayxí com ha dit y deposit. Y la dita na Rugalla deya que no és ayxí. Y ell que sí. Y la dita na Rugalla se li aremeté per pegar-li ab lo puy y ja casi que l'aconseguie y ayxí alterquant estigueren bé y perfedrants per bon espay.

E més fonch legit lo segon capítoll a la dita na Margarida, lo quòal conté en effecte que anaren a casa de Maça y espantaren un minyó.

La quòal respongué y digué que mentia, que no era veritat. Y en Johan de la Dida deya que sí, que ayxí era veritat. [f. 15v]

E més li fonch legit lo tercer capítoll lo quòal conté com anaren a metzinar lo fill de Pedanchs.

La quòal digué que no hi és estada gens, que és velaco²⁸³ i que no diu veritat. Y dit Johan de la Dida digué que sí que és ayxí com [ell] diu y ha deposit dedalt. Y ayxí altercaren, lo un dient que sí que era veritat y altre deia que era falsa. E més li fonch legit lo quarto capítoll lo quòal conté que una nit anaren a casa de la molinera y la mataren un fill.²⁸⁴

281. *Segueix interpolada i amb els folis sense numerar la sentència, que transcrivim al final.*

282. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Acaratur delata cum Joanne de la Dida.*

283. *Vellac / Vellaco: Astut, enginyós per a enganyar; cast. bellaco (DCVB).*

284. *un fill afegit a la interlínia.*

La qual com li fonch legit digué que és falsa, que ella no hi és stada, abans bé [ment]. Y dit Johan de la Dida digué que sí és bé veritat, és ayxí com jo he dit.

E més li fonch legit lo quint capítol de les predites deposicions que conté que tots los dedalt nomenats y ella dita na Margarida eren estats a matar a Johan de Castelvill ayxí com ja dedalt se conté.

La quoa Margarida Rugall digué que no és veritat y que [ment] per lo coll.²⁸⁵ Y dit Johan de la Dida digué que ayxí és ver com ell ho ha dit y depositat. [f. 16r]

E més li fonch legit lo siseu capítoll lo quoa conté que una nit anaren a Serra Spina y que hi eren ab ells, ço és ab los damont nomenats, dues dones de Moncor-tés.

La quoa diu que no és veritat, que no hi és estada. Y dit Johan de la Dida deya que era ayxí veritat. Y ayxí altercaven la un dient no y l'altre deya sí. Y ayxí se departiren.

Dictis die, anno et loco.

Procurator fiscalis producit processum seu inquisitionem factam contra Johannem de la Dida, [si]et in quantum pro se et parte sua et contra Margaritam Rugall fac[iunt], petens inseri seu conseri in presenti processu, inseri et continuari seu conseri et dicte Rugall publichari.²⁸⁶ Iuribus fisci salvis.²⁸⁷

Et dictus magnificus dominus procurator, de consilio magnifici domini Ffrancisci Besturs iurum doctoris, mandat producta per dictum procuratorem fiscalem inseri seu conseri in presenti processu²⁸⁸ seu comunicacionem productorum, dicte Rugalle assignat terminum seu dilacionem unius diei ad dicendum et allegandum quit quid dicere seu allegare voluerit et intimetur. Fuit intimata per me notario dicte Rugala ipsa et eadem die, anno et loco.²⁸⁹ [f. 16v]

Assignació d'advocat defensor.

Dictis die, anno et in dicto castro.

Dictus magnificus dominus procuratoris generalis de dicto consilio ex suo proprio officio dat et creat in procuratorem seu [defens]orem dicte Rugale, hono-

285. Mentir per la gola, o pel coll, o per la barba: *expressions amb què antigament s'indicava intensivament la mentida malèvola (DCVB).*

286. *et dicte Rugall publichari afegit a la interlínia.*

287. *Al lateral: una cum aliis noviter actitatis in generali inquisitione.*

288. *Segueix co co sense cancel·lar.*

289. *Al lateral: habitis productis pro publicatis.*

rabilem Anthonium Duat paratorem pannorum lane et cetera, qui dictum officium mandatum suum²⁹⁰ acceptavit et iuravit in posse et cetera [domini] assessoris si pro viribus deffensurum et cetera.

Testes sunt proxime dictis scindicis.

Et incontinenti fuit intimatus dicto Anthonio Duat procuratori predicto, et dominis procurator generalis concedit sibi copia seu comunicacionem inquisicionis seu processus contra dictam Rugala factum, dando facultatem recipiendi advocati, assi[g]nando²⁹¹ eidem terminum unius diei ad deffensiones proponendas pro parte dicte Rugale.

Testes proxime dictis. [f. 17r]

Aplicació del turment.

Die septima novembris M D XXXX VIII° in castro de Sort.²⁹²

Petit fisci procurator sententia interlocutoriam questionem publicari contra Margaritam Rugal iuxta assignacionem per [vos] dictum procuratorem super eius factam. Iuribus fisci salvis.

Et dictus dominus procurator generalis, de consilio magnifici domini Francisci Besturs iurum doctoris, assessoris sui, mandant sententiam questionum contra dictam Margaritam Rugall publicari in hunch qui sequitur modum:

«Cum ex meritis presentis inquisicionis constat Margaritam Rugall esse publice diffamatam et habitam pro maleffica, constat que dictam Rugall esse sufficienter indiciata ad questiones sup[portandas], ideo et alias dictus dominus procurator mandat dictam Rugalla ad questionis subiticii donech indicia [f. 18r] contra eam existencia fuerint per questionis sufficienter purg[ata] et intimetur.» Fuit intimata per me notarium dicte Margarite Rugalla in [±5]stare.

Et instante fisci procurator supradicta sententia fuit debite execucioni demandata in hunch infrascriptum modum:

La qual fonch presa per mestre Johan Martí, ministre o boxí, y li posà una corda al polze esquerre y la pugà en lo ayre. Y deya «la Verge Maria me ayde» y deya «o Senyor de tot lo món a la Verge Maria me coman» y «o Verge Maria ajudau-me» y «Verge Maria de mon cor vullau-me ajudar» y «Qui'm pot dir que jo sia

290. *mandatum suum afegit a la interlínia.*

291. *Manca.*

292. *Segueix Cum Margarita Rugal infra terminum deffensorum sibi assignatum per se vel per suum procuratorem ratllat.*

de [tall ars]» y «Verge Maria vullau-me ajudar». Y cridava «via fora» grans crits «via fora» y [paria que] ploràs y [no volia ±12] ni li'n exien làgrimes dengunes. Y requirí lo dit procurador fiscall ésser-li feta carta pública que encara que plore que no li exen gens de làgrimes dels ulls. Y dit senyor procurador general manà ésser-li'n feta carta pública intimata per mi notari. E digué dita na Rugala que la bayxassen que ella diria la veritat. Y com fonch baix digué que si volia que ella digués lo que sap, ho ha entès a dir de altres.

Y puys no volgué dir res fonch tornada en lo dit turment del polze y fonch pengada per lo polze dret. Y ayxí la pugà lo dit ministre en lo ayre y cridava «ay via fora» per moltes vegades. Y algunes vegades cridave molt grans crits «ay Verge Maria». Y estigué en dit turment per spay de un bon mig quuart o per aquent y [f. 18v] digué que la bayxassen que ella diria la veritat.²⁹³

Confessions sota turment.

Y [sots] speransa de dir la veritat fonch bayxada del dit turment. Digué que havia hoyt dir que Agulló y sa germana són bruyxot y bruyxa, y tantbé Matheu lo que és entrat en casa de G[±4], que se diu Matheu Castell, que és vengut de Maynanet de Pobelar. E tantbé digué que la muller d'en Pere Esquerre li'n fan fama que és bruyxa. Y fonch tornada en dit turment y no perdé los peus de terra que ja digué que la bayxassen que ella dirie la veritat. Y ayxí fonch bayxada del dit turment.

Interrogada digué que ha bé de XI en dotze anys que ella deposant aprengué de la dita art de bruyxeria y que li'n mostrà la filla de na Artala, que era casada [ja] ab Johan Francesch, y ere amiga de Fra Raimon, lo quaal [estava] a Gerre. Y anant y venint de Useu a Monrós passant per Gerri li'n mostrà. A la quuala Artala la pengaren a Gerre per bruyxa. Y li'n mostrà en lo dit loch de Gerre. Y li dix que si ella volie fer lo que ella li dirie, que no pasarie necessitats de fam ni de set y [que viurie] molt de bé. Y ayxí li dix si volie anar ab ella, y ella deposant li dix que ahont volie anar, y la dita filla de na Artala muller que era de Johan Francesch li dix que a Senct Sebastià a matar un bou. Y ayxí anaren les dues y anaren a casa de Johan Baro y mataren un bou, lo quaal mataren que li meteren unes metzines en la bocha y morí dit bou dins tres dies après lo hagueren metzinat.²⁹⁴

293. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Confessiones facte in tortura.*

294. *Al lateral 1. (tots els capítols de la confessió estan numerats, i alguns contenen referències a ratificacions posteriors).*

És ver que quoant li hagué promès que faria lo que ella volria, la féu jurar. Y com hagué jurat la besà y abressà per darrere lo diable en forma de crestó.²⁹⁵ Y tantbé li dix que havia a renegar a Déu y a la Verge Maria y a pendre lo Diable per senyor. Y ella la-y prometé, però no volgué renegar a Déu ni a la Verge Maria.²⁹⁶ Y anaren a l'areny de Gerri, y allí vingué lo diable en forma de un crestonàs y li prengué la mà y lo prengué [f. 19r] per senyor. Y los cavalcà per darrera, y tenia lo membre fret com tota la mala ventura y tot rastianós.²⁹⁷ Y après de allí anfora anaren aquella mateixa nit a Perameya. Y anaren a casa del pr[ior] y mataren-li un maxo ab unes metzines que li feren. Y li posaren per les orelles y per la bocha. Y eren-hi tantbé la mare de Johanet de Useu y na Conilona que ara darrerament és morta, del loch de Gerre. Y deu haver de açò, par-li que ja era mort lo prior.

E més avant²⁹⁸ anaren una nit a casa del perayre de Gerri y bessaren-li un poch de vi que tenia. Y eren ella deposant y la mare de Johanet de Useu y la dita na Artala y la dita na Conilona. Y aquella mateixa nit que bessaren lo vi, com hagueren besat lo vi anaren a casa de Bruguer y alí mataren un minyó en la casa del dit Bruguer.²⁹⁹ Lo quoyal era ja horch que no sabia anar ni parlar. Y mataren-lo ab que'l gaffà a la gola y'l escanà. Y deya dita Artala que perquè lo dit Bruguer li havia fet algun fàstich o feta. Y açò era y fonch tot de nit, y ha de açò bé nou o deu anys de son parer.

E més una altra nit³⁰⁰ que lo Diable los havia dit que anassen a fer mal, y anaren-hi y no'n pogueren fer, li dix lo Diable que matassen una filla sua. Y ayxí de fet mataren una minyonessa de la dita Artala, la quoyal mataren ab que la dita sa mare na Artala la se matà, que la scanà.³⁰¹ Y era ja una xiqua que tenie dos o tres anys y molt boniqua. Y deu haver deu o onze anys. Y eren-hi la dita sa mare, la mare de lo dit Johanet de Useu que se deye Marquesa y ella deposant. Y tantbé n'hi havia de altres però ja són mortes. Y lo Diable hy ere en forma de una gran [cuc] hota. [f. 19v]³⁰²

E més interrogada digué³⁰³ que en la coma de Monrós hy coneix a'n Pere del Hereu y a'n Jaume de Puyo que ací són presos, del loch de Monrós,³⁰⁴ y a Johan de la Dida y sa mare, y Agulló y sa germana, són bruyxots y bruyxas. Y aquestas

295. per darrere lo diable en forma de crestó *afegit a la interlínia*.

296. ni a la Verge Maria *afegit a la interlínia*.

297. y tenia lo membre fret com tota la mala ventura y tot rastianós *afegit a la interlínia*.

298. *Al lateral 2*. Confessiones hius pagine ratificantur in folio 27 pagine prima.

299. *Crida al lateral*: non constat de hoch malefficio.

300. *Al lateral 3*.

301. *Crida al lateral*: non potuit aliter constare de hoch malefficio.

302. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània*, Confessiones torture.

303. *Al lateral 4 · 1 · (a partir d'aquest capítol se superposen dues numeracions)*.

304. *Segueix y a Johanot de Puyo fill de Jaume Puyo ratllat*.

conex molt bé que són bruixots y bruixas y són anats en sa companynia, bé que de Agulló y de sa germana no'n sap ella deposant sinó per l'oyt a dir.³⁰⁵

E més dix³⁰⁶ que ella deposant y la dita na Artala y la Marquesa de Enseu, y la Scrivana y la Tamborina de Spuy, y totes anaren a casa de Pere Rugal germà que és de ella deposant. Y tenie una minyonesa. Y tenint aquella, [com hi anés] a dormir ab ella deposant, hy vingueren totes les predites y metzinaren la dita xiqua del dit son germà que se deye Graciana.³⁰⁷ Y mataren-la que li meteren unes pólvores, que li meteren per la bocha, que eren metzines, y morí dins set o vuyt dies. Y la dita moçeta matà ella perquè li va veure una gandaya que sa mare li havia donada. La quoa gandaya digué que ella pensave que era na[tu]ra que la hagués donada a ella deposant que li era filla, que no a la néta. Y las ditas pólvoras portaven las ditas Escrivana y Tamborina. Y poch après mataren un rossí del dit Pere Rugal, son germà,³⁰⁸ que'l metzinaren totes las preditas.

E més diu y deposa interrogada³⁰⁹ que ella deposant y³¹⁰ Jaumot de Puyo y Johan de la Dida, y na Fava de la Torre la viuda, y la vella, y la muller de [±2] rullant filla de Fava, y tots anaren a casa de Francesch Senaller de la Torre y tragueren un minyó fill d'en Francesch Senaler.³¹¹ [f. 20r] Y tragueren-lo del lit del costat de la mare y en la matexa casa en un pati o sala ab las mans lo van croyxir y tornaren-lo al lit al costat de la mare y morí dins tres o quatre dies.

E més dix³¹² que ella deposant y Johan de la Dida y sa mare y na Fava de la Torre de Capdella y Jaumot de Puyo, anaren a casa de la molinera de Monrós³¹³ y tragueren del costat de la mare un fillet petit que no havia sinó vuyt o quinze jorns que ere nat quont hy anaren.³¹⁴ Y·ll tragueren del lit del costat de la mare y portaren-lo a la farrage de Maça y de Pedanchs. Y tiraven-se'l de un en altre.³¹⁵ Y tornaren-lo al costat de la mare al lit y en lo altre dia morí ayxí en la vesprada.

305. *Al lateral* Confessiones huius pagine ratificantur in folio 26 pagine prima. *Al lateral segueix* Pere del Hereu, Jaume de Puyo, Joan de la Dida y sa mare y Agulló y sa germana de Pobellar [viuda] ratllat.

306. *Al lateral* 5 ·2·

307. *Crida al lateral*: vide quod dicat pater in folio 30 pagine 2 in finale et mater folio 34 pagine prima.

308. *Crida al lateral*: constat de hoch malefficio ubi in proxime notatur.

309. *Al lateral* 6 ·3·

310. *Segueix* Pere del Hereu ratllat.

311. *Al lateral* constat de hoch malefficio folio 25 pagine 2 in finale et pagine sequentem in processu de Puyo.

312. *Al lateral* 7 ·4·

313. de Monrós *afegit a la interlínia*.

314. *Al lateral* vide quod dicat in folio 26 pagine 2 [in finale al quart] et cetera.

315. tiraven-se'l de un en altre *afegit a la interlínia*. *Segueix* [per cap del un miguet] *afegit a la interlínia ratllat*.

*Fuit sibi lectum et perseveravit
coram dictis dominis procuratoribus
et assessore et coram domino Petro Planisoles.*

Acarament entre Margarida Rugall i Jaume de Puyo.

Die octavo mensis novembris M D XXXX VIII in castro de Sort.

Ffonch fet accarament de la dita na Margarida Rugal ab en Jaume Puyo, a la quoyal foren legides les deposicions del dit en Jaume Puyo de cartes 15 fins a cartes vint-i-una. E legides a cada capítoll que dita na Margarida Rugalla és nomenada per correa o malefficha per lo dit Jaumot Puyo, fonch interrogada dita Margarida Rugalla si és ayxí o no.

Y respongué y digué al primer que no és veritat que son fill ne [f. 20v] sia de la dita art, bé que ella és bruyxa y hi és anada ab les bruyxes una estibada³¹⁶ y après se n'és retreta.

E més fonch interrogada o li foren legi[t] lo tercer³¹⁷ capítol lo quoyal [conté en] effecte que mataren un minyó a casa de Bernaxo et cetera.

E digué que no·y sap res.

E après fonch interrogada [sobre lo quoart] capítoll que contenia que [anaren] a casa d'en Johan Bernatxo y li mataren una moçeta et cetera.

E digué que no·y fonch ella en res.

E lo dit Jaume de Puyo deye que sí, que bé ere veritat.

E més fonch interrogada sobre lo quint capítoll que conté que feren esbalsar una egoa de Johan de Bernatxo et cetera.

E digué y respongué que no·y sap res y que no és veritat.

E lo dit Jaume de Puyo digué que cert és veritat.

E més fonch interrogada sobre lo siseu capítoll que contenie que havian mort un bou a March de Pobellar et cetera.

Et dixit que ella no hi és stada en res y no és veritat.

316. *Estada en un indret durant l'estiu; cast. estiaje, veraneo. Especialment: a) Temporada que passa el bestiar a la muntanya, que sol ésser des de Sant Miquel de Maig a Sant Miquel de Setembre (DCVB).*

317. lo segon cancel·lat.

E lo dit Jaume de Puyo digué que sí que és ver tot lo que ell depositant ha dit y deposit en lo dit capítol. [f. 21r]

E més fonch interrogada sobre lo vuytè que conté que mataren un fill de la molinera de Monrós et cetera.

E digué la dita na Margarida, digué que bé és ayxí la veritat però com ella arribà a la porta de casa ja bayxaven lo minyó i'll portaven a les farrages. I'll tornaren al lit y morí en l'altre dia o en l'altre. Y cert hi foren ella depositant y Pere del Hereu y na Ramona y Johan de Bernatxo. A son parer non pot dir distinctament. Y tantbé hi era Johan de la Dida.³¹⁸

E lo dit Jaume Puyo digué tot és veritat.

E més fonch interrogada sobre lo novè capítol, lo quoval conté que mataren a Peret de Lacayo un minyó o minyona et cetera.

E respongué que no·y és stada ella depositant.

E lo dit Jaumot de Puyo digué que és veritat ayxí com ell depositant ha dit.

E més fonch interrogada sobre lo honzè,³¹⁹ que conté que mataren a Johan de Castelvil.

E la dita na Rugala digué que no·y era stada ella gens.

E lo dit Jaume Puyo³²⁰ digué que és ver y cert ayxí com ell depositant ho ha dit dedalt. [f. 21v]

Et mes li fonch legit lo 14 capítoll lo quoval conté que anaren a casa de Jaume de Puyo y mataren un minyó et cetera.

E dix que no és veritat.

E dit Jaume de Puyo digué que sí que és ver ayxí com ell ho ha dit y deposit.

Et mes li fonch legit lo quinzè capítol lo quoval conté que a Estell mataren lo gendre de na Balteзара que se deye³²¹ Johanot de Pere [Bous] et cetera.

E digué y respongué que mentia per mig de la gola.

E lo dit Jaumot de Puyo digué que ayxí és veritat com ell ho ha dit y deposit dedalt.

318. I'll tornaren al lit y morí en l'altre dia o en l'altre. Y cert hi foren ella depositant y Pere del Hereu y na Ramona y Johan de Bernatxo. A son parer non pot dir distinctament. Y tantbé hi era Johan de la Dida *afegit a la interlínia*.

319. *Segueix* interrogada *sense cancel·lar*.

320. Johan de la Dida *cancel·lat*.

321. *Al text* jeye.

E més li fonch legida la deposició del dit Jaumot de Puyo que està en cartes 20 pàgina segona al principi, que conté y parla de la xiqua de Johan Coell et cetera.

Et dixit que no y sap res.

E lo dit Jaumot de Puyo digué y respongué que tot és veritat com ell ho ha dit y depositat dedalt.

E més li fonch legit l'altre capítol següent que parla del fill de Johan Maça et cetera. E fonch interrogada ella si hi fonch quòant lo mataren lo dit [f. 22r] minyó.

Y respongué y digué que no y fonch ni hi és estada ella dita na Rugala en res.

E lo dit Jaumot digué que si que és veritat tot ayxí com ell ho ha dit y depositat.

E més fonch interrogada sobre lo capítoll que tracta com metzinaren lo fill de Pedanchs et cetera.

E la dita na Rugalla digué que no y és stada en res.

E lo dit Jaume Puyo diu que que és ayxí tot veritat com Johan de la Dida ho ha dit y ell depositant tantbé ho ha dit y depositat.

Dictis die, anno et in dicto castro.

Fisci procurator³²² producit inquisitionem factam contra Jacobum Puyo si et in quantum pro se et parte sua facit et contra Margaritam Rugall petens inseri seu conseri in presenti processu. Et terminum deffensurum dicte Rugalle assignari infra quem suas proponat deffenciones et alias de novis questionibus provideri propter nova indicia supervenientia. Iuribus fisci salvis.³²³

Et dictus magnificus dominus procurator generalis de dicto consilio mandata producta in presenti processu inseri seu conseri concedendo copiam seu comunicacionem productorum per dictum procuratorem fiscalem et noviter actitatis, [f. 22v] assignando terminum unius diei ad suas deffenciones profferendas et intimetur. Fuit intimata per me notario dicta et eadem die et anno et in dicto castro dicta Margarita³²⁴ et etiam fuit intimato dicto Anthonio [Duat] per me notario ipse et eadem die, anno et in domo suo.

322. A l'inici Petit ratllat.

323. Al lateral producit inquisitio seu processus Jacobi Puyo.

324. dicta Margarita afegit a la interlínia.

Sentència de turments.

Die nona mensis novembris M D XXXX VIII in dicto castro.

Petit discretus fisci procurator quod attento quod dicta Margarita Rugal per se vel per suum procuratorem nihil allegavit pro sua deffencione eandem questionare propter indicia noviter perveniencia iuribus fisci salvis et ad sen[tenciam] questi[onum] assignari.

Et dictus magnificus dominus procurator generalis de dicto consilio assignat ad sentenciam questionum ad presentem et intimetur. Et iuribus fisci salvis.

Fuit intimata per me notario dicte Margarite Rugalla et etiam fuit intimato per me notario dicto Anthonio [Duat] eius procuratore ipsa et eadem die, anno et loco et in dicta villa de Sort.

Aplicació del turment.

Die X novembris M D XXXX VIII in dicto castro.

Discretus fisci procurator petit sentenciam questionum publicari dictam Margaritam Rugallam questionari donech indicia noviter superveniencia fuerint sufficienter purguata cum protestacione quod dicta Rugala non questionatur [f. 23r] nech interrogatur de delictis de quibus per propriam confessionem eiusdem vel alios sufficienter constat. Iuribus fisci salvis.

Et magnificus dominus procurator generalis, de consilio magnifici domini Ffrancisci Besturs iurium doctoris assessoris sui ordinarii, attentis novis indiciis supervenientibus sufficientibus ad questiones, mandat dictam Rugalla iterum questionari donech dicta indicia fuerint sufficienter purgata et intimetur. Fuit intimata per me notario dicte Rugalle ipsa et eadem die, anno et in dicto castro.

Et instante dicto fisci procuratorem de mandato dicti domini procuratoris et de dicto consilio fonch presa per mestre Johan Martí, y li ligà les mans a detràs y la posà en lo turment de strap de corda.³²⁵ Y ayxí com la alsava que ja volia perdre los peus de terra que cridà que la deyxasen que ella diria la veritat.³²⁶ Y axí la abayxaren o affluxaren, y assentada en un scambell.

325. *Strapada: Suplici en què un reu era alçat amb les mans lligades a l'esquena amb una corda, que s'amollava en arribar a certa alçada i s'aturava a poca distància d'en terra produint la dislocació dels membres del reu (DCVB).*

326. *Al lateral vide ratificationem [harum] confessionum in folio 27 pagine 2 in finale.*

Confessions sota turment.

Y digué³²⁷ que ella se és trobada [en] la mort de la moçeta de Coell y més digué que hi coneyx que són de sa compaynia lo pare de aquest Jaumot Puyo y na Palau la vella que ja és morta, y la mare del dit Jaumot de Puyo, y aquesta na Ramona y sa mare que se deye na Johana de Coell que ja és morta. Y tantbé era de sa compaynia Johan Pere Lacayo quòndam que ja és mort. Y tantbé hi era Francino Agulló de Pobellar quòndam y na Saurina, la àvia de aquestos Saurins que tantbé és morta. Y tantbé hi era na Agnès quòndam que era muller de Jaume de Agnès, sogra de aquest Pere de Agnès. Y na Marcha que se deye Sebelia de March. Y tantbé hi ere Canut, [aviu] que era de aquest Canut de Pahulls. [f. 23v] Y tantbé era de sa compaynia lo sogre de aquest Johan de Bernaxo y sa muller que se'n va anar y f[ugí]. Y tantbé sen ere na Ca[±1]a d'Anchs que tantbé se n'anà. E tantbé hy conex que són de sa compaynia y de la dita art, [ço és] a Monrós hy coneix a-n Pere del Hereu y a Jaumot de Puyo y a Johan de la Dida, y³²⁸ a Pobellar y conex-[ni] ayxi [serts]. Y parà que no volgué dir res més.

E interrogada digué que no sap més. E lo dit senyor procurador de dit consell manà que fossa posada en lo dit turment de strep de corda. Y pugà-la en lo dit turment. Y digué que la bayxassen que ella diria la veritat.

Y interrogada digué³²⁹ que ella y la mare del minyó de Bernaxo mataren lo minyó de Bernaxo y una minyonessa.³³⁰ Y andós los mataren la mare y ella cada un per la veguada. Y mataren-los d'esta manera, que anaren a fer mal y no·n podien fer. Y tornaven a sa casa de la dita na Bernaxa y mataren lo fill que era de la dita na Bernaxa [f. 24r] y eren-hy ab elles³³¹ Jaumot de Puyo y Canut lo vell y na Johana de Coell de Pahuls y na Johana de Coell de Monrós y aquest Pere del Hereu a son parer que tantbé ere y és³³² bruyxot. Y deu haver del minyó dotze o quatorze anys y de la minyonesa deu haver nou o deu anys, y la moçeta havie bé sis anys o per aquent. Y aplegaren-se al pla de la Portella, y allí ere lo boch de Biterna en forma de crestó tot sarnós. Lo quoad deya «oh los meus vasals, bé siau venguts». Y demanave·ls que li diguessen quins mals havien fets, y cada uns li contaven quins mals havien feyts, dels quoads per ara no se'n recorde. Hi·l·ls prometie que·ls donarie dinés, hy·l·ls ne donave. Y eren uns dinés negres. Y si·ls tenien de cinch dies

327. *Al lateral 1.*

328. *Segueix y [en Peret] de la muller del Hereu que està ací pres lo quo ratllat.*

329. *Al lateral: 2.*

330. *Crida al lateral:* revocat in folio 28 pagine prima etsi al segon, et non revocat delata in totum; et constat de hoch malefficio in processu de Puyo folio 23 pagine 2.

331. eren-hy ab elles *afegit a la interlúnia.*

332. y és *afegit a la interlúnia.*

anlà, [tots] se'ls tornaven tots negres. Y paria que havia creus y non [li·n] tenien gens de creus sinó unes s[ta]l]etes. Y de allí anfora anaren a matar lo dit minyó de Bernaxo. Hi·l mataren que ella deposant los untà ab un ingüent que portaven ella deposant y la dita na Bernaxa, mare dels dits minyó y minyonesa, lo quoyal los possaven per lo pits³³³ aval devés lo cor. Y ayxí mataren molt cuytats ayxí lo dit minyó com la minyonesa cada un dins tres o quatre jorns. Y lo minyó morí que·l portaren a sencta Lúcia, que fugien per la peste que darrerament és passada, y morí a sencta Lúcia. Hi·ll suterraren a la sglésia de Areny. Y tantbé hy era un que se deya Guillem Maça de Pahuls, que [havia un] de dits xichs.

E més dix³³⁴ que a la Ramona que ara és presa, la veu y fonch a casa de Johan Coell quoyant li mataren la minyonesa y li besaren lo vi. Y hi foren ella deposant y dita na Ramona y los dits Pere del Hereu, Jaumot de Puyo, Johan de la Dida. Y tantbé li par hy era Johanot fill de Jaumot [f. 24v] de Puyo. Y la mataren³³⁵ que la trageren del lit del costat de la mare y la portaren en la saleta. Y la untaren ab un ingüent que tenien en un pot. Lo quoyal untaren per lo pits y morí dins dos o tres dies a son parer. Y cert ella deposant portave lo dit pot de les metzines que era de na Bernatxa. Y puy no volgué dir bé la veritat, fonch manassada que la posaraven en lo turment.

E interrogada digué³³⁶ que·s cert que ella deposant bé fonch hi·s trobà quoyant mataren una moçeta de Cortal.³³⁷ Y ab ella hy foren en Pere del Hereu, Jaumot Puyo, Johan de la Dida. Y tantbé li par hy ere Johan de Bernaxo y Johan Cortal, pare qui ere de la moceta. Y Jaume Farrer de Pobellar. Y tantbé hy era na Ramona que ara és ací presa.³³⁸ La quoyal moceta mataren que la trageren del lit del costat de la mare y la·s tiraven de uns en altres en un pati davant casa sua del dit [Cortal].³³⁹ Y après que la hagueren ben cruyxida la tornaren al lit al costat de la mare. Y morí dins quatre o cinch dies. Y pot haver a son parer quatre o cinch fins en sis. Y la dita moçeta ere petita que devie tenir mig any o per aquent.

E més dix interrogada³⁴⁰ que ella deposant ha entès a dir que en los lochs de Monrós, Pahuls y Pobellar hy ha molts personatges, hòmens y dones que són bru-

333. *Pit*: Etim. del llatí *pēctus*, mat. sign. La forma catalana originària era *pits*, amb conservació de la -s de *pēctus* (DCVB).

334. *Al lateral* 3.

335. *Crida al lateral*: constat de hoch malefficio in processu de Puyo folio 5 pagine prima.

336. *Al lateral* 4.

337. *Crida al lateral*: vide quod dicat Joannes Cortal in folio 32 pagine 2.

338. *Segueix* y una dona de Monrós que se fa dir na [Miquella] sogra de son fill" ratllat.

339. del dit [Cortal] *afegit a la interlínia*.

340. *Al lateral* 5.

yxots y bruixes. Ço és a Monrós Johan Coell y na Pedanchs la vella, y Anthoni de Puyo, gendre de Jaumot de Puyo. Y a Pahulls ha entès a dir que Bernat de Guillem y Matheu de Guillem del loch de Pahuls, y [Bernat] de Agulló y son sogre y gendre, y na Cortall la vella sogra de Johan Cortall que se diu Johana, que hy és venduda de Avellanos. Y na Catharina, muller de Pere Colom que [és] de dit loch. Y tantbé ne fan tal fama a na Canuda la vella que se diu Anthònia, que són tots del dit loch de Pahulls. Y ayxí [f. 25r]³⁴¹ matex a Pobellar hy són Johan Agulló y sa germana Margarida y na Saurina, muller de Anthonio Saurí, y Francí Farrer, y Johana Sebre, y [na de Agnès],³⁴² y na Cuyna, la vella del dit loch de Pobellar. Y aquestos cert tenen fama que són bruixots y bruixas y molt públicament se diu per los dits lochs.

E més dix interrogada que-n fonch,³⁴³ que ella deposant³⁴⁴ y na Bernaxa, que li'n mostrà³⁴⁵ de la dita art de bruixeria, les dues feyen ingüent per a metzinar, de calapats y [cerps] y granotes. Y fan-les bollir fort en un calder o olla y allí les fan fondre y fas-en ingüent. Y ab feges y freyxures de cryatures que-y mesclen. Y ab axò se'n fa un ingüent molt mal que maten molt fort.

Et dictus dominus procurator de dicto consilio continuat questiones dicte Margarite Rugalla ad diem lune et in [termini] quandocumque instante procuratore fiscali.

*Et ipsa et eadem die, anno et in dicto castro et continuando questiones dicte Margarite Rugall delata [cumbe] de Monrós.*³⁴⁶

Interrogada digué³⁴⁷ que quoant mataren lo minyó hy foren ella deposant y Pere del Hereu y Jaumot Puyo y Johan de la Dida.³⁴⁸ Y que hy anaren de nit y que els metexos se obriren la porta. Y moltes veguades hi anave lo diable y en forma de crestó, y altres veguades que no-y anave. Y aquella nit hi anaren ells tots com dedalt ha dit, y entraren per la porta la quol ells mateyxos se hobriren. Y anaren a la cambra, y al lit foren-hi un minyó. Y ab lo ingüent que dedalt ha dit li n'untaren los pits. Y no pot dir si-ll croyxiren, molt bé li par que un poch lo cruyxiren, y tornaren-lo al costat de la mare. Y morí dins vuyt dies o per aquent. Y ha de açò bé

341. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, confessiones torture.*

342. y Johana Sebre y [na de Agnès] *afegit a la interlínia.*

343. *Al lateral 6.*

344. *Segueix y tots los altres ratllat.*

345. *Segueix y aquestos al[tres] ratllat.*

346. *et continuando questiones dicte Margarite Rugall delata [cumbe] de Monrós afegit a la interlínia.*

347. *Al lateral 7.*

348. *Al lateral de hoch malefficio constat in processu de Puyo folio 24 pagine prima in finale et in confesione dicti Puyo folio 17 capitulo 9.*

quatre o cinch anys o sis o més³⁴⁹ o per aquent. Y tantbé li par que hi fossa na Pedanchs la vella y na Ramona a son parer. [f. 25v]

E més interrogada digué³⁵⁰ que ella deposant y Jaumot de Puyo, lo Hereu, Johan de la Dida y na Martina de Useu, viuda que és del loch de Useu, hi anaren de nit al loch de la Torre de Capdela y³⁵¹ entraren en casa de Francesch Senaller y tragueren del lit del costat de la mare una xiqua.³⁵² Tragueren-la en un pati de casa y la untaren en los pits y croyxiren-la. Y après la tornaren al lit al costat de la mare. Y morí dins vuyt dies. Y açò fonch engoany abans de sent Joha[n] pus proppassat quinze dies o un mes.

E més diu³⁵³ que ha bé més de dotze any[s] que la muller³⁵⁴ de Matheu Maça de Pahulls se affollà de un xich y meteren-lo en un femer prop sa casa del dit Massa. Y après al vespre com fonch venguda ella deposant, anà-la a veure. Que goardave les ovelles ella deposant aquell dia, y ja la-y havien contat de dia que se era afollada. Y com la vesitave al vespre, digueren-li que l'havien lansat o enterrat en lo femer. Ella deposant y Jaumot de Puyo y na Bernaxa de Pahuls anaren al femer y desenterraren lo dit minyó y tregueren lo fege. Y de aquell fege que-l cogueren [ab] un calapet y una [serp] y un[a granota]³⁵⁵ y feren-ho bollir fort. Y feren un ingüent y meteren-lo en un pot que era de la dita na Bernaxa que ja ha cinch o sis anys que és morta. Y tantbé-n feren una pilota de aquell ingüent. Y del dit ingüent ne untaven [f. 26r] los minyons y mocetes que ha dit dedalt que han metzinat. Y ab dit ingüent les mataben.

Les confessions que vuy dia present ha dites, fetes y deposades la dita na Rugalla li foren legides y digué que tot és ayxí veritat davant lo dit senyor jutge.

E lo dit senyor procurador de consell del dit senyor³⁵⁶ jutge instant lo procurador fiscall continuà los dits turments a la dita na Margarida Rugall *ad diem proxime et intimetur*.

349. o sis o més *afegit a la interlúnia*.

350. *Al lateral 8. Segueix pot haver dos anys o per aquent ratllat.*

351. *Segueix [allà] trobaren a na Fava ratllat.*

352. *Crida al lateral:* revocat in folio 27 pagine prima et vide acaramentum in processu de Puyo folio 25.

353. *Al lateral 9.*

354. *Crida al lateral:* vide quod dicit hech in folio 31 pagine 2.

355. y un[a granota] *afegit a la interlúnia*.

356. procurador de consell del dit senyor *afegit a la interlúnia*.

Ratificació de les confessions.

Die XII mensis novembris M D XXXX VIII° in dicto castro de Sort.

Ffuit extractata a carceribus Margarita Rugal et du[cta] in quadam sala dicti castris procul a loco questionum cui dixit dominus procurator hech vel similia verba «madona Rugalla escoltau lo que us legirà lo tresorer y advertiu bé si és ayxí com vós diguéreu dissapte pus proppassat. Y mirau-hi bé, que ací se tracta del perjudici de vostra vida. Y si hi havia alguna cosa que no sie ayxí, digau-ho. Y si us acordara alguna cosa més avant dir-ho heu tantbé.» A la quoyal foren legides les deposicions per ella fetes dalt en cartes devuyt y acabe en cartes XX.

Y al capítol primer et pàgina segona a cartes XVIII° digué que és ver salvo que lo minyó de Puyo ni la mare de Johan de la Dida no sap que sia bruixa. Ni denguns altres nomenats en lo capítol no sap que sien bruixots ni bruixes sinó per hoyr-ho dir. [f. 26v]

Al segon capítol digué que és ver y que tracta de la mort de una filla d'en Pere Rugall y de un rossí.

Al tercer capítoll de la mort del fill de Francesch Senaller digué que és ver salvo que no-y eren Jaumot de Puyo³⁵⁷ y Johan de la Dida, y que ha més de dos anys.

Al quort que diu y tracta del fill de la molinera diu que no-y fonch, que com ella hi arribà que ja fonch fet. Y que bé se eren consertats tots de anar-hi pro ella tardà massa y com hi arribà ja fonch fet. Y dit consert feren que ella depositant se ere aturada aquella nit a Monrós, y ayxí com hi anave ja fonch fet y trobà-ls a la porta. Y de allà anfora se n'anà a Pahuls a casa sua. Y ha de açò bé tres anys o per aquent.

E més li foren legides les altres sues deposicions que comensen en cartes XXIII lo capítoll primer. Y digué que és ver ayxí com ella ho ha dit y deposit en dit capítoll primer salvo que aquesta na Ramona no pot dir si hi era o no, però que ella hi pensarà y dirà la veritat.

Al segon digué que és veritat salvo que al minyó de Bernaxo que no-y fonch com morí ni hi fonch en res ella depositant.

Al tercer digué que és ver salvo que a na Ramona que no par la-y hage vista. [f. 27r]

Al quort digué que és veritat ayxí com diu dit capítol salvo que a Jaume Farrer y Johan de Bernaxo no-ls hi viu y no-y foren [gens].

357. *Crida al lateral*: vide in folio 29 pagine prima capitulo 2.

Al sinquè diu que és ver ayxí com ho ha dit en dit capítoll.³⁵⁸

Al sisè és veritat ayxí com diu dit capítoll.

Al setè dix que és ver salvo que na Pedanchs no·y ere ni na Ramona tantpoch.

Al vuytè dix que no és veritat, que no s·i trobà ella deposant a la dita minyonesa però cert al minyó de dit Senyaler que s·i trobà com lo mataren com dedalt se conté.

Al novè digué que és ayxí veritat com diu dit capítoll.

Presents los dits senyor mossèn Perot Planiçoles y en Pere [Esque]rre, síndichs.

Die [XIII] novembris M D XXXX VIII° in dicto castro de Sort.

Fuit extracta a carceribus castrì de Sort Margarita Rugall et ducta in quadam sala dictus castrì procul a loco questionum cui dixit dominus procurator hech [verba] vel similia in effect[um] «madona Rugalla escoltau què us legirà lo tresorer y advertiu si és ayxí com vós diguéreu dissapte pus prop passat y mirau·hi bé que ací se tracta del [f. 27v] perjudici de vostra vida. Y si hi havia alguna cosa que no sie ayxí, digau·ho. Y si us recordava alguna cosa més avant, dir·ho heu.» A la quoyal Margarida Rugal foren legides les deposicions que féu lo dissapte pus prop passat y en cartes devuyt³⁵⁹ y acaba en cartes vint. Y legides li foren.

Al capítoll primer respongué y digué que ayxí és ver com diu dit primer capítoll.

Al segon és ver ayxí com en dit capítol se conté.

Al tercer dix que és ver.

Al quart dix que és ver ayxí com diu lo dit capítoll salvo que la mare de Johan de la Dida no la·y ha vist ni sap ni ha hoyt dir que sie bruyxa. Y tantpoch de Agulló y de sa germana no·ls ha vists ni ho sap. Y del Hereu que no se·n recorde que loy hage vist.

Al quint dix que és ayxí ver com diu dit capítoll.

Al sisè dix és veritat.

Al setè dix que és ver però que com ella hi arribà a la dita casa de la molinera ja l'havian croyxit las altras. Y que lo consert havien fet tots de matar dits minyó a la Creu de Monrós.

358. *Segueix* Salvo que ella ratllat.

359. *Crida al lateral*: pagine prima.

E ayxí matex li foren legides les confessions que ella dita Rugal havia fetes en cartes 23 y primerament lo primer capítoll. Y respongué com se seguex fins en cartes [f. 28r] XXVI.

Al primer capítoll digué tot és veritat.

Al segon diu que és ver salvo que al minyó no·y fou ella deposant que com dit minyó morí ere ella deposant al mas de Useu.

Al tercer digué que és ver y que ella portava lo pot y que après se trenchà dit pot. Y que tantpoch no té recort que na Ramona hi fos. Ni tantpoch no té recort que Pere del Hereu³⁶⁰ hi fos aquell vespre a la dita moceta de Johan Coell.

Al quart digué que bé és veritat salvo que Jaume Farrer y Johan de Bernatxo no·y eren ni·ls hi véu.

Al cinquè dix que cert que ella ho ha hoyt dir ayxí com diu lo dit capítol, salvo de Johana Sebriana, que may ho ha hoyt dir sinó a Jaumot de Puyo.

Al sisè dix que és ver, bé que lo ingüent la dita na Bernatxa lo féu.

Al setè dix que és ver ayxí com se diu hi·s conté en dit capítoll salvo que lo Hereu no li par que·y fossa a casa del Lacay [com] li mataren lo fil.

Al vuytè dix que ella no·y fonch en res. [f. 28v]

Al novè digué que és ayxí veritat com dit article ho diu.

Testes sunt magnificus dominus Perotus Planiçoles et Anthonius Xich carcellerius.

Die XIII novembris M D XXXX VIII° in dicto castro de Sort.

Discretus fisci procurator [petit] Margaritam Rugalla iterum questionari ad effectum dumtaxat quod nominet consocios seu correos malefficiarum per eam comissorum, attento quod in suis dictis est varia innominandis dictis correis producens noviter actitata contra eam. Iuribus fisci salvis.

Et dictus dominus procurator generalis de dicto consilio publicat noviter actitata contra dictam Rugalla. Et concedit copiam seu comunicacionem illorum et inserantur producta, assignando delacionem unius diei ad suas deffenciones proponendas et ad dicendum quare questionari non de[beant] et intimetur. Fuit intimata per me notario dicta Rugalla in carceribus dicti castri, [et etiam] fuit intimatum Anthonio Duat eius procuratori per me notario ipsa et eadem die, anno et in villa de Sort.

360. *Crida al lateral*: fatetur idem Hereu in suo processu folio 26 pagine 2 capitulo 3.

Aplicació del turment.

Die XV novembris M D XXXX VIII in dicto castro.

Discretus fisci procurator petit sententiam questionem dari et publicari contra dictam Margaritam Rugall iterum questionari ad effectum tantum dumtaxat quod dicta Rugalla nominet consocios seu correos criminum per eam commissorum. Iuribus fisci salvis. [f. 29r]³⁶¹

Et dictus magnificus dominus Martinus Johannes Spolter procurator generalis et cetera de dicto consilio, attento variacione dicte Rugalla in denunciandis seu nominandis consociis seu correis criminum per eam commissorum, attento preterea vocis trepidacione et vacillacione [vocis] dicte Rugalla, aliisque animum dicti domini procuratoris moventibus, pronunciat et declarat dictam Rugalam esse questionibus subticiendam ad effectum petitum tantum, hoch est, quod denunciaret et [nomin]et consocios et criminum correos et intimetur. Fuit intim[atam] dicte Rugalla per me notario ipsa et eadem die, anno et in dicto loco.

La quoval fonch presa y posada en lo turment de strap de corda. Y apenas li alsà los brazos que ja cridà «via fora, via fora» y digué que diria la veritat. Y bayxaren-la y no deiha sinó badoqueries, y fonch-hi tornada. Y com perdé los peus de terra ja cridà «via fora» grans crits y que la bayxasen que ella deria la veritat. Y assentada que fonch en l'escambell digué lo següent.

Confessió sota turment.

E ayxí digué³⁶² que a la fila de Cortal hi fonch ella deposant y lo matex Coartal que és son pare y na Ramona aquesta que ací està presa y en Pere del Hereu y Jaumot de Puyo y Johan de la Dida. Y ha de açò bé tres o quotate anys.

E més³⁶³ a la Torre de Capdela hi fonch ella deposant y Jaumot de Puyo³⁶⁴ y Johan [de la] Dida y na Fava la vella de la Torre de Captela. Al minyó de Senaller no-s recorde que y fos Pere del Hereu ni na Ramona però cert que són bruyxot y bruyxa.

361. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, confessiones torture ratificantur in folio 30 pagine 2 in principio.*

362. *Al lateral 1.*

363. *Al lateral 2.*

364. *Crida al lateral: vide in folio 26 pagine 2 in principio et in folio 19 pagine 2 in finale.*

E més³⁶⁵ és stada ella deposant al fill de Johan de Maça³⁶⁶ de Monrós en companyia de Jaumot de Puyo y de Johan de la Dida y de Pere del Hereu y na Ramona [f. 29v] que ara s[tà] presa ací en lo castell de Sort. Y mataren-lo com dedalt ha dit.

E més³⁶⁷ digué que tantbé foren a matar lo nét de Jaumot de Puyo lo dit Jaumot de Puyo y ella deposant y Johan de la Dida y en Pere del Hereu y la dita na Ramona.³⁶⁸ Y tots cinch la mataren d'esta manera, que la metzinaren. [Y que les] metzines li posaren en la [bo]cha ella y Jaume de Puyo, las quoads lo dit Jaumot de Puyo portava. Y morí aprés que la hagneren untada o metzinada. Y morí aprés dins set o vuyt jorns. Y les metzines li meteren per la bocha. Y ha de açò [no] més de dos o tres anys, y poder sis anys.

E més diu³⁶⁹ que al minyó de Pedanchs quoadt lo metzinaren hi foren ella deposant y los dits Jaumot de Puyo y Johan de la Dida y Pere del Hereu y na Ramona. Y mataren y metzinaren-lo com dedalt ja té ella dit, y ayxí com Jaumot de Puyo ho ha dit.

E més³⁷⁰ altra veguada foren a casa de March de Pobellar y allí una nit de nit mataren un bou, que li posaren metzines [f. 30r] per la bocha y orelles.³⁷¹ Y eren-hi ella deposant y Pere del Hereu y na Ramona y Jaumot de Puyo y Johan de la Dida. Y ha de açò bé cinch o sis anys. Y morí lo [bou] ayxí cruyant cruyant.³⁷²

E més³⁷³ foren una altra veguada a matar un fill de March de Pobellar que li deyan Johan o Sebríà, que ja era casat.³⁷⁴ Y mataren-lo que li meteren metzines.³⁷⁵ Lo quoad mataren ella y Jaumot de Puyo, que li ajudaven a segar. Y segaven a un tros que se diu la Coma, alà en lo terme de Pobellar. Y com dinaven lo metzinaren ab prinyons³⁷⁶ al dinar o al berenar, que li posaren les metzines en los prinyons. Y morí ayxí penant penant, que visqué dos o tres meses. Y per ara no's recorde de més però ella hi pensarà y si li'n recorde res ho dirà.

365. *Al lateral 3.*

366. *Crida al lateral:* Constat in processu del Hereu folio [8].

367. *Al lateral 4.*

368. *Crida al lateral:* vide processum de Puyo folio 18 capitulo [14].

369. *Al lateral 5.*

370. *Al lateral 6.*

371. *Crida al lateral:* constat in folio 32 pagine prima in principio. Et idem dicat Puyo in suo processu folio 16 pagine 2 capitulo 6.

372. *Cruiar: Obrir-se fent crui (Mall.); cast. rajarse, resquebrajarse (DCVB).*

373. *Al lateral 7.*

374. *Crida al lateral:* constat in folio 32 pagine prima ad finale.

375. *Segueix en la bocha ratllat.*

376. *Prinyó: Aranyó, fruit del prinyoner (Berga, Pobla de L., Pallars, Ribagorça, Solsona, Tremp, Manacor) (DCVB).*

E més digué³⁷⁷ «Y què dirà na Ramona, que li havia promès que no la deyxalaria. Y ara que la deyxale y dich que és bruyxa què dirà de mi. Y que ella me n'havia pregada que no la descobris y jo la y havia promès que no la deyxalaria.»

Die XVI mensis novembris M D XXXX VIII in dicto castro. [f. 30v]

Las preditas confessions ayr a XV de nohembre del any M D XXXX VIII fetes en cartes 29 y 30 per na Margarida Rugall migansant iurament, lo quoyal presta en mà del dit senyor procurador y respongué migansant iurament que prestà en mans del dit senyor procurador a Nostre Senyor Déu Jhesu Christi que diria la veritat; y ayxí li foren legides les dites confessions les quoyals féu dit dia de ayr que les féu y digué y respongué. Y digué que per lo iurament que fet ha que tot és veritat ayxí com ella ho ha dit y deposit. Presents per testimonis Anthoni Xich y Jaume [Aleu].³⁷⁸

Enquesta de nous testimonis al castell de Sort.

Die XVIII° mensis novembris M D XXXX VIII in castro de Sort.

*Petrus Rugall, agricola, opidi de Pahulls, testes productus et nominatus pro parte et instante fiscii procuratore et cetera.*³⁷⁹ *Et iuravit in posse et manibus magnifici domini Ffrancisci Besturs iurum doctoris et cetera. Ad Dominum Deum et cetera.*

Et primo fuit interrogato si ell testes ha perdut denguns fills o filles. *Et dixit* si senyor, bé he perdut un fill y una filla los quoyals la filla se deye Graciana y la perdé bé ha XV o XVI anys. Y tenia bé set o vuyt anys quoyant morí y ere molt galant filla. Y morí prou cuytada dins set o vuyt dies al seu parer. Y creu cert que fonch metzinada. Y se unflava y ere tota unflada. Y lo fill és mort despuys, lo quoyal se unflà tantbé tot. Y tenie cinch o sis anys. Y ayxí se unflà tot de cap a peus y anà a cerquar a un frare [f. 31r] Ramon per a que hi vingués a veure'l perquè's trevie de metgeyar. Y com lo dit fra Ramon vingué ja'l trobà mort. Y de açò al seu parer ha quatorze anys o per aquent. Y cert que morí tot unflat. Y cert que la muller de ell testes ne tenie sospita a la jermana de ell testes que ara és presa ací, que se diu Margarida Rugall.³⁸⁰ Y açò per lo mal report que li feyen a la dita sa jermana de ésser bruyxa.

377. Al lateral 8.

378. Al lateral ratificantur confessiones torture.

379. A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Petrus Rugall testes.

380. que se diu Margarida Rugall afegit a la interlínia.

Interrogat dix que té plen recort que la mare de ell testes donà en dies passats a la dita sa filla una gandaya de çeda molt galant que era ve[rm]jella, la quoyal la dita sa filla Graciana la volia molt. Y de açò té plen recort y no seria molt que encara la dita ganday no fossa en casa sua.

Fuit sibi lectum et perseveravit

Interrogatus dixit que cert tantbé perdé un rosí que [±9]. Y que-l posaren de vespre en lo stable sa y alegre y al matí ja-l trobaren mort. Que fonch après que li hagneren morta la filla dos o tres anys fins en quoaatre. Y [pot] haver honze o dotze anys de açò al seu parer. Y tantbé bé perdé en dies passats un bell bou que l'havia comprat del prior de Scaló. Y al vespre lo posà testes sa y bo en lo estable y al matí lo-y trobaren mort. Y deu haver de açò bé quatorze anys o per aquent.

Die XX mensis novembris M D XXXX VIII in opido de Sort. [f. 31v]

*Margarita vídua uxor quondam Matheu Maça opidi de Pahulls, testes producta et cetera.*³⁸¹ *Et iuravit in posse magnifici domini procuratoris generalis et cetera.*

Et interrogata dixit si senyor, bé ni só affollada cinch veguades, dues de fills y tres de filles. Y les dues filles foren bategades y los dos fills y la una filla moriren sens ésser bategades. Y dels tres que moriren sens batisme ne enterraren un en lo seller, a cal[s] del cup. Y un altre, en lo dit [celler]³⁸² a cal[s] de] la finestra. Y de l'altre no se'n recorde perquè estigué cinch o sis dies sens que no estave en son seny per lo mal part que havia hagut, y no sap hon los posaren. És ver que davant la porta de sa casa tenen un gran pati tanchat de paret, y allí tenen algunes veguades grans femés de fems. Y del darrer que ella testes no sap hon lo posaren deu haver bé vuyt o nou anys. Dels altres ja fonch abans.

Fuit sibi lectum et perseveravit

Dictis die, anno et loco.

*Matheus March sartor opidi de Pobellar de la coma de Monrós, testes productus et nominatus pro parte fiscis procuratore et cetera.*³⁸³ *Et iuravit in posse dicti procuratoris generalis et cetera. Ad Domum Deum [f. 32r] et eius sancta Dei quatuor evangelia manu eius dextera et cetera.*

Et interrogatus dixit que bé han perduts un bou, lo quoyal perderen a la pegueira en lo terme de Monrós. Lo quoyal morí après lo hagneren tret del gou.³⁸⁴ Y ha de

381. A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Margarida de Massa testes.

382. Manca.

383. A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Matheus March testes.

384. Per Jou.

açò bé sis o set anys. E més ha perduts quatre germans los quals lo primer [que]³⁸⁵ se morí li deyen Antonicho, y era de edat de vuyt o nou anys. Hi·ll prengué lo mal lo dia de sent Quirch y morí cuytat bé dins tres o quatre dies o per aquent.³⁸⁶ Y ha de açò bé XXVIII anys o trenta.³⁸⁷ Y après se li n'ha mort un altre que se deye Johanot. Aquest morí que malallegà molt y morí delint delint, que li durà lo mal prop de un any o per aquent. Y ha bé set o vuyt anys.³⁸⁸ Y après se li n'ha mort un que ere rixet y estave tot ple de [t]inya, y axí morí. Pensaren que la [t]inya lo havie mort. Y après se li n'ha mort un altre que se deye Sebrià, que ja ere casat. Que ha dos o tres anys. Y aquest morí d'esta manera, que·l prengué lo mal segant.³⁸⁹ Y deu haver bé dos o tres anys. Y morí que li durà lo mal fins en la senct miquelada. Y tostemp se queyxave del cor y paria que tot fos podrit dins lo cos tanta [recúnia li·n feve].

Fuit sibi lectum et perseveravit [f. 32v]

Acarament entre Margarida Rugall i Jaume Puyo.

Die XXII mensis novembris M D XXXX VIII fonch fet acarament d'en Jaumot Puyo ab la dita na Margarida Rugal de la manera que's segueix.³⁹⁰

Primo fonch legit lo capitoll 5 de la carta 26 pàgina segona del procés de Jaumot Puyo a na Margarida Rugall. Y legit dit capitoll fonch interrogada dita Margarida Rugall si és ayxí com diu dit Jaumot de Puyo. Y ella respongué que no hi és estada en res. Y dit Jaumot que sí, y que és ayxí veritat.

Enquesta de nous testimonis al castell de Sort.

Die XXII mensis novembris M D XXXX VIII in opido de Sort.

*Johannes Cortal agricola opidi de Pahuls habitator, testes productus et cetera.*³⁹¹ *Et iuravit in posse dicti domini procuratoris et cetera.*

Et primo interrogatus dixit que ha perdut tres fills mascles. Un de la primera muller y dos de la darrera. Y deu haver lo de la primera que morí dotze anys o per

385. *Manca.*

386. *Al lateral* concordat quod dicit lo Hereu in sui processu folio 21 pagine prima capitulo 5.

387. Y ha de açò bé XXVIII anys o trenta *afegit a la interlínia.*

388. Y ha bé set o vuyt anys *afegit a la interlínia.*

389. *Crida al lateral:* fatetur delata in folio 30 pagine prima capitulo 7.

390. *Al lateral* acaramentum delatorum.

391. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Joannes Cortal testes.*

aquent. Y morí dit minyó que·l posaren sa y alegre al lit de vespre y al matí ja li conegueren lo mal, y dins dos o tres dies fonch mort. E més los de la darrera muller se trobaren la un mort al lit. Y estave algun poch de mala gana y malalt y posaren-lo al lit que·ls paria que no tenia perill per a·n aquel vespre. Y al matí abans de dies, quòant se despertaren, lo trobaren ja mort. Y haurà bé cinch o sis anys. Y ere de dos o tres mesos. Y après ne han perdut un [f. 33r] altre, que ell ere anat a Maynaret, y com tornà sa muller de ell testes li dix que lo minyó que tenien estave mal. Y ell testes se levà de matí per anar a cerquar algun metge per veure si li porien fer res. Y com hagué almorstat per anar a serquar la metgessa de Montesclat, tornà a veure y parlar ab sa muller y veu que lo minyó se enblavinà. Y ayxí·l levaren y molt prest se morí. Y era que devie tenir sis o set mesos o per aquent. Y deu haver de aquest tres o quòatre anys. Y açò és lo que ell testes hi sap. Y ayxí matex se amortà una xiqua, sa n[éta], filla de son fill. Y ha·la perduda ha bé un any y mig o poch més o menys. Y morí molt cuytada.

Fuit sibi lectum et perseveravit

Dictis die, anno et in dicto opido.

*Anthonia Coartall uxor Johannus Coartall opido de Pahulls testes et cetera.*³⁹²
Et iuravit sicut primus testes et cetera.

Et interrogata dixit que cert ha perduts dos fills. La un a son parer tenia tres mesos o per aquent y era lo primer. Lo quòal estave malaltís y trobaren-lo·s mort al lit. Y deu haver de assò bé quòatre o cinch anys. Y après ne han perdut un altre, lo quòal perderen que tenie ja bé set mesos o per aquent. Y un dia ella testes anà abeurar una egoa que·ls ere parida y dexà lo xich al bres, y a son parer sa y bo. Y com tornà ja·l trobà que tot suave y plorave molt fort. Après en lo altre dia que·l fèu embolicar a una dona del dit loch de Pahulls que se fa dir na Canuda [f. 33v] la vella, que se diu Anthònia.³⁹³ Y embolcant-lo y perfumant-lo lansà una pereça de sanch per la bocha. Y après morí en lo altre dia. Y ha de açò bé tres anys o per aquent. Y se li morí en lo mes de may un divendres. Y cert ella deposant bé tenia sospita que mala gent los li mataven. Y molt que ho deyen que [era] perhillós que males gents no·ls li matassen, però que ella testes no·ls conegué denguns senyals de metzines.

Fuit sibi lectum et perseveravit

Dictis die, anno et loco.

*Johannes Coartall fuit reinterrogatus*³⁹⁴ *et dixit* que en dies passats lo sogre de ell testes que es deye Anthoni Coartall y tenie una filleta de edat de vuyt o nou

392. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Anthonia Cortal testes.*

393. *que se diu Anthònia afegit a la interlínia.*

394. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Joannes Cortal reinterrogatus.*

mesos. Y estava al foch de vespre molt boniqua y se reye ab los altres de sa casa. Y en la nit ell testes sentí brogit en sa casa y levàs del lit. Y cridà a la dita sa sogra què feye, que ell havie sentit gran brogit per casa. Y ayxí anà al lit de sa sogra perquè dita sa sogra cridà y digué que no tenie ni trobave la moceta o xiqua al lit. Y ayxí ell testes cuytà allà y ensengué lum y anà a la cambra de la dita sa sogra y trobaren la xiqua als peus del lit sobre [la roba] y estava molt de mala gana ja en aquelles hores. Y açò ere lo dissapte en la nit. Y ell testes anà a demanar un seu vesí que se diu Colom y a sa muller y contà·ls lo cas. Y dix-los «perquè si aquesta xiqua se perdie [ens] puschau fer testimoni que no [la·ns] havem trobada morta al costat o al lit, per çò us he demanats ací». Y ells s'hi volien [avitar] y ell testes no volgué [stancasse'n]. Y lo dumenge après, que ere en lo altre dematí, com exien de missa, que feyen la absolta, morí dita minyona. Y cert que ell testes sempre ha tengut y tenie sospita que bruyxas y bruyxots ho han fet, ayxí de aquesta com dels altres seus que se li moriren. Y tantbé a son sogre quòndam ja se li n'havia perduts dos fills. [f. 34r] La un se li perdé abans que ell se casà y l'altre com ell fonch ja en casa de dit son sogre. Y açò dix saber-hi ell testes.

Fuit sibi lectum et perseveravit

Dictis die, anno et loco.

*Margarita uxor Petri Rugal opidi de Pahuls habitator testes et cetera.*³⁹⁵ *Et iuravit sicut primo testes et cetera.*

Et interrogata dixit sí senyor, un fill y una filla he perdut. Y primer perdí la filla que no lo fill. Y de la filla pot o deu haver quinze o setze anys y devie tenir ja la filla set anys poch més poch manco. Y morí que la prenguí mal que tota se seguà.³⁹⁶ Y dehien-li Graciana. Y durà-li lo mal bé més de un mes y morí delint delint. Y [cert] la sogra de ella testes donà a la dita sa filla una gayday de seda vermella simple y un trenchafront o partidor de orhipell. Y cert que ella testes no volia que la-y donàs ni que la portàs perquè sabia que na Margarida Rugual, tia que era de la dita na Graciana sa filla, la volia per a ella. Y per çò ella testes no li plahia que la portàs.

Y tantbé ha perdut un fill que li par bé que ha de dotze en tretze anys. Era de edat de sis o set anys y morí que se unflà tot, y com la unflor li pugà al cor morí. Y durà-li lo mall vuyt dies o per aquent. Y cert que ella testimoni bé ha tengut pensament que la minyona, que la dita na Margarida Rugal, sa tia, la-y havia morta. Y del fill cert prengué sospita de una dona de les Sglésies que tenia una sa filla en casa de ella testes a moça, y vingué a veure la filla. Y estant allí en casa sua, que

395. *A la part superior del foli, escrit per una mà coetània, Margareta Rugall testes.*

396. *Segar: refl. Perdre tota la força els braços o les cames per efecte de cansament, de depressió moral, d'una emoció forta, etc. (DCVB).*

eren venguts a segar, ella feya algunes fahenes per casa, prengué en bell sech un gran plor al dit seu fill de què [f. 34v] li vingué la unfladura prest, y ayxí morí com dedalt ha dit.

E interrogada dix que han perdut una egoa que se'ls trenchà la cama y après se'ls perdé un rosí que'l posaren sa y bo en lo stable de vespre y al matí morí. Y una vacha en un prat que se diu lo prat de Areny, y la portaren o menaren a sa casa y allí morí. Y una altra que se'ls ne morí prop l'aygoa. Y un bell bou [±8] que havien comprat del prior de Perameya, que'l trobaren mort en lo stable. Y cert que han tengut pensament que la dita Margarida Rugall, sa cunyada,³⁹⁷ los feye y causà tots aquestos mals.

Fuit sibi lectum et perseveravit

Petició de sentència i termini per a la defensa.

Die XXIII novembris M D XXXX VIII in dicto castro.

Discretus fisci procurator producit inquisitiones seu processus factus contra Petrum del Hereu, Johannem de la Dida, Jacobum Puyo et Catharinam Ramona³⁹⁸ et in quantum dicti processus factum pro dicti procuratori fiscali, et contra dictam Margaritam Rugal petens inseri seu conseri in presenti processu. Et etiam petens dictam Margaritam Rugall iuxta eius demerita puniri et cum hiis ad sentenciam assignari. Iuribus fisci salvis.

Et dictus magnificus dominus Martinus Johannes Spolter procurator generalis de consilio magnifici domini Francisci Besturs iurum doctoris mandat producta in presenti processu inseri seu conseri concessa copia, concedit qiandecim dies ad suas proponendas et dandas deffenciones habitis productis pro publicatis, concedendo facultatem pro advocato et procuratore et intimetur. Fuit intimata per me notario dicte Margarite Rugal dictus die, anno et loco, la quoyal dix mossèn tresorer acarau-los-mi davant, que a mi me par que Jaumot de Puyo diu que Johana Sebriana y jo fórem en alguna part ab ell, y a mi me par que jo no la y hage vista. Y algunes altres coses que diuhen. Y com serem tots jo-ls atorgaré lo que serà veritat. Et etiam fuit intimatus dicto Anthonio Duat per me notario ipsa et eadem die et anno et in dicta villa de Sort. [f. 35r]

397. sa cunyada afegit a la interlínia.

398. et Catharinam Ramona afegit a la interlínia.

Assignació a oir sentència.

Divenres de matí a IIII de giner del any M D XXXX VIII³⁹⁹ comparegué Antoni Puyol, procurador fisqual del marquesat de Pallàs, davant lo senyor procurador general soplquant y requerint quod atès que per part de la Margualida Rogal fins avuy [no] se havia deduït cossa neguna en ses defenses, que per sò et allios fos sentenciat y declarat en la causa criminal que davant vós se por[ta] entre dit procurador fisqual y dita Rugalla.

Dit dia.

Lo senyor procurador general manà fos assignat a la dita Rugalla a hoir sentència per a deluns primer de mes *et intimetur*.

En continent féu rellació lo nunci com havia feta y donada la sobredita intima a la dita Rugalla.

Deluns a VII de giner.

Lo sobredit procurador fisqual soplquà y requerí al senyor procurador general fos publicada la sentència contra dita Rugalla.

Relació de crims comesos.

Margarita Rugalla delata de [del]icta infranotata per eam commissa fuisse fatetur.

Una neboda de la delada. *Primum homicidium fatetur folio 19 pagina 2 capítol 5 constat producta pro patrem et matrem infantis [occisi] folio 30 pagina 2 in finale et folio 34 pagina prima.*

Un nebot de la delada. *Secundum homicidium fatetur ibidem et constat in loco supranotato.*

Lo fill de Cenaller. *Tertium homicidium fatetur folio 19 pagina 2 capítol 6 alias 3 et constat in processu de Puyo folio 2 pagina 2 in finale et pagina [±1] et pagina sequenti.*

La filla de Bernaxo. *Quartum homicidium fatetur folio 23 pagina 2 capítol 2 constat in processu de Puyo folio 23 pagina 2.*

399. El text que segueix, escrit un mes i deu dies més tard de la darrera anotació, presenta un tipus de lletra clarament diferenciat, menys cursiu i amb una major claredat en la separació de les paraules.

La filla de Cohell. *Quintum homicidium fatetur folio 24 pagina prima capítol 3 constat in processu de Puyo folio 5 pagina prima.*

La filla de Cortal. *Sextum homicidium fatetur folio 24 pagina 2 capítol 4 constat sed non bene folio 32 pagina 2.*

Lo fill del Lacayo. *Septimum homicidium fatetur folio 25 pagina prima constat in processu de Puyo folio 24 pagina prima in finale.*

Lo fill de Massa. *Octavum homicidium fatetur folio 29 pagina prima capítol 3 constat in processu del Hereu folio 8 pagina prima et fatetur dictus Hereu folio 26 pagina 2 capítol 4.*

Lo nét o néta de Puyo. *Nonum homicidium fatetur folio 29 pagina 2 capítol 4 constat in processu de Puyo folio 26 pagina 2 et folio 27 pagina prima et fatetur idem Puyo in suo processu folio 18 capítol 14.*

Lo fill de Pedanchs. *Decimum homicidium vel malefficiam fatetur folio 29 pagina 2 capítol 5 non constat aliter.*

Un bou de March. *Undecimum malefficiam fatetur folio 29 pagina 2 capítol 6 constat folio 32 pagina prima in principio et Puyo in suo processu folio 16 pagina 2 capítol 6.*

Del fill casat de March. *Duodecimum homicidium fatetur folio 30 pagina prima capítol 7 constat folio 32 pagina prima ad finalem.*

Negat delata omnia supradicta pluries ratificata folio 32 pagina 2 in principio, qua negativa non obstante mortis naturalis ream esse arbitror salvo et cetera.

Besturs

Jesus

Et si delata neget quod pluries confessa fuit et testibus eo modo quo potest convicta, mandat sua excelencia quod condemnetur et fiat executio iuxta votum magnifici domini Besturs iurium doctoris.

Pere Sagarra iurium doctoris.

Sentència.⁴⁰⁰

Jhesus Maria.

Unde nos, Martí Joan Spolter, cavaller domiciliat en la ciutat de Lleyda, procurador general y alter Nós en lo marquesat de Pallàs y vescomtat de Vilamur per los excellentíssimos senyors Duch y Duquessa de Cardona y Sogorb, Marquesos de Pallàs et cetera. Vista la enquesta per Nós y provisió nostra rebuda instant lo procurador fiscal de dits marquesat y vescomtat contra na Margarida Rugalla, vídua del lloch de Pahulls; vista la publicació de dita enquesta y termini deffensori a dita Rugalla y a los procuradós donat y assignat; vista la sentència de turments contra dita Rugalla donada y les confessions per dita Rugalla en dits turments fetes; vistes les confessions per dita Rugalla fora los turments y lo lloch dels turments fetes y aquelles una y moltes voltes ratificades; vista la requesta del procurador fiscal instant y requerint dita Rugalla ésser castigada conforme a sos demèrits; vista la assignació per Nós feta a dites pars al present dia y hora per a oyr la nostra present sentència, la qual a cautela reassignam; vistes totes les coses que poden y deuen commoure nostre ànimo y de qualsevol altre per a bé y degudament sententiar, los quatre Sans Avangelis davant Nós posats y aquells ab nostra mà dreta corporalment tocats, tenint Déu davant nostres ulls corporals perquè los intellectuals millor la justitia discernesquen, hagut vot y parer del misser Francesch Besturs en drets doctor, nostre ordinari assessor, y seguint la determinació y conclusió sobre assò per sa excel·lència, a relatió y consell del magnífic y egregi mossèn Pere Segarra en drets doctor feta, pronunciam, sententiam y declaram en la forma y manera següens:

E per quant per pròpia confessió de dita Rugalla consta ella dita Rugalla haver enmetsinat y mort una neboda sua, filla de Pere Rugall son germà, de dit lloch de Pahulls; més consta dita Rugalla haver enmetsinat un nebot seu, fill del dit Pere Rugall, y dit nebot ésser mort; més consta dita Rugalla ésser enada de nit en companya de altres a la Torre de Capdella y allí tragueren del llit un fill de Francesch Senaller, y aquell croyxiren de tal manera que dins poch dies morí; més consta dita Rugalla ésser estada a matar una filla de Joan de Bernaxo del lloch de Pahulls; més consta dita Rugalla ésser estada a croyxir y enmetsinar una filla de Joan Cohell morta per lo mal que dita Rugalla en companyia de altres li féu; més consta dita Rugalla en companya de altres haver enmetsinat y mort una filla de Joan Cortal de lloch de Pahulls; més consta dita Rugalla en companya de altres haver enmetsinat y mort un fill de Pere Lacayo del lloch de Monrós; més consta dita Rugalla en companya de altres haver enmetsinat y mort un fill de Joan de Massa del lloch de

400. *A diferència de les sentències de Jaume de Puyo i Pere de l'Hereu, conservades a l'arxiu a continuació dels respectius processos, la de Margarida Rugall apareix interpolada entre els folis del procés.*

Monrós; més consta dita Rugalla en companya de altres haver morta una creatura de Anthoni de Puyo del dit lloch de Monrós; més consta dita Rugalla en companya de altres haver enmetsinat y mort un bou de Matheu March del lloch de Pobellar; més consta dita Rugalla haver enmetsinat y mort un fill de dit Matheu March de Pobellar. Per so y altrament, pronunciam, sententiam y declaram y a la dita Margarida Rugalla condemnam [...]⁴⁰¹

401. *Manca el darrer foli de la sentència.*

UN PLET DE L'ESCUPTOR ANTONIO DE NAVÉREZ CONTRA EL CONVENT DE SANTA CATERINA DE BARCELONA (1583)

○ — SANTI TORRAS I TILLÓ
SABADELL

Cap altre escriptor català dels segles XVI i XVII no sembla que ens hagi llegat una prosa a voltes tan instintivament pròxima a la disciplina contemporània de la història de l'art com el frare dominicà Francesc de Camprubí, cronista del convent barceloní de Santa Caterina, mort l'any 1637 i autor del primer volum dels annals de l'orde (*Lumen Domus*). En ells es glossa la història de l'establiment, des de la fundació a l'edat mitjana fins a arribar als darrers anys de vida del narrador. S'ordena cronològicament a partir dels priorats successius, en els quals l'autor enceta llargs *ex cursus* per a incloure-hi els esdeveniments decisius de la comunitat i copiar-hi alhora els protocols més rellevants.¹

L'interès excepcional que Camprubí manifestava per la història arquitectònica i sumptuària del seu convent, trobava lloc en l'empresa d'una recerca documental rigorosa que per ara no té precedent en cap altre autor barceloní de l'època. La de Camprubí fou la prosa diàfana d'un observador agut de l'entorn immediat, en aparença poc cultivat en l'estudi erudit de les arts, admirador incondicional tanmateix de la magnificència de l'església, els claustres i les capelles de Santa Caterina, entès tot plegat com la suma

1. Els annals de Santa Caterina corresponents als segles XVI i XVII, es conserven manuscrits en dos volums a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona (ms. 1005 i 1006). El primer volum cal atribuir-lo de forma quasi íntegra a Francesc de Camprubí, continuat posteriorment en la feina de cronista per fra Francesc Cantallops. Una síntesi de la bibliografia existent sobre el convent en època medieval es pot consultar a E. ORTOLL MARTÍN, «Algunas consideraciones sobre la iglesia de Santa Caterina de Barcelona», *Locus Amoenus*, 2 (1996), p. 47-63, nota 5; A. PÉREZ SANTAMARÍA, «El convento de Santa Catalina mártir de Barcelona, santuario dominico», a *Patronos, promotores, mecenas y clientes. Actas del VII Congreso Español de Historia del Arte*, Murcia, 1992, p. 541-550; J. ALBAREDA SALVADÓ (ed.), *Política, religió i vida quotidiana en temps de guerra, 1705-1714. El dietari del convent de Santa Caterina i les memòries d'Honorat de Pallejà*, Capellades: Universitat de Vic, 2001.

integral d'un escenari divers, vistós i venerable; paisatge en definitiva d'una vida monacal devota entretinguda amb l'examen curós d'un espai arquitectònic profundament transformat al llarg dels segles, fins al punt d'experimentar-ne la necessitat insòlita de comunicar-ho vivament al lector («... Aquí se ha de advertir una cosa per la bona intelligència del que fins ara se ha dit, y del que per lo esdevenidor se dirà, y és la diferència de les obres que en diversos temps se són fetes en lo present monestir, des del principi fins al present, perquè és cosa averiguada y llargament tractada que la diferència és grandíssima en las obras que eran abans a las de ara, de tal manera que de las antigas y primeras sols la iglésia y sacristia y claustros estan en peu, tot lo demás és diferentíssim com del cel a la terra ...»²).

Camprubí va encetar la redacció primera dels annals pels volts de l'any 1603, seleccionant les notícies dels seus dietaris i anotacions privades (malauradament extraviades) que es remuntaven com a mínim fins al darrer quart del segle XVI, quan va prendre l'hàbit a la comunitat,³ mentre que les dades històriques anteriors al seu ingrés eren contrastades meticulosament amb els documents guardats a l'arxiu. El seu era, per tant, un coneixement fonamentat que tenia, a més, la virtut de sumar-hi una qualitat ben rara, consistent en l'interès pel treball menestral de l'artista, principalment mestres de cases, fusters, pintors, escultors i argenters, als quals va prestar una atenció destacable i va concedir, alhora, el benefici de la dignitat en la perdurabilitat de la memòria, especialment d'aquells artistes quals de forma permanent o temporal, havien pres hàbit a l'orde («... *Notandum est* que los dos sobredits retaules que estaven en la entrada de dit cor baix, çò és, lo de la Resurrecció y lo de la Nativitat, féu un frare expertíssim en la art de messoneria, lo qual prengué lo hàbit en casa, y essent novici féu exa obra per als dits altars, lo nom del qual era fra Pau de Senis; y no acabà lo any y dexà lo hàbit, al qual avia pres als 7 de juliol de 1476. Totavia ha dexada bona memòria ...»⁴).

Al marge dels conventuals, entre el darrer quart del segle XVI i el primer terç del XVII, varen ésser molts els artistes barcelonins cridats a treballar a Santa Caterina; sens dubte, Camprubí tingué ocasió de tractar perso-

2. Francesc DE CAMPRUBÍ, *Lumen Domus*, vol. 1, Biblioteca de la Universitat de Barcelona, ms. 1005, f. 32r-v.

3. Collell donava com a data d'ingrés a l'orde el 2 de juny de l'any 1584 (A. COLLELL COSTA, *Escritores dominicos del Principado de Cataluña*, Barcelona, 1965, p. 62-63).

4. *Lumen Domus*, vol. 1, f. 29v.

nalment un bon nombre d'aquests. La relació que s'intueix plausiblement més fructífera durant els primers anys de la dècada de 1600, devia ser l'establerta amb l'arquitecte Pere Blay, autor per al convent de la traça de la nova capella de Sant Ramon de Penyafort, promoguda arran de la canonització del sant (1601). No li va estalviar lloances, especialment pel fet que Blay —aleshores ja un mestre de gran prestigi ciutadà— havia volgut fer la traça de franc.⁵

A banda de l'interès per l'artista també es recordava de les persones que havien subvencionat obres d'arquitectura i ornaments, fonamentalment els priors, obligats tot sovint per la naturalesa del càrrec a assumir les necessitats funcionals i decoratives de l'establiment, circumstància que per si mateixa restringia l'accés a la dignitat als frares més opulents o de millor posició social i política. En tots els projectes arquitectònics i decoratius empresos a Santa Caterina durant aquesta època, l'aspecte econòmic va ser molt important. De vegades, aquest fet va suscitar el comentari mordaç de Camprubí, propens al llarg del seu discurs a desentranyar detingudament la història del patrocini de capelles i altars per part de famílies nobles de Barcelona, moltes de les quals no feien res —de grat o per força— per mantenir l'esplendor artística que els havia precedit, la qual cosa posava en evidència fins a quin extrem el convent tenia dificultats per a captar protectors entre els segments més il·lustres de la societat. Tot plegat topava amb l'eixutesa de la moral dominicana en la mesura que el cronista privilegiava una rigorosa orientació teològica de l'obra pia, més accentuada quan es realitzava completament intramurs, al marge de la subvenció laica. El repàs al patrocini de fra Pere Màrtir Coma, per exemple, reconegut teòleg i prior del monestir a l'època en què era bisbe d'Elna, insinua la denúncia de la relació interessada entre l'artista religiós i el comitent monacal. En aquest cas concret, el prior va patrocinar entre d'altres coses, una gran pintura destinada al refector, aleshores acabat d'edificar, amb la representació canònica del Sant Sopar: «... (Coma) féu lo refector tan principal pessa, la cuyna hospici y bodega, y féu fer la *Cena*, y tot se va pagar de sos dinés. Esta *Cena* va pintar un religiós del Carme, fray Alonso; y fra Ciprià Murtra, frare llech y fill de casa la va cosir, que és de tela, y li ajudava a moldrer colors, y dit bisbe morí mentres esta pessa se pintava, que fonch en lo any de 1578, çò és quant agué pintat la *Oració del Hort*, les hores morí, y ja

5. Vegeu un breu comentari sobre aquesta qüestió a S. TORRAS TILLÓ, *Pintura catalana del Barroc. Periple i auge d'una praxi* (en premsa).

apar que los apòstols no sia obra tant fina, perquè dit bisbe volia molt y amava a dit frare Alonso, y li enviava de quant en quant sos reals concertats, y après de mort perdé molt la gana per las pocas esperansas que tendria de coses...»⁶ Subtilment, alhora, se subratllava fins a quin punt la qualitat de l'obra depenia, finalment, d'un estímul econòmic.

En resum, la crònica animosa de Camprubí ens descobreix algunes particularitats especialment importants per a la història de l'art, com ara la capacitat del convent dominicà de Santa Caterina de Barcelona d'esdevenir un patrocinador permanent, circumstància que devia resultar extraordinàriament atractiva per als artistes de la ciutat. Alhora revela la predisposició dels ordes monàstics a atraure oficials de tota mena seguint el principi d'autosuficiència conventual, entès com una manera important d'estalviar diners a la comunitat. El fet que generalment els convents urbans tinguessin el costum d'acollir visitants laics com a hostes temporals, devia facilitar l'entrada en religió d'alguns artistes. Així mateix, no es pot descartar que l'ingrés en un orde fos en darrera instància un bon recurs per a l'artista esgotat de la vida gremial, tal com declarava obertament l'escultor Jacint Vicens, testimoni en un plet matrimonial de l'any 1626, en el qual es dirimia la capacitat de l'escultor Jaume Calabuig d'alimentar la muller i la família amb un sou ordinari de fadrí: «... lo dit Jaume Calabuig és un iminaire, si bé curt de mans; que per ser tant curt de dit son offici, si la té de sustentar de son art no té remey, perquè ell, per dita rahó, lo ha tret de casa, y després tornà altre vegada dient que li donàs lo que volgués, solament guanyàs la despesa. Y a dit algunes vegades que si trobave algun monestir per a treballar, treballarie per la despesa, o se posaria a frare<s>; y sab ell, testimoni, perquè ell ho digué, que havie demanat lo àbit a algun monestir ...».⁷ Treballar «per la despesa» a l'època significava, doncs, haver de treballar sota un règim retributiu ínfim, pagat únicament amb l'aliment i l'alberg; aproximadament la mateixa empara que els mestres solien oferir als aprenents dels seus obradors, és a dir, en règim de submissió sense cobrar cap sou, ni tenir facultat de protestar el bescanvi rebut. L'oferiment de tot l'usdefruit d'un treball artesà a canvi d'aliment i allotjament, com en el cas esmentat, era evidentment una fórmula de subsistència elemental, i

6. *Lumen Domus*, vol. 1, f. 74r; no tenim per ara coneixença de la identitat d'aquest enigmàtic frare pintor carmelità. Tampoc no és gaire probable que s'hagi conservat el llenç del Sant Sopar comentat aquí per l'autor.

7. Cfr. S. TORRAS TILLÓ, *Pintura catalana...*

molt probablement comuna (tant en el medi rural com en el menestral urbà) en períodes de crisi econòmica.

L'opció de treballar «per la despesa» en un monestir, tal com Vicens insinuava parlant de l'escultor Calabuig, aparentment semblava tenir dues vies admissibles: la d'estar-s'hi en qualitat de laic, col·laborant potser en alguna empresa de llarga durada (com ara la talla dels inacabables retaules majors), o la de prendre l'hàbit de frare amb esperit de permanença, la qual cosa depenia, probablement, del temps que l'artista volgués viure retirat de la vida gremial. L'opció de l'hàbit implicava poc o molt l'observança de la *Regula* de l'orde, normalment bastant laxa en aquells monestirs encara no reformatats i la convivència estable amb una comunitat religiosa. A canvi, deixava d'estar directament condicionat pel finançament de les empreses artístiques, en les quals, malgrat l'estalvi en la mà d'obra, sempre calien diners per a la compra de matèries primeres. Treballar «per la despesa» com a laic en un monestir demanava, a més d'una ocupació continuada de l'hoste, una sintonia amb l'entorn quotidià, un equilibri fonamentat en un intercanvi d'interessos que en el medi social de l'artista de l'època devia ser més aviat difícil, especialment en el cas dels mestres desvalguts que en les comunitats religioses únicament cercaven alguna mena d'auxili domèstic al final de la vida.

El treball «per la despesa» és precisament el que varen procurar els frares de Santa Caterina, cap a l'estiu de l'any 1582, en acceptar al convent l'estada de l'escultor Antonio de Navérez,⁸ un mestre segons que sembla acabat d'arribar a Barcelona, segurament en condicions econòmiques bastant precàries, i del qual es coneixen fins ara ben poques dades d'arxiu (així com tampoc cap obra atribuïble). Les precàries condicions de treball de l'escultor, acollit en qualitat d'hoste, varen derivar a curt termini en un enfrontament judicial a la cort del bisbe de Barcelona.⁹ En aquesta documentació es qualificava el pledejant d'imaginaire «castellà», tot i que en un pagament de l'any

8. El cognom de l'escultor no és gaire clar a la documentació original; les nombroses vegades en què és escrit al plet apareix inconfusiblement «Naveres». Altres formes, menys comunes, són també «Naveros» o «Navares». Hi ha la possibilitat que derivés o s'escrivís igual que el topònim andalús «Naveros», nom d'un municipi gadità. Tot i això, i davant el nombre de cops que apareix invariablement «Naveres», he escollit «Navérez» com a opció plausible, atès que a l'època els noms castellans amb desinència «-ez» es catalanitzaven amb desinència «-es» (com en el cas dels pintors cinc-centistes Nunyes, Sanxes o Fernandes).

9. Arxiu Diocesà de Barcelona, Processos, 1583/3, L'escultor Antonio de Navérez contra l'ecònom del monestir de Santa Caterina de Barcelona, 20 d'octubre de 1582.

1593 referit a la resolució del litigi a favor de l'artista, es feia constar una procedència andalusa: «... *habitorem pro nunch Barchinone, oriundus civitatis de Xerès...*»¹⁰ L'única dada que en confirmaria la presència continuada a Catalunya és de l'any 1599, quan es documenta la seva estada a la cartoixa d'Scala Dei, on va realitzar diverses escultures de pedra.¹¹ Atès que en aquesta segona notícia d'arxiu el tornem a trobar associat precisament a un altre orde religiós, podem considerar-lo un escultor de caràcter passavolant, orientat a la captació d'obra en grans monestirs i convents urbans de renom. Llevat d'aquesta dada, no tenim cap més indici ulterior de la fortuna de Navérez per terres catalanes, tot i que, com veurem més endavant, podem suposar una estada a Montserrat. En qualsevol cas, la data de 1582 i el litigi amb el convent de Santa Caterina sembla que es corresponen amb una de les primeres estades de l'artista a la capital del Principat.

Tal com es manifesta en algunes declaracions del plet interposat per l'artista a fi de rebutjar el règim de treball «per la despesa», Navérez hauria suplicat feina al prior de forma reiterada, empès per una situació puntual de precarietat econòmica. El prior, cedint finalment davant la insistència, li hauria encarregat la talla d'una imatge votiva, sense plantejar, però, la redacció de cap mena de protocol notarial que regulés les obligacions d'ambdues parts. La negativa posterior dels frares a abonar cap diner a l'escultor, va motivar l'octubre de 1582 la demanda d'aquest davant la cúria del bisbe de Barcelona perquè el convent li satisfés «...vint scuts de mans de una image que ha feta de Nostra Senyora del Roser en dit monastir de Sancta Catharina...». L'ecònom tot seguit respongué: «... que és molta veritat que dit agent ha feta en dit monastir dita image de Nostra Senyora del Roser, però per pura importunació sua, per quant dit convent ja tenie image y tabernacle, y no tenia necessitat de dita image, y axí digué dit agent al senyor prior y sacristà que no tenia què menjar, y que per amor de Nostre Senyor li fessen fer en dit monastir alguna obra de son art de imaginayre, y que no volia nenguna cosa per ella sinó la despesa, perquè volie que vessen en ciutat la sua habilitat, y així lo senyor prior digué que anàs en bona hora, que ja tenien imatge, però que ell ne parlaria ab los pares. Y après dos

10. Biblioteca de Catalunya, Arxiu Notarial, Jaume d'Encontra, *Prothocollum instrumentorum*, 1592-1593, 36-8^{au}, f. 57rv, 27 d'abril de 1593.

11. S. MATA de LA CRUZ, *La pintura del cinc-cents a la diòcesi de Tarragona (1495-1620)*, Tarragona, 2005, p. 71; aquesta mateixa notícia és també recollida a J. GARRIGA (i M. CARBONELL), «L'època del Renaixement, segle XVI», a *Història de l'art català*, vol. 4, Barcelona, 1986.

ho tres dies dit agent tornà a la dita demanda al mateix senyor prior, dient que, ço és, per la despesa farie dita imatge, que per amor del Senyor fos servit dit pare prior de donar-li què fer, y axí dit prior o sacristà li quitaren ab lo preu de quinze reals, poc més ho mancho, la ferramenta y roba tenia en lo hostel, y li comp(r)aren los xiprés perquè fes dita image, ab los pactes de la despesa. Y axí dit convengut lo reconvé a dit agent que li pague dits quinze reals, y deu —de altra part— reals que lo convent ha pagats a hun altre imaginayre per a que acabàs dita image de Nostra Senyora perquè dit agent no la acabà perfeta...»

La declaració taxativa de l'ecònom posava en primer terme la condescendència del prior davant la situació de l'escultor, i que l'acollida al convent responia purament a un acte de caritat, ja que la comunitat —al marge de l'allotjament i l'aliment— assumia tant la compra de fusta per a la imatge com la despesa ocasionada pel cobrament de les eines de Navérez, deixades en penyora a l'hostal on s'havia allotjat fins llavors. De fet, en la seva rèplica inicial l'escultor no ho negava pas, i implícitament reconeixia que havia suplicat feina durant una època d'estretor. S'havia vist obligat a empenyorar les eines a fi de pagar l'hostaler, tràngol que amb el transcurs del temps devia haver superat, fins al punt que la solvència econòmica li permetia replantejar per la via judicial el tracte desigual amb el convent («... que li excepta la confessió, y en lo que diu que ha quitada la ferramenta és veritat, però que fonc a principi de pregà perquè anàs a treballar per fer dita image; y en lo que diu han pagat per fer acabar dita image, que ell pendrà en compte lo que hauran pagat, ho que li donen dita image que ell pagarà los gastos que dit convent ha fets...»).¹²

Quan el convent va presentar les acusacions, glossades al plet en deu articles d'interrogatori a testimonis, Navérez va bescanviar la demanda inicial de 20 escuts pel pagament de 36 lliures, conjuntament amb la recusació del dret de recobrar la imatge a canvi de pagar tot el que li havien bestret fins llavors els frares.¹³ Aquest canvi substancial de parer probable-

12. Arxiu Diocesà de Barcelona, Processos, 1583/3, L'escultor Antonio de Navérez contra l'ecònom del monestir de Santa Caterina de Barcelona, 20 d'octubre de 1582.

13. ADB, *ibídem*, 22 d'octubre de 1582. «... Corregint y esmenant esta part la demanda en lo cap [que] demana vint scuts, ara demana que li paguen trenta ducats valent trenta-y-sis lliures *salvo iure*, y axí demana sie la part altra condemnada en aquella, acceptant-li totes y sengles confessions, si y en quant fonc per esta part y no en més. Y per lo semblant, en lo cap [que] diu que li tornen la image, que ell pagarà los gastos, que no enten cobrar-la com no-y sie obligat de justícia en tot compliment de justícia manar-li ministrar...»

ment s'ha d'entendre com una estratègia pensada pels procuradors, fiats en la legitimitat de reclamar els diners sempre que l'escultura romangués a lloc, fet que s'afegeix a la inseguretat en el preu que aquesta hauria pogut tenir aleshores en una subhasta pública als encants, i a la dificultat d'avaluar amb rigor el cost del menjar i l'allotjament proporcionat anteriorment pel convent. Tot plegat fa pensar que en aquell moment l'obra hauria estat taxada d'una forma més afinada per altres mestres, una visura que, malgrat tot, no apareix redactada —ni tan sols esmentada— al llarg de la documentació. És difícil de saber perquè es va excusar el que moltes vegades sol ser de compliment obligat en els litigis antics sobre les obres d'art; que els frares i el mateix escultor nomenessin dos taxadors experts per posar un preu just a l'escultura. Sembla plausible, però, que tant Navérez com el mateix convent ja haurien decidit, al marge del resultat final de l'afer, que el destí de l'escultura no podia ser cap altre que el mateix altar del Roser de Santa Caterina (o el seu corresponent tabernacle processional). La decisió de l'ecònom i sacristà de fer concloure l'obra per un altre escultor al marge de l'oficial proposat per Navérez, sembla indicar la determinació del convent a conservar l'escultura, i fiar posteriorment als advocats els arguments que allunyessin les exigències econòmiques del mestre andalús.

El 23 de novembre de 1582, es redactaren en setze articles els arguments oposats als dels frares. Aleshores Navérez ja negava rotundament haver suplicat feina pagada només amb la manutenció, i es ratificava, en canvi, en l'argument d'un encàrrec dimanat directament del prior i l'ecònom (articles 2 i 6-9). Ambdós s'haurien interessat per la bona qualitat d'unes escultures mostrades per ell mateix abans d'emprendre l'obra, circumstància que aprofita per a qualificar-se de «...persona molt àbil en dita art, tant com un altre se'n puga trobar, no sols en la present ciutat, enperò encara per tota Espanya...» La rèplica del prior, Miquel Pujalt, el 16 de desembre de 1582, rebaixava secament aquesta nota exalçada: «...dit Antoni de Naveres és bon official, però no tan bo com se pinte [...] que per les imatges que veu sues no judique que fos bon official, però que eren molt ruhines de pintura, y menys y més pintant-les ell. [A ell], testimoni, digué dit Antoni de Naveres que no's spantàs, que aquelles havie fetes depressa, que no tenia què menjar, y que puix les y pagaven poch, que no si mirave molt; y digué ell, depositant, al sacristà que encara que no fos tant gentil la image y puix no.ls costave sinó la despesa, que anàs en bona hora...». Aquesta declaració del prior, segons la qual l'escultor havia presentat com a mostra unes imatges la factura mediocre de les quals excusava el baix

preu a què es pagaven, documenta sense embuts la importància de l'estímul econòmic per als artistes catalans d'època moderna, aturats enmig d'un cercle viciós, mal pagats per unes obres pobrement elaborades, difícilment millorables pel mateix artista si no eren ben remunerades. La resistència dels comitents catalans de l'època a pagar quantitats elevades per obres d'escultura i pintura va repercutir innegablement en la qualitat final i en alguns casos explicaria les evidents diferències qualitatives en l'obra d'un mateix mestre dins d'una mateixa empresa.

Al marge de la contractació *sui generis* de l'escultura, durant el temps d'estada al convent la relació del mestre amb els seus patrons dominicans es va anar deteriorant progressivament i va degenerar al llarg de les setmanes en una malhumorada hostilitat mútua. La nul·la remuneració del treball duia implícita la indolència de l'escultor en la feina, el qual era amonestat pels frares amb vexacions verbals, exposades al plet mitjançant l'acusació de «gallofo»¹⁴ (gandul) pel sacristà Tomàs Carreras: «...y algun dia vehent ell, testimoni deposant, que dit de Naveres no feie apenes feina ni se assentave en ella, lo reprengué perquè no treballave, y ell respongué dient: *qué se les da a vuestra reverencia? pues no me han de dar nada, sino la despesa, déixenme estar [...]* que ans lo té per galòfol y home que no vol treballar, sinó casi sempre pasejar en lo temps estigué en dit monestir...» Òbviament, el mestre replicà aquesta acusació: «... que esta part treballa sempre que trobe feina, e no és gens gallofo, y forsadament ha de treballar si viure vol, o menjar [...] Com té feina treballa, y aun encara que quant no té feina se ocupa en curiositats tocants a son offici...» Els testimonis declarants en favor de l'escultor, poc o molt certificaven efectivament el fet que Navérez havia estat treballant simultàniament en altres obres fora de Santa Caterina, donant-se a conèixer entre la comunitat artística barcelonina, on sembla que va trobar una bona acollida. Per aquesta mateixa raó tenen força credibilitat els articles 7, 8 i 9, en els quals argumentava que havia rebutjat ofertes de treball de fadrí en obradors locals, amb un sou de quatre rals diaris (incloent-hi l'allotjament), per la qual cosa no havia tingut sentit que hagués acceptat una feina no remunerada: «...que si prengué dita feina, la prengué per més guanyar, y no és de creure que podent guanyar molt bé ho fes per la despesa...»

14. En català actual, 'gallof' o 'gallòfol'.

Notables testimonis de defensa

A pesar del menysteniment palès a les declaracions judicials del prior i el sagristà de Santa Caterina, és molt probable que Navérez al capdavant no fos un oficial tan mediocre com podria semblar. Aquest foraster nouvingut va trobar el suport determinant d'alguns pintors i escultors barcelonins ben situats que, aparentment, havien estimat força la seva obra. Sens dubte, la presència d'aquests testimonis atorga un interès major a l'episodi processal i a la personalitat encara fosca d'aquest escultor. Tots ells varen declarar al llarg dels mesos de gener i febrer de l'any 1583. El primer fou el pintor Nicolau (Aragonès) de Credença, nét de qui fóra en el seu temps un dels contractistes de pintura més actius de Catalunya, i del qual probablement encara se'n conservava viva memòria dins del gremi de pintors de Barcelona.¹⁵ Sembla que en aquella època Credença ja havia mantingut alguna relació estreta amb Navérez, del qual fou fiador en un contracte (per ara desconegut), en què plausiblement ell mateix degué participar en qualitat de pintor associat. Aquest argument li servia alhora per a destacar el mèrit de l'andalús: «...dit Antoni de Naveres és bon oficial y pot treballar ahont se vulla; axò dix saber perquè és pintor y entén de dita art de imaginayre, y ha vista obra que dit Antoni de Naveres (fa) molt bona, y ell, testimoni, li és fermansa de una obra que té en mans, que si no entenguera fos bon oficial no li aguera feta dita fermansa...» Amb una declaració d'aquesta mena, el compromís de Credença esdevenia una renovada fiança menestral, amb presumibles repercussions professionals, en la mesura que la diferència de criteris amb el prior i l'ecònom, probablement l'exposava a l'exclusió de les futures empreses pictòriques que els dominicans barcelonins promoguessin a Santa Caterina. Al mateix temps, Credença refermà el testimoni de l'escultor en les declaracions al·lusives a les ofertes presentades per altres obradors de la ciutat, entenent que l'ofici d'escultor era prou qualificat i apreciat per a garantir l'estabilitat econòmica: «...sab que altres imaginayres donaven quatre reals y la despesa a dit Antoni de Naveres si volia treballar, y que un art com aqueix és cert que no poden passar tanta necessitat com axò...»

L'endemà de la declaració de Credença, comparegué el també pintor, Joan Monjo, d'origen francès.¹⁶ A diferència del seu predecessor, sembla

15. Sobre aquest mestre vegeu I. COLL MIRABENT, *Els Credença, pintors del segle XVI*, Sitges: Grup d'Estudis Sitgetans, 1998.

16. Segons afirma Ràfols, citant una nota d'Agustí Duran i Sanpere (J. RÀFOLS, *Diccionario Biográfico de Artistas de Cataluña*, vol. III, Barcelona-Bilbao, 1980, p. 776.

que Monjo va ser un mestre d'entitat menor, atesa la poca presència d'aquest a la documentació notarial que ens ha pervingut.¹⁷ Entre les poques feines en què és documentat coneixem el pagament de 20 lliures que al 1587 se li féu a l'església de Sant Just i Sant Pastor per pintar unes banderes.¹⁸ Tot i que no podem descartar altres empreses de major relleu, és possible que la seva especialitat fos essencialment la policromia de teixits, imatges i retaules. Sembla que Monjo va conèixer bé Navérez, i, a diferència de Credença, declarà que havia vist la polèmica escultura de la Mare de Déu del Roser a Santa Caterina, fins i tot durant les setmanes en què va ser esculpida. Aquest fet li permetia (a més d'avançar una taxació de 26 lliures) ratificar el maltractament verbal patit per l'andalús: «...ell, testimoni, si és trobat present alguna volta quant lo maltractaren de paraules molt injurioses los frares de dit monestir, que no'l dexaven dit sacristà y prior de dit monestir de balitre, brivó, mort de fam y altres pesàs, y axí dit Naveres se'n anà y dexà altre official que acabàs de fer dita image...» La proximitat del pintor amb l'afer fa sospitar que Monjo també estigués treballant en alguna altra empresa menor per a la qual compareixia amb regularitat al convent, on hauria presenciat la trobada. La declaració d'aquest mestre és igualment significativa pel fet que relatà de forma més explícita l'interès que altres escultors de la ciutat havien manifestat per contractar Navérez; així, esmentà l'oferta de l'imaginaire Joan Aragall: «...que anàs a treballar ab ell, que ell li donaria feina y que li donaria sis reals per cada dia...» Amb la mateixa intenció de refermar-ne la solvència menestral, també donà fe de la relació establerta amb Cristóbal de Salamanca, l'escultor d'Àvila aleshores ocupat en la construcció del cadirat de l'església nova del monestir de Montserrat. Monjo ja hi havia coincidit a la mateixa abadia benedictina, on potser també va dur a terme alguna feina pictòrica relacionada amb el cadirat. Segons que sembla, Salamanca havia tractat Navérez

17. Madurell, a les seves notes manuscrites, va documentar l'existència d'un pintor de Barcelona anomenat «Joan Monyos» (catalanització potser de Muñoz) que al 25 de juny de l'any 1585 contractà el daurat d'un retaule (Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, Bartomeu Bofill, Llibre de Concòrdies, 1568-1592, 441/49, s.f.), i també d'un «Joan Monyo», també pintor de Barcelona, que al 21 de juny de l'any 1583 signà una procura a favor del giponer Mateu Sabater (AHPB, Pau Calopa, Manual, 1583-1584, 431/37, s.f.); tal vegada en algun d'aquests dos casos es podia tractar del mateix Monjo aquí esmentat.

18. L. CABO DELCLÒS, *Artistes i artesans que en el transcurs dels segles han intervingut al temple parroquial de Sant Just i Sant Pastor de Barcelona*, Barcelona: Arxiu Diocesà de Barcelona, 1979, p. 25.

a Barcelona, i arran d'aquesta coneixença li havia prestat 20 rals «... pens(ant) que dit Naveres anirie a treballar ab ell, y no.n féu res...». El cadirat del cor de l'església nova de l'abadia de Montserrat (cremat al 1811) havia estat contractat per Salamanca el 3 de març de l'any 1578; fou una obra de gran complexitat i llarga durada que no va ser enllestida fins als anys 1586-1588, data en què l'escultor castellà emprengué la talla del cadirat de la catedral de Tortosa. L'empresa, conjuntament amb la factura d'altres escultures destinades al mateix cenobi, l'obligà a fundar un obrador a Monistrol de Montserrat, on residí de forma permanent amb la seva família.¹⁹ És imaginable que fos un taller populós i que Salamanca, segurament apressat pels frares benedictins, desitjosos de veure acabada una obra tan monumental, tingués la necessitat urgent d'incorporar-hi altres mestres ajudants. Tot i que, en principi —segons el testimoni de Monjo—, l'andalús va refusar l'oferta, el fet que el castellà li hagués prestat diners indicaria, com a mínim, l'existència d'un acord explícit entre ambdós mestres, segurament verbal, que obligués Navérez a col·laborar amb l'obrador montserratí.

El 18 de gener de 1583, testificà l'escultor Joan Aragall, també favorable a Navérez, el qual qualificà de bon oficial. La seva presència en aquest afer podria trobar explicació en la relació estreta entre Aragall i Credença, certificada l'any 1602 pel matrimoni d'una filla del pintor (Elisabet Anna Credença) amb un fill homònim de l'escultor, negociant d'ofici (cal dir, però, que l'any de l'enllaç Aragall ja era difunt).²⁰ Segons la seva declaració, havia estat subcontractat a darrera hora pel mestre andalús, enfestidit i apressat aleshores per acabar la poca feina que li restava per fer de la polèmica imatge de la Mare de Déu del Roser, en la qual treballaren plegats únicament al llarg d'una tarda, sense tenir temps d'enllestir-la, «...y axí lo hendemà ell, testimoni, y envià un criat per [a]cabar dita image lo que faltave, perquè ere poca cosa, que qualsevol persona o podia fer, sols fos de la art, y ja la se'n agueren aportada dits frares en casa de pintor, y feren acabar aquella ab altre imaginayre perquè ere poca cosa...». Aragall corroborà la declaració del pintor Monjo, segons la qual havia mirat d'atraure'l al seu obrador: «...ell, testimoni, ha dit algunes voltes a dit Antoni de Naveres que si ell volia treballar li donaria quatre reals cada dia, y ha entès los ha guanyats ab altre

19. F. X. ALTÉS, *L'església nova de Montserrat (1560-1592-1992)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 149-153.

20. I. COLL MIRABENT, *Els Credença...*, p. 58, doc. 82, p. 226.

imaginayre...». Si no és que es referia als diners prestats per Salamanca, aquest altre imagineire que finalment hauria fet una oferta més atractiva a l'andalús hauria pogut ser plausiblement Pere Roig, un mestre aleshores difunt de feia poc, amb el qual Navérez havia col·laborat uns quants dies (pels volts de la primavera de l'any 1582) en la factura d'un crucifix.²¹ Donà aquesta informació el 22 de gener de 1583, la vídua de Roig, la qual testimonià que, malgrat el jornal que podia guanyar al seu obrador, Navérez també havia preferit rebutjar l'oferta, "... lo que sabé molt greu a mon marit per ser ell tant bon menestral com és de imaginayre...».

Vuit dies després d'Aragall, comparegué a declarar a favor de l'andalús un tercer pintor rellevant, en aquest cas mataroní, posteriorment força bregat també en els camins tortuosos dels litigis entre artistes. Es tractava d'Antoni Toreno,²² que qualificà secament l'escultor d'«oficial prou sufficient». La seva declaració fou breu i circumstancial, potser pel fet que es tractava d'un dels mestres que, com en el cas de Salamanca, havien prestat diners a Navérez «...per a donar-se de menjar...», la qual cosa certifica amb claredat que aquest efectivament es trobava en una època d'estretor; a canvi del préstec «...dit Naveres li donave per penyora alguns deboxos y papers...». Aquest testimoni corrobora la imatge d'un mestre que abans d'estabilitzar econòmicament la seva posició mitjançant l'exercici de la professió, preferia transformar en diner comptant tots els instruments a l'abast propis de l'ofici, exhaurint al límit les seves possibilitats de crèdit entre els companys de gremi. Per ara, no hi ha cap indici documental que justifiqui la presència de Toreno al plet, i cal concloure que la trobada amb l'andalús fou en principi purament casual.

L'11 de febrer de 1583, el mestre de cases de Barcelona Gabriel Aroles va testificar a favor de l'escultor. Probablement hi havia una relació força

21. Aquest Pere Roig no ha d'ésser confós, però, amb el mestre fuster del mateix nom que contractà al 1508, conjuntament amb els fusters Pere Torrent i Jaume Llobet, la fàbrica del retaule major de l'església del Pi a Barcelona. És més probable la identificació amb el mestre que, l'any 1577, contractà un retaule conjuntament amb el pintor Antoni Serra (ambdues dades extretes de J. M. MADURELL MARIMON, «Pedro Nunyes y Enrique Fernandes, pintores de retablos», *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, vols. I-II, 1-3 (1943-1944), p. 229-230).

22. És difícil saber si es tractava del pare o del fill homònim; el fet que a l'enunciat del plet no en consti una designació específica, podria fer pensar en Antoni Toreno major. Sobre aquests mestres, i la seva obra conservada, vegeu J. GARRIGA, «El retaule major de Nostra Senyora del Socors i la formació del santuari cincentista de la Serra del Corredor», *Locus Amoenus*, 6 (2002-2003), p. 187-227.

estreta entre ambdós ja que va qualificar la seva obra de «molt ben feta». Sembla plausible que aquest mestre participés en alguna de les feines col·lectives relacionades amb la instal·lació de retaules en què calia la intervenció de mestres de cases; en qualsevol cas, la seva declaració deixava prou clar que l'ofici d'escultor estava suficientment ben remunerat com perquè fos incomprendible l'admissió d'un encàrrec de franc: «...no creu ell, testimoni, que dit Antoni de Naveros, essent molt bon official com és, agués feta fahena per la despessa y que u té ell, testimoni, per molt gran frau perquè sab que ab dit offici de imaginayre guanyan molts dinés...»

L'últim declarant a favor de l'andalús, vuit dies després del testimoni d'Aroles, fou el pintor d'origen extremeny Benet Sánchez Galindo; un artista prou singular a la ciutat en la seva qualitat de pintor i escriptor, ocasionalment pròxim als ducs de Cardona i altres nobles de Barcelona, i del qual —com en el cas d'Antoni Toreno— afortunadament conservem algunes obres significatives, precisament relacionades amb l'orde benedictí. Galindo fou l'autor del retaule del Sant Esperit, Sant Marc i Sant Ponç de Manresa (Museu de la Catedral, originalment al monestir de Sant Benet de Bages), i d'una taula a l'oli conservada al Museu del Monestir de Montserrat amb l'episodi de Sant Benet ensenyant la regla (N.R. 200.301, adquirida pel museu l'any 1948, potser supervivent d'algun altre retaule de Sant Benet de Bages pintat pel mateix mestre).²³ Tal com havien fet els mestres que l'havien precedit, l'extremeny certificà la vàlua del treball de Navérez i declarà que havia vist la imatge en qüestió. Galindo també havia tingut ocasió de trobar Cristóbal de Salamanca a Barcelona, tot i que, a pesar que havia pintat per a l'abadia de Montserrat una sèrie de grans llenços per al refector (1570-1575), no semblava pas que entre ambdós hi hagués hagut fins llavors cap coneixença prèvia; en qualsevol cas, l'extremeny donava fe que la negativa de Navérez a treballar subcontractat per Salamanca residia, en principi, en un desacord en el jornal: «...un tal Salamanca, scultor

23. Sobre Benet Sánchez Galindo i la seva obra conservada vegeu J. GARRIGA, «Benet Sanxes Galindo, pintor i poeta del segle XVI a Catalunya», *Estudi General*, 21 (2001); *Miscel·lània d'Homenatge a Modest Prats*, vol. I, p. 69-130; I. MATEO GÓMEZ, «Dos nuevos Morales y obras de epígonos del pintor: Benito Sánchez Galindo y el maestro de la Magdalena de Lille (Francia)», *Archivo Español de Arte*, 303, 2003, p. 301-310; C. SOLÍS RODRÍGUEZ, «Los Galindo, una familia de gramáticos y artistas extremeños del siglo XVI en Badajoz», a *Actas del XII Congreso Nacional de Archiveros Eclesiásticos, León, 1996*, Oviedo, 1997, p. 459-483; J. C. LA PLANA, *Les col·leccions de pintura de l'Abadia de Montserrat*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 64.

que haze las sillas del coro de Monserrate, viniendo aquí a buscar officiales ho cosas que le convenían, dixo a ell, testigo, como havía ablado a Navares, y le offeresía quatro reales cada día de jornal si quería ir con ell a trabajar a Nuestra Señora de Monserrate, y que ell dicho Naveros no quería yr (por) menos de seys reales de jornal cada día; y aún por obligarle a que fuesse ell dicho Naveros, dixo a ell, testigo, que ell dicho Salamanca le havía prestado treinta ho quarenta reales per a que fuesse con ell a trabajar en Nuestra (Señora) de Monserrate...» La compareixença de Galindo en aquest plet potser es pot explicar pel fet d'una possible amistat o relació professional puntual amb Antoni Toreno (major o menor), ja que, en aquelles dates (l'any 1582), ambdós havien estat contractats pels consellers barcelonins per pintar la bandera de Santa Eulàlia per a la Casa de la Ciutat.²⁴

Ateses les declaracions favorables dels pintors i escultors, cal deduir que en poc temps Navérez s'havia fet un petit lloc entre els companys d'ofici, de forma prou ferma com per a obtenir un compromís que els emplaçava en una posició obertamet contrària als interessos d'uns clients tan recurrents com solien ser els frares de Santa Caterina. Coneixent la desconfiança atàvica mostrada pels menestrals barcelonins davant dels mestres competidors nous, no sembla poc el mèrit d'aquest escultor andalús. També és digne de notar la tossuderia de rebutjar una rere l'altra les tres ofertes consecutives de treball presentades per altres escultors. Òbviament, el fet que cap d'elles ultrapassés els quatre rals per jornada podria semblar a primera vista una resposta suficient, això no obstant, també és adient recordar que Navérez encara hauria pogut tenir al davant un altre argument prou determinant per a desestimar la subordinació a algun obrador local. Precisament pels volts del mes de juny de l'any 1583, de forma quasi simultània al desenvolupament de l'afer judicial, es formalitzà l'oferta onerosa de l'opulent mercader barceloní Onofre Pexau d'esmerçar 2.000 lliures en l'acabament del projecte escultòric i arquitectònic del rerecor de la catedral de Barcelona, una obra important i prestigiosa, aleshores inacabada des de l'època dels escultors Bartolomé Ordóñez i Pedro Vilar (mort aquest darrer cap a l'any 1565).²⁵ Si els canonges de la catedral havien donat mostra de buscar algun escultor capaç d'estar a l'alçada dels pre-

24. J. GARRIGA, «El retaule major de Nostra Senyora del Socors...», p. 210, nota 79.

25. Cfr. J. BOSCH BALLBONA, «Pedro Vilar, Claudi Perret, Gaspar Bruel i el rerecor de la catedral de Barcelona», *Locus Amoenus*, 5 (2000-2001), p. 156-157.

decessors, no sembla pas il·lògica la possibilitat que Navérez tingués interès a fer-se notar per la ciutat en la categoria de mestre independent, amb la finalitat de concursar en solitari en l'obtenció d'aquesta empresa. Amb tot, no hi ha cap indicatiu segur d'aquesta possibilitat, tot i que és imaginable l'interès i l'enrenou que l'oferta del mercader Pexau degué despertar entre els tallers d'escultura barcelonins. Sabem per una esgarriada època notarial del 27 d'abril de l'any 1593, que fra Pau Ginovès, aleshores prior de Santa Caterina, va ordenar pagar a Navérez una quantitat de diners a compliment de tot el que li devien pel preu de la polèmica escultura, la qual cosa demostra que l'andalús, al cap dels anys, va acabar guanyant el plet.²⁶ L'empresa del rerecor de la catedral, en canvi, no seria continuada fins a l'any 1617, a càrrec del picapedrer tortosí Gaspar Bruel, mentre que el rastre històric de Navérez es dissipa més enllà de la data de 1599, quan és documentat a Scala Dei.

No cal dir que el cronista oficial del convent, Francesc de Camprubí, no deixà al *Lumen Domus* cap traça d'aquest enrenou artístic. L'ingrés a l'orde l'any 1584 explicaria en principi el distanciament amb l'afer, però no la sentència judicial de la cort del bisbe, que es devia publicar en la segona meitat de la dècada. Sí que recollí, en canvi, la notícia de la contractació, força anys després (al 1611), d'un nou retaule per a la capella del Roser, costejat per la confraria d'aquesta advocació pel preu de 1.200 lliures. Tot i que no esmentava pas el nom del contractista, aquest hauria pogut ser el fuster barceloní Miquel Notari.²⁷ Anys més tard, al 1628, el pintor Joan Huguet va ser l'encarregat de decorar les parets i el cimbori de la

26. Vegeu la nota 10.

27. *Lumen Domus*, vol. 1, f. 266r: «... als 14 del present mes de novembre (1611) lo pare prior, juntament ab los pròmens y altres confreres del Roser, han fet acte de notari concertant-se ab un fuster acerca de la fàbrica del retaule nou se ha de fer per a la capella de Nostra Senyora del Roser, y conforme la trassa apar serà famosa obra, *Dominus dirigat*. Lo preu de dita obra, entre las mans y talla y massonaria y fusta, és mil y doscentas lliures, sens esparansas de milloras...». L'autoria del retaule del Roser del convent de Santa Caterina de Barcelona apareix referida a la llista de cinquanta obres incloses al «Memorial dels retaulas, sacraris, cadiretas, o tabernacles y monuments fets y concertats tansolament per mestres fusters de la present ciutat de Barcelona», en què apareix amb el número 22: «Ítem lo de Nostra Senyora del Roser del convent de Santa Catharina màrtir, Miquel Notari, mestre fuster» (Arxiu Nacional de Catalunya, Reial Audiència, processos civils, fons 398, 3400/1, notari Forcada, s.f., 15 d'octubre de 1659; aquest i altres processos del gremi d'escultors de Barcelona seran oportunament transcrits en la nostra recerca en curs titulada: *L'artista a judici. Escultors catalans en documents processals del sis-cents*).

capella.²⁸ A la crònica de Santa Caterina tampoc no hi ha cap notícia referida a la possibilitat que la imatge de Navérez s'instal·lés en aquest altar de nova planta; el fet que era una obra patrocinada per la confraria del Roser, en principi, podria implicar la marginació d'una escultura potser estèticament antiquada en propietat del convent.

A pesar de la desimboltura amb la qual Camprubí descabdellava la seva prosa, la crònica estalviava lògicament els episodis de patronatge en els quals els frares no sortien gaire ben parats. Una manifestació clara de la gasiveria amb què solien actuar en el terreny de la promoció artística la trobem l'any 1605, quan sostingueren un plet amb l'argenter Melcior Guàrdia, autor del que sembla que era una esplèndida imatge de sant Domènec. Va ser encarregada verbalment i exprofés pel mateix sagristà fra Tomàs Carreras a aquell mestre, considerat «...argenter de la millor habilitat de Spanya en sa art, y per tal tingut y reputat, per hont volgué la part adversa que la imatge la fes de ses mans, sens ajuda de altri [...] La imatge és feta y construhida per mans de dit Melchior Guàrdia ab tanta paciència y perfecció que y ha poch argentés que sian per a fer-la y que no digan que per a la pessa que és, és una de les ben acabades que té tota Chatalunya...».²⁹ Aquesta vegada la preuada escultura d'argent, un cop acabada, havia estat taxada dos cops per un preu superior a les 750 lliures, de les quals Guàrdia només n'havia cobrades 200. La mort de Jeroni Batlle, l'argenter que ofería el seu taller i cobertura legal a Guàrdia (en tant que aquest darrer era foraster, no agremiat a Barcelona), i el temor que els frares impugnessin el cobrament de l'import que els devia pretextant aquesta incidència, va forçar el segrest de la peça a càrrec del verguer de la Reial Audiència de Barcelona, a fi d'impedir que els frares en prenguessin possessió sense haver acabat de pagar-la. Afortunadament, l'argenter no havia caigut en l'error d'allotjar-se al mateix convent per compte del prior o del sagristà, obrant la imat-

28. *Lumen Domus*, vol. 1, f. 347v: «... lo germà fra Ramon Ribes de la Obediència, y sacristà y acaptador en la capella de nostra Senyora del Roser, ultra de tantes obres y coses de embelliment axí de plata com de adornos y altres coses, ha fet pintar las parets y simboli dins de dita capella, y també la capella devant de la dita capella del Roser, com se pot veure, ab la perfecció que tots vehem. Assò a fet de almoines y charitats que ell sab y té indústria y conex molta gent devota de Nostra Senyora [...] lo pintor és mestre Joan Uguet, valent oficial, també molt devot de Nostra Senyora...»

29. Arxiu Nacional de Catalunya, Reial Audiència de Catalunya, Morató: G (7-10), 1070/2. L'argenter Melcior Guàrdia contra l'ecònom del convent de Santa Caterina de Barcelona, 19 d'agost de 1605.

ge intramurs, ja que no passava tanta penúria com per a veure's forçat a treballar «per la despesa». Això no li va estalviar pas —com en el cas de Navérez— haver de suportar la impertinència de Carreras: «...Dits pares, part adversa, sabian molt bé que la imatge la feye dit Melchior y la feye en casa de dit Balle certes diades, y axí lo pare fra Carreres anave moltes y diverses vegades en casa de dit Melchior a solicitar-lo y donar-li pressa...»

Tal com havia succeït en el cas de l'escultor andalús, que es parangona en molts aspectes al de Guàrdia, no li varen faltar testimonis de defensa entre els argenters barcelonins; en aquest plet declararen mestres com ara Pere Ros, Miquel Berenguer o Andreu Tamarit. Excepcionalment, també hi comparegué en qualitat de testimoni el pintor romà Cèsar Corona, circumstància que s'afegeix a la dada singular segons la qual Guàrdia havia estat ajudat per fadrins argenters vinguts expressament de Roma. Lògicament, al *Lumen Domus*, Camprubí explicava l'afer de forma totalment discrepant del que apareix exposat a la documentació de la Reial Audiència. Segons la seva exposició, el sagristà era víctima de l'abús de la vídua de l'argenter difunt (interpretable aquí com la vídua de Jeroni Batlle), que pretenia cobrar per la imatge de sant Domènec un preu molt superior: «...en ser acabat, és mort lo argenter, y per cobrar dita figura la viuda ha demanat que volia fos judicada, y lo que judicarien pagàssem, no considerant la molta quantitat de diners tenia —y sobrada— rebuts son marit del pare fra Carreras ... aquí comensà lo plet format davant lo senyor canceller, lo qual ha sagrastat dita figura, y lo plet fa son camí y discurs [...] de manera que la pobre figura està en presó, acabada y bella, y al cap de temps avem avocada la causa a la Audiència, cova de Virgili...»³⁰ A pesar de l'afirmació final, aquesta vegada, la sentència, publicada el 2 de maig de l'any 1605, resultà favorable al convent, i la imatge finalment fou lliurada al sacristà.³¹

És força probable que la mala experiència amb Navérez i d'altres artistes barcelonins convocats a Santa Caterina, fonamentés al llarg dels anys una conducta específica en l'empresa de retaules patrocinats intramurs, i que preferissin incorporar a la comunitat, de forma més o menys permanent, un mestre fuster o escultor. En aquest sentit, no sembla pas una mera coincidència que, precisament l'any 1583, el fuster gironí Pere Oliver prengué l'hàbit al convent. Carreras, tot prosseguint el que sembla que era una infatigable

30. *Lumen Domus*, vol. 1, f. 224r.

31. *Lumen Domus*, vol. 1, f. 233r.

vocació promotora,³² li encarregà al cap d'uns anys (al 1595) la construcció del retaule de Sant Jacint, en el qual l'ajudà un fadrí laic subcontractat, mentre que els escultors de la ciutat (els noms dels quals no són especificats a la crònica) només foren convidats a comparèixer de forma puntual.³³ Amb tot, pel que fa a la construcció del retaule de sant Domènec (1606), Carreras preferí contractar l'expert retauler Antoni Joan Masachs.³⁴

Amb el temps, Oliver va ser substituït per Josep Rubiol, frare escultor al servei de la comunitat durant els anys centrals del segle XVII, probablement parent del també escultor Miquel Rubiol, el qual —curiosament— havia estat deixeble de Cristóbal de Salamanca, del qual fou aprenent a

32. Camprubí, en la crònica de l'any 1603, l'elogiava amb aquestes paraules: «...ha fetas moltes coses en la sacristia (com se dirà en son lloch) entre coses grans y menudències, perquè certament té singular passió a fer coses per la sacristia, y com a bon fill del convent nunca cessa, antes bé de continuo se emplea en coses, avent ja que és sacristà al peu de trenta anys poch menys...» (*Lumen Domus*, Vol. 1, f. 104v).

33. *Lumen Domus*, vol. 1, f. 25r: «...Ítem, lo pare fra Thomàs Carreras, sacristà del present monestir, devotíssim del gloriós pare sant Hiacinto, ab almoynes féu fer, entre moltes altres coses (que se diran), la capella de Sant Hiaccinto, y lo retaule, y pintar, que abans estava la paret en la qual estava la tomba de don Berenguer de Moncada (com està dit), y ara és portalada de la capella de Sant Hiacinto, fen-se dita obra, com dich, de caritats que dit sacristà va replagar per los devots en lo any de 1595. Lo retaule sobredit féu fra Pere Oliver, fuster, fill del present convent, excepto lo que toca a messoneria; y és molt gentil official, al qual lo convent li tenia un jove secular per ajudar-li a treballar, y tot se és fet en lo convent, que los imaginayres venian aquí...».

34. Aquest retaule havia d'acollir l'escultura de sant Domènec que Carreras havia pagat l'any 1605 a l'escultor Claudi Perret (J. BOSCH BALLBONA, «Pedro Vilar, Claudi Perret, Gaspar Bruel...»; AHPB, Francesc Vidal (menor), *Manuale Decimum Tertium Omnium Contractuum*, 1604-1605, 523/23, f. 607-607v, 23 d'octubre de 1605. Fitxer Madurell. Un segon pagament de Carreras a Perret és a AHPB, Francesc Vidal (menor), *Manuale Decimum Quartum Omnium Contractuum*, 1605-1606, 523/24, f. 154v-155, 20 de febrer de 1606). Masachs, però, va morir amb el retaule a mig fer, i aquest fou enllestit finalment a compte de la seva vídua (AHPB, Francesc Vidal (menor), *Manuale Decimum Quartum Omnium Contractuum*, 1605-1606, 523/24, f. 722v, 26 d'octubre de 1606; AHPB, *ibidem*, f. 421-422, 23 de juliol de 1607). Entre els anys 1607 i 1609, el daurador Joan Basí i el pintor de Sòria Pedro Morales es feren càrrec del daurat i escenes figuratives. Mort Carreras, part d'aquesta feina fou contractada i pagada ja pel nou sacristà fra Josep Lopis (AHPB, Francesc Vidal (menor), *Manuale Decimum Quintum Omnium Contractuum*, 1606-1607, 523/25, f. 742-742v, 16 de desembre de 1607; AHPB, Francesc Vidal (menor), *Manuale Decimum Sextum Omnium Contractuum*, 1607-1608, 523/26, f. 814v-742v, 4 de desembre de 1608; AHPB, Francesc Vidal (menor), *Manuale Decimum Septimum Omnium Contractuum*, 1608-1609, 523/27, f. 29v i 430v, 14 de gener de 1609 i 2 d'agost de 1609; AHPB, *ibidem*, f. 439-439v i 467v, 6 d'agost de 1609 i 19 d'agost de 1609).

partir de 1583, amb setze anys d'edat.³⁵ Precisament, Josep Rubiol va ser l'encarregat de construir el nou cadirat del cor del convent de Santa Caterina, al llarg de la dècada dels anys quaranta del segle XVII, pel qual se signà al mes de juliol de l'any 1641 el contracte del jove escultor de Cardona Josep Cortada per col·laborar-hi sota les ordres de Rubiol i de fra Jacint Sáiz (segurament també fuster o tracista conventual). Hi treballaren conjuntament tots tres al llarg d'un any: «...durant dit temps treballarà en la fàbrica de dit cor si y conforme dit pare Sayz y Rubiol li ordenaran, y que se li darà y treballarà conforme per ells y quiscú dells li serà ordenat, sens poder-se'n anar durant dit temps, ans bé tinga precisa obligació durant dit temps de treballar en la fàbrica de dit cor y seguir los ordes de dits pares...» El contracte especificava que durant aquest temps, a més de l'aliment, se li pagaria un jornal de 17 lliures, amb l'opció d'un descompte de 12 sous al mes, probablement pel dret d'allotjar-se amb la comunitat.³⁶ No era un sou gens oneros, però, almenys el jove fadrí de Cardona no es veia obligat a treballar «per la despesa». Tanmateix, a pesar de totes les cauteles dominicanes imaginables, el que semblava que no havia canviat gaire al llarg dels anys era la conducta dissipada de l'artista en societat, fins al punt que Rubiol fou escarnit públicament pel visitador general de l'orde per fer apostes mentre aquesta autoritat era present a Santa Caterina.³⁷

35. F. X. ALTÉS, *L'església nova de Montserrat...*, p. 150.

36. AHPB, Ramon Jaume Huguet, *Protocollum*, 1641, 647/5, s.f., 10 de juliol de 1641, Fitxer Madurell.

37. UB, ms. 1006, *Lumen Domus*, vol. 2, f. 112v-113r, 1648: «...dos germans de la obediència qui eran fra Lluís March y fra Joseph Rubiol, eran jugadors y que avian jugat lo valor de alguns sinquanta reals, los llevà lo escapulari y capilla negra, fent-los anar axí en públich. Y cert que eran dels més graves y bonas habilitats, y del un, ço és, fra Joseph Rubiol, se veu ab las obras de sa art de escultura en lo cor de dalt que féu la major part ell, y otras obras en Cathalunya de primor. Los féu anar axí algun temps fins que alguns religiosos graves intercediren ab la promesa de la esmena...»

APÈNDIX DOCUMENTAL

L'escultor Antonio de Navérez contra l'ecònom del monestir de Santa Caterina de Barcelona.

Arxiu Diocesà de Barcelona, Processos, 1583/3.

Articles d'interrogatori als testimonis presentats pel convent.

Et primo, sien interrogats si saben, han vist o hoït a dir que lo dit Antoni de Naveres, part adversa, és un home pobre y miserable, per no voler treballar ni fer feyna de son offici de imaginayre, y axí acostume de anar perdut y famulent, per a quant tenint més compte a la pigrícia y ociositat que al treball podrie pendre per lo sustento de sa persona...

2-Ítem, sien interrogats si los dies passats lo dit Antoni de Naveres, après de aver vagat molt temps sense treballar ni guanyar nengun diner, y havent empenyada tota la ferramenta que tenie de son art de imaginayre, per a dar-se de menjar y vehent-se ja perdut y que no tenia què menjar ni què empenyar per a poder menjar, y en la posada no li volien més dar de a menjar, y axí mateix no podie treballar de son art, y tenint com està dit la ferramenta enpenyada, anà al dit monestir de Sancta Caterina y pregà lo molt reverent prior de dit monestir que'l recullís y que li donàs de a menjar, que ell treballaria per la despesa en dit monestir sens que se li pagàs cosa alguna ...

3-Ítem, sien interrogats si lo dit molt reverent prior, vehent que en dit monestir no.y havie feyna per a fer de tot lo que a dita part altra podie fer, justament li respongué que anàs en bona hora, que no'l havien menester...

4-Ítem, sien interrogats no obstant que dit prior lo agués despedit, com dit és, al cap de tres ho quatre dies, dit Antoni Navérez, constrict y apretat de pura necessitat, no trobant remey en altra part per a poder matar la fam y necessitat que tenia, tornà altra volta en dit monestir de Sancta Caterina, y tornant a manifestar a dit prior la necessitat que tenia, lo tornà a pregar lo acullís y recaptàs en dit monestir

y que li fes donar a menjar, que per la despesa sola, sens voler un diner, treballarie de dit son offici...

5-Ítem, sien interrogats si dit prior, mogut purament de la necessitat li havie manifestada dit Toni de Naveres, apiedant-se aquell, encara que no tingués necessitat de sa feyna, respongué que ere content de donar-li de menjar y que treballàs lo que li aparexerie per dit monestir. Y axí restaren ab dit concert, que dita part altra treballarie ja en dit monestir de son offici de imaginayre per la despesa sola, sens nengun diner de salari...

VI-Ítem, sien interrogats après de ésser-se fet dit consert, la dita part altra, manifestant a dit prior com tenie la feyna enpenyada, pregà a dit prior li desempenyàs la dita ferramenta perquè pugués treballar ab ella, y li donà quinze reals per a desenpenyar-la...

VII-Ítem, sien interrogats essent desenpenyada dita ferramenta com esta dita part altra se posà a fer una Nostra Senyora del Roser, no obstant que en dit monestir ni havie ja una de molt polida, ab la qual se podie molt ben scusar de fer-ne altra, y estant fent dita Nostra Senyora, menjant en dit monestir encara que estarie molts dies sens treballar, passejant-se y fent lo que li aparexie...

VIII-Ítem, sien interrogats après de haver treballat alguns dies dita part altra en la construcció de dita imatge y figura de Nostra Senyora, havent-se entre tant procurada altra commoditat y essent ja fora de la necessitat de la fam que tenie, sens més ni més, ni sens dar rahó alguna al dit prior ni monestir, prengué la ferramenta y se'n anà, deixant dita imatge y figura imperfeta sens acabar...

VIII-Ítem, sien interrogats per haver dita part altra deixada dita figura sens acabar, fonch forsat que dit convent donàs aquella, com de fet la donà, a un altre official per a que la acabàs, y pagà dit convent deu reals...

X-Ítem, sien interrogats si per les dalt dites coses y altrament ha de ésser posat silenci perpetuo a la part altra, ab condempnació de tots danys y despesses, y axí mateix ha de ésser condempnada en restituhir dits quinze reals al dit convent, que se li donaren per a desenpenyar dita ferramenta, protestant esta part de totes y qualsevol coses lícites y permeses de protestar *ett...*

Articles presentats per Navérez. (23 de novembre de 1582).

Et Primo, ponit que esta part de Anthoni de Naveres, castellà, té lo offici de imaginayre eo sculpor de [...] y és persona molt àbil en dita art, tant com un altre se'n puga trobar, no sols en la present ciutat, enperò encara per tota Espanya, y és ver.

2-Ponit que lo reverent prior y sacristà del monastir de Sancta Catharina, sabent y entenent sa abilitat, li donaren a fer una imatge de Nostra Senyora del

Roser après de aver vista molta faena de ell, y bona, no obstant que ne tenien ja una per no tenir ella lo degut compliment, y és ver.

3-*Ponit* que de fet se posà en fer dita image, com de fet la féu tota, accepte un poch se'n faltave de natejar en la mà y una poch cosa que qualsevol persona la podia acabar, y és ver.

4-*Ponit* que per sò deixà de fer esta part per lo que lo tractaven de vallaco y altrament sens causa. Per no fer algun desatino se'n anà, y allí los deixà un oficial per a que acabàs dita fahena a ses costes, no podent més sufrir dites paraules injuriosses e mals tractes sens causa, y és ver.

5-*Ponit* que la sobredita image que ha feta per estar com està ab lo degut compliment, val bé a comuna estimació, trenta ducats valents trenta-sis lliures, y encara més y tant se'n aguera agut comunament, y és ver.

6-*Ponit* que cessa ésser ver esta part hage pregat a dits prior y sagristà ni altres frares de dit convent li donassen fahena sols per la despesa, per tenir necessitat y altrament, lo que és malícia y no veritat, parlant ab lo degut acato, y és ver.

7-*Ponit* que esta part podie treballar ab altres persones de son art, y lo'n pregaven y pagaven molt bé, y no és versemblant que podent ell guanyar y menjar, per la sola despesa agués de fer dita fahena, y és ver.

8-*Car ponit* que si treballar agués volgut de dit son art, y a jornals, li agueren feta la despesa y li agueren pagat per cada jornal quatre reals per dia, y més si més ne agués demanat, per ésser ell molt àbil de sa art, y és ver.

9-*Ponit* que si prengué dita fahena, la prengué per més guanyar, y no és de creure que podent guanyar molt bé ho fes per la despesa, majorment que és ell home que no viu sinó de la dita art, no tenint altre commodo ni manera sinó vivint de dita sa art, y és ver.

X-*Ponit* que los quinze reals donaren foren per principi de paga, lo que li donà lo senyor sacristà, y quinze y mix per la fusta de dita image, poch més ho menys, y és ver.

XI-*Ponit* que esta part treballa sempre que trobe fehena, e no és gens gallofo, y forsadament ha de treballar si viure vol, o menjar, y és ver.

XII-*Ponit* que esta part si allargà dita fahena fonch per causa de sos maestrales, tractant-lo com si fos un sclau, comprat y venut; y per ésser religiossos los ho sufria y callava, lo que no aguera fet si fossen estades altres persones, y és ver.

XIII-*Ponit* que per a socórrer a ses necessitats y per a menjar tenie deboxos y altres coses, les quals vené al temps que no treballave, y Salamanca, mestre de dita art, lo qual vuy està en Nostra Senyora de Montserrat fent lo cor, li deixà vint reals, y és ver.

XIII-Ponit que per donar orde y acabament a dita imatge agué de vendre algunes coses sues, y no per altre effecte.

XV-Ponit que dit mestre Salamanca en donava, per que li ajudàs a fer dita faena de dit cor, per cada dia quatre reals y la despesa; y podie ell acceptar molt bé dit partit, lo que no volgué, pensant guanyar més ab dita imatge, com és de rahó, y és ver.

XVI-Ponit que per sò dehuen ésser condempnats en pagar-li la dita quantitat de trenta-y-sis lliures, juntament ab les despesses y danys, y axí ho demana...

Respostes de Navérez als articles d'interrogatori de la part adversa (2 de desembre de 1582).

Ad Primum, et dixit: que no-u creu ell, testimoni, com diu dit article, perquè com té feina treballe, y aun encara que quant no té feina se ocupa en curiositats tocants a son offici.

Ad secundum, et dixit: que no-u creu com està posat.

Ad tertium, et dixit: que no-u creu com diu dit article.

Ad quartum, et dixit: que no-u creu com està posat.

Ad quintum, et dixit: que no-u creu com està posat.

Ad sextum, et dixit: que és veritat que lo reverent sacristà de Sancta Catharina, per manament del reverent prior de dit monastir, donà a ell, testimoni, dotze reals per certa cosa que ell, depositant, devia a la posada haont posave, y dits dotze reals li donaren per compte de la paga de la obra tenia de fer.

Ad septimum, et dixit: que quant en lo que diuen que's posà a fer la imatge, és veritat que si posà a fer-la millor que la que era en dit monastir, y axí li prometeren que li donarien un dobló més del que valia, y en lo del menjar és veritat que mentres feia la imatge y menjave alguns dies, y és veritat que dexà de fer feina tres o quatre dies per a cobrar certs dinés tenia menester fora de allí.

Ad octavum, et dixit: que no-u creu com diu dit article.

Ad nonum, et dixit: que per dar-li molta pressa en dit monastir, més del que convenia, y vehent-se tant molestet, anà a cercar un official li ajudàs a sa costa, y lo dexà en dit monastir per que acabàs dita imatge, perquè era molt poch lo que-y faltava acabar, y ho podia fer qualsevol official; y per lo que lo tractaren molt mal de paraules y sens rahó alguna, per no fer algun desatino, se'n anà de allí a desanujar-se, y al cap de dos dies anà al official a qui avia acomanat acabàs dita imatge y li digué que no le-y havien volguda dexar acabar, sinó que la avien dada a altre official.

Ad decimum, et dixit: que no-u creu com està posat, ans bé protesta li sien pagats los danys y temps li fan per die per no pagar-lo per son treball...

Respostes de fra Miquel Pujalt, doctor en teologia i prior del convent, als articles de la part adversa (16 de desembre de 1582).

Ad primum, et dixit: que creu ell, testimoni, que dit Antoni de Naveres és bon official, però no tan bo com se pinte.

Ad secundum, et dixit: que per les imatges que veu sues no judique que fos bon official, però que eren molt ruhines de pintura, y menys y més pintant-les ell. (A ell), testimoni, digué dit Antoni de Naveres que no's spantàs, que aquelles havie fetes depressa, que no tenia què menjar, y que puix les y pagaven poch, que no si mirave molt; y digué ell, deposant, al sacristà que encara que no fos tant gentil la image y puix no'ls costave sinó la despesa, que anàs en bona hora.

Ad tertium, et dixit: que quant dit Naveres deixà dita image, no la deixà perfecta perquè per acabar aquella pagaren deu reals a un official per acabar-la.

Ad quartum, et dixit: que no és veritat com diu dit article, sinó que li deixà que treballàs perquè no anàs a passejar tot lo dia.

Ad quintum, et dixit: que la que abans tenien ere tant bona y no costà sinó vuyt ho deu scuts.

Ad sextum, et dixit: que totes les voltes que dit Naveres ha tractat ab ell, deposant, y ab lo sacristà, deia que solament per la despesa farie feina, y que si no li volien donar res, que no le-y donassen.

Ad septimum, et dixit: que no és ver com diu dit article perquè en lo hostal treballave y no bastave per la despesa, com té dit.

Ad octavum, et dixit: que si axò trobave, que fou molt simple com no'u prengué.

Ad nonum, et dixit: que no sap ell, deposant, ni eren com diu dit article.

Ad decimum, et dixit: que no és veritat perquè no se li donà sinó per quitar la ferramenta y per comprar la fusta per fer la image.

Ad undecimum, et dixit: que si ell treballàs sempre que trobarie feina no anirie tant mal vestit ni tant mal aropat.

Ad duodecimum, et dixit: que si ell volguere, ab un mes, y ab mancho, se acabara la image, sinó que cada dia de matí y de vespre se'n anave a passejar, y de assò mostrarà testimonis.

Ad decimum tertium, et dixit: que tenia que manllevar dinés perquè en la casa li donaven de menjar com ha frare, y al que diu que anave a negociar, no ere sinó a mirar lo joch de la pilota.

Ad decimum quartum, et dixit: que no'u creu com està posat.

Ad decimum quintum, et dixit: que nunca s'és volgut posar a jornals, perquè essent tant gallofo com és pugués tenir lloch per anar a passejar.

Ad decimum sextum, et dixit: que si no.l tinguessen per cruel, no solament volrie li pagàs los quinse reals y les despeses, però encara lo temps que ha menjat y no treballat ...”.

Testimoni del sagristà Tomàs Carreras (11 de gener de 1583).

... *Ad primum, et dixit:* que no.l coneix més de lo que li ha vist a fer una image de Nostra Senyora del Roser en lo monestir de Sancta Caterina, la qual té moltes imperfeccions.

Ad secundum, et dixit: que no.u creu com està posat.

Ad tertium, et dixit: que.u creu com diu dit article.

Ad quartum, et dixit: que no.u creu.

Ad quintum, et dixit: que no.u creu com està posat.

Ad sextum, et dixit: que no.u creu com està posat, ans bé és veritat que veu ell, deposant, com dit Antoni de Naveres pregà al prior y a ell, deposant, li donassen fahena sola per la despesa perquè deye tenie necessitat; y algun dia vehent ell, testimoni deposant, que dit de Naveres no feie apenes feina ni se assentave en ella, lo reprengué perquè no treballave, y ell respongué dient: *qué se les da a vuestra reverencia? pues no me han de dar nada, sino la despesa, déixenme estar.*

Ad septimum, et dixit: que no.y sap res.

Ad octavum, et dixit: que no.y sap res, ni tampoch ho creu com està posat.

Ad nonum, et dixit: que no.y sab res.

Ad decimum, et dixit: que no.u creu com està posat, que no.ls y daven sinó per amor de Déu, perquè estave en necessitat segons deya.

Ad undecimum, et dixit: que no.u creu com està posat, que ans lo té per galòfol y home que no vol treballar, sinó casi sempre pasejar en lo temps estigué en dit monestir.

Ad duodecimum, et dixit: que no.u (creu) com està posat.

Ad decimum tertium, et dixit: que no.y sab res.

Ad decimum quartum, et dixit: que no.y sab res.

Ad decimum quintum, et dixit: que no.y sab res.

Ad decimum sextum, et dixit: que no.u creu ell, deposant, com diu lo article...

Testimonis presentats per part de Navérez.

[12 de gener de 1583], ...*Nicholaus Credensa, pictor, civis Barchinone testis citatus qui juravit in animam suam per dominum deum et eius sancta quatuor evangelia manibus suis corporaliter tacta ett... Et dixit:* Que és ver com diu dit article, ço és, que dit Antoni de Naveres és bon official y pot treballar ahont se vulla; axò dix saber perquè és pintor y entén de dita art de imaginayre, y ha vista obra que dit Antoni de Naveres (fa) molt bona, y ell, testimoni, li és fermansa de una obra que té en mans, que si no entenguera fos bon official no li aguera feta dita fermansa.

Super secundo articulo. Et dixit: que no·y sab res perquè no·y entrevingué en res.

Super tertio articulo. Et dixit: que no·y sab res en dit article.

Super quarto articulo. Et dixit: que no·y sab res en dit article.

Super quinto articulo. Et dixit: que no·y sab res per quant no ha mirada dita imatge tant primament com axò, que·n dexa ell, testimoni, a la judicació que della se farà.

Super secundo articulo. Et dixit: que no·y sab res més de que sab que altres imaginayres donaven quatre reals y la despesa a dit Antoni de Naveres si volia treballar, y que un art com aqueix és cert que no poden passar tanta necessitat com axò.

Super septimo articulo. Et dixit: que és com diu dit article, com ja té dit en lo precedent article.

Super octavo articulo. Et dixit: que ja té dit lo que·y sab en lo article sisè.

Super nono articulo. Et dixit: que axí o té per cert ell, testimoni, com diu lo article, que per més guanyar pense que dit Naveres treballave perquè no té altre modo per a viure sinó desta art.

Super decimo articulo. Et dixit: que no·y sab res en dit article.

Super undecimo articulo. Et dixit: que ell, testimoni, no té a dit Naveres per home gallofo, perquè si vol menjar per força ha de treballar.

Super duodecimo articulo. Et dixit: que no·y sab res en dit article.

Super decimo tertio articulo. Et dixit: que no·y sab res en dit article.

Super decimo quarto articulo. Et dixit: que no·y sab res en dit article.

Super decimo quinto articulo. Et dixit: que no·y sab res en dit article.

Super decimo sexto articulo. Et dixit: que se·n remet ell, testimoni, a la justícia...

[13 de gener de 1583] ...*Joannes Monjo, pictor, Barchinone habitator ... Et interrogatus super primo articulo ... Et dixit:* que conex molt bé al dit Antoni de

Naveres en dit article, y sab que és imaginayre y bon official, perquè ha vistes feynes que ell ha fetes, y per bon official és tingut y reputat.

Super secundo articulo. Et dixit: que lo que sab ell, testimoni, en dit article és que sab que dit Antoni de Naveres féu una imatge de Nostra Senyora del Roser en lo monestir de Sancta Caterina perquè ell, testimoni, la veu.

Super tertio articulo. Et dixit: que és com diu dit article, y axò dix saber perquè véu ell, testimoni, dita imatge en lo temps que dit Naveres la feya, y après véu també del modo la dexà com diu lo article.

Super quarto articulo. Et dixit: que és ver com diu dit article perquè ell, testimoni, si és trobat present alguna volta quant lo maltractaren de paraules molt injurioses los frares de dit monestir, que no'l dexaven dit sacristà y prior de dit monestir de balitre, brivó, mort de fam y altres pesàs, y axí dit Naveres se'n anà y dexà altre official que acabàs de fer dita image.

Super quinto articulo. Et dixit: que judique ell, testimoni, que dita imatge valia bé vint-y-sis lliures barceloneses lo manco.

Super sexto articulo. Et dixit: que no'y sab res més de haverlo entès a dir al dit sacristà y prior del monestir de Santa Caterina en lo temps que se barallaven dits prior y sacristà ab en Naveres en dit monestir, quant feya la imatge, que deyan que dit Naveres los ere anat a pregar y que'ls havie dit que faria la imatge per la despesa.

Super septimo articulo. Et dixit: que après que dit Naveres agué acabada la imatge en dit monestir, sab ell, testimoni, que Joan Aragall, imaginayre, lo pregave al dit Naveres que anàs a treballar ab ell, que ell li donaria feina y que li donaria sis reals per cada dia.

Super octavo articulo. Et dixit: que no'y sab res més del que ja té dit en lo precedent article.

Super nono articulo. Et dixit: que no sab més ell, testimoni, en dit article sinó que veu que dit Antoni de Naveres no viu sinó de dita art.

Super decimo articulo. Et dixit: que lo que sab en dit article és que entengué ell, testimoni, a dir al prior y sacristà de Santa Caterina que havien donat quinze reals per fusta a dit Antoni Naveres per fer dita imatge, y en lo restant no'y sab res.

Super undecimo articulo. Et dixit: que és cert que si dit Naveres vol menjar ha de treballar, perquè no té altre albitre per a viure, y si és gallofo o no, no'y sab res.

Super duodecimo articulo. Et dixit: que ja té dit lo que sab sobre dit article ab los precedents articles.

Super decimo tertio articulo. Et dixit: que lo que sab en dit article és que estos dies proppassats, trobant-se ell, testimoni, en Nostra Senyora de Monserrat, li

digué mestre Salamanca, imaginayre qui stà en Nostra Senyora de Monserrat, en dit article mencionat, que ell havie dexats vint reals a dit Antoni de Naveres, pens(ant) que dit Naveres anirie a treballar ab ell, y no'n féu res.

Super decimo quarto articulo. Et dixit: que no'y sab res en dit article.

Super decimo quinto articulo. Et dixit: que no'y sab res en dit article.

Super decimo sexto articulo. Et dixit: que se'n remet ell, testimoni, a la justícia...

[18 de gener de 1583] ... *Joannes Aragall, imaginarius, civis Barchinone testis citatus... et interrogatus super primo articulo...* *Et dixit:* que ell, testimoni, té a dit Antoni de Naveres per bon official de imaginayre, y per tal tingut y reputat.

Super secundo. Et dixit: que lo que sab en dit article és que dit Antoni de Naveres féu una imatge de Nostra Senyora del Roser en lo monestir de Sancta (Caterina) perquè ell, testimoni, la véu fer.

Super tertio articulo. Et dixit: que és ver com diu dit article, perquè ell, testimoni, veu dita imatge del modo que dit Naveres la dexà, y lo dit Naveres cridà a ell, testimoni, y lo féu anar en dit monestir per que li ajudàs acabar dita imatge, y axí y treballà [ell], testimoni, una tarda y no la pogué acabar, y axí dit Antoni de Naveres se'n anà perquè vingué lo sacristà y lo tractà de molt males paraules, y ell dix li fes pler li acabàs dita imatge, que ell lo acontentaria a ell, testimoni, que ell no podia sufrir tants pesàs que li deya dit sacristà; y axí lo hendemà ell, testimoni, y envià un criat per [a]cabar dita imatge lo que faltave, perquè ere poca cosa, que qualsevol persona o podia fer, sols fos de la art, y ja la se'n agueren aportada dits frares en casa de pintor, y feren acabar aquella ab altre imaginayre perquè ere poca cosa.

Super quarto articulo. Et dixit: que ja ha dit lo que y sab en dit article.

Super quinto articulo. Et dixit: que quant se ha de stimar una pesa que val, acustumen a elegir un official per quiscuna de les parts, y per ço, pus no's fa ab aquex orde, no pot dir ell, testimoni, lo que vall.

Super sexto articulo. Et dixit: que no'y sab res.

Super septimo articulo. Et dixit: que és ver que ell, testimoni, ha dit algunes voltes a dit Antoni de Naveres que si ell volia treballar li donaria quatre reals cada dia, y ha entès los ha guanyats ab altre imaginayre.

Super octavo articulo. Et dixit: que és ver tenint ell, testimoni, a dit Antoni de Naveres, li donaria quatre reals y la despesa per cada dia, y li donà feina a ses peses, que volent ell treballar ne pot guanyar sis cada dia.

Super nono articulo. Et dixit: que no'y sab res en dit article.

Super decimo articulo. Et dixit: que no'y sab res en dit article.

Super undecimo articulo. Et dixit: que no-y sab res en dit article.

Super duodecimo articulo. Et dixit: que no-y sab res en dit article.

Super decimo tertio articulo. Et dixit: que no-y sab res en dit article.

Super decimo quarto articulo. Et dixit: que no-y sab res.

Super decimo quinto articulo. Et dixit: que ha ell, testimoni, entès a dir a dit Salamanca que dit Naveres havie de anar a treballar ab ell acabada que agués dita imatge de Nostra Senyora del Roser, y no sab per quin preu.

Super decimo sexto. Et dixit: que se'n remet a la justícia ell, testimoni...

[26 de gener de 1583] ... *Anthonius Toreno, pictor civis Barchinone, testis citatus... et interrogatus super primo articulo...* *Et dixit:* que lo que sab en dit article és que sab que dit Antoni de Naveres és official prou sufficient, y axò dix saber per haver vista obra que ell, testimoni, ha feta.

Super undecimo articulo... *Et dixit:* que ell, testimoni, no sab que dit Antoni de Naveres sia gallofo, y és cert que forçadament ha de treballar si vol menjar y viure, perquè no té altre entreteniment sinó com treballa.

Super decimo tertio articulo... *Et dixit:* que lo que sab en dit article és que ell, testimoni, ha dextat dinés a dit Antoni de Naveres per a donar-se de menjar, y dit Naveres li donave per penyora alguns deboxos y papers.

Super decimo quarto... *Et dixit:* que no-y sab res en dit article...

[22 de gener de 1583] ... *Anna Roig, vidua uxor relictæ Petri Roig quondam imaginarius...* *Et primo fuit interrogatus super primo articulo...* *Et dixit:* contenta in dicto articulo fuit vero y açò dix saber ella, testimoni, per conèxer lo dit Anton a Naveres vuyt o nou mesos ha, perquè féu faena en casa della, testimoni, vivint son marit, y féu ajudar al fer un crucifixi de nou palms de llarch al marit della, testimoni, y féu-hi fahena quatre o cinch dies y dave-li la despesa y quatre jornals per dia, y encara se'n dexà, que no volgué fer faena per aqueix (...), lo que sabé molt greu a mon marit per ser ell tant bon menestral com és de imaginayre.

Et super octavo. Et dixit: que ja'u té dit ella, testimoni, lo que sab en dit article...

[11 de febrer de 1583] ... *Gabriel Aroles, magister domorum civis Barchinone testis citatus...* *Et primo fuit interrogatus super primo articulo...* *Et dixit:* que ell, testimoni, coneix molt bé a dit Antoni de Naveros y té aquell per home àbil de son offici de imaginayre, y assò dix saber ell, testimoni, per haver vista obra sua molt ben feta.

Super articulo [...]. Et dixit: que ja té dit que el té per home àbil a dit Antoni de Naveros, y axí no creu ell, testimoni, que fes fahena per la despesa.

Super septimo articulo. Et dixit: que és molt gran veritat lo que diu dit article, que no creu ell, testimoni, que dit Antoni de Naveros, essent molt bon official com és, agué feta fahena per la despessa y que-u té ell, testimoni, per molt gran frau perquè sab que ab dit offici de imaginayre guanyan molts dinés.

Super octavo articulo. Et dixit: que té per molt cert ell, testimoni, que és com diu dit article.

Super nono articulo. Et dixit: que creu ell, testimoni, que és veritat com diu y rahona dit article.

Super decimo sexto. Et dixit: que ell, testimoni, se'n ramet a la veritat y [...] y que li apar qu-és rahó que sia pagat de sos treballs...

[19 de febrer de 1583] ... *Benedictus Galindo, pictor civis Barchinone, testis citatus...* *Et primo fuit ipse testis interrogatus super primo articulo...* *Et dixit: que ell, testigo, sabe en dicho artículo es que sabe que ell dicho Navares es hábil en su arte de imaginaria, y esso sabe ell, dicho testigo, por haver vista obra suya, y specialmente la imagen de Nuestra Señora de que tiene pleyto con los frayles de Sancta Catherina.*

Super octavo articulo. Et dixit: que lo que ell testigo, sabe sobre el dicho artículo es que ha tiempo que ell dicho Naveros hazía la dicha imagen de Nuestra Señora en Sancta Cathalina; un tal Salamanca, scultor que haze las sillas del coro de Monserrate, viniendo aquí a buscar oficiales ho cosas que le convenían, dixo a ell, testigo, como había ablado a Navares, y le offeresía quatro reales cada día de jornal si quería ir con ell a trabajar a Nuestra Señora de Monserrate, y que ell dicho Naveros no quería yr [por] menos de seys reales de jornal cada día; y aún por obligarle a que fuesse ell dicho Naveros, dixo a ell, testigo, que ell dicho Salamanca le había prestado treinta ho quarenta reales per a que fuesse con ell a trabajar en Nuestra [Señora] de Monserrate.

Super nono articulo omissis precedentibus. Et dixit: que aunque ell, testimonio, no sabe el consierto que el dicho Naveros hizo con ell monesterio de Sancta Cathalina, tiene por sierto que lo hizo por remediarse y por vivir, que no sabe ell, testimonio, ell dicho Naveros tenga otros medios para poder passar la vida, sino trabajando, y que ansí lo tiene por sierto.

Super decimo articulo omissis precedentibus. Et dixit: que bien crehe ell, testimonio, que si ell dicho Naveros quiere vivir, que tiene de trabajar, porque no sabe ell, testigo, que tenga otra cosa sino ell que trabaja, y ansí lo tiene por sierto, y esso es lo que sabe en ell dicho negocio.

Super decimo quinto articulo omissis precedentibus. Et dixit: que ell que contiene ell dicho artículo ya lo tiene depositado sobre el octavo artículo largamente, y éso (es) lo que sabe y no otra cosa...

Testimonis presentats pel monestir de Santa Caterina.

[16 de desembre de 1582]. Testimoni de fra Miquel Pujalt, prior del convent: ... *Et interrogatus super primo interrogatorio...* *Et dixit:* que ell, testimoni, té al dit Antoni de Naveres mencionat en dit article, per tal qual article rahona, perquè en dos mesos poch més o menys que ha feta feina en lo monestir de Sancta Catarina, vent-se tant pobre com here, no volia treballar, sinó a pasejar y mirar lo joch de la pilota, y més que sent tant bon official com ell se pinta, havie de anar millor vestit y millor tractat, y no morint-se de fam per los hostals com se moria, com vingué en dit monestir de Santa Caterina a demanar fayena, dient que la feina que feya no li bestave per a menjar, y axí ell, testimoni, li féu almoyna y lo pregà que li donàs de menjar que ell faria feyna per la despesa

Super secundo interrogatorio. Et dixit: que és ver que dit Antoni de Naveres se moria de fam y tenia ja empenyada tota la ferramenta, en provasió del qual ell, testimoni, le y quità, molestant-lo tres o quatre voltes dit Antoni de Naveres a ell, testimoni, en diversos dies que *por amor de Dios que le diesse de comer, que por ell comer haría la hazienda;* y ell, testimoni, lo despedí tres o quatre voltes, y après –per pietat– vent que no li havie de costar més que dar-li de menjar, digué ell, testimoni, al secrestà que-s fes la imatge.

Super tertio interrogatorio. Et dixit: que és veritat com diu dit article, com ja desobre té dit.

Super quarto articulo. Et dixit: que passà al peu de la lletra com diu lo article, y que dit Naveres digué que per amor de Déu que per la despesa treballaria, y que si no li volia donar res, que no li donàs res.

Super quinto articulo. Et dixit: que és ver que en dit monestir no-y havie necessitat de imatge, y que li digué ell, testimoni, que la casa stave empanyada y que no tenia necessitat de fer gastos, que per veure la sua gran necessitat, que per la despesa fes la imatge, y axí dit Antoni de Naveres se-n acotentà y se posà a treballar per la despesa, y dient-li dit testimoni y lo sacristà perquè no treballave, que sempre se.n anave a pesajar, ell responia: –¿què us fa a vosaltres, pus no-s costa sinó la despesa?

Super sexto articulo. Et dixit: que dient dit Antoni de Naveres a ell, testimoni, que tenia la ferramenta empanyada, digué al sacristà ell, testimoni, que anàs a desempanyar dita ferramenta, y que axò seria per almoyna que li farien.

Super septimo articulo. Et dixit: que és veritat al peu de la lletra com diu lo article.

Super octavo articulo. Et dixit: que vent ell, testimoni, que cadal dia dit Antoni de Naveres se-n anave a pesajar y que no trabellave, ell, testimoni, li féu amagar

la ferramenta perquè no se le'n aportàs sens acabar dita imatge, y après per terceres persones ell, testimoni, la tornà a metre en casa perquè acabàs la imatge, y après –a la derraria– no acabant-la may, lo dexà estar ell, testimoni, y no se'n és curat més; y digué al sacristà que-n fes lo que volgués.

Super nono articulo. Et dixit: que axí ho ha entès ell, testimoni, del sacristà quant ha pagat deu reals per a acabar dita imatge, y ell, testimoni, veu altre official qui acabave dita imatge.

Super decimo articulo. Et dixit: que la intenció de ell, testimoni, les hores y ara, de dits quinse reals, eren per almoyna, y axí los·y donà, però les despeses que les pac...

[3 de gener de 1583] Testimoni de fra Tomàs Carreras, sacristà de Santa Caterina: ... *Et interrogatus super primo articulo...* *Et dixit:* que és ver com diu dit article, y axò dix [saber] -ho per experiència del temps que ha treballat en dit monestir.

Super secundo interrogatorio. Et dixit: que és ver com diu dit interrogatori y axò dix saber perquè ell, testimoni, véu com dit Antoni de Naveres pregà al reverendíssim prior de dit monestir que-l recollís y que li donàs de menjar y cambra per estar, que ell treballaria per la despesa en dit monestir, sens pagar-li altra cosa ninguna.

Super tertio interrogatorio. Et dixit: que és ver com diu dit article, y axò dix saber perquè ell, testimoni, si trobà present quant dit prior li digué que anàs en bonora, que no·l havien menester.

Super quarto interrogatorio. Et dixit: que és ver com diu dit article, y axò dix saber perquè ell, testimoni, véu com dit Antoni de Naveres tornà a pregar a dit senyor prior lo acullís en dit monestir, y que li fes donar a menjar, que per la despesa sola treballaria, sens voler-ne un diner.

Super quinto articulo. Et dixit: que és ver com diu dit interrogatori, y axò dix saber perquè ell, testimoni, y here present en lo temps que dit senyor prior y dit Antoni de Naveres feren lo consert, conforme diu dit interrogatori.

Super sexto articulo. Et dixit: que és ver com diu dit interrogatori, y axò dix saber perquè ell, testimoni, anà al hostel ahont dit Antoni de Naveres deya tenia dita ferramenta empanyada, per manament de dit senyor prior, y pagà quinse reals ell, testimoni, en fer-lo desempanyar dita ferramenta y lo portar-la en casa, y lo perquè dit Naveres tenia per fer feina.

Super septimo interrogatorio. Et dixit: que és ver com diu dit article, y axò dix saber perquè ell, testimoni, ho veyà per lo que ell, testimoni, tractave ab dit Naveres.

Super octavo articulo. Et dixit: que és ver com diu lo article, y axò dix saber perquè ell, testimoni, o veu com dit Naveres se·n anà de dit monestir ab dita ferramenta, dexant dita imatge imperfeta.

Super nono articulo. Et dixit: que és ver que per lo que dit Naveres dexà dita imatge imperfeta fonch forsat de dar aquella a un altre official per que la acabàs, y ne pagà dit convent deu reals per acabar aquella, y de altra part ell, testimoni, ne pagà sis reals que lo senyor prior no·u sabie.

Super decimo articulo. Et dixit: que se·n remet ell, testimoni a la justícia...

LA VENALITAT DELS CÀRRECS ALS AJUNTAMENTS BORBÒNICS: EL CAS DE CAMBRILS (1741-1748)

○ ————— MANEL TARÉS I LAGUNAS
CAMBRILS (TARRAGONA)

Introducció

Entre el final de 1738 i la primavera de 1739, quan feia vint anys de la implantació del nou model municipal de talla borbònica a Catalunya, Felip V (o Felip IV d'Aragó) manà posar a la venda els càrrecs municipals (regidories i oficis subalterns) per tal que fossin adquirits de manera vitalícia o bé *por juro de heredad*, és a dir, hereditària.¹ A diferència dels primers anys d'implantació del règim borbònic, aquesta vegada la Reial Audiència a penes intervingué en l'avaluació dels candidats a adquirir regidories, sinó que tot plegat fou una operació inesperada i ràpida manada pel rei des de Madrid i desplegada des del Consejo de Castilla.² La mesura obeïa a necessitats econòmiques del regne, ocasionades sobretot per les guerres, i ja havia estat emprada anteriorment en altres indrets, com ara França, Castella i les seves possessions americanes, on era una pràctica comuna i recurrent.³ El professor Torras Ribé ha estudiat en profunditat aquest episodi de la història dels ajuntaments catalans del segle XVIII en el seu llibre ja clàssic publicat el 1983,⁴ bo i descobrint-hi molts dels problemes i de les conseqüències que comportà aquesta operació.

1. Reials decrets del 30 de desembre de 1738 i del 27 de gener de 1739.

2. Josep Maria TORRAS I RIBÉ, *Los mecanismos del poder. Los ayuntamientos catalanes durante el siglo XVIII*, Barcelona: Crítica, 2003, p. 103.

3. Val a dir que la venalitat de càrrecs es presenta en diverses modalitats, des de la plenament oficial i reconeguda fins a la camuflada (i.e. nomenaments i concessions de gràcies a canvi de donatius), i, alhora, afecta tota mena de càrrecs públics (consellers, magistrats, secretaris, etc.), i no només en l'àmbit municipal.

4. Josep Maria TORRAS I RIBÉ, *Els municipis catalans de l'Antic Règim (1453-1808)*, Barcelona: Curial, 1983 (Documents de Cultura; 18), p. 179-191, 298-316. Vegeu, també: Josep Maria TORRAS I RIBÉ, *Los mecanismos del poder...*, p. 101-124.

D'entrada, cal recordar la diferència entre els ajuntaments de les localitats caps de corregiment i els dels altres municipis (tant els senyorials com els reials). Mentre que les primeres foren dotades d'antuvi (això és, arran de l'aplicació dels decrets de Nova Planta) d'un ajuntament de regidors perpetus designats pel Consejo de Castilla, a la resta de localitats la Reial Audiència nomenava ajuntaments amb regidors de renovació anual a partir de les propostes efectuades prèviament des del mateix consistori mitjançant l'elaboració de dues llistes de candidats anomenades ternes. Per tant, la situació dels ajuntaments de les capitalitats de corregiment es veié poc afectada per la campanya de 1739 sobre la venda dels càrrecs municipals, atès que aquests ja eren vitalicis. No obstant això, les vacants existents en aquests municipis es cobriren, en bona part, per la compra a uns preus superiors als demanats en altres poblacions de menor rang, com ocorregué a Tarragona.⁵ En aquesta ciutat es documenta, de fet, un dels primers casos de denúncia amb motiu de la corrupció i els abusos practicats per alguns regidors perpetus, uns problemes que s'arrossegaren gairebé a tot arreu.⁶ De totes maneres, és a partir de la dècada dels quaranta quan s'evidencien les protestes contra els càrrecs vitalicis a tota mena de municipis. Ara bé, mentre que moltes localitats subalternes pogueren recuperar la titularitat dels càrrecs, les capitals de corregiment mantingueren el seu sistema municipal de regidors perpetus fins a les reformes liberals vuitcentistes (malgrat les reformes carolines de la dècada de 1760 i posteriors).

L'adquisició dels càrrecs de regidors vitalicis

La gran majoria de càrrecs municipals foren venuts durant el bienni 1740-1741 en la modalitat vitalícia, sense dret d'herència. Aquest fou el cas de Cambrils, on els sis càrrecs de regidors disponibles a la vila foren adquirits el 16 de juny de 1740, després d'haver-los sol·licitat conjuntament al rei a principis de maig. Els compradors desemborsaren 2.250 rals de billó per cada càrrec,⁷ que passaren a engruixir el tresor reial, a més d'abonar

5. Josep Maria RECASENS, «L'ajuntament filipista de Tarragona (1713-1746). Aspectes polítics i socials», a *Recull Josep Roig i Bergadà*, Tarragona: Estació de Recerca Bibliogràfica i Documental Margalló del Balcó, 1993, p. 105-142.

6. Josep Maria TORRAS I RIBÉ, *Els municipis catalans de l'Antic Règim...*, p. 330.

7. És a dir, unes 225 lliures catalanes. Cada comprador va satisfer 150 pesos de quinze rals.

187,50 rals addicionals per la mitja annata.⁸ En canvi, no es posaren a la venda els càrrecs subalterns, com el de clavari o el d'escrivà, ni tampoc hi trobem altres complements, com ara drets d'herència o subrogacions.

A la resta de localitats de la comarca, els preus dels càrrecs de regidor vitalici més econòmics assoliren el miler de rals a les quadres i els termes rònecs, mentre que ascendiren a 1.200 rals a Mont-roig, 1.500 rals a Vinyols i també a Valls, 1.775 rals a Montbrió i 1.800 rals a Riudoms (una població de la importància de Cambrils en aquella època). Els preus més cars foren pagats a Tarragona (4.000 rals) i Reus (6.000 rals, que incloïen el dret de nomenar substituït o *teniente*).⁹ Tanmateix, s'ha demostrat que els preus pagats havien estat fixats d'una forma força arbitrària, per obtenir-ne el rendiment més gran possible, ja que es donen grans diferències en els preus de càrrecs semblants arreu de la geografia catalana.¹⁰

Mentre que els nous títols vitalicis dels regidors cambrilencs portaven data del 16 de juny, l'ajuntament, aparentment aliè al canvi que arribava, es reunia ingènument el 12 de juliol per tractar el tema, ja que havia tingut notícia que el rei volia «poderse aturar la nominació de Regidors tots los anys pagant la postura o offertas que se convindrà ab los Regidors y S.M. o sos Reals Consellers».¹¹ Els regidors d'aquell any (Josep Giol, Francesc Mir, Lluís Homdedéu, Josep Roca,¹² Josep Budí i Diego Bonfill) no veien en bons ulls la decisió reial i, «per evitar differens disturbis y altres coses que es poden premeditar per lo bé públich y comú», proposaren avançar l'import del reial despatx finançat amb béns propis municipals. Però la compra dels càrrecs ja havia estat consumada, sol·licitada a la primeria de

8. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Reial Audiència, *Diversorum*, reg. 217, f. 176v-186r. La mitja annata era un impost que pagaven els funcionaris consistent en la meitat del salari durant el primer any d'exercici del càrrec.

9. Les quantitats han estat extretes de Josep Maria TORRAS I RIBÉ, *Els municipis catalans de l'Antic Règim...*, p. 303-305, excepte la de Vinyols (ACA, Reial Audiència, *Diversorum*, reg. 217, f. 396v-400v) i la de Montbrió (ACA, Reial Audiència, *Papeles de Su Excelencia*, reg. 207, 16/06/1744).

10. Josep Maria TORRAS I RIBÉ, *Los mecanismos del poder...*, p. 106-110.

11. Arxiu Municipal de Cambrils (AMCAM), Actes municipals (1706-1750), f. 77r, 12/07/1740.

12. És versemblant que el regidor Josep Roca estigués al cas de les pretensions del seu germà Gabriel, regidor vitalici, així com de Josep Budí, fill, oncle o nebot d'Antoni Budí, també regidor perpetu. Aquell any també era a l'ajuntament Josep Sans, com a escrivà, futur regidor vitalici.

maig. D'aquesta manera, el 17 de juliol, els nous regidors vitalicis passaven a ocupar els seus seients al consistori. Els sis nous regidors de Cambrils, tots ells nascuts a la vila, eren els següents:

- a) Gabriel Roca Borràs (1685-1744). Nat en una família de boters de Botarell, instal·lada a Cambrils probablement durant la guerra. En diverses referències apareix com a pagès i boter, però es dedicava més aviat a activitats comercials, per la qual cosa algunes vegades es documenta com a negociant.¹³ Roca tenia una àmplia experiència en la política municipal, ja que havia estat regidor degà i batlle feia anys, amb una trajectòria clarament ascendent (d'ocupar el cinquè lloc entre els regidors el 1719, passà a la batllia el 1724 i al regidorat primer el 1731). De fet, ja trobem Roca en el consell local provisional creat el 1716 i en el primer ajuntament normal de 1719. A més, fou secretari de l'ajuntament nombroses vegades i també havia estat síndic de la vila per diversos afers. La família Roca vivia al raval extramurs¹⁴ i l'abril de 1735 adquirí la propietat del mas d'en Bosc, un gran edifici d'origen medieval, de factura senyorial, situat al terme de Vilafortuny, juntament amb les terres i les pastures associades.¹⁵
- b) Josep Sans Salas (1696-1767). Apotecari, com el seu pare, Sans tenia una àmplia experiència política a la vila, d'on havia estat regidor (regidor quart el 1724 i regidor tercer el 1726 i el 1734), sotsbatlle (1729) i secretari (1739).
- c) Antoni Budí Carreres (ca. 1694-1758). Un pagès benestant i negociant, que comptava també amb experiència política a la vila: regidor sisè el 1734 i regidor quart el 1738. També havia estat clavari l'any 1733.
- d) Ramon Ernandes Berenguer (1688-1766). Pagès, que havia estat regidor quart el 1723, regidor tercer el 1729 i regidor segon el 1734. El seu pare havia format part del govern municipal de Cambrils durant la guerra.
- e) Josep Mestre Martí (1703-1767). També pagès, era el més jove de tots els regidors vitalicis. El seu nom apareix a l'ajuntament diverses vegades com a regidor (sisè el 1735 i quart el 1739) i clavari (1736 i 1738), malgrat que també podria tractar-se del seu pare, homònim, mort el 1743.

13. ACA, Reial Audiència, *Diversorum*, reg. 216, f. 252r, 01/10/1739.

14. Arxiu Històric de Tarragona (AHT), Manuals notariais de Cambrils, reg. 5297, 24/08/1742.

15. Arxiu Comarcal del Baix Camp (ACBC), Capbreu de Vilafortuny (1739), reg. 426, f. 169r. Vilafortuny era una quadra rural quasi despoblada, a llevant de Cambrils, que estava sota senyoria laica. A mitjan segle XIX, el terme fou integrat al municipi de Cambrils.

- f) Joan Verniol (?-1740) i Joan Verniol Mateu (1693-1744), pare i fill. Els Verniol eren una família de pagesos benestants que trobem sempre presents en el govern municipal de Cambrils, des del final del segle XVII fins al començament del XIX. Joan Verniol gaudí pocs mesos del títol de regidor vitalici, ja que traspassà l'octubre de 1740. La vacant fou adquirida immediatament pel seu fill homònim segons un privilegi del 19 de gener de 1741.¹⁶

TAULA 1

CÀRRECS OCUPATS PELS REGIDORS VITALICIS EN ELS AJUNTAMENTS CAMBRILENCs ABANS D'ADQUIRIR LES REGIDORIES PERPÈTUES

Nom	Gabriel Roca	Josep Sans	Antoni Budí	Ramon Ernandes	Josep Mestre	Joan Verniol
Naixement-defunció	1685-1744	1696-1767	1694?-1758	1688-1766	1703-1767	1693-1744
Edat el 1740	55 anys	44 anys	45-50 anys	52 anys	37 anys	47 anys
Càrrec	Anys documentats d'ocupació					
Batlle	1724: batlle	1729: sotsbatlle; 1739: nomenat per batlle	1739: nomenat per sotsbatlle			
Regidor	1719: 5è; 1722: 2n; 1731: 1r; 1735: 1r	1724: 4t; 1726: 3r; 1734: 3r	1734: 6è; 1738: 4t	1723: 4t; 1729: 3r; 1734: 2n	El seu pare: 1735: 6è; 1739: 4t	1724: 3r; 1727: 3r; 1735: 2n
Clavari			1733		1736, 1738	El seu pare: 1711
Secretari	1716-1718, 1720, 1730, 1733, 1734, 1736	1739				
Consell preborbònic	Conseller el 1716			El seu pare, jurat		El seu pare, jurat

Hi destaca la trajectòria de Gabriel Roca, un borbònic acèrrim ja des del primer ajuntament de 1716, que havia ocupat els llocs més alts del govern local (la batllia i la regidoria degana), així com la secretaria. Tots els altres regidors també havien ocupat diversos càrrecs en el govern polític de la vila (així com en els governs d'algunes quadres veïnes del terme)¹⁷

16. ACA, Reial Audiència, *Diversorum*, reg. 218, f. 67r.

17. Per exemple, el 1727 Ramon Ernandes fou batlle de Vilafortuny (ACA, Reial Audiència, *Corregimientos*, reg. 184, f. 225r).

abans de la compra, però sovint en posicions més modestes, encara que ascendents. L' excepció era Verniol pare, que havia estat jurat de mà primera diverses vegades durant la guerra, així com el pare de Ramon Ernandes. Tots ells coneixien perfectament, doncs, els mecanismes del govern municipal i els beneficis (econòmics, socials o simbòlics) que en podien extreure. A més, eren persones acostumades a fer negocis, autèntics inversors. L' adquisició dels càrrecs municipals els representava una inversió a llarg termini, ja que els havia comportat una despesa molt considerable, una operació ràpida i calculada que deixà fora del poder altres persones potser també desitjoses d' ocupar-lo.

El fet que tots sis haguessin adquirit els càrrecs conjuntament podria fer pensar que actuaren associats, però no és fàcil sostenir-ho, ja que ben aviat es féu evident la formació de dos bàndols a l' ajuntament. Roca, Sans i Budí havien col·laborat anteriorment en diferents negocis, juntament amb el comerciant Francesc Mir (també present a l' ajuntament en aquesta època, com a batlle).¹⁸ D' altra banda, en l' operació de compra, Sans i Budí prou devien superar la seva anterior frustració en no haver pogut entrar a l' ajuntament l' any anterior, quan havien estat nomenats batlle i sotsbatlle, respectivament, sense que els càrrecs es fessin efectius.¹⁹ Tot i desconèixer els motius d' aquest cessament, creiem que deuen tenir molt a veure amb els debats interns sobre el trasllat del convent dels agustins a l' ermita de la Mare de Déu del Camí. Com s' explica més endavant, aquesta comunitat religiosa jugà un paper important en la divisió dels regidors en dos bàndols. És versemblant creure que el fet que l' opinió pública ja estigués dividida per l' afer del trasllat del convent, propicià que l' ajuntament de regidors vitalicis iniciés la seva singladura amb fortes discrepàncies.

El professor Torras Ribé, que ha estudiat a fons els processos polítics d' aquesta època al nostre país, pensa que en moltes poblacions foren «precisament els descendents dels vençuts de 1714, condemnats a l' ostracisme durant vint-i-cinc anys, els qui ara, per la porta falsa de la compra, tingueren ocasió d' accedir novament al govern municipal», en detriment dels

18. AHT, Manuals notariais de Cambrils, reg. 5297, 22/08/1743.

19. Tot i que el 1739 la Reial Audiència nomenà Josep Sans com a batlle i Antoni Budí com a sotsbatlle (Laureà PAGAROLAS, *Els Gimbernats i el Cambrils del segle XVIII*, Cambrils: Ajuntament de Cambrils, 1985, p. 25), en realitat les actes municipals d' aquell any presenten uns altres noms (Josep Fontanilles, batlle, i Andreu Borràs, sotsbatlle), mentre que Sans era l' escrivà.

grups dominants sorgits durant la postguerra amb el nou règim.²⁰ Pel que fa a Cambrils, aquest podria haver estat el cas d'Ernandes i Verniol, descendents d'antics consellers durant el període de guerra, i potser també de Sans.²¹ En canvi, amb l'adquisició de la regidoria, Roca afermava la seva carrera política ascendent, tot just quan havia aconseguit acaparar un patrimoni considerable. Aquestes diferències d'origen i motivació a l'hora d'accedir als càrrecs, juntament amb diferents posicions sobre determinats assumptes locals, forçosament havien de crear frecs entre ells.

Primeres discrepàncies entre els regidors

Quan a la primeria de novembre de 1740 moria el regidor Joan Verniol, es produí el primer xoc d'interessos entre els nous polítics, almenys que en tinguem constància. El regidor Ernandes proposà triar dues persones per ocupar la vacant de Verniol, però Roca les desqualificà tot afirmant que es podien trobar «vint hòmens més capasos per lo bon regimen de dita vila».²² Mentre que Mestre es posà de la banda de Roca, els altres regidors optaren per la proposta d'Ernandes, de triar entre Joan Verniol fill i Joan Pau Martí, persones que tenien bona fama i costums i, sobretot, que provenien d'«issendas de las bonas de la vila», segons l'opinió expressada pels mateixos regidors. Al cap de pocs dies, Verniol fill s'apressà a demanar el privilegi reial de regidor vitalici, ara que encara hi era a temps, i pogué adquirir-lo el 19 de gener de 1741, bo i ocupant el lloc deixat pel seu pare a partir del mes de març. En aquest incident es perfilen ja els dos bàndols de l'ajuntament, que encapçalaran Roca i Sans.

Tot i que els títols despatxats pel rei no indicaven quin lloc havia d'ocupar cada regidor en el consistori, Roca s'havia posicionat al capdavant de l'ajuntament, per ocupar la cadira de regidor degà. Ell afirmava haver obtingut aquest títol amb un certificat reial expedit el 26 de juliol de 1740, però aquesta preeminència no era acceptada per la resta dels regidors: mal-

20. Josep Maria TORRAS I RIBÉ, *Els municipis catalans de l'Antic Règim...*, p. 312; i Josep Maria TORRAS I RIBÉ, *La venalitat dels càrrecs municipals a Catalunya (1739-1741): un exemple concret, Vilanova i la Geltrú, Vilafranca del Penedès*: l'autor, 1977.

21. Hi havia una altra branca del cognom Sans, pagesos, que havia ocupat els llocs més alts del Consell de la Vila durant la guerra i que es mantingué força present en els ajuntaments borbònics anteriors al període dels regidors vitalicis.

22. AMCAM, Actes municipals (1706-1750), f. 79v, 05/11/1740.

grat l'existència d'aquesta suposada ordre reial que ho confirmava, els regidors no se la creien i la imputaven a «*motivos subrepticios o equivocados*». ²³ Segons deien, tots els regidors tenien els mateixos drets i deures a l'ajuntament i els privilegis de regidorat no hi feien cap distinció. No obstant això, reconeixien que el dia que ocuparen el seu seient a l'ajuntament havien acordat de concedir a Roca la preferència en els actes públics (potser per veterania?), sense que això significués posicionar-se en el primer lloc d'entre els regidors. Tanmateix, Roca «*dóna per nullo lo acte que de dita convención se féu*». ²⁴

Aquestes discussions es devien, en part, a la imprecisió dels títols reials concedits, que no aclarien quins llocs havien d'ocupar els nous regidors dins de l'ajuntament. Desconeixem com hi foren distribuïts inicialment, però sabem que, almenys fins al 1744, Roca fou el regidor degà, Sans ocupà el segon lloc, Verniol el tercer, Budí el quart, Mestre el cinquè i Ermandes el sisè. En altres localitats també apareixen confusions semblants. És el cas de Tàrraga, on la Reial Audiència hagué de dictar diverses vegades les places que havien d'ocupar els nous regidors. ²⁵ El criteri que hi va regir fou el de jerarquia social: així, el regidor degà fou un ciutadà honrat, mentre que el darrer del consistori era un pagès. A Cambrils, aquest escalament no es dona tan nítidament, ja que el rang social de tots els vitalicis és similar: pagesos i artesans, sempre lligats a diferents negocis comercials. Amb només dues famílies de privilegiats (els Peirí, cavallers des del 1741, i els Soler, doctors en dret i propietaris), l'altra classe social que ofería una imatge de poder més forta a Cambrils era la dels terratinents, els pagesos forts. Servirà un exemple per justificar aquesta precisió: en una testificació davant notari d'alguns dels homes més acabalats de la vila, aquests negaren que Roca hagués exercit mai de boter, quan resulta que consta així en tota la documentació consultada; segons ells, Roca era un terratinent, per damunt de tot. L'ordre social de l'època, altrament reforçat pel règim borbònic, donava preeminència als que vivien de renda enfront dels oficis més vils de la burgesia. Sens dubte, el nostre nou regidor degà estava ben establert entre l'elit de la vila, tant pel nombre de propietats que tenia com per les persones amb qui tractava: «*siempre se ha tratado con distinción y*

23. AHT, Manuals notariais de Cambrils, reg. 5297, 04/09/1741.

24. AMCAM, Actes Municipals (1706-1750), f. 84r.

25. Josep Maria PLANES, «Radiografia d'un municipi borbònic català: persones i grups socials al poder a Tàrraga, 1715-1750», *Pedralbes* (Barcelona), 6 (1986), p. 101-127.

*lucimiento muy superior á lo que han tenido los demás actuales Regidores, teniendo su trato, él y su casa, con la gente de distinción de todo este Campo de Tarragona y esta es la pública voz y fama en todo el pueblo.»*²⁶

Encara més, Roca també considerava que el regidor degà havia d'exercir, ahora, el títol de castlà de la vila. La Universitat de Cambrils havia adquirit l'any 1653 els drets de la castlania de la vila, una institució senyorial d'origen medieval, després d'haver estat detinguda per mans baronials durant un segle i mig. Els drets jurisdiccionals revertiren, però, a la Corona i els únics beneficis que proporcionava la nova titularitat eren les percepcions de la quarta part de les rendes reials (com ara els forns de pa).²⁷ Sembla que el títol de castlà tenia una atribució de caràcter judicial, ja que la documentació setcentista s'hi refereix com a «*juéz en primera instancia en las causas verbales*».²⁸ El castlà intervenia en judicis verbals i escoltava les declaracions de les dues parts dos dies a la setmana²⁹ i fou costum entre els regidors vitalicis de fer torns cada mes per ocupar la castlania.³⁰

L'atribució del títol que es feia Roca, però, no fou acceptada per la resta dels regidors. El dia que aquest féu saber a Sans la seva pretensió de regir la castlania, l'apotecari li respongué irònicament que «*más autoridad y jurisdiccion tenía Juan Bofarull, que es un pobre mendigo y el hombre más humilde y mísero*» del poble.³¹ Aleshores, els regidors Sans, Ernandes i Budí decidiren de consultar el cas a la Reial Audiència al començament de setembre de 1741. El batlle, Francesc Mir, un important comerciant local, hi trameté un memorial «*en que haze presente la confusión y desorden que se padeze en aquel Ayuntamiento por la poca unión que hay entre sus individuos, atribuyéndose á influxo del Rexidor Decano Gabriel Roca*».³² Aquesta vegada, Verniol es pronuncià a favor de Roca, juntament amb el suport incondicional de Mestre. Des de Barcelona, demanaren que

26. AHT, Manuals notariais de Cambrils, reg. 5297, 04/09/1741.

27. Carles MARISTANY, *Senyoria i població al Camp de Tarragona: la vila de Cambrils (segles XII-XVII)*, Cambrils: Ajuntament de Cambrils, 1986, p. 63.

28. AHT, Manuals notariais de Cambrils, reg. 5297, 07/09/1741.

28. AHT, Manuals notariais de Cambrils, reg. 5300, f. 111r, 26/10/1748.

29. Hem localitzat un paral·lel a Ulldecona, on els regidors primer i segon exercien també de jutges ordinaris en les causes civils i criminals de la batllia: Ferran GRAU, Joan ROIG, *Ulldecona setcentista: societat, economia, institucions i formes de vida al voltant del riu de la Sénia durant el segle XVIII*, Benicarló: Onada, 2004, p. 158 i 164-165.

30. AHT, Manuals notariais de Cambrils, reg. 5297, 04/09/1741.

31. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Reial Audiència, 6.A.I-1, f. 233v-234r, 19/12/1741.

els fossin tramesos els títols de la castlania i, el febrer de l'any següent, el Tribunal de la Intendència manà de capbrevar-la. Aleshores, l'ajuntament elegí el regidor Antoni Budí perquè el representés en la capbreuació dels drets (amb la protesta de Josep Mestre, mentre que Roca no havia assistit al ple), un procés que desconeixem com acabà.

En aquest punt, cal tenir present que Roca coneixia molt bé el funcionament de les institucions municipals, atès que hi havia ocupat diversos càrrecs importants anteriorment i sabia on calia cercar consell i ajuda. El seu objectiu consistia a dotar de les màximes atribucions possibles el lloc de regidor degà, tot restant poder efectiu als altres regidors del consistori. Comptava amb el suport de l'oligarquia benestant de la vila, amb la qual estava completament alineat. Des de ben aviat, doncs, la documentació permet evidenciar l'existència de dos bàndols que, com veurem més endavant, tenien també el suport d'una àmplia part de la població i expressaven la fèrria rivalitat entre Gabriel Roca (amb l'adhesió sense excepcions de Josep Mestre) i la resta de regidors ja des dels primers dies de l'ajuntament de regidors vitalicis.

Les discussions en les sessions de l'ajuntament arribaren a ser especialment tenses l'estiu de 1741, quan s'enfrontaren Gabriel Roca i Josep Sans, tots dos persones amb molt de caràcter. En aquella ocasió, Roca protestà per la terna de batlle proposada per la resta de regidors amb motiu del relleu biennal del càrrec, ja que argumentava que l'hauria d'haver presentada ell, com a regidor degà, en comptes de Verniol.³³ Roca proposava una terna alternativa:

Proposta de Joan Verniol: Feliu Garsot, Antoni Berenguer, Joan Pau Martí

Proposta de Gabriel Roca: Joan Grisola, Isidre Benages, Lluís Homdedéu

Els regidors es negaren a aprovar la nòmina de Roca (formada per tres de les persones més influents de la vila, molt addictes a Roca, que lluitaren més endavant per treure fora de l'ajuntament els regidors vitalicis), tret de Josep Mestre, la seva mà dreta al consistori. Finalment, el lloctinent de batlle, per tal d'«*obviar disturbios*», imposà la seva autoritat i proposà uns altres candidats: Pere Sans, Miquel Lloberes i Pau Bassedes, la qual cosa provocà les protestes de Roca i Mestre.

32. AMCAM, Actes municipals (1706-1750), f. 83r, 10/08/1741.

Les sessions de l'ajuntament devien ser realment molt crispades i sempre s'hi endevina l'enfrontament constant dels dos sectors: Roca i Mestre, per una banda, i Sans, Budí, Ernandes i Verniol, per l'altra. S'han documentat altres discussions, encara. Per exemple, quan es féu evident que diferents clavaris d'anys anteriors encara no havien passat comptes de la seva administració, «*por contemplación de los regidores*», segons que afirmaven les autoritats de Tarragona,³⁴ Roca i Sans no saberen posar-se d'acord en el nomenament dels oïdors de comptes que havien d'auditar els llibres de la comptabilitat municipal. Això passava l'estiu de 1742, però aquelles setmanes ja havia esclatat un altre cas que estengué la divisió de l'ajuntament a la resta de la vila.

El conflicte pel trasllat del convent dels religiosos agustins

La construcció del santuari de la Mare de Déu del Camí sobre l'antiga ermita extramurs, feia uns quants anys que comportava desavinences entre diverses parts, a causa del trasllat del convent dels frares agustins al nou edifici. A mitjan juliol de 1736, el prior del convent de Cambrils manifestava als regidors de la vila el seu desig de traslladar la comunitat a una altra ubicació, bo i al·legant que el monestir, situat a tocar de la riera, estava massa exposat als embats de les rierades i ja l'havien hagut d'abandonar temporalment diverses vegades. Els religiosos justificaven la voluntat de continuar al poble exhibint la seva labor d'assistència als moribunds i agonitzants i proposaven de mudar el convent a l'ermita del Camí, que llavors s'estava reedificant. Els regidors d'aleshores, amb Vicenç Forés al capdavant, accediren gustosament a la petició dels frares sense consultar-ho amb el rector de la parròquia, ja que es consideraven patrons de l'ermita. Tot i que la cessió de l'ermita del Camí a la comunitat agustina es féu el 27 de juliol, calgué esperar fins a tres anys per fer-la efectiva, ja que la concessió no fou del gust de tothom i provocà «difarens debats a esta vila».³⁵

En efecte, el rector Josep Anton Peirí havia interposat un plet contra els religiosos, que havia d'enfrontar la comunitat de preveres de l'església parroquial amb el prior i els religiosos agustins de Cambrils. Al mateix temps, el batlle Pau Ribes i tres exregidors de l'any 1738 intentaren impedir el

33. AMCAM, Actes municipals (1706-1750), f. 90r.

34. AMCAM, Actes municipals (1706-1750), f. 69r, 02/02/1739.

trasllat dels religiosos. La nit del 2 de febrer de 1739, fou convocada una sessió d'urgència a l'ajuntament, en què assistiren vint-i-set veïns del poble, i acordaren de revocar la donació de l'ermita i assumir el plet del rector contra els frares, alçat a la Cúria Eclesiàstica de Tarragona.³⁶

Amb l'entrada del nou ajuntament, al cap de pocs dies, els frares s'afanyaren a obrir una negociació. El 5 d'agost, l'ajuntament i la comunitat agustina acordaren signar un pacte,³⁷ amb el qual l'ajuntament aconseguí un conjunt important de beneficis socials:³⁸ la protecció de l'ermita (als afores de la vila, es trobava exposada a robatoris i furts); l'enaltiment de la religiositat local (que seguia un protocol oficial definit per uns dies i uns actes concrets) i, especialment, de l'adoració a la Mare de Déu del Camí; l'ensenyament gratuït (en observança de les disposicions testamentàries del canonge Andreu Foix, que havia estat l'artífex impulsor de la construcció del santuari); l'assistència social (cura dels malalts, enterrament gratuït, disponibilitat de confessors); la reversió de les rendes a la societat (compra de la carn a la carnisseria pública, rendes per sufragar les obres de l'ermita o l'hospital, compromís de revendre les pletes, etc.); l'adquisició del convent vell de la Mare de Déu de Gràcia, i la reafirmació del patronat sobre l'ermita del Camí (en litigi amb la parròquia).

L'any següent es reemprengueren les disputes per la titularitat del santuari del Camí. La comunitat de preveres de la parròquia no estava disposada a acceptar que els regidors detinguessin el patronat de l'ermita i, encara menys, que hagués passat a mans d'un orde conventual. L'agost de 1740, els regidors, ara ja amb els flamants títols vitalicis, nomenaren dues persones per administrar les obres de l'ermita, que havien estat aturades durant un temps.³⁹ L'elecció dels dos caixers comportà un debat entre el regidor Roca i els de l'altre bàndol. L'any següent, se'n triaren altres dos més, però novament el regidor degà no ho acceptà.⁴⁰ La proposta de Roca, que feia força amb el rector Josep Anton Peirí, era que els diners recollits per a la construcció del santuari fossin dipositats a la Cúria Eclesiàstica de Tarra-

35. AMCAM, Actes municipals (1706-1750), f. 70r, 18/04/1739.

36. Els frares signants foren: Pròsper Guimet (prior i lector), Agustí Oliver (superior), Agustí Sagués (predicador), Gabriel Garcia, Simplicia Ballester, Jaume Piquet, Salvador Esquerrà, Josep Balis, Maties Abat, Agustí Maranges i Nicolau Beira.

37. ACA, Reial Audiència, *Diversorum*, reg. 216, f. 245v-252v, 01/10/1739.

38. AMCAM, Actes municipals (1706-1750), f. 78v, 25/08/1740.

39. AMCAM, Actes municipals (1706-1750), f. 82r, 07/03/1741.

gona. Finalment, el capità general del Principat hagué d'intervenir per nomenar dues persones encarregades de l'administració de les rendes de l'obra.⁴¹

A partir de 1742, es mirà d'aclarir aquest afer per la via legal. Durant els mesos de primavera, s'efectuaren diversos interrogatoris davant notari als homes més vells del poble: s'intentava esbrinar l'origen del patronat municipal sobre l'ermita del Camí. D'una part, els regidors vitalicis Sans, Ernandes, Budí i Verniol defensaven el patronat municipal. Asseguraven que l'ermita no actuava com a parròquia i que mai no s'hi havien administrat sagraments. A més, defensaven el dret dels regidors de Cambrils de poder nomenar els ermitans sense la intervenció del rector de la parròquia.⁴² L'altre bàndol, defensat pel regidor Roca, assegurava que el patronat de l'ermita del Camí pertanyia a l'arquebisbe de Tarragona i, en conseqüència, l'administració corresponia exclusivament al rector. No obstant això, els regidors haurien col·laborat sempre amb el rector en l'administració de l'ermita, «*solamente parte para mover la pía devoción de los fieles individuos*».⁴³ També afirmaven que l'ermita feia les mateixes funcions que la parròquia: s'hi havien celebrat misses i funerals, la publicació dels matrimonis, el viàtic i l'administració de la penitència i la comunió pasqual. En aquest bàndol a favor del rector trobem moltes de les persones més acabades de la vila, «*los hombres de más distinción, inteligencia y consideración del Pueblo*»,⁴⁴ pròxims al regidor degà: l'advocat Pere Soler, el comerciant Josep Giol i els propietaris Joan Homdedéu, Isidre Benages, Josep Martí i Joan Grisola.

El maig de 1742, la Reial Audiència demanava als regidors noves explicacions sobre el trasllat del convent,⁴⁵ les quals convenceren les autoritats reials, que permeteren de continuar endavant les obres del convent. El mes de setembre, es reobrí el debat a petició dels frares agustins i es repetiren els interrogatoris, ara amb acusacions directes.⁴⁶ Alguns veïns declararen que Benages, Giol i Soler no eren nascuts a Cambrils i que, per tant, no podien donar fe de la memòria oral que pretenien transmetre. A més, Josep Giol i Pere Soler foren acusats de retenir una quantitat important de diners

40. AMCAM, Actes municipals (1706-1750), f. 86v, 07/10/1741.

41. AHT, Manuals notariais de Cambrils, reg. 5297, 29/03/1742.

42. AHT, Manuals notariais de Cambrils, reg. 5297, 05/04/1742.

43. Ídem.

44. AHT, Manuals notariais de Cambrils, reg. 5297, 29/05/1742.

45. AHT, Manuals notariais de Cambrils, reg. 5297, 07/09/1742 i 09/09/1742.

de l'administració de les obres de l'ermita sense haver-ne donat comptes. Entenem que bona part d'aquests diners s'haurien recollit abans del trasllat dels agustins a l'ermita del Camí i estarien retinguts a l'espera de resoldre el plet. Encara més, es deia que Soler era parent del rector de la parròquia i la seva filla estava casada amb el fill gran de Josep Giol, i que, per tant, els seus testimoniatges podien ser parcials. També Joan Grisola era parent del rector, per la qual cosa «*todos juntos son muy apasionados al cura y comunidad de presbíteros y los peores contrarios que tienen los religiosos agustinos*» i deien que «*son la gente de más rumbo de dicha villa*» i «*personas de carácter y más garbosas*». Al cap de mig any de litigis, aquests veïns decidiren parlar sincerament, potser expressant l'opinió popular, ja que afirmaven que no estaven amb cap de les parts: «*tanto nos estimamos que sea la hermita del cura y comunidad de presbíteros como de los religiosos Agustinos de dicha villa.*»⁴⁷

D'altra banda, Soler, Giol, Grisola i altres podrien haver pressionat alguns veïns perquè declararessin en contra dels declarants presentats pels frares agustins. A l'abril, dos veïns havien afirmat d'uns altres declarants que «*están tenidos por todo el Pueblo y de todos quantos los han tratado, por hombres rudos, illiteratos, idiotas e insensatos, que ni leher ni escribir saben, por ser gente vulgar y ordinaria*».⁴⁸ Al setembre, uns altres veïns, cridats pels frares, no entenien com s'havien arribat a dir aquestes paraules, ja que les consideraven «*términos de doctores*», possiblement induïts pels interessats.⁴⁹

Finalment, el Consejo de Castilla desestimà les protestes de la comunitat de preveres i aprovà la donació de l'ermita als religiosos. En conseqüència, els arrendataris de les terres propietat de l'ermita havien de satisfer les rendes endarrerides a la comunitat de religiosos, que les posseïen en ple dret.⁵⁰ Però els regidors no aconseguïen trobar els llibres de comptabilitat, sinó tan sols dos llibres d'entrades i sortides de 1731 i 1732 localitzats a l'arxiu de la Casa de la Vila. Els frares agustins creïen que algú «*oculta, retiene y encubre el citado libro de asiento y demás papeles*» i decidiren consultar la Cambra Apostòlica, a Madrid.⁵¹ Sense aquests diners deguts no

46. AHT, Manuals notarials de Cambrils, reg. 5297, 07/09/1742 i 08/09/1742.

47. AHT, Manuals notarials de Cambrils, reg. 5297, 05/04/1742.

48. AHT, Manuals notarials de Cambrils, reg. 5297, 08/09/1742.

49. ACA, Reial Audiència, *Diversorum*, reg. 219, f. 156r-159r, 18/09/1742; i AHT, Manuals notarials de Cambrils, reg. 5297, 15/10/1742.

50. AHT, Manuals notarials de Cambrils, reg. 5297, 22/01/1743.

es podien reprendre les obres del santuari, però els deutors no volien pagar fins que no es resolgués del tot el litigi amb la comunitat de preveres. La perseverança del rector Josep A. Peirí el portà a apel·lar al papa, però el Consejo de Castilla considerava provat documentalment el patronat que l'ajuntament tenia sobre l'ermita i manà que continuessin les obres segons una reial cèdula del 10 d'abril de 1743.⁵² En aquesta decisió degueren jugar un paper important les representacions del prior Pròsper Guimet i el predicador Jaume Piquet, del mateix convent. De fet, les gestions de Guimet a Madrid no només tenien a veure amb el trasllat del convent, sinó també amb la confirmació dels títols dels regidors vitalicis.⁵³

De nou, quan els frares volgueren arrendar les pletes, que eren propietat de l'ermita, el rector continuà defensant la seva tesi amb nous arguments. Ell interpretava el decret reial de manera que els frares agustins serien usufructuaris de les rendes i dels emoluments de l'ermita, però no pas propietaris de les seves possessions (ermita, hostal, hort i pletes).⁵⁴ En conseqüència, el rector, suportat per arguments jurídics, demanava que la comunitat religiosa presentés fiances suficients per poder percebre aquelles rendes. El lloctinent del batlle de Cambrils, Antoni Berenguer, declarà que compliria el que deia el decret reial, però estava preocupat perquè el prior del convent agustí no volgué estendre-li cap còpia.⁵⁵ Encara a finals de 1744, els regidors no sabien on trobar els diners recaptats feia uns anys per a l'obra de l'ermita.⁵⁶ Tot i que desconeixem com evolucionà el cas, el cert és que la comunitat de frares restaren a l'ermita del Camí fins que van abandonar-la a finals de segle, just quan s'havien finalitzat les obres. En paral·lel amb aquest cas, el bàndol dels benestants de la vila lluitava per reunir els vots i els diners suficients per fer fora els regidors vitalicis de l'ajuntament.

51. ACA, Reial Audiència, *Diversorum*, reg. 219, f. 230r-234r, 10/04/1743.

52. AHT, Manuals notarials de Riudoms, reg. 5483, f. 113r, 03/07/1742.

53. AHT, Manuals notarials de Reus, reg. 4789, f. 97r, 10/06/1743.

54. AHT, Manuals notarials de Reus, reg. 4789, f. 79r, 19/05/1743.

55. El fill del difunt Josep Giol, que havia estat bossier de l'obra, assegurava que el seu pare havia dipositat els diners a la taula de Tarragona feia dos anys (AHT, Manuals notarials de Cambrils, reg. 5298, f. 137v-138r, 03/11/1744).

El descontentament popular

Les conseqüències ocasionades per la compra de càrrecs vitalicis resultaren negatives per a molts governs municipals del país, ja que s'hi introduïren elements de despotisme, corrupció i abús de poder. L'aferrament al càrrec, legitimat per la possessió del títol mitjançant la seva compra, era contrari al mecanisme habitual de rotació anual dels càrrecs municipals establert per la Nova Planta, pel qual l'oligarquia local tenia assegurada la reproducció en el poder. En conseqüència, Felip V no tardà a donar per finalitzada l'oferta de càrrecs en venda, el 24 de novembre de 1741. Ara bé, la monarquia no retornaria els diners pagats pels compradors dels càrrecs, sinó que haurien d'ésser els mateixos veïns que haurien de sufragar íntegrament el rescat de les regidories a fi de retornar al sistema anterior de renovació anual. Abans, però, els veïns havien de consentir la revocació o *tanteo* dels càrrecs municipals mitjançant una votació davant notari i amb el permís del batlle. La bestreta dels regidors no podia ser satisfeta, doncs, de les arques municipals ni de la venda de patrimoni comunal, sinó de la contribució ciutadana. Com és evident, això creà molts conflictes, ja que no tothom voldria o seria capaç de pagar. Torras diu que, al final, prevalgué «el fet que els regidors que ocupessin els càrrecs després de la desposseïció dels vitalicis renunciessin a la meitat del seu salari per anar pagant d'aquesta manera els deutes contrets».⁵⁷ Aquest fou el cas, per exemple, de Reus,⁵⁸ on la devolució dels capitals abonats pels vitalicis s'havia de fer a càrrec dels salaris dels regidors, la qual cosa comportà la rebaixa de les nòmines de vint-i-dos individus.⁵⁹

Els conflictes sovintejats entre els regidors de Cambrils i el seu trasllat a l'opinió pública motivaren aviat que un grup de veïns proposessin de dur a terme el rescat de tots els càrrecs vitalicis. Això succeïa a la primeria de 1742, és a dir, poques setmanes després que el rei tanqués l'aixeta de la venda de càrrecs. Aquests primers moviments provocaren el malestar dels regidors Sans, Ernandes, Budí i Verniol, que recorregueren al rei perquè els confirmés

56. Josep Maria TORRAS I RIBÉ, *Els municipis catalans de l'Antic Règim...*, p. 315-316.

57. La substitució dels regidors vitalicis de Reus fou ordenada per una cèdula reial del 14 d'octubre de 1749: Josep MORELL, *El municipi reusenc en el Set-cents*, Reus: Edicions del Centre de Lectura, 1991, p. 60.

58. ACA, Reial Audiència, *Papeles de Su Excelencia*, reg. 206 i 207; Jordi ANDREU, «El segle XVIII», a *Història General de Reus*, Reus: Ajuntament de Reus, 2003, vol. II, p. 377-378.

els seus títols.⁶⁰ En canvi, Roca, amb el suport de Mestre, començà a prendre posicions per al seu bàndol. Es dona la circumstància, doncs, que dos regidors vitalicis encapçalen l'operació per al rescat de les regidories, la qual cosa evidencia la trama en contra del nucli dur de l'ajuntament.

Els dos regidors detractors sol·licitaren al capità general el permís «*para juntar de tres en tres los individuos de aquella villa en casa del escrivano que elixieran, para dar ante él su voto en asumpto al tanteo de Regidores*». ⁶¹ El permís els fou concedit el 5 de juny, però, quan arribà el dia de prendre els vots dels veïns, el 6 de juliol, els regidors del partit de Sans, amb el suport del batlle, «*hizieron por todos los medios á los vecinos de ella las persuaciones y suxestiones que pudieron para que fuesen contrarios a dicho tanteo, habiéndoles en tal manera amedrentado que ninguno no se atrevía ir a casa del escrivano para el fin requerido, aunque tenían deseos y ánimo de hazerlo*». ⁶² De fet, es troben comportaments similars en altres localitats properes, com ara Reus, on molts veïns rebien pressions dels regidors vitalicis «*por sobornos y amenazas que estos hazen, se escusan algunos de dichos vezinos en ir a dar su voto*». ⁶³ En aquesta ciutat, era regidor vitalici el notari Josep Blanxart, que al mateix temps aconsellà Roca diverses vegades sobre l'afer del *tanteo*.

Les actuacions il·lícites dels regidors cambrilencs no evitaren que, el 29 de juliol, el notari Josep Pàmies pogués presentar les adhesions de dos-cents setze veïns, «*la mayor y más sana parte del Común de dicha Villa de Cambrils*», per fer-les arribar a Madrid a favor de la revocació dels regidors vitalicis. ⁶⁴ Almenys dues terceres parts dels caps de casa de Cambrils es posicionaren a favor del *tanteo* dels regidors. ⁶⁵ Els signants estaven encap-

59. AHT, Manuals notarials de Cambrils, reg. 5297, 08/02/1742.

60. ACA, Reial Audiència, *Papeles de Su Excelencia*, reg. 206, 17/08/1742.

61. Ídem.

62. Jordi ANDREU, «El segle XVIII», a *Història General de Reus...*, p. 377-378. A Reus obtingueren el permís per fer el *tanteo* dels regidors el 24 de desembre de 1748, prop d'un mes després de la destitució dels regidors vitalicis de l'Ajuntament de Cambrils.

63. AHT, Manuals notarials de Reus, reg. 4788, f. 78r, 29/07/1742.

64. L'any 1742, a la vila de Cambrils hi havia 296 veïns, segons declararen davant notari el vicari Rafel Parés i el cobrador del cadastre, Joan Pau Martí (AHT, Manuals notarials de Reus, reg. 4788, f. 105r, 19/09/1742). És possible que aquesta xifra no sigui del tot completa, ja que el 1746 es comptabilitzaren 364 veïns (AHT, Manuals notarials de Cambrils, reg. 5299, f. 108r-109r, 02/12/1746), 327 veïns el 1747 (AHT, Manuals notarials de Cambrils, reg. 5299, f. 23r-29r, 18/02/1747) i 386 veïns el 1759 (AMCAM, Censos, Cens de 1759). Per tant, el nombre de signants a favor del *tanteo* devia rondar el 60% de la població.

çalats pels regidors Roca i Mestre i, sorprenentment, pel batlle Francesc Mir, que, segons una carta del corregidor de Tarragona, Leandro de Snoucq, hauria contribuït a intentar avortar l'operació ciutadana. Probablement, dient això el corregidor confonia el batlle amb el seu lloctinent, Pau Bassedes, aquest posicionat més aviat amb el bàndol de Sans.

En efecte, quan a mitjan agost el governador Snoucq denuncià la situació que es vivia a Cambrils al capità general de Catalunya, marquès de la Mina, afirmava que els regidors havien abusat de la «*candidez y ignorancia*» del lloctinent de batlle Pau Bassedes. Aquest hauria presentat dotze individus del poble perquè aprovessin, davant notari, la gestió del govern dels regidors vitalicis: «*hombres de toda confianza y que en su empleo han cumplido verdaderamente con su obligación*». ⁶⁶ A més, vint-i-set veïns més es declararen contraris al *tanteo* i firmaren un document de suport als regidors del bàndol de Sans, on es nomenava un procurador a Madrid per representar-los davant la cort i demanar-hi la confirmació dels càrrecs dels regidors. ⁶⁷ Segons el corregidor, totes aquestes reunions haurien estat il·legals, ja que no disposaven del permís de les autoritats i, en conseqüència, manà empresonar Bassedes a Tarragona.

Les declaracions i la presa de firmes dels veïns afectes als quatre regidors vitalicis tingueren lloc entre el dissabte 4 i el dimecres 8 d'agost de 1742 al convent de la Mare de Déu del Camí, davant del notari riudomenc Josep Roger (que anteriorment havia treballat d'escrivent a Cambrils). ⁶⁸ Els declarants feren constar la seva confiança en el govern dels regidors Sans, Ernandes, Budí i Verniol, bo i estimant que aquests havien exercit correctament el càrrec. En destacaven la bona gestió en la redempció d'un censal històric de 5.000 lliures, ⁶⁹ «*lo que jamás sus antecesores habían hecho*». ⁷⁰ S'oposaven al *tanteo* que intentaven dur a terme els regidors Roca i Mestre i «*sus sequazes*» perquè resultaria car per als convilatans. En efecte, aquí veiem un dels principals arguments al·legats pels regidors davant de la població i que utilitzaven com a escut de defensa: la recuperació dels càrrecs polítics alienats implicava la reintegració del seu cost inicial als com-

65. ACA, Reial Audiència, *Papeles de Su Excelencia*, reg. 206, 05/08/1742.

66. Ídem.

67. Ídem.

68. Aquest censal era propietat de Josep de Castellví i s'hi incloïen diverses pensions endarrerides. El 2 de març de 1741, s'havia acordat amb el censalista la lluïció del cens, a pagar en quatre anys (AMCAM, Actes municipals (1706-1750), f. 81r).

69. ACA, Reial Audiència, *Papeles de Su Excelencia*, reg. 206, 05/08/1742.

pradors a càrrec de les contribucions dels veïns signants. Evidentment, no tothom estava disposat a costejar-ho, ja que aleshores les economies domèstiques estaven prou castigades de «*débitos á particulares como de censos y otras necesidades anuales*». ⁷¹

Al mateix temps, s'evidenciava obertament el rebuig al bàndol de Roca, perquè els declarants temien que el regidor degà aconseguís fer entrar a l'ajuntament els seus amics, «*que es el blanco a que se dirigen todas sus acciones*». ⁷² Uns altres declarants no dubtaren de testificar que:

sacados dichos quatro Regidores actuales [...] bolvería dicho Roca á interesarse a que fuessen regidores sus sequasses y con esto tener continuamente al Pueblo una continua parcialidad como antes, que es el fin que se dedica todo su cuidado principalmente en el dicho tanteo, y es cierto por haverlo visto nosotros dichos declarantes que para salir con su empeño assí él como sus particulares no han reparado atropellar algunos para que fuesen a dar el consentimiento y voto sobre dicho tanteo, mandándoles algunos con amenassas, otros con promesas y a otros con penas. ⁷³

Aquest paràgraf exposa amb tota contundència l'enfrontament obert dels dos bàndols polítics. La sol·licitud del rescat de les regidoreries comptava amb un grau de suport popular evident i estava encapçalada per les classes més benestants de la vila: terratinents, comerciants i gent d'oficis. En altres localitats els gremis urbans jugaren el paper d'oposició contra els ajuntaments, tal com han assenyalat, per exemple, les recerques de Torras Ribé o Enric Tello. A Cambrils, però, no fou així, sinó que les protestes foren liderades per l'oligarquia benestant, que aconseguí arrossegar bona part de la població. En efecte, la classe benestant, que detenia el poder local abans d'aquest període, ara reclamava tenir-hi accés de nou. Al mateix temps, aquelles classes socials més dinàmiques econòmicament, involucrades en les cadenes productives i comercials del mercat de l'aiguardent (grans viticultors, fabricants, comerciants, mariners, carreters, boters, etc.), tampoc no veïen amb bons ulls el govern dels vitalicis i donaren suport als grans terratinents que lideraven la protesta.

70. Ídem.

71. ACA, Reial Audiència, *Papeles de Su Excelencia*, reg. 206, 04/08/1742; i 09/08/1742.

72. ACA, Reial Audiència, *Papeles de Su Excelencia*, reg. 206, 03/08/1742.

En canvi, una altra part de la població, potser de condició més modesta segons es desprèn dels pocs noms documentats, aprovava la gestió dels regidors vitalicis i temia el retorn del grup dominant anterior a aquest període. En aquest bàndol era evident la col·laboració dels religiosos agustins. Nogensmenys, els regidors vitalicis havien apostat perquè els frares poguessin establir-se a l'ermita del Camí, tot i les protestes de la comunitat de preveres de la parròquia. El prior del convent, el pare Pròsper Guimet, no dubtà d'escriure al rei per demanar la perpetuació dels quatre polítics.⁷⁴

Ara bé, mentre que els uns acusaven Roca d'haver amenaçat la gent perquè acudís a firmar massivament per al *tanteo* dels regidors, els altres denunciaven les pràctiques d'aquests últims per dissuadir el bàndol contrari. De fet, dies abans els regidors iniciaren una campanya dissuasòria entre alguns veïns. Així, el pagès Josep Monet declarava que la nit del 7 d'agost, el regidor Antoni Budí anà a cercar-lo expressament a casa per menar-lo al convent de la Mare de Déu del Camí. Allà trobà un notari i diverses persones que li preguntaren si havia firmat a favor del *tanteo* a casa de Gabriel Roca.⁷⁵ Monet els respongué que no podia firmar, ja que el cap de casa era el seu pare, però que ell consentia que l'incloguessin en l'acta de suport als regidors. Altres persones firmaren perquè els deixessin tranquil·les, ja que, de fet, el seu nom apareix indistintament tant en l'acta de suport als regidors com en la sol·licitud de *tanteo*. Altres veïns, en canvi, no dubtaren de defensar coratjosament Roca davant dels regidors presents al convent, no sense haver de sentir algunes increpacions. I altres, encara, declararen obertament que havien firmat per *tanteo* tots els regidors, inclosos Roca i Mestre. Afloren, d'aquesta manera, diverses posicions populars enfront del conflicte que havia esclatat.

Els partidaris de Roca arribaren a dir que les persones que havien firmat a favor del govern de la resta de regidors eren, en bona part, parents d'aquests, «*errados de sus casas, otros gente sencilla y muy pocos que sean cabezas de familia, pero todos gente miserable*».⁷⁶ De fet, un repàs de la llista dels vint-i-set veïns documentats com a favorables als regidors, mostra que la majoria eren pagesos, en bona part masovers, mossos i jornalers. Només hi havia un mariner i cinc artesans, bo i sense tenir en compte que alguns d'ells també havien votat a favor del *tanteo*.

73. ACA, Reial Audiència, *Papeles de Su Excelencia*, reg. 206, 03/07/1742.

74. ACA, Reial Audiència, *Papeles de Su Excelencia*, reg. 206.

75. AHT, Manuals notarials de Reus, reg. 4788, f. 112r, 19/09/1742.

Finalment, a mitjan setembre, Pere Soler, Joan de Peirí, Josep Giol, Joan Grisola, Miquel Bassedes i Josep Roca, aleshores potser els més acabats de la vila, acordaren de satisfer dels seus propis cabals el cost de redimir els càrrecs.⁷⁷ Afegien que «*los actuales regidores van dissipando y malgastando los efectos y propios de dicha Universidad, siguiendo y moviendo pleytos voluntarios y otras cosas que redundan a beneficio de ellos, que son los motivos que nos obligan en ofrecer este adelantamiento*».⁷⁸ Els pagadors esperaven recuperar els diners a partir dels cabals municipals, ja que havien assegurat que no gravarien els veïns amb cap tribut extraordinari. Aquest mètode de finançament, però, no estava permès per la Reial Audiència.

Arran de totes aquestes trifulgues, Gabriel Roca fou cridat a Barcelona a finals d'agost.⁷⁹ Des de la Reial Audiència s'efectuaren diverses visites a Cambrils per valorar el conflicte *in situ*. Tot i que no coneixem les seves determinacions, el primer intent de rescatar els càrrecs municipals fou avortat. A partir de l'any següent, el regidor degà fou apartat del càrrec; és possible que fos acusat d'aixecar els ànims de la població en contra de l'ajuntament. En conseqüència, el 20 de gener de 1743, Pau Bassedes, defensor de la gestió dels regidors, fou promogut a batlle,⁸⁰ però morí al maig. Aquell mes, els juristes de la Reial Audiència examinaren els testimonis que presentà Roca per a la seva defensa⁸¹ i, encara al maig de l'any següent, demanaren altre cop els llibres de privilegis i altres documents sobre la castlania.⁸² Roca havia perdut la lluita contra la resta de regidors pocs mesos abans de morir.

Canvis en l'ajuntament

Després que Roca fos bandejat de l'ajuntament, bo i restant la seva plaça vacant durant tot l'any 1743, la facció dels cambrilencs detractors no deixà de lluitar per la revocació dels regidors vitalicis, i més quan Josep

76. AHT, Manuals notariais de Reus, reg. 4788, f. 110r, 19/09/1742.

77. Ídem.

78. AHT, Manuals notariais de Cambrils, reg. 5297, 24/08/1742.

79. AHT, Manuals notariais de Cambrils, reg. 5297, 20/01/1743.

80. AHCB, Reial Audiència, 6.A.I-2, f. 32r, 13/05/1743.

81. AMCAM, Actes municipals (1706-1750), f. 98r, 28/05/1744.

Sans es posicionà com el nou regidor degà.⁸³ Un centenar de veïns es mobilitzaren el juny d'aquell any per expulsar legalment els regidors. El *tanteo* dels regidors es valorava en 15.698 rals de billó i 22 maravediosos, que havien de ser satisfets en un termini de deu dies. El dipòsit es féu efectiu el 20 de juliol a la taula de Tarragona per Antoni Sangenís, Bernat Lloberes i Josep Giol,⁸⁴ en part gràcies a la bestreta de 500 lliures que facilità el rector, mossèn Josep Anton Peirí.⁸⁵ Els veïns firmants acordaren pagar-li les pensions del censal creat (92 lliures anuals) a partir de la venda de les brises de les veremes, amb la finalitat de «*redimir el censal que havían tomado dichos particulares para redimirle del yugo y esclavitud de tener perpetuos regidores*».⁸⁶ Això no agradà al prior del convent de la Mare de Déu del Camí, que reclamava el producte d'aquestes brises per a l'obra del santuari, com bé li corresponia. De fet, en l'acord de cessió de l'ermita a la comunitat agustina, el juliol de 1736, es preveia que els veïns poguessin aportar voluntàriament el producte de les brises per al finançament de l'obra del santuari.⁸⁷

Aquests nous successos generaren desconfiança i preocupació en les autoritats superiors borbòniques que, abans de res, volien evitar un enfrontament civil a la vila, al mateix temps que no devien aprovar el mètode de finançament de mossèn Peirí. La Reial Audiència reprengué els regidors que «*en adelante escaseen semejantes procedimientos turbativos de la paz y unión de los vezinos de la villa*».⁸⁸ En conseqüència, tant el dipòsit fet a la taula de Tarragona com el censal de mossèn Peirí foren cancel·lats per una reial ordre del febrer de 1744.⁸⁹ Mentrestant, moltes poblacions de la rodalia havien pogut recuperar els càrrecs municipals mitjançant els *tanteos*. L'any 1742, foren el Perelló, Riudecanyes i Pratdip; Constantí i Riudoms el 1743, i Montbrió i Vila-seca el 1744.⁹⁰ En el cas de Constantí, també s'havien

82. Una vegada traspassats els regidors Roca i Verniol el 1744, l'ajuntament s'estructurà de la manera següent: Sans era el regidor degà, Ernandes el regidor segon, Budí el tercer i Mestre el quart, mentre que les dues darreres places foren ocupades per regidors de nomenament anual.

83. AHT, Manuals notarials de Cambrils, reg. 5298, f. 19r-20r, 09/02/1744.

84. AHT, Manuals notarials de Cambrils, reg. 5297, 14/09/1743; i Manuals notarials de Reus, reg. 4789, f. 109r, 17/07/1743.

85. AHT, Manuals notarials de Cambrils, reg. 5298, f. 43v-44v, 16/02/1744.

86. AHT, Manuals notarials de Cambrils, reg. 5298, f. 42v-43v, 14/02/1744; i f. 43v-44v, 16/02/1744.

87. AHT, Manuals notarials de Cambrils, reg. 5298, f. 19r-20r, 09/02/1744.

88. Ídem.

89. ACA, Reial Audiència, *Papeles de Su Excelencia*, reg. 206 i 207.

donat desavinences entre els veïns i fou necessari de trametre-hi un agutzil del corregiment per vigilar les votacions del *tanteo*.⁹¹

El juliol de 1744, moria el regidor Joan Verniol i Gabriel Roca traspasaria al mes de novembre. Ara, les vacants deixades ja no estaven a la venda i, mentre perduraren la resta de càrrecs vitalicis (encara fins al 1748), la Reial Audiència nomenà cada any dos nous regidors per ocupar els llocs cinquè i sisè:⁹²

1744: Nicolau Sangenís (en substitució de Joan Verniol)⁹³

1745: Josep Verniol major, Josep Bassedes major

1746: Pere Joan Roca, Miquel Bassedes menor

1747: Nicolau Sangenís, Ignasi Figueres

1748: Josep Verniol, Josep Vilalta

Tant Josep Verniol com Nicolau Sangenís –aquest darrer de forma ambigua– havien donat suport a la gestió dels regidors vitalicis del bàndol de Sans l'any 1742. Sans, Budí, Ernandes i Mestre continuaren exercint els seus càrrecs perpetus i, de retruc, havien aconseguit posicionar persones favorables als seus interessos per completar la nòmina de regidors de l'ajuntament.

Més intents de revocació dels regidors vitalicis

Esperonats pels resultats obtinguts en el darrer intent de *tanteo*, l'any 1746 s'esdevingué una nova iniciativa, també infructuosa. Aquesta vegada els principals instigadors foren Bernat Lloberes, Pere Lloberes,⁹⁴ Joan Pau Martí i Pau Folc, liderats pel doctor en drets Pere Soler i son fill. Els regidors consideraven que aquestes persones actuaven «*procediendo en esto turbativamente y con modo irregular, que turban la paz y unión de los vecinos*», i recordaven que el rei havia prohibit, a finals de juny de 1743, que els cambrilencs poguessin aplicar procediments de *tanteo* contra els regidors vitalicis.⁹⁵

90. ACA, Reial Audiència, *Papeles de Su Excelencia*, reg. 206, 17/08/1742.

91. AHT, Manuals notariais de Cambrils, reg. 5300, f. 6v-7v, 28/01/1749.

92. AMCAM, Títols de càrrecs, 27/07/1744.

93. Pere Lloberes era un dels dos apotecaris de la vila; l'altre era el regidor Josep Sans.

94. AHT, Manuals notariais de Cambrils, reg. 5314, f. 78r-79r, 22/09/1746.

La tarda del 22 de setembre de 1746, l'ajuntament en ple, encapçalat per Josep Sans i juntament amb el secretari Antoni Sangenis, compareguren a casa del notari Gabriel Calbet, al carrer de l'Hospital, que era el responsable de recollir els vots populars del *tanteo*. A més del notari, hi trobaren Josep Borràs i Joan Pau Martí, dos pagesos forts, entre d'altres persones. El motiu de la visita fou reclamar al notari les firmes que durant tres dies hi havien dipositat discretament diversos veïns. Calbet confessà que havia redactat un poder general firmat per cent trenta persones per tal d'expulsar els regidors, tot i que sense haver recorregut pròpiament al procediment del *tanteo*, i afirmà que el document era ja de camí cap a Madrid.⁹⁶ Davant aquestes explicacions, Sans es posà molt nerviós, «*de suerte que causó grande alvaroto*», i començà a remenar els papers de la taula del notari, el seu llit i, fins i tot, entre la roba tot cercant-hi la documentació. La situació es tranquil·litza quan s'hi presentà un oficial de les esquadres del batlle de Valls que es trobava casualment a Cambrils.

Els veïns favorables al *tanteo* dels regidors sol·licitaren permís al rei, amb la intermediació del procurador Salvador Pujals, resident a Madrid, per dur-lo a terme «*de expensas de su proprio dinero para no gravar los caudales del común*».⁹⁷ Sembla que els esforços dels partidaris de revocar els regidors vitalicis no foren nets del tot: el notari Calbet podria haver falsificat algunes firmes per tal d'assolir el mínim exigít, ja que alguns veïns denunciaren que se'ls inclogués en el document de poder sense el seu consentiment i aprovació.⁹⁸

De nou, durant els primers dies de 1747, prosseguí l'intent de recollir signatures per al rescat dels títols. Aquesta vegada es comptà amb la intermediació d'un notari forani, Carlos Serrano Aparicio, escrivà de Tivissa,⁹⁹ i el mateix procurador Salvador Pujals. Al llarg de la primera quinzena de gener, els veïns que desitjaven firmar s'acostaven a casa dels Soler durant el vespre: «*se aquadrillan dichos vezinos en aquellas horas por la villa pareciendo más motín que tanteo*»,¹⁰⁰ s'expressaven molestos els regidors. Un vespre, quan aquests feien guàrdia davant la casa dels Soler, coincidí

95. AHT, Manuals notarials de Cambrils, reg. 5314, f. 80r-81v, 24/09/1746.

96. ACA, Reial Audiència, *Registros*, reg. 466, f. 61r-63v, 25/02/1747.

97. AHT, Manuals notarials de Cambrils, reg. 5299, f. 111r, 07/12/1746; i f. 112r, 08/12/1746.

98. Malauradament, no es conserven els manuals d'aquest notari tivissenc, ja que l'arxiu que els hauria de custodiar, l'Arxiu Comarcal del Priorat, sofrí pèrdues importants de documentació durant la Guerra Civil.

99. AHT, Manuals notarials de Cambrils, reg. 5299, f. 1v-2r, 04/01/1747.

que Josep Borràs anava per entrar-hi.¹⁰¹ Davant les increpacions dels regidors que vigilaven, Borràs contestà que totes aquelles visites nocturnes eren habituals, ja que cada dia es reunia amb Pere Soler una colla de set o vuit amics per passar la vetlla.

Naturalment, aquesta explicació no féu amainar les sospites dels regidors; sobretot, quan el vespre del 3 de gener observaren colles de veïns que anaven pel poble, sense llum, entrant i sortint de la casa dels Soler.¹⁰² Al pas del grup de regidors per la plaça de la Vila (hi anaven Ernandes, Budí i Mestre, acompanyats de dues altres persones), davant la casa dels Borràs toparen amb una «*gran multitud de paysanos murmurando*» i algú els llençà una ceba. Per ajudar a imaginar els esdeveniments, cal tenir present que la manca d'il·luminació dels carrers d'aquella època dificultava molt la visibilitat i incrementava la confusió dels moviments, per la qual cosa el batlle havia manat dur llum durant les nits.

Al llarg dels mesos següents, els regidors acudiren a pràctiques de joc brut per controlar la situació. Per exemple, feia temps que alguns veïns es queixaven dels freqüents retards i de les omissions en l'entrega de la correspondència. És clar, el carter Agustí Moretó confessava que tenia ordres d'ensenyar totes les cartes al regidor Antoni Budí abans d'entregar-ne cap.¹⁰³ Novament, els regidors vitalicis escrivien al rei per demanar que no es permetés el *tanteo*, ja que els que ho sol·licitaven «*no son la mayor ni más sana parte de sus vezinos*», segons que argumentaven.¹⁰⁴ Al començament de 1747, s'havien recollit uns cent quaranta vots a favor del rescat dels càrrecs de regidors, quantitat que no arribava a la meitat dels veïns de la vila (362 veïns, segons aporten els documents d'aquest cas,¹⁰⁵ o 327 caps de família, segons declaraven els del bàndol favorable als regidors després de considerar que la primera llista de veïns contenia diverses imprecisions),¹⁰⁶ molts menys que en l'intent anterior de 1742.

La Reial Audiència consultà aquest afer al tinent de corregidor de Montblanc, Josep de Castellví Ferran,¹⁰⁷ que assegurava conèixer bé la rea-

100. AHT, Manuals notariais de Cambrils, reg. 5299, f. 5r, 12/01/1747.

101. AHT, Manuals notariais de Cambrils, reg. 5299, f. 1r, 04/01/1747.

102. AHT, Manuals notariais de Cambrils, reg. 5299, f. 42r, 05/03/1747.

103. ACA, Reial Audiència, Registres, reg. 466, f. 61r-63v, 25/02/1747.

104. Ídem.

105. AHT, Manuals notariais de Cambrils, reg. 5299, f. 23r-36r, 18/02/1747.

106. Castellví era germà de l'exmilitar austriacista Francesc de Castellví, exiliat a Viena.

litat social de Cambrils. De fet, Castellví, que era advocat, havia assessorat feia anys l'ajuntament cambrilenc en diversos assumptes legals¹⁰⁸ i, a més, la seva família rebia les pensions d'un censal ostentós comprat per la vila. A l'inici del mandat dels regidors vitalicis, la vila arribà a un acord amb ell per redimir el censal i aquesta llució fou utilitzada pels regidors vitalicis per fer propaganda de la seva gestió econòmica.¹⁰⁹ Doncs bé, Castellví considerava bona part dels firmants del *tanteo* com a gent poc sana, «*de mediana condició y muchos de la ínfima*».¹¹⁰ D'aquesta manera, ¿l'advocat montblanquí expressava les seves simpaties pel bàndol dels regidors vitalicis? El tracte professional que hi havia tingut feia anys, juntament amb un possible alineament ideològic, podrien haver creat uns determinats lligams que li permetien aprovar-los el govern i censurar les pretensions del bàndol opositor, el qual feia una dècada que s'enfrontava contra l'ajuntament d'una o altra forma.

De nou, l'intent de retornar a la situació anterior, a la venalitat dels càrrecs, fracassà i els veïns continuaven dividits. De ben segur que l'alt cost que implicava per als convilatans el reintegrament dels diners pagats al seu dia pels compradors dels càrrecs municipals, tirava enrere molts que haurien volgut veure restaurada la normalitat política a Cambrils, tot i que tampoc no s'han d'oblidar les diferències ideològiques implícites en tots dos bàndols.

La fi de l'ajuntament de regidors vitalicis

Tots els anteriors intents de revocació dels regidors havien fracassat «*por no haberse practicado las diligencias conforme las reglas dadas sobre este assumpto por Su Magd.*»¹¹¹ Al començament de 1748, s'iniciava de nou el procés per recuperar els càrrecs municipals, sota el bàndol liderat per Josep Soler Toda i encapçalat per l'apotecari Pere Lloberes, el boter Miquel Bassedes i els pagesos Bernat Lloberes, Antoni Berenguer i Josep Borràs. El 10 de gener aquests donaven poders al pintor tortosí Pere Simó Gil, que vivia a Madrid, per tal que els representés davant del rei, els ministres i el

107. AMCAM, Llibre de notes, f. 28v.

108. AMCAM, Actes municipals (1706-1750), f. 81r, 02/03/1741; i Llibre de notes, f. 35r.

109. ACA, Reial Audiència, *Registros*, reg. 466, f. 61r-63v, 25/02/1747.

110. AHT, Manuals notarials de Cambrils, reg. 5300, f. 53r, 20/03/1748.

nunci papal.¹¹² A finals de març, demanaven llicència per reunir els vots dels veïns i, finalment, a finals d'octubre, el grup de veïns detractors reintegrava els 2.250 rals de billó que havia abonat cada regidor vitalici en l'adquisició dels càrrecs.¹¹³ Els diners s'obtingueren dels fons dels mateixos veïns «*sin gravar en cosa alguna al común ni a los propios de la Villa*», aquesta última una via de finançament especialment prohibida per la Reial Audiència.¹¹⁴ De fet, l'11 de setembre, nou persones del bàndol detractor prengueren un censal de 500 lliures a Maria Giol hipotecant-se diverses propietats.¹¹⁵ La resta dels diners devia provenir de fons propis i, potser, de contribucions d'altres veïns. El rescat de les regidories, doncs, anà a càrrec de persones de la classe benestant, aquelles que pogueren permetre's el desemborsament d'aquesta important quantitat de diners. Però, alhora, els membres d'aquesta classe eren els que tradicionalment ocupaven el poder en el govern municipal borbònic.

El corregidor de Tarragona, Melchor de Abarca, envià a Cambrils el seu agutzil major l'1 de desembre per tal d'ordenar al batlle la revocació dels títols vitalicis de Josep Sans, Ramon Ernandes, Antoni Budí i Josep Mestre.¹¹⁶ A la fi, es dugué a terme el cessament dels càrrecs comprats el 1740, els quals foren substituïts temporalment pels regidors que hi havia abans d'ells. El nou consistori provisional es constituí el 14 de desembre amb Josep Verniol, com a regidor degà, i Josep Vilalta, tots dos regidors no vitalicis d'aquell any, així com Francesc Mir, Lluís Homdedéu, Josep Budí i Josep Roca, germà de Gabriel Roca, que eren els regidors anteriors a l'entrada dels vitalicis.¹¹⁷ Els nous càrrecs, però, no foren del gust de tothom. El mateix batlle, Antoni Sangenís, i el sotsbatlle, Manuel Fontanilles, protestaren perquè havia entrat Mir a l'ajuntament, que havia estat batlle els primers anys del període dels regidors vitalicis, però l'agutzil del corregidor no els admeté les protestes.¹¹⁸ En canvi, a la primeria de l'any 1749,

111. AHT, Manuals notariais de Cambrils, reg. 5300, f. 9r, 10/01/1748.

112. AMCAM, Actes municipals (1706-1750), f. 99r, 29/11/1748.

113. Josep Maria TORRAS I RIBÉ, *Los mecanismos del poder...*, 2003, p. 120.

114. AHT, Manuals notariais de Cambrils, reg. 5300, f. 94r, 11/09/1748. Els compradors del censal foren Josep Soler Toda, Miquel Bassedes, pagès, Miquel Bassedes, boter, Bernat Lloberes, Josep Giol, Antoni Berenguer, Josep Borràs, Nicolau Berenguer i Pere Lloberes.

115. AMCAM, Actes municipals (1706-1750), f. 102r, 01/12/1748.

116. AMCAM, Actes municipals (1706-1750), f. 102v, 14/12/1748.

117. AHT, Manuals notariais de Cambrils, reg. 5314, f. 228r, 17/12/1748.

la Reial Audiència manà degradar les posicions que ocupaven els regidors Mir, Homdedéu i Roca, i aquests protestaren per la maniobra.¹¹⁹

En l'acte de presa dels càrrecs, els regidors manifestaren que no proposarien cap persona emparentada amb els regidors desbancats ni amb els clavaris dels anys anteriors per ocupar els llocs de l'ajuntament. Es tractava d'una declaració que apostava per esborrar els successos del període anterior. Al cap de tres mesos, la Reial Audiència faria el nomenament oficial de l'ajuntament per a l'any 1749. Hi repetia Antoni Sangenís com a batlle i posaren Josep de Peirí com a regidor degà, sens dubte, els homes més acabalats del poble, que havien estat acèrrims opositors al bàndol dels regidors vitalicis. D'ara endavant, trobarem molts noms nous a l'ajuntament, regit per una oligarquia constituïda per les famílies benestants de la vila. Aquesta elit local estava formada per l'associació d'interessos entre grans terratinents, pagesos benestants, negociants, advocats i notaris i professionals sanitaris (metges, cirurgians, apotecaris i manescals), que seria habitual durant tot el segle i al llarg del següent.

En una població com Cambrils destacava la preponderància dels pagesos i els terratinents en els seus consistoris, mentre que els artesans i els comerciants hi ocupaven els llocs inferiors i encara hi eren escassos (d'una banda, en consonància amb l'estructura professional de la vila, cada vegada més agrària; de l'altra, era la pràctica comuna en els ajuntaments de l'època). A partir de llavors, Antoni Sangenís es convertí en el principal home fort de la vila. Alhora, s'instal·là un anquilosament de l'estructura política municipal, els episodis de corrupció i conflictes interns foren freqüents, fins i tot més enllà de les reformes promogudes per Carles III el decenni de 1760. A més, esdevingué una pràctica comuna obtenir els càrrecs de batlle i sotsbatlle just l'any després d'haver ocupat les regidories primeres o segones a l'ajuntament.¹²⁰ L'ajuntament va ser utilitzat, doncs, com una talaia per controlar les oportunitats de negoci municipals (arrendaments dels drets, obres, avituallament dels militars, etc.), i, alhora, com un mecanisme de reconeixement social.

118. AHT, Manuals notariais de Cambrils, reg. 5300, f. 5v, 28/01/1749.

119. Aquesta pràctica l'hem detectat en els casos següents (entre parèntesis, el període d'ocupació de la batllia): Isidre Benages (1752-1753), Josep Pallejà (1752-1753), Vicenç Forés Aliern (1754-1755), Joan Planes (1754-1755), Josep Mestre (1756-1757), Josep Sans (1756-1757), Manuel Fontanilles (1760-1761), Francesc Lloberes Bladés (1762-1763), Antoni Sangenís (1762-1763) i Joan Canaldes (1764-1765).

Enfrontament de classes

En tot aquest procés, s'ha pogut observar que el grup opositor als regidors vitalicis, un cop bandejat el regidor Roca, estava encapçalat per gairebé la totalitat de la classe econòmicament més dinàmica de la vila: negociants, terratinents, artesans, mariners. En algunes declaracions, diversos membres d'aquest grup no dubtaren de qualificar els seus contrincants com a gent «insana», persones d'ínfima condició i poca classe, i sovint se n'accentuava l'origen humil. Es tractaria de persones que treballaven a jornal, al camp o en tallers, aprenents, mossos i criats, sovint jovent immigrant.¹²¹ La formació dels dos bàndols polítics pot mostrar-nos també un enfrontament de classes entre la població més humil (al costat dels regidors vitalicis i els frares agustins) i la classe benestant, en què trobem les famílies més adinerades de la vila, emparentades amb el regidor Roca, el rector i els preveres.

Aquest enfrontament es feia palès en els arguments adduïts pel bàndol detractor respecte a la legitimitat i la representació política de les classes més populars. Com que no tots els individus eren considerats de la mateixa qualitat, tampoc els seus vots no eren iguals. Es tracta, doncs, d'un exemple del clàssic debat sobre la validesa de la veu popular en qüestions polítiques i econòmiques. Encara més, en les votacions que es realitzaven per al *tanteo*, que consistien a recollir firmes o vots a favor de la causa, es descobriren individus que no eren presos en consideració. De fet, el sistema de representació popular funcionava per famílies, encapçalades per un cap de casa: aquest era la veu i el vot conjunt de tots els membres de la llar. En els casos en què les dones encapçalaven la casa, un fet força habitual a causa de la viduïtat,¹²² aquestes ni tan sols pogueren emetre el seu vot (en canvi, representaven casa seva en els cadastres i les contribucions). Tampoc no donaven el vot els eclesiàstics, representats a Cambrils per la comunitat de preveres i la migrada comunitat de religiosos agustins, a causa del seu fur. Les posicions d'aquest grup, però, ja les coneixem de sobres.

120. El component immigratori és molt important a Cambrils al llarg del segle XVIII, ja que és l'única forma d'explicar l'expansió demogràfica en un poble castigat severament pel paludisme, que hi era endèmic, i el consegüent creixement vegetatiu negatiu fins al darrer quart de la centúria.

121. Les vídues representaven el 10% dels caps de casa de Cambrils l'any 1742.

A més, les llargues nòmines de veïns recollides per les actes notariales per donar suport a la revocació dels regidors perpetus, posen de manifest l'ocultació d'un col·lectiu tan sovint ignorat i silenciats com són els romanís, altrament dits gitanos. Els diversos censos específics efectuats aquell segle amb finalitats repressives i de control sobre aquesta comunitat, han demostrat la presència important de famílies gitanes a les principals viles del Camp de Tarragona. El 1746 es constata la presència de vint-i-sis persones d'ètnia gitana a Cambrils, repartides en cinc famílies.¹²³ Diverses evidències mostren que eren ben acceptades per la població local, on complementaven les activitats econòmiques amb oficis especialitzats com els d'esquilador i tractant d'animals.¹²⁴ Una altra part de la població, potser la més benestant, era refractària als costums d'aquest grup ètnic. No hem pogut trobar una millor expressió d'aquesta malfiança que aquesta declaració que feren tres veïns de la vila el 1747:¹²⁵

Los Gitanos, estos no pueden llamarse cabessas [de família], porque los gitanos en esta villa ni en otra parte pagan ni han pagado la Real Contribución, ni su contingente personal, ni les dan alojamiento [de soldats], ni sirven por cosa alguna a Su Magestad (que Dios guarde), si bien de molestia á las repúblicas y ser la gente más perdida de las Repúblicas y voladissa, por no tener continua habitación.

La gestió municipal dels regidors vitalicis

Després d'haver ocupat els seients de l'ajuntament durant vuit anys i mig, els regidors vitalicis encara no havien passat cap vegada els comptes de la seva gestió a les autoritats borbòniques, ja que s'entenia que no ho havien de fer fins que no es mudés el titular. De fet, els regidors cambriencs justificaven aquesta circumstància dient que no se'ls havia demanat

122. ACA, Reial Audiència, *Papeles de Su Excelencia*, reg. 235, núm. 10.

123. Sobre aquest tema, vegeu: Roser Puig, «La minoria gitana del Camp de Tarragona a l'Antic Règim», a *Història dels altres. Exclusió social i marginació a les comarques tarraconines*, Tarragona: Centre d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver, 2002, p. 101-126.

124. Es tractava d'Esteve Gaya, Joan de Peirí i Miquel Bassedes (AHT, Manuals notariales de Cambrils, reg. 5299, f. 23r-29r, 18/02/1747).

en cap moment que tanquessin els comptes: «*que ellos han estado y estan siempre promptos á darles [els comptes] y que si no lo han practicado ha sido por no haverlos llamado para dicho efechto el Ayuntamiento*». ¹²⁶ És clar, la interrupció del mecanisme, fins llavors vigent, de renovació anual dels dirigents locals implicava que no s'havien de passar comptes fins que hi haguessin regidors sortints, i, per tant, era fàcil que els regidors vitalicis disposessin de les arques municipals com els plagués.

L'any 1750, quan es passà a efectuar el tancament dels comptes dels anys anteriors, els auditors fiscals de Barcelona no en sabien treure l'entrellat. Les comptabilitats «*se hallaron imperfectas, sin definición ni formalidad de tener echo y completo el cargo y datta*¹²⁷ *de cada una de ellas en los años respectivos, ni declarado qualquier alcanse que devia resultar en favor o contra la Villa, dexando en descubierto á esta [...]*». ¹²⁸ El 19 de febrer de 1750, el governador de Tarragona nomenà els cambrilencs Francesc Mir i Josep Soler com a oïdors de comptes perquè auditessin al més aviat possible la gestió dels antics regidors vitalicis.

Al mateix temps, la Real Cámara de Castella comissionà un inspector a Cambrils, Andrés Simón de Pontero, que, durant els mesos d'abril i maig, efectuà una auditoria detallada dels llibres de comptabilitat de les arques municipals del període 1740-1748 i intentà «*sosegar las inquietudes suscitadas entre aquellos naturales*». ¹²⁹ Simón de Pontero destapà tot un afer de malversació dels cabals municipals, en el qual estarien implicats els regidors vitalicis. Aviat pogué comprovar que la poca cura en l'anotació de les partides comptables no era només causada per «*floquedad, poco zelo, y omisión*», és a dir, per oblit, desídia o ignorància, sinó també per «*manifiesta ocultación*». ¹³⁰ Els regidors s'haurien apujat els salaris sota el pretext que realitzaven tasques extraordinàries de control dels comptes del clavari i de supervisió d'obra pública:

el aumento voluntario de salarios de veinte libras por cada uno de los Regidores que con título de dietas empleadas en pasar quantas de clavarios, han tomado de los fondos de esta dicha

125. AMCAM, Actes Municipals (1750-1767), f. 106r, 23/02/1750.

126. Antigament, en comptabilitat el càrrec corresponia a les entrades i la data, a les sortides.

127. AMCAM, *Llibre de las eixidas de la Vila de Cambrils*, reg. 230, f. 55r.

128. ACA, Reial Audiència, *Registros*, reg. 469, 14/05/1750.

129. AMCAM, *Llibre de las eixidas de la Vila de Cambrils*, reg. 230, f. 55r.

*Villa como tambien otras veinte y ocho libras más, que con pre-
texto de haverse empleado en obras del Común se han apropiado
cada un año en perjuicio de los caudales públicos.*¹³¹

Aquest augment de salari també l'havien percebut els regidors que entraven cada any per ocupar les vacants deixades per defunció dels regidors vitalicis Roca i Verniol. Això fa pensar que els regidors actuaren al marge de la llei potser per ignorància o, més aviat, perquè creien que aplicaven correctament una mena de pràctica habitual compartida per la comunitat política local. Ara bé, els excessos anaren més enllà, ja que es cometeren abusos en els cobraments dels tributs. En efecte, els regidors pretengueren eximir-se de la contribució personal del cadastre sense que existís cap capacitat legal per fer-ho, i cobraren de més als veïns per la contribució industrial, precisament aquella que afectava els fabricants d'aiguardent que trobem en el bàndol opositor.

La inspecció comptable establí que els regidors que encara eren vius abonessin les quantitats malversades estimades al nou clavari. Així, Josep Sans i Ramon Ernandes havien de retornar 170 lliures cadascú i Antoni Budí, 32 lliures. Pel que fa als regidors que havien estat anuals, haurien d'abonar l'increment il·lícit de salari que havien percebut pel seu càrrec.¹³² Altres frauds practicats pels regidors perpetus havien consistit en la malversació de les quotes d'entrada pagades pels arrendataris dels drets municipals. Els regidors havien obligat els clavaris «a el disimulo y entrega de fondos de el común para sus fines particulares». L'exregidor Antoni Budí, per exemple, era acusat d'haver retingut els cobraments del cadastre: «para uso y comercio propio, causando por este extravío y retardación de pagos en Tesorería Real, crecidos gastos de discreciones, habiendo executado lo mismo todos los Regidores vitalicios, cobrando por si solos los propios y rentas consejiles».¹³³ L'afer tingué, alhora, conseqüències polítiques. El comissionat Andrés Simón de Pontero féu ús de les seves facultats per nomenar un nou clavari i un nou secretari a mitjan maig i, a finals de juny, dictà unes disposicions sobre com havien d'actuar els clavaris, així com

130. AMCAM, *Llibre de las eixidas de la Vila de Cambrils*, reg. 230, f. 57v.

131. AMCAM, *Llibre de las eixidas de la vila de Cambrils* (1741-1844), reg. 220.1, plec cosit entre els f. 89 i 90; *Llibre de las entradas de la vila de Cambrils* (1741-1844), reg. 232, f. 24r.

132. AMCAM, *Comptes del Cadastre*, reg. 231, f. 20r.

algunes normes generals de funcionament de la comptabilitat municipal.¹³⁴ El juliol de 1752, les ordres de la Reial Audiència recomanaven que el nou clavari havia de ser «*la Persona que ofrezca servirlo por menor salario con la obligación de dar fianzas a satisfacción de dichos Regidores, para la seguridad de los caudales del común*». ¹³⁵ D'aquesta manera, el control del govern central sobre les arques municipals que s'imposà als anys seixanta amb la creació de les Junes Locals de Propis i Arbitris, es va percebre més aviat a Cambrils amb motiu dels desordres descoberts per l'inspector Simón de Pontero.

A més, els regidors vitalicis quedaren inhabilitats per a l'arrendament dels drets municipals i de l'ofici de clavari.¹³⁶ Emperò, l'octubre de 1752, la Reial Audiència tornà a habilitar els antics regidors vitalicis perquè poguessin ocupar càrrecs públics.¹³⁷ L'apotecari Josep Sans va ser regidor degà l'any 1756 i batlle de la vila durant el bienni següent, malgrat que una part de la població no li tenia gaire simpatia. Aquesta malfiança es posà de manifest quan, l'any 1750, l'ajuntament de Cambrils demanà permís a la Reial Audiència per contractar un nou apotecari municipal. La petició els fou desestimada per considerar-la «*más fin particular contra Joseph Sans, Boticario, por haver sido Regidor Vitalicio de la misma Villa, por el odio y rencor que años haze reyna en ella, que zelo al bien público de aquellos moradores*». ¹³⁸ A més, al·legaven que a la vila ja existien dues botigues d'apotecari, les de Josep Sans i Pere Lloberes, i que, per tant, no en calia cap altra més.

De nou, la inspecció dels comptes de 1749, ara ja fora de l'etapa del govern dels regidors vitalicis, també féu aflorar diverses irregularitats, per la qual cosa «*resulta evidente la mala administración de dichos regidores en el manejo de los caudales de aquel común*». ¹³⁹ També els regidors de l'any següent haurien descuidat el cobrament d'alguns arrendaments.¹⁴⁰ En

133. AMCAM, Actes municipals (1750-1767), 17/05/1750 i 24/06/1750. Entre aquestes normes s'inclouia el nomenament d'un secretari cada any a triar entre dos candidats i el fet d'acordar dos dies a la setmana per reunir l'ajuntament. Les sessions es fixaren per als dimarts o els dimecres i el dissabte.

134. AMCAM, Memorials, 49, 11/07/1752.

135. AMCAM, Comptes del Cadastre, reg. 231, f. 19r-23r.

136. AMCAM, Llibre d'ordres, reg. 229.1, 04/10/1752.

137. ACA, Reial Audiència, *Registros*, reg. 471, f. 51v-52v, 20/02/1751.

138. ACA, Reial Audiència, *Registros*, reg. 469, 14/05/1750.

139. AMCAM, *Respuesta y salidas a las dudas y reparos que se ofrezcan sobre las quantas de la villa de Cambrils...*, 26/08/1752.

conseqüència, quatre regidors foren suspesos dels seus càrrecs a la primeria de juny de 1750: Manuel Borja (que feia pocs mesos que era a l'ajuntament, ja que havia substituït el doctor Jaume Esteve per defunció),¹⁴¹ Fèlix Boqueres, Josep Corts i Francesc Xaragall.¹⁴² Foren substituïts el 19 de juny per persones amb prou garanties de poder respondre a possibles descoberts en la gestió municipal, segons raonava el comissionat Simón de Pontero.¹⁴³ Els nous regidors triats foren Josep Borràs Grisola, com a regidor degà, Pau Ribes, Vicent Forés fill i Blai Berenguer. Hi restaren Feliu Garsot en segon lloc i Josep Simeon, en sisè. La substitució es féu, doncs, amb membres de la classe més adinerada.

Finalment, el clavari Josep Giol Boqueres fou el darrer perjudicat de tot aquest afer, ja que hagué d'assumir el deute dels regidors de 1741 a 1749 amb la clavaria, que ascendia a més de 1.518 lliures.¹⁴⁴ Encara l'any 1764, Giol devia diners del deute.¹⁴⁵ Al mateix temps, els desordres en la gestió municipal dels regidors vitalicis també tingueren conseqüències financeres, ja que durant el seu mandat no s'havien portat al dia els pagaments de les pensions dels censals. Els regidors de 1750 Garsot i Berenguer, nomenats arran de la inspecció de Simón de Pontero, s'encarregaren d'assistir els creditors, que ara amenaçaven de recórrer a la justícia per cobrar les pensions pendents.¹⁴⁶ El municipi s'abocà així a un crac financer: el capital finançat ascendia a 22.190 lliures, que representaven una pensió anual total de 1.180 lliures.¹⁴⁷ L'estiu de 1750, el municipi devia l'astronòmica quantitat de 41.930 lliures en retards, i els comptables havien estimat que les rendes municipals tan sols produïen 1.748 lliures a l'any un cop descomptades les despeses ordinàries. L'ajuntament hagué d'estrenyer-se el cinturó, bo i retallant despeses, però alguns creditors no tingueren prou paciència,

140. AMCAM, Actes Municipals (1750-1767), 14/03/1750.

141. AHC B, Reial Audiència, 6.A.I-3, f. 70r, 02/06/1750; AMCAM, Títols de càrrecs, 02/06/1750.

142. ACA, Reial Audiència, *Registros*, reg. 469, 14/05/1750.

143. AMCAM, *Llibre de las entradas de la Vila de Cambrils* (1741-1844), reg. 232, f. 24r.

144. AMCAM, Quadern de la clavaria de Josep Giol, 13/01/1765, reg. 222.1; *Llibre de las eixidas de la Vila de Cambrils*, reg. 230, plec cosit entre els f. 89 i 90.

145. AMCAM, Actes municipals (1750-1767), 10/07/1750 i 12/07/1750.

146. AMCAM, Memorials, 6, 29/07/1750.

la qual cosa obligà els regidors a demanar a la Reial Audiència que aplaqués els creditors fins a poder obtenir els diners per satisfer els deutes.¹⁴⁸

Conclusions

El manament reial que posava en venda els càrrecs municipals dels ajuntaments catalans el 1740, permeté que els sis seients de regidors de Cambrils fossin adquirits al mateix temps per un grup de veïns de la vila. Tots ells coneixien el funcionament del govern municipal, ja que hi havien ocupat algun càrrec anteriorment, sobretot el boter Gabriel Roca, que havia estat batlle i secretari diverses vegades. Alhora, es tractava de persones que havien acumulat patrimoni a través dels seus negocis comercials associats als productes agraris i la fabricació d'aiguardent. La constitució d'aquest ajuntament es trobà immersa enmig d'un conflicte obert entre la comunitat de preveres de la parròquia i els frares del convent agustí de la vila arran del trasllat d'aquests darrers al santuari de la Mare de Déu del Camí, aleshores en construcció. Aquesta operació havia estat facilitada pel consistori del 1736, però comptava amb el rebuig explícit d'una part de la classe benestant, favorable als interessos del rector Josep Anton Peirí.

Des del primer moment, les reunions de l'ajuntament de regidors vitalicis mostraren l'enfrontament constant entre el regidor Roca, amb el suport del regidor Mestre, i la resta d'edils. Una vegada tancada l'aixeta de càrrecs a la venda i establerta la possibilitat de rescatar-los per part dels veïns, un grup de persones, amb la conxorxa dels regidors Roca i Mestre, advocaren per al retorn a l'antic sistema de regidors anuals. Per assolir-ho, les autoritats borbòniques demanaven, com a pas previ, la recollida de firmes d'una majoria de la població i la recompra dels càrrecs retornant als regidors perpetus els diners que aquests havien pagat a la monarquia. Això no fou gens fàcil, ja que el conflicte que s'encetà pel contraatac dels regidors vitalicis i els seus partidaris féu que la Reial Audiència hagués de tirar enrere diverses vegades

147. ACA, Reial Audiència, *Registros*, reg. 471, f. 229v-230r, 04/06/1751. Per exemple, el capítol de canonges de Tarragona, que reclamava el cobrament d'uns drets sobre la vila, trameté un representant a Cambrils a la primeria d'agost de 1750. Aquest no dubtà de practicar un registre «ab violència» de la casa del regidor degà, Josep Borràs Grisola, per tal de localitzar-ne els diners dels arrendaments dels emoluments de la vila (AMCAM, Actes municipals (1750-1767), 04/08/1750).

les maniobres del grup opositor. Les disputes a l'ajuntament s'havien traslladat a la població i la vila restà dividida en dues posicions antagonistes, al costat d'una massa de veïns que es mantenien indiferents. Naturalment, l'obligació de pagar la indemnització als regidors vitalicis —corresponent als diners bestrets per aquests en la compra dels càrrecs i que haurien anat a parar a la hisenda reial en una operació d'obtenció ràpida de líquid— retreia moltes persones d'involucrar-se en l'operació, la qual cosa obligà els líders del bàndol detractor, membres de l'oligarquia benestant, a posar els seus diners hipotecant propietats particulars, una vegada aconseguits els vots dels veïns que legitimaven els rescats dels càrrecs.

El bàndol opositor estava encapçalat per la classe benestant de la població, però, també, alhora, pels sectors més dinàmics: hisendats, comerciants, mariners, viticultors i artesans. En canvi, els regidors vitalicis semblen representar un sector més popular. Aquesta dicotomia també es manifesta amb l'enfrontament entre el rector, al costat del bàndol opositor als regidors, i la comunitat de frares agustins, que actuà diverses vegades com a representant dels interessos de l'ajuntament vitalici davant els òrgans superiors de la monarquia. A diferència d'altres poblacions, a Cambrils no es percep una organització de la lluita veïnal vehiculada a través dels gremis, ja que hi tenien poca importància.

Després de diversos intents, a finals de 1748, els veïns aconseguiren retornar a l'antic ajuntament de renovació anual, no sense descobrir, gràcies a una auditoria comptable, les malversacions comeses durant l'etapa dels regidors vitalicis. D'altra banda, la classe benestant recobrà el sistema que li permetia reproduir-se en el poder municipal. En efecte, abans de canviar l'ajuntament al començament de cada any, el govern de regidors preparava dues llistes de candidats a rellevar-lo i les trametia a la Reial Audiència perquè elegís. D'aquesta manera, s'exercia un vet a l'accés de persones no desitjades i es perpetuava una xarxa autosostinguda de relacions clientelars. En aquest sentit, resulta reveladora la declaració d'alguns veïns el 1750, quan deien que *«los más acaudalados del pueblo quieren tener a su gusto el gobierno municipal»*.¹⁴⁹ En la composició dels ajuntaments posteriors endevinem la presència de cognoms pertanyents indubtablement a aquesta classe benestant que lluità per a la revocació dels regidors vitalicis. I, el que és més sorprenent, també els exregidors vitalicis reaparegueren al cap d'uns anys en els governs municipals.

148. ACA, Reial Audiència, *Expedientes*, reg. 506, f. 340r, 14/12/1750.

LA INDUSTRIALITZACIÓ DE CATALUNYA. LES FÀBRQUES TÈXTILS DEL RIU CARDENER AL SEGLE XIX

LLORENÇ FERRER I ALÒS
UNIVERSITAT DE BARCELONA*

La industrialització tèxtil a Catalunya es va dur a terme en bona part aprofitant l'energia hidràulica. En la historiografia sol haver-hi moltes imprecisions en la cronologia d'aquesta ocupació i en la sociologia de les persones que impulsaren el procés d'ocupació dels rius. Fa temps vàrem iniciar un projecte d'investigació dels orígens de la industrialització a partir del que va ser un dels elements més significatius, les fàbriques de riu. Es tractava de definir on i com es van construir, quines persones hi havia al darrere, quins n'eren els orígens i quina en fou l'evolució.¹ L'objectiu és aclarir,

* Llorenç Ferrer i Alòs és catedràtic d'Història Contemporània de la Universitat de Barcelona, Departament d'Història Contemporània, Facultat de Geografia i Història, C/ Montalegre 6, 08001-Barcelona, <llferrer@ub.edu> <<http://sites.google.com/site/llferreras-los/>>. Aquest article s'inclou dins del projecte «La reconstrucción de la actividad femenina en Cataluña: trabajo y movilidad social» HAR2008/01998-HIST.

1. Hem desenvolupat aquest tema en els següents treballs: Llorenç FERRER ALÒS, «Notes sobre la industrialització de la Catalunya Interior: de les petites fàbriques a les colònies industrials», a DD.AA., *Actes. Congrés Internacional d'Història Catalunya i la Restauració*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 1992, p. 189-198; Llorenç FERRER ALÒS, «La cinteria en Manresa en el siglo XIX. Industrialización y pequeña empresa», a Jordi NADAL i Jordi CATALAN (eds.), *La cara oculta de la industrialización española. La modernización de los sectores no líderes (s. XIX-XX)*, Madrid: Alianza Universidad, 1994, p. 225-267; Llorenç FERRER ALÒS, *Les fàbriques de riu de Navarcles*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 1994; Llorenç FERRER ALÒS, «La industrialització tèxtil de Cardona en el segle XIX», a DD.AA., *XXIX Assemblée Intercomarcal d'Estudiosos. Actes*, Cardona: Foment Cardoní. Patronat Municipal de Museus, 1997, p. 183-194; Llorenç FERRER ALÒS, «Les primeres fàbriques i els primers fabricants a la Catalunya Central», a DD.AA., *Doctor Jordi Nadal. La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1999, p. 1038-1056; Llorenç FERRER ALÒS, «Bergadanas, continuas y mules. Tres geografías de la hilatura del algodón en Catalunya (1790-1830)», *Revista de Historia Económica*, XXII (2) (2004), p. 337-386; Llorenç FERRER ALÒS, «Quan una fàbrica porta a la construcció d'un poble: el cas del Pont de Vilomara (Bages) a mitjan segle XIX», a *Habitatge obrer i colònies industrials a la Península Ibèrica. Vivienda obrera y colonias industriales en la Península Ibérica*: Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya, 2008, p. 85-96; Llorenç FERRER ALÒS, «Los beneficios de los tejidos. La empresa Berenguer i Cia de Artés en la industrialización catalana», *Revista de Historia Industrial*, XVIII n. 39 (2009), p. 37-75.

des de la investigació concreta, quins foren els agents que van participar en aquest procés d'industrialització.

En aquesta línia, en el nostre article aportem dades sobre l'ocupació del riu Cardener des de Cardona fins a Castellgalí, quan desemboca en el riu Llobregat. Deixarem de banda la història de les fàbriques de Manresa per evitar una extensió excessiva i que, en part, ha estat publicada en altres llocs,² tot i que inserirem la cronologia de la seva construcció en el marc global d'ocupació del riu.

Des del final del segle XVIII, a Manresa s'era conscient que el cotó era una altra oportunitat econòmica, encara que a la ciutat la seda continuava essent predominant i, per tant, alguns dels comerciants, pagesos i artesans diversos van associar-se per posar en funcionament màquines de filar cotó. No eren societats per fer funcionar la fàbrica, sinó per comprar un edifici i maquinària i cada soci feia anar les màquines quan li tocava a més dels altres negocis en què participava. A diferència d'altres indrets en que predominava la Bergadana o la Mule de fusta, la maquinària de filatura dominant foren les contínues i podríem dir que era un model característic de Manresa i els pobles de l'entorn.³ Les primeres fàbriques van aparèixer al torrent de Sant Ignasi —un torrent de poc cabal però amb un fort pendent— i després al riu Cardener, a tocar mateix de la ciutat, i, ben aviat, en van aparèixer a Cardona, Súria i Navarcles amb individus de Manresa que buscaven un salt d'aigua o amb comerciants-paraires locals. El cotó era una nova oportunitat —com ho havia estat la pell, la llana o la seda— i hi havia persones disposades a aprofitar-la, algunes amb molts recursos, altres amb ben pocs.

La primera etapa de l'ocupació del riu Cardener

L'ocupació del riu Cardener va començar a Manresa després de construir les primeres fàbriques al torrent de Sant Ignasi el 1801. Quan el riu

2. Llorenç FERRER ALÒS, «Notes sobre la industrialització...» i «Les primeres fàbriques i els primers...», Josep OLIVERAS SAMITIER, *Desenvolupament industrial i evolució urbana de Manresa (1800-1870)*, Manresa: Caixa d'Estalvis de Manresa, 1985; Àngels SOLA PARRERA, *Aigua, indústria i fabricants a Manresa (1759-1860)*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 2004.

3. Llorenç FERRER ALÒS, «Bergadanans, continúas y mules...». Era la màquina d'Arkwright evolucionada, coneguda també com a *throstle*.

creuava la ciutat ja s'aprofitava per regar a la roda del Calderer,⁴ el molí de Travessa, el molí Nou, a la desembocadura del torrent, els molins polvorers i els molins paperers dels Comtals.⁵ Algunes fàbriques van aprofitar aquestes antigues infraestructures:

1804. Fàbrica del Pont de Fusta (I). Va aprofitar la resclosa de l'antic molí ensorrat de Travessa.⁶ El 1817 la fàbrica es va dividir en dues i, per tant, amb la mateixa resclosa funcionava la fàbrica del Pont de Fusta (II).⁷

1805. Fàbrica Cots. Aprofitava el mateix salt d'aigua que l'anterior.

1804. Dels tres molins que hi havia als Comtals, el tercer fou reconvertit en fàbrica tèxtil també en aquest moment...⁸

Aquestes eren les primeres fàbriques que es van construir a tocar de Manresa, però en aquests anys en van aparèixer també a Cardona, Súria i Castellgalí.

Cardona. La fàbrica de la Costa

L'estudi de J. Ferrer Vidal⁹ proporciona pistes sobre les fàbriques de contínues: «*Los Sres. Casals y Vidal, en el molino de Cardona, llamado de la Costa, establecieron una hilandería de 16 máquinas continuas, llamadas inglesas, y sus accesorios, teniendo cada una 48 husos. En Manresa funcionaban también dichas máquinas antes de la guerra citada; pues cuando se estableció dicha fábrica en Cardona, fueron de Manresa los trabajadores para enseñar a los de aquella población [...] En otro molino de dicha villa se montó también otra fábrica con el mismo sistema de maquinaria.*

4. El dret a utilitzar les aigües del riu Cardener per a poder regar (11Q. 7 q.) fou concedit pel Reial Patrimoni el 21 de desembre de 1769. L'establiment de la presa i el canal data del 21 d'octubre de 1779, per un cens de dos rals a Josep Barjau, calderer. El nom de la roda venia de l'ofici de la persona que el va construir (Registre de la Propietat de Manresa n. 1, tom 56, f. 242r, RPM).

5. Resposta a Fco. Zamora, Manresa, pregunta 13, ms. 2468.

6. AHCM, Not. Masramon 1805, 8-VII-1805.

7. AHCM, Not. Mas 1817, f. 524r, 21-XI-1817.

8. AHCM, Not. Mas 1811, f. 241r, 30-IV-1811:

9. José FERRER VIDAL, *Conferencias sobre el arte de hilar y tejer en general y especialmente sobre el de hilar y tejer algodón*, Barcelona: Est. Tip. J. Jesús Roviralta, 1874.

Se montó otra en Suria con las mismas máquinas, pero fue devorado por un incendio y se crearon otras, adoptando casi todas las continuas, throstles, llamadas máquinas inglesas y las mule jenny, conservando todavía muchas bergadanas.»

Els protocols notarial semblen confirmar aquesta activitat. El 10 de gener de 1816, Maria Fornells Riu, vídua d'un blanquer de Cardona, arrendava per deu anys a Bonaventura Vidal Riu, comerciant de Cardona, «*la casa del Feló*» que era al costat mateix del Molí de la Costa. S'especifica que es faran les obres «per la construcció de la fàbrica» per 200 lliures l'any.¹⁰

El 29 de febrer de 1816, Marianna Puig Olzina, vídua d'un doctor en dret, arrendava per cinc anys a Magí Casals Flotats, comerciant de Cardona, «tot aquell casal ab la aygua corresponent, en que vuy se troba plantada la fàbrica de filar cotó als molins anomenats de la Costa» per 200 lliures l'any.¹¹ Al cap d'uns dies, s'arrendava la mateixa fàbrica per cinc anys més (1821-1825) a Bonaventura Vidal, que havia arrendat la casa del costat per deu anys.¹² Magí Casals Flotats no sols s'interessava per la fàbrica sinó que el 1814 arrendava per quatre anys els delmes de diferents llocs de la col·legiata de Cardona per 1.400 lliures l'any.¹³

L'any 1842, encara constava Casals i Cia. en el molí paperer i en el carrer de la Costa¹⁴ i cal suposar que en aquests anys es faria el canvi perquè, l'any 1850, la fàbrica estava gestionada per Ramon Quer. Tenia 8 CV de potència hidràulica instal·lada i 1740 fusos de Mule Jenny. Les màquines franceses havien substituït les angleses.

Súria. La fàbrica de Josep Martí

No hi ha cap dubte que a Súria va funcionar una fàbrica tèxtil en els primers anys del segle XIX. Carrera Pujal es refereix a un informe de la Junta de Comerç de 1815 segons el qual, l'any 1807, el Comte de Cabarrús

10. ACA, Not. Thomasa 1816, f. 12r, 10-I-1816.

11. ACA, Not. Thomasa 1816, f. 83r, 29-II-1816.

12. ACA, Not. Thomasa 1816, f. 127r, 30-III-1816. Ignasi Herp Rallat de Manresa, que va posar en funcionament la fàbrica del Pont de Navarcles per teixir llana, va comprar una acció en aquesta societat l'any 1819. Vegeu SOLÀ PARERA, *Aigua, indústria i fabricants...*

13. ACA, Not. Thomasa 1814, f. 217r, 22-V-1814.

14. «Guía de Forasteros de Barcelona» (1842).

va introduir màquines a Barcelona (Mule Jennies) i afegeix «*Igual operaci3n acaba de practicar Jos3 Mart3 para la instalaci3n del establecimiento que ha tomado en el lugar de Suria*».15 Es dedueix, doncs, que en aquesta fàbrica es van instal·lar algunes de les primeres mules de Catalunya. A. Solà ha corroborat amb una aportaci3 excel·lent el tema. Pau Serrano, el maquinista instal·lat a Manresa a la fàbrica Serrano, un fill de Josep Mart3 Serra (botiguer de draps de Barcelona), Ramon Mart3 (fill de Ramon Mart3 Serra de la societat Mart3 i Cia. de Cardona) i Andreu Mart3 de Manresa van viatjar a Tolosa de Llenguadoc per comprar sis Mule de 120 fusos, cinc màquines de cardar, quatre metxeres i altres màquines necessàries per un import de 32.080 lliures. El mes de desembre de 1806, el maquinista franc3s Jean Abadie era a S3ria per muntar les màquines.16 La novetat d'aquesta experi3ncia 3s que utilitzava Mule i no cont3nues, com era normal fins aleshores a la zona. On es va instal·lar la fàbrica? Va durar gaire l'experi3ncia?

No ho sabem. Ferrer Vidal parlava d'un incendi i que es van establir cont3nues: «*Se mont3 otra en Suria con las mismas m3quinas, pero fue devorado por un incendio*».17 L'incendi va provocar un canvi de maquin3ria i es va adaptar a la tecnologia de les cont3nues, predominant a la comarca? 3s possible que la fàbrica fos la que coneixem com a fàbrica Vella de S3ria. El cert 3s que va desapar3ixer, ja que no va ser fins a l'any 1842 que Joan Alsina, hisendat de S3ria, va arrendar a V3ctor Faura, comerciant d'Art3s, per quinze anys, l'edifici que havia estat mol3 paperer per ubicar-hi una fàbrica.18

Aquestes iniciatives mostren el dinamisme del nucli de Cardona, connectat amb Barcelona i amb complicitat a Manresa, i l'inter3 per les noves tecnologies t3xtils i per aprofitar les noves oportunitats que oferia la filatura del cot3.

15. Jaime CARRERA PUJAL, *Esp3ritu y fuerza de la industria textil catalana*, Barcelona: Ed. del Fomento de la Producci3n Espa3ola, 1943.

16. SOLÀ PARERA, *Aigua, ind3stria i fabricants...*; Àngels SOLÀ PARERA, «L'arrendament dels drets senyorials i la formaci3 de la burgesia catalana de mitjan segle XIX», a DD.AA., *Jos3 Fontana. Hist3ria i projecte social. Reconeixement a una traject3ria*, Barcelona: Cr3tica, 2004, p. 893-906.

17. FERRER VIDAL, *Conferencias sobre el arte de hilar...*

18. AHCM, Not. Mas 1842, f. 206r, 5-IV-1842.

Castellgalí. La fàbrica Barrera i Monteyts

Uns ciutadans de Manresa van anar a Castellgalí, un poble proper a la ciutat, per aprofitar l'energia hidràulica i per instal·lar màquines contínues. Aquesta fàbrica s'ha de relacionar amb l'existència prèvia de dos molins:

a/ *Molí Vell*. Estava situat al marge esquerre del riu i va ser construït l'any 1643. Josep Hosta Gamisans, probablement el darrer moliner, el va vendre l'any 1874 a Antònia Hosta, vídua de Càndid Gibert, natural de Castellgalí i veí de Manresa. L'any 1879, el van vendre a Josep Bosch Ferrusola, tintorer, per 3.240 ptes. El 13 de gener de 1888, el compraren Josep i Camil Monteyts Puigmartí, fabricants de Barcelona, que ja posseïen la fàbrica que després analitzarem.¹⁹

b/ *Molí Nou*. Estava situat al marge dret i fou edificat per Valentí Casajoana, propietari de Castellgalí, l'any 1806, quan la batllia va autoritzar l'ús de les aigües del riu. El 4 d'abril de 1852, Eudald i Josep Barrera, propietaris de la fàbrica, el van comprar a Casajoana i el van incorporar al patrimoni de la fàbrica.²⁰

Tot sembla indicar que Valentí Casajoana va construir el molí i, el 19 de març de 1816, va vendre per 712 lliures a Josep Ginabreda, Joan Claret, Francesc Martrus i Salvador Puig, comerciants de Manresa, la meitat de l'ús de l'aigua establerta l'any 1806, amb el dret a construir fàbriques,²¹ i un tros de terra de 20 q. per 500 lliures.²²

L'any 1818, la fàbrica ja estava construïda i «havent sobrevingut als referits Ginabreda, Martrus, Puig y Casajoana algunas impensadas ocurrencias que los impossibilitian respectivament de continuar», la societat es desfeia. Joan Claret es quedava la fàbrica per 13.600 lliures amb les seves màquines (sis de filar i dues de cardar) i els socis es repartien els capitals.²³

Immediatament després, Joan Claret va formar una societat amb Martí Codina, comerciant que acabava de separar-se de la societat que formava amb Onofre Batlles a la fàbrica de les Fontetes de Manresa. L'11 de novembre de 1823, va morir Martí Codina i el van succeir la seva vídua Agnès Codina Oliveras i el seu fill Ignasi Codina, que ja vivien a Barcelona.²⁴ La

19. Registre de la Propietat n. 2 de Manresa, tom 211, f. 103r, RPM.

20. AHCM, Not. Mandres 1852, 4-IV-1852.

21. AHCM, Not. T. Coma 1816, f. 33r, 19-III-1816.

22. AHCM, Not. T. Coma 1816, f. 32r, 19-III-1816.

23. AHCM, Not. Mandres 1818, f. 3r, 1-1-1818.

24. AHCM, Not. Mas 1824, f. 276r, 7-XI-1824.

societat es va desfer el 7 de maig de 1831. Ignasi Codina va rebre 3.000 lliures per les màquines i la fàbrica quedà de nou en mans de Josep Claret.²⁵ La maquinària es va vendre l'11 d'agost de 1830 a Pere Pedragosa, fabricant de Sallent, per 3.000 lliures, a pagar en sis anys i al 6% d'interès.²⁶

Durant aquest temps Joan Claret i Cia. no va explotar la fàbrica directament sinó que l'arrendà per tres anys a Jaume Girbau, de Sant Feliu del Racó, per 600 lliures l'any (1826-1829) i a Josep Ferran, de Calaf, pel mateix preu,²⁷ per tres anys més que no es van complir.

El 26 de maig de 1832, Joan Claret, comerciant de Manresa, va vendre a Anton Barrera, maquinista, natural de Ripoll i habitant de Manresa, la fàbrica de Castellgalí per 3.000 lliures (*sic*).²⁸ L'any 1840, Anton Barrera i Valentí Casajoana van refer el conveni «ja que dit Anton Barrera vol edificar de nou y engrandir lo casal de la fàbrica», és a dir, la fàbrica creixia.²⁹ El 29 de gener de 1841, es donava entrada en una quarta part a Josep Monteys i Pla, segurament per capitalitzar la societat.³⁰

El 12 d'abril de 1849, una vegada havia mort Antoni Barrera, els seus dos fills, Eudald i Josep Barrera Seguí, Josep Monteys Pla i altres van constituir la societat Monteys i Cia. Josep Barrera es va separar de la societat, la qual, el 9 de juny de 1855, es va refer amb Eudald Barrera i Jaume Monteys amb un capital de 42.375 duros per cinc anys.³¹

Els diferents inventaris i notícies provenen que va ser una fàbrica típica de màquines contínues des del començament. El 7 de novembre de 1824, a l'inventari dels béns de Martí Codina constava la maquinària de la fàbrica: «Un diable per batre lo cotó, tres cardas, una manua de vuyt fochs, sinc màquinas de sexanta fusos, duas de vuytanta fusos y una de seixanta quatre fusos. cinch dotzenes de pots de llauna petits y deu de grans.»³² En total, 524 fusos de filar.

Quan l'any 1830 es va vendre la maquinària a Pere Pedragosa per 3.000 lliures, constaven vuit màquines angleses i tres cardes. L'any 1848, tenim

25. AHCM, Not. Mas 1831, f. 180r, 7-V-1831.

26. AHCM, Not. Mas 1830, f. 559r, 11-VIII-1830.

27. AHCM, Not. Mas 1825, f. 474r, 28-XI-1825.

28. AHCM, Not. Mas 1831, f. 213r, 26-V-1831. Creiem que la xifra no és correcta i que haurien de ser 30.000 lliures.

29. AHCM, Not. Mas 1840, f. 241r, 27-V-1840.

30. AHCM, Not. Mandres 1848, f. 227r, 24-X-1848.

31. Registre de la Propietat n. 2 de Manresa, tom 14, f. 105r; tom 132, f. 54r; tom 181, f. 58r, RPM.

32. AHCM, Not. Mas 1824, f. 276r, 7-XI-1824.

una relació detallada de les màquines de la fàbrica comprades l'any 1833, quan Anton Barrera va comprar l'edifici: «divuyt contínues de noranta sis y cent puas ab vestigis de fusta; dos contínues de vuytanta fusos ab vestigis de fusta; tres contínues inglesas de dos cents fusos totas de ferro; una contínua també inglesa de dos cents vint fusos tota de ferro.»³³ Es continuava utilitzant la tecnologia de la contínua però amb màquines més grans que les que hi havia abans.

En la llista de 1850, la fàbrica de Castellgalí de Barrera i Monteys tenia una potència hidràulica de 30 CV, vint-i-tres màquines de preparació, 2.760 fusos de contínua i dues màquines de torçar de 280 fusos.³⁴

Josep Ginabreda

En sabem poc més que en el segle XVIII eren platers i, al mateix temps, comerciants. L'any 1763, pagaven 3 lliures de «ganancial» al cadastre, la qual cosa indica que duien a terme activitats comercials.³⁵ Maurici Ginabreda, plater, tenia 20 jornals de regadiu, 2,9 de vinya, 0,9 d'oliveres, 0,9 de secà i 1,25 d'hort l'any 1830, un patrimoni important dins la ciutat.³⁶ Formava part de l'artesanat acomodat del segle XVIII que invertia en negocis diversos i que va apostar pel cotó com un negoci més, encara que fos per poc temps.

Joan Claret

No en sabem gran cosa. Apareix l'any 1806 com a passamaner — algunes vegades com a veler i comerciant —, estava casat amb M. Àngela Codina, filla de Martí Codina,³⁷ va participar en les primeres fàbriques i es va associar amb el seu gendre a la fàbrica de Castellgalí, una vegada Joan Claret es va quedar sol quan els altres socis de la societat van abandonar la societat. Va fer testament el 1850. Va tenir problemes amb el seu hereu «respecte de que mon fill Manuel Claret ha malbaratat o desperdiciat la més

33. AHCM, Not. Mandres 1848, f. 227r, 24-X-1848.

34. Guillermo GRAELL, *Historia del Fomento del Trabajo Nacional*, Barcelona: s.a.

35. AHCM, Actes Ajuntament de Manresa 1764-1767 i Ganancial de 1793, Carpetes Cadastre.

36. AHCM, Cadastre de 1830.

37. AHCM, Not. Masramon Test 1806, f. 238r, 11-XI-1806.

considerable part de la mia fortuna en quantitat de 10.723 duros set rals habent a més deixat un deute o descubert de 6000 duros aproximadament a son càrrec y haventme donat altres molt seriosos disgustos y ocasionat grans perjudicis». El va desheretar i va nomenar hereus a parts iguals Francesc i Eusebi Claret Reguant. Sabem que una filla seva estava casada amb Eudald Barrera, fill de qui havia comprat la fàbrica de Castellgalí.

Suposem que van continuar en el món dels negocis, ja que Francesc Claret Reguant va acabar heretant la fàbrica dels Carbones Eléctrics de Castellgalí que havia posat en marxa Climent Asols.³⁸ Van continuar formant part de l'elit de la burgesia de la ciutat.

Francesc Martrus

També en sabem poca cosa. Anton Martrus, veler de Manresa, estava casat amb Agnès Bovets, filla de Jacint Bovets, veler, i, l'any 1785, Agnès va esdevenir hereva del patrimoni Martrus. Tenien una casa al carrer Urgell, un obrador de veler amb un teler, una casa a carta de gràcia i 8,5 jornals de terra entre vinya, olivera i regadiu.³⁹ Tal vegada aquesta circumstància va permetre'ls una millora social considerable i que es poguessin iniciar en els negocis. L'any 1812, Francesc Martrus Bovets, veler, hereu, pagava 600 lliures de dot a la seva germana.⁴⁰ L'any 1835, Francesc Matrus apareix com a comerciant quan es casa amb Vicenta Cabanes, pubilla i hereva del patrimoni Cabanes.⁴¹

Salvador Puig

No tenim referències precises d'aquest soci.

38. Josep CAMPRUBI PLANS, *Fàbriques i empreses. 10 anys de reportatges a Regió-7 (1984-1994)*, Manresa: Gràfiques Montanyà, 1994.

39. AHCM, Not. Masramon 1785, f. 141r, 5-VI-1785.

40. AHCM, Not. Mas 1812, f. 271r.

41. AHCM, Not. Mas 1835, f. 336r, 17-XI-1835.

Anton Barrera

Era maquinista, natural de Ripoll i veí de Manresa. Aquestes dades són interessants ja que, d'una banda, corroboren el paper dels maquinistes en aquesta primera etapa com a mà d'obra especialitzada molt buscada que acabaren comprant fàbriques, i, de l'altra, confirmen l'origen geogràfic lligat a les fargues i la producció de claus de Ripoll i els pobles dels voltants.

Anton Barrera Saleta es va casar amb Eudalda Seguí l'any 1811. Va morir el 1848 i va deixar 1.000 lliures de llegítima a les seves filles. L'any 1841, Eudald Barrera es va casar amb M. Àngela Claret, filla del propietari que li havia venut la fàbrica.⁴² Eudald i Josep van heretar la fàbrica i sembla que la van gestionar de forma directa associats als Monteys.

Josep Monteys i Pla

Tot sembla indicar que Anton Barrera i els seus fills necessitaven un soci capitalista que donés un impuls a la fàbrica. El van trobar en Josep Monteys i Pla, que acabaria controlant la fàbrica. Era un tintorer de Barcelona especialitzat a principis de segle en el tint vermell d'Adrionòpolis, que proporcionava un color de gran qualitat. Tenia el taller al carrer Hospital i el prat a Sans i hem de suposar que buscaren a Castellgalí la fàbrica de filats complementària, ja que la base de l'empresa va continuar situada a Barcelona.⁴³

La segona onada de fàbriques a mitjan segle XIX

Les primeres fàbriques havien entrat en funcionament entre 1804 i 1820, solien ésser petites i estaven dividides a vegades entre diferents socis. No se sap del cert si eren centres de producció que cada soci utilitzava quan li anava bé. A finals de la dècada dels anys trenta, aquest model es va esgotar i una nova tecnologia de màquines Mule de ferro i després selfactines i telers mecànics va substituir l'anterior. Les fàbriques havien de ser més grans, amb salts d'aigua més potents, i s'organitzaven a l'entorn de la

42. Registre de la Propietat n. 2, tom 14, f. 105r.

43. Francesc CABANA, *Fàbriques i empresaris. Els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1992.

producció massiva de filats i teixits. Les primitives fàbriques es van haver de modernitzar i en van sortir de noves. Repassem les que van aparèixer al llarg del riu Cardener.

Cardona. La fàbrica de la Costa

Hem vist que fou la primera fàbrica que va funcionar a Cardona amb màquines angleses. L'any 1850, la feien funcionar Ramon Quer, que hi tenia instal·lada una potència de 8 CV, amb tretze màquines de preparació, 1.740 fusos de Mule i ocupava trenta persones. Aquest mateix any, Ramon Quer tenia una fàbrica de teixits amb tetanta-vuit telers senzills. L'any 1862, Ramon Quer tenia instal·lats 840 fusos, amb un capital de 190.400 pessetes i trenta-quatre obrers.⁴⁴ És possible que la fàbrica funcionés en arrendament.

En realitat, sabem que Ramon Puig i Molins, propietari i veí de Barcelona, feia constar que la fàbrica era seva com a hereu de la seva mare, Marianna Puig Olzina. Ramon Puig la va establir a Ramon Comte Serra, natural de Vic, i Josep Viladomat i Gorgas, fabricants, per 4.500 pessetes i, el 24 de novembre de 1876, Comte i Viladomat van rescatar el domini directe d'aquell cens pagant 150.000 pessetes. Procedien de l'artesanat tèxtil de l'Osona i del Berguedà.

Entre els socis es van establir lligams de parentiu. Ramon Comte Serra es va casar amb Maria Viladomat Solanes, germana de Cristòfor Viladomat, per estrènyer les relacions entre les dues famílies que ja treballaven juntes. Cristòfor va morir solter el 25 d'abril de 1900 i va deixar els seus béns a la seva germana Maria. El 20 d'octubre de 1910, la fàbrica de la Costa passava a ser propietat de Josep Comte i Viladomat.⁴⁵

Cardona. La fàbrica Aranyó a la Coromina

És una altra de les fàbriques antigues de Cardona i en sabem poca cosa. L'any 1850, Onofre Soler la feia funcionar amb 12 CV de força hidràulica,

44. Guillem GRAELL, *Historia del Fomento...*, p. 448-449; GIMÉNEZ GUÍTED, *Guia fabril e industrial...*

45. Tom 110, f. 207r-211r, tom 115, f. 202r, tom 135, f. 83r-84r; tom 170, f. 204r; Registre de la Propietat de Berga.

2.660 fusos de Mule, dues màquines de torçar amb 448 fusos i cinquanta-vuit treballadors. També declarava quaranta telers mecànics i setanta treballadors.⁴⁶ El 7 de juliol de 1855, Mariano Gonder i Nadal, propietari, establí a Joan Aranyó i Argelaguet, perxer, natural de Manresa i veí de Barcelona, la meitat del molí i la fàbrica per un cens de 960 lliures anuals. L'altra meitat fou establerta a Josep Garriga Llastanós i Francesc Pitxot Selva.⁴⁷

El 25 de gener de 1854, es va constituir a Gràcia (Barcelona) una societat que funcionava amb el nom d'Aranyó i Cia. formada per Josep Garriga, Joan Aranyó, Gaietà Gomis i Àngel Samsó, dedicada als teixits de cotó. Van decidir traslladar-se a Cardona i es van instal·lar en un edifici que no necessitava força hidràulica, com la majoria de fàbriques existents en aquella vila.

A Cardona, una vegada obtinguda la fàbrica de riu, el 15 d'abril de 1857, van constituir una nova societat formada per Josep i Manel Garriga Llastanós, Joan Aranyó Argelaguet, Francesc Pitxot i Selva i Onofre Soler (que apareixia a la relació de fàbriques de 1850) i que funcionaria amb el nom de Garriga, Aranyó i Cia., amb l'objectiu de filar i teixir cotó a la fàbrica de la Coromina. El 8 d'octubre de 1861, es va retirar de la societat Francesc Pitxot a canvi de 137.432 rals; el 23 de gener de 1863, es pagava a Onofre Soler el que havia invertit a la societat i, el 12 de desembre de 1868, es van retirar els hereus de Manel Garriga, que tampoc no estaven interessats en la fàbrica, a canvi de 13.100 duros. D'aquesta manera, Josep Garriga i Domingo Aranyó van esdevenir els únics socis amb un capital d'1.097.325 rals.

L'any 1862 Garriga i Cia. declarava 3.164 fusos, catorze cardes, cinquanta-nou telers mecànics i un capital de 518.640 rals i vuitanta-un treballadors.⁴⁸ En aquesta mateixa relació apareix una fàbrica de teixits de Gaietà Gomis amb catorze telers comuns i un blanqueig amb 500.000 rals de capital i quaranta-vuit treballadors. Podrien ser les dues fàbriques que la societat tenia a Cardona.

El 17 de març de 1869, es retiraven de la societat per produir teixits els hereus d'Àngel Samsó, que van rebre 322.850 rals. Fou en aquest context

46. GRAELL, *Historia del Fomento...*

47. Totes les informacions sobre aquesta fàbrica procedeixen del tom 89, f. 88r; tom 276, f. 15r, Registre de la Propietat de Berga.

48. GIMÉNEZ GUÍTED, *Guía fabril...*

que van decidir fusionar les dues societats en una de sola, que va anomenar-se Domingo Aranyó i Cia. Domènec Aranyó Rodon, fabricant, vidu de Carme Albrich Tarrés, era l'hereu de Joan Aranyó. Va morir l'11 d'agost de 1897 a Barcelona i va fer hereus els seus quatre fills. La fragmentació excessiva va portar a una situació sense sortida. El 10 de maig de 1900, Josep Garriga Serra venia la meitat de la fàbrica a Joan Martí Caraltó i, el 10 de juliol de 1902, començaven les vendes de les parts dels Aranyó a la mateixa persona, que es convertia així en el nou propietari de la fàbrica de la Coromina.

Súria. La fàbrica Vella

La primera notícia d'aquesta fàbrica data del 5 de maig de 1842, quan Joan Alsina, hisendat de Súria, arrendava a Victor Faura, comerciant d'Artés, per quinze anys «tot aquell edifici, situat bora lo riu Cardoner frente de la vila de Súria, que actualment té un sol pis, lo qual anteriorment era un molí paperer, a efecte de dit edifici una fàbrica». Víctor Faura es comprometia a aixecar un pis a l'edifici.⁴⁹ Al cap d'uns mesos, el mateix Faura, fabricant de filats de cotó d'Artés, arrendava per vuit anys el molí paperer anomenat l'Alsina a Joan Pons, paperer de Manresa, per un preu de 300 lliures cada any⁵⁰ amb una sèrie de pactes sobre el repartiment de l'aigua. El 22 de març de 1849, s'arrendava a Anton Iglesias, paperer de la Pobla de Claramunt, per 260 lliures l'any.⁵¹ En 1846, la fàbrica ja funcionava, com es dedueix d'un subarrendament del molí paperer que no es va produir.⁵² També aquest any Victor Faura i Josep Soler, fabricants de cotó d'Artés, van formar una societat anomenada Faura, Soler i Cia. per teixir cotó a la quadra arrendada a Súria. El capital era de 900 lliures (600 lliures les aportava Faura i 300 lliures Soler). Joser Soler seria el director i cobraria en funció dels telers instal·lats.⁵³ El capital ens dóna una idea de la modèstia de la societat.

En la propietat del molí s'havia produït un canvi important. Cristòfor Moncunill, pagès i hisendat de Fals, era l'hereu del patrimoni Alsina arran

49. AHCM, Not. Mas 1842, f. 206r, 5-IV-1842.

50. AHCM, Not. Mas 1842, f. 534r, 29-XI-1842.

51. AHCM, Not. Mas 1849, f. 150r, 22-III-1849.

52. AHCM, Not. Mas 1846, f. 325r, 18-V-1846.

53. AHCM, Not. Mas 1846, f. 664r, 30-XI-1846.

del casament entre els seus pares, al seu torn hereu i pubilla. El 18 de maig de 1847, es va casar amb Narcisa Parellada, filla de Pau Parellada, hisendat de Terrassa, que havia aportat 2.500 lliures de dot,⁵⁴ una xifra que mostra el nivell social dels contraents. El 28 de febrer de 1850, va esclatar el conflicte entre Víctor Faura i Cristòfor Montcunill sobre les obres realitzades que van acabar en una concòrdia.⁵⁵ Hom té la impressió que el que volia era acabar amb l'arrendament, ja que hi havia la intenció de construir una fàbrica nova. Víctor Faura va deixar el molí el 29 de febrer de 1856.

El 30 de novembre de 1853, es creà la societat Pío Muncunill, José Parellada i Cia. «*para establecimiento de una fábrica de hilados y tal vez tejidos de algodón*» per vint anys i amb un capital social de 36.000 duros que es distribuïen de la següent manera: Teresa Alsina, pubilla, i Cristòfor Moncunill, hereu, 14.400 duros; Pius Moncunill, un altre fill, 1.600 duros; Josep Llauger, de Barcelona, 16.000 duros, i Josep Parellada, de Terrassa (parent de la dona de Cristòfor), 4.000 duros. Els dos darrers l'aportaven en efectiu i els dos primers amb el terreny i l'edifici que es disposaven a construir.⁵⁶

En la relació de 1862 apareix a Súria una fàbrica de filats dels senyors Mancunill, Parellada i Cia. amb nou cardes i 2.400 fusos mecànics que ocupaven vint-i-tres obrers.⁵⁷ La societat va durar fins al 1873, Cristòfor Montcunill es quedà amb la fàbrica, valorada en 18.227 duros, i els motors de la fàbrica, 6.279 duros. Va estar en mans dels descendents de la família fins al 1983, quan fou venuda a Jaume Galobart Torres, de Manresa.⁵⁸ No sabem si la fàbrica es va explotar de forma directa o si fou arrendada.

Víctor Faura Canals

Valentí Faura era un pagès d'Artés, casat amb Teresa Puig de la Bauma, una cabalera d'una masia de Mura. Quan va morir, l'any 1798, tenia una casa al carrer Ample d'Artés, una mula, cinc bótes amb 70 cargues de capa-

54. AHCM, Not. Mas 1847, f. 327r, 18-V-1847.

55. AHCM, Not. Mas 1850, f. 134r, 28-II-1850.

56. Josep REGUANT AGUT, *Súria 1871-1873*, tesi de llicenciatura, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1982.

57. GIMÉNEZ GUÍTED, *Guía fabril...*

58. Tom 34, f. 80r; tom 170, f. 87r; tom 219, f. 55r; tom 308, f. 214r, Registre de la Propietat n. 2 de Manresa.

ciutat, dos horts i cinc vinyes amb una extensió de 19 Q.⁵⁹ Un any abans, l'hereu de Valentí Faura, també pagès, es casà amb Rosa Canals, filla d'una masia de Sant Joan de Vilatorrada que aportava un dot de 1.000 lliures.⁶⁰ Amb aquest dot ens adonem que estem davant d'una família de pagesos mitjans d'Artés que no tenia cap contacte amb la indústria tèxtil.

El més sorprenent i excepcional és que el fill gran de Josep Faura Canals es va llicenciar en medicina l'any 1824, fou catedràtic per oposició al Real Colegio de Medicina y Farmacia de Navarra i més tard va exercir a l'Hospitalet.⁶¹ Les professions liberals eren una nova sortida per a les classes mitjanes, però això va ocasionar problemes a la família, ja que l'hereu no continuava l'ofici dels pares ni se'n cuidava. L'any 1830, es va haver d'aclarir la situació i sabem que els altres dos germans —Jaume i Joan— eren seminaristes i que a Artés només hi quedava Víctor, al qual van compensar donant-li una casa al costat de la casa pairal.⁶² El 10 de gener de 1834, Víctor Faura, fabricant de cotó, es va casar amb Raimunda Prat, filla de Ramon Prat, fabricant de cotó de Santpedor que va aportar un dot de 300 lliures.⁶³ No era una quantitat remarcable. El 1838, consta que tenia una fàbrica amb quatre telers de cotonines i quatre de cotó; així mateix, sabem que el 1842 es va instal·lar al molí de l'Alsina de Súrria i que va ser-hi fins al 1856, això sí, amb uns capitals més aviat modestos.

L'any 1851, van intentar resoldre de nou el conflicte familiar. Valentí Faura, el pare, havia nomenat hereu Josep Faura, metge, l'any 1823, com era habitual, amb un llegat de 200 lliures i «en cas vulgan estudiar que dit mon hereu les ajudia en quant puga fins sien ordenats y lo mateix tiran per algun ofici mentre seran aprenents».⁶⁴ La marxa del germà gran i el fet que els dos petits haguessin estudiat al seminari havien deixat Víctor Faura, el fabricant, a la casa paterna cuidant dels seus pares i pagant els estudis dels seus germans (que es valoraven en 4.000 lliures cadascun). Víctor reclamava al seu germà gran 4.200 lliures pels seus drets i 2.000 lliures per haver-se ocupat dels seus pares. El metge no tenia diners en efectiu i, per això, va renunciar als béns d'Artés i Sallent a favor del seu germà Víctor, valorats

59. AHCM, Not. Cerarols 1798, f. 270r, 19-XI-1870.

60. AHCM, Not. Camps 1797, f. 77r.

61. Josep Faura i Canals, Programa de la XXIII Fira d'Artés, 1983, Biblioteca Pública d'Artés.

62. AHCM, Not. Camps 1800, 3-VI-1830.

63. AHCM, Not. Camps 1834, 10-I-1834.

64. AHCM, Not. Camps 1823, f. 53r, 22-IV-1823.

en 6.200 lliures (aproximadament els béns que es van inventariar el 1798).⁶⁵ Amb aquesta operació, Víctor es convertia a la pràctica en l'hereu dels béns dels seus pares.

Les tres fàbriques de Sant Joan de Vilatorrada

Sant Joan de Vilatorrada es troba prop de Manresa i, de fet, la construcció d'aquestes fàbriques és l'expansió natural cap al nord a la recerca de salts d'aigua per part de fabricants de Manresa. Caldrà fixar-nos en qui va desenvolupar el projecte.

El 27 de febrer de 1853, Oleguer Borràs, comerciant, natural d'Igualada i Francesc Burés, fuster de Manresa, van fer la llista de les coses que havien comprat i reconeixien que també ho havien fet en nom de Francesc Gallifa Perera, comerciant de Manresa.⁶⁶ Així, el 17 de juny de 1851, Ramon Soler de Asprer, un hisendat de Manresa, els establia 3 Q. del mas Flaquer per un cens de 50 lliures anuals i una entrada de 1.666 lliures. El dret de fer servir les aigües del riu valia 1.500 lliures i procedia d'un establiment fet el 8 de gener de 1686 a favor de Lluís Soler de Peguera. El 5 d'octubre de 1851, Salvador Torrents Vila, pagès, venia 18 Q. per 2.039 lliures. El 22 de desembre de 1851, Joaquim Argullol cedia terrenys per fer una presa a canvi d'un cens de 533 rals. L'any 1852, van comprar les terres per fer un canal. La successió de compres mostra que tots tres compradors tenien molt clara l'estratègia de construir una fàbrica. El 24 de gener de 1853, ja estava en construcció: «en virtut de haber posat ja en obra lo projecte de edificar una fàbrica.»⁶⁷

El 18 de juliol de 1853, Francesc Burés, Oleguer Borràs i Francesc Gallifa es repartien els drets d'utilitzar l'aigua en tres parts: Gallifa se'n quedava la meitat i Burés i Borràs l'altra meitat.⁶⁸ Des d'aleshores, van funcionar tres fàbriques amb el mateix canal.

65. AHCM, Not. Cerarols 1851, f. 465r, 25-XI-1851.

66. AHCM, Not. Mandres 1852-1863, f. 65r, 27-II-1853.

67. AHCM, Not. Mandres 1852-1853, f. 62r, 24-I-1853.

68. Francesc COMAS, «Sant Joan de Vilatorrada», a DD.AA., *Història del Bages*, Manresa: Parcir, 1988.

La fàbrica Gallifa

El 8 d'abril de 1845, tal com veurem més endavant, es va formar la societat Argemí, Gallifa i Cia. composta per Llorenç Balari Ferrer, comerciant de Barcelona, Isidre Argemir Genovés, Francesc Gallifa Gomis i Maurici Torra Cornet, comerciants de Manresa, amb un capital de 60.000 lliures de tal manera que el primer tenia 2/5 parts i la resta de socis 1/5 part.⁶⁹ L'objectiu era fer funcionar la fàbrica de les Roques de Sant Pau que s'havia construït a Manresa.

El 4 de maig de 1854, i amb la nova fàbrica de Sant Joan ja construïda, es reformulava la societat. El 13 de novembre de 1871, Magí Gallifa Perera, fabricant de Barcelona, que havia entrat en la reestructuració de 1854, va vendre la seva part als altres socis per 25.952 escuts. La societat va durar fins al 10 de desembre de 1885. Aquesta mateixa companyia, propietària de la fàbrica, va vendre l'edifici a la nova societat Balari, Gallifa, Vila i Cia. amb un capital de 150.000 pessetes i formada, entre altres socis, per Francesc Vila Perera, Joaquim Matas Creus, Llorenç Balari Coll i Magí Gallifa Gomis. Després de defuncions i divisions, la societat es va dissoldre el 10 de gener de 1899 i la fàbrica es va repartir entre Magí Gallifa Gomis, Lluís Vila Miralles i Josep M. Mata Oriach. Els hereus van constituir, el 14 de maig de 1927, la Industrial Anónima G.V.C.⁷⁰

La fàbrica Burés

Francesc Burés, fuster de Manresa, posseïa aquesta fàbrica que disposava d'una quarta part de l'aigua. L'any 1862 hi havia setze telers i 1.500 fusos i ocupava trenta-sis persones.⁷¹ L'hereu de Francesc fou Esteve Burés, que va inscriure la fàbrica l'any 1867. Aquest va morir el 20 de desembre de 1893 i, encara que va nomenar hereu Francesc Burés i Borràs, aquest va renunciar a aquesta fàbrica, que va passar a la seva germana Antònia Burés Borràs, casada amb Llogari Torrents. La fàbrica sortia de la línia principal i passava a incorporar-se a les fàbriques que feien funcionar els Torrents.⁷²

69. AHCM, Not. Mas 1845, 8-IV-1845, f. 213r.

70. Tom 36, f. 247r; tom 329, f. 130r; tom 406, f. 38r; tom 518, f. 216r; tom 695, f. 195r; tom 751, f. 30r; Registre de la Propietat n. 2 de Manresa.

71. GIMÉNEZ GUÍTED, *Guía fabril...*

72. Tom 121, f. 30r; tom 207, f. 117r; tom 458, f. 50r; tom 695, f. 35r, Registre de la Propietat n. 2 de Manresa.

Sobre la gestió de la fàbrica sabem que el 23 d'octubre de 1855, Francesc Burés Balet l'arrendà a Josep Pons i Enrich, comerciant de Manresa, per 2.500 lliures. Tal vegada els Burés no es dedicaven encara a la fabricació ja que la seva acumulació s'havia produït en el ram de la construcció. Amb la incorporació d'Esteve i la següent generació, els Burés es van convertir en fabricants. El 24 de novembre de 1869, Esteve, Ignàsia i M. del Carme Burés Arderiu constituïen una societat per filar i teixir cotó a Sant Joan per deu anys amb un capital de 27.000 duros a parts iguals que funcionaria amb el nom de Burés Hnos. Esteve arrendà la fàbrica per 22.000 duros l'any; Frederic Oms —el marit de la Carme— en seria el director i Esteve i el marit d'Ignàsia els administradors.⁷³

La fàbrica Borràs

Aquesta fàbrica estava inscrita a nom d'Oleguer Borràs e Hijos, l'empresa que la feia funcionar. L'any 1862, tenia 2.000 fusos, un capital de 154.000 rals i trenta-un obrers. Oleguer Borràs va morir l'any 1880 i va nomenar hereu d'una tercera part el seu fill Isidre Borràs Pons. El 29 de juny de 1884, la fàbrica fou arrendada a Vda. e hijos de Joan Coma Babra, el gerent de la qual eran Joan Coma Babra, fabricant, natural i veí d'Igualada, per deu anys i 22.500 ptes l'any. Entre la maquinària arrendada hi havia onze selfactines de 520 fusos cadascuna.

Isidre Borràs va morir l'any 1888. Posseïa una tercera part de la fàbrica com a hereu del seu pare i una altra tercera part com a soci d'Oleguer Borràs e Hijos. L'altra tercera part era del seu germà Ignasi Borràs Pons. Va nomenar hereu el seu germà Ignasi, que es va convertir en l'únic propietari. El 16 d'octubre de 1919, Josep Borràs Ferrer fou el nou propietari de la fàbrica.⁷⁴

Oleguer Borràs Castellort

Va néixer el 25 de setembre de 1807 a Igualada, fill d'Isidre Borràs, teixidor d'indianes, i Raimunda Castellort. Mentre que l'hereu es quedà a

73. AHCM, Not. Calaff 1869, n. 205, 24-XI-1869.

74. Tom 458, f. 2r; tom 787, f. 165r; tom 991, f. 69r, Registre de la Propietat n. 2 de Manresa.

Igualada⁷⁵ per continuar el negoci patern, Oleguer el van enviar a Manresa a aprendre l'ofici de veler, en una estratègia de diversificació complementària. El 24 de juliol de 1821, Isidre Borràs, «desitjant l'educació del seu fill Oleguer» el col·locava d'aprenent amb prou feines amb catorze anys a casa de Salvador Galí, veler de Manresa.⁷⁶ Des d'aleshores va estar vinculat a Manresa.

L'any 1827, amb vint anys, Oleguer Borràs, veler d'Igualada i fill d'un fabricant de cotó, es casava amb Ignàsia Pons, filla de Francesc Pons, veler. Oleguer aportava 300 lliures com a cabaler i Ignàsia, 300 de dot. Era un punt de partida modest.⁷⁷ Joan Masats afirma que aleshores treballava a casa del seu sogre però no queda clar.⁷⁸ De manera modesta, doncs, va començar a rendibilitzar el binomi producció de teixits/comercialització, primer els que produïa ell, i de mica en mica, els teixits produïts pels altres, sense descuidar mai la producció pròpia. Fius descriu la situació: «*Tal desarrollo dio a su producción que en 1848 hacía funcionar más de 400 telares a mano en Manresa, Santpedor, Navarcles, Mura, Artés, Berga, Cardona y Sallent.*»⁷⁹ Aquest fou el mecanisme de lenta acumulació que el portaria a intentar comprar la fàbrica del Molí del Serra de Navarcles l'any 1844, i una casa important al carrer Arbonés el mateix any,⁸⁰ a participar en una societat que actuava a la fàbrica Cots l'any 1846 i en la construcció com a soci en les fàbriques de Sant Joan de Vilatorrada el 1851, i a treballar a la colònia Borràs a Castellvell i el Vilar. Fou una evolució lenta i progressiva de l'aparell productiu i comercial que permetia l'adquisició d'actius fixos, encara que aquests no s'explotessin, sovint, de forma directa.

75. L'any 1835 Isidre Borràs —el seu pare o el seu germà— apareix com a fabricant entre els contribuents de més de 250 rals de la ciutat. Vegeu Pere PASCUAL DOMENECH, *Els Torelló. Una família igualadina d'advocats i propietaris. 1. Liberalisme, conservadorisme i canvi econòmic i social (1820-1930)*, Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajoana, 2000, p. 133. L'any 1842 comprava una acció a la Fabril Igualadina i en un cens de 1845 es parla d'una empresa fundada el 1808 dedicada als teixits de cotó, amb un valor de la producció de 50.000 pessetes i cinquanta operaris (p. 65 i 67)

76. AHCM, Not. Mas 1821, f. 213r, 24-VII-1821.

77. AHCM, Not. Mas 1827, f. 334r, 16-VIII-1827.

78. Joan MASATS LLOVER, *Història de la indústria tèxtil a Castellbell i el Vilar*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 1997.

79. Maurici FIUS PALA, *La exposició manresana de 1901. Notas para la historia industrial, mercantil y agrícola de Manresa*, Manresa, 1902.

80. AHCM, Not. Mas 1844, f. 385r. El preu de la compra era de 4.377,5 lliures.

Oleguer va tenir tres fills: Isidre (1831), Raimunda (1832) i Ignasi (1837). Com va passar en altres casos, quan l'acumulació va arribar a un determinat nivell, els Borràs van aplegar els capital i van formar una societat amb els fills. L'1 de gener de 1856 (els fills tenien entre vint i vint-i-cinc anys), es va constituir la societat Oleguer Borràs e Hijos en la qual cada soci aportava 4.000 duros de capital que, al mateix temps, era la llegítima del cabaler. Els negocis devien anar molt bé aquests anys i la multiplicació del capital era molt ràpida. El 9 de novembre de 1861, Ignasi Borràs Pons, el fill petit, es casà amb Anna Ferrer Martí, filla de Joaquim Ferrer, un fabricant d'Igualada. Ignasi aportava 4.000 duros de plata de llegítima, i, el que és més interessant, 16.000 duros «que té adquirits amb la seva laboriositat y treball dels beneficis de la fàbrica que dit Oleguer posseeis a Sant Joan» i la casa comprada al carrer de Clavetaires de Manresa; la seva dona va aportar 4.000 duros de dot.⁸¹ Si fem cas d'aquestes dades, en cinc anys el capital d'Ignasi es va multiplicar per quatre, uns beneficis astronòmics. Cal tenir present que el capital inicial d'Oleguer era de 600 lliures l'any 1827.

Francesc Borés Balet

Al segle XVIII, la grafia del cognom era Vorés. Francesc Vorés era fuster com el seu pare, Esteve, a principis del segle XIX. Artesans acomodats, vivien dignament del seu treball. Els fills barons de Francesc van rebre 150 lliures de llegítima i les filles solteres, 200 lliures de dot, quantitats més aviat modestes.⁸² L'hereu era Esteve Vorés Fransoy.

El 20 de maig de 1810, Esteve Vorés, fuster, es casava amb Marianna Balet, filla de Miquel Balet, veler, que també es va expansionar en el segle XIX. El dot aportat era de 270 lliures.⁸³ Algun germà el trobem a Barcelona i els casaments de les germanes es varen fer amb pagesos, pintors i velers. Encara no havia començat el procés d'acumulació.

L'acumulació de capital es va produir en el camp de la construcció. El 29 d'agost de 1831, Francesc Borés Balet (la grafia comença a canviar), fuster, es casava amb Antònia Arderiu, filla de Pere Arderiu, paleta o mes-

81. AHCM, Not. Puig 1861, 9-XI-1861.

82. AHCM, Not. Casasayas Test. 1808-1809, f. 134r, 8-III-1809.

83. AHCM, Not. Raures 1810-1812, f. 90r, 20-V-1810.

tre de cases. El dot era de 430 lliures⁸⁴ —una mica superior al de la generació anterior— però el fet que el sogre fos constructor ens indica per on anaven les coses. L'any 1847, per exemple, va arreglar la casa de Miquel Balet i li va cobrar 5.209 rals «pels treballs de mon ofici de mestre de cases, mañà y llauner». Al mateix temps, participava en els arrendaments de terres com les de Fonollosa, de Ramon Soler de la Plana, on es podien tallar arbres —tal vegada necessaris per a la construcció— i aprofitar conreus.⁸⁵ També en aquests anys trobem diversos contractes d'aprenentatge, la qual cosa ens indica que l'activitat fonamental era la fusteria i les obres.⁸⁶

Per quina raó els Burés van decidir invertir en el sector tèxtil i convertir-se en fabricants? És possible que en un primer moment el seu interès fos simplement com a constructors de fàbriques. En realitat, la fàbrica de Sant Joan fou arrendada immediatament a Josep Pons i Enrich i es va tardar força temps a fer-la funcionar directament, i la colònia Burés també fou arrendada. Fins a la dècada dels seixanta no es van posar de ple en el tema, encara que l'any 1848 participaven en una societat que gestionava la fàbrica Cots. La participació en la construcció del ferrocarril Barcelona-Saragossa els va comportar importants guanys.⁸⁷

En la dècada de 1860, els Burés havien aconseguit una acumulació important de capital i es decantaven per la indústria tèxtil. El problema aleshores era evitar la descapitalització i la dispersió d'esforços amb la col·locació dels fills. Francesc Burés Balet va tenir quatre fills. Els casaments havien de servir per establir relacions amb altres famílies per capturar dots i evitar la fuga de diner. L'hereu, Esteve Burés Arderiu, es va casar el 1854 amb Raimunda Borràs. Era un casament estratègic amb una altra família en ascens —van ser veïns de Sant Joan i a Castellsbell i el Vilar quan es construïren les colònies. Raimunda aportava 6.000 lliures.⁸⁸ Ignàsia Burés

84. AHCM, Not. Mandres 1831, f. 73r, 29-VIII-1831.

85. AHCM, Not. Mandres 1847, f. 248r.

86. AHCM, 1848, Josep Vilalta de Peramola (Not. Mandres 1848, f. 252r); 1851, Pere Santamaria de la Valldeleshorts (Not. Mandres 1851, 13-I-1851; 1845, Valentí Sallés de Sallent, Not. Mandres 1845, 10-VIII-1845, 1846, Valentí Serra de Fals, Not. Mandres 1846, 10-I-1846.

87. «Declaro que la parte que mi hijo mayor Esteban tiene en la sociedad de Fco. Burés y Cía procede de dinero adquirido por su cuenta en las empresas y construcciones del ferrocarril de Barcelona a Zaragoza» (AHCM, Not. Mandres 1865, f. 716r, Esc. 294, 28-VIII-1865).

88. AHCM, Not. Mas 1854, f. 1437r, n. 840, 26-X-1854.

Arderiu es casà primer amb Valentí Galobart,⁸⁹ un cabaler d'una masia que havia arribat a Manresa amb voluntat d'aprenent, però que tenia un valor afegit respecte als altres: la masia d'on venia tocava al riu Llobregat i es podia aprofitar per construir una fàbrica. Es va casar i es va començar la fàbrica. Carme Burés es va casar amb Frederic Oms Cabanes, fabricant. Aquest aportava molt poc al matrimoni, 1000 duros que, amb el dot de Carme, es van invertir en la societat familiar. Frederic Oms fou director de fàbrica totalment compromès amb el projecte familiar.⁹⁰ L'altre germà, Francesc Burés, es va casar l'any 1867 amb Marianna Quer Vallcendrera. Tant la llegítima de Francesc com el dot de Marianna es van invertir a Burés Hnos.⁹¹ Al final del procés no s'havia escapat ni una lliura i havien incrementat els recursos humans per dirigir les fàbriques i els negocis.

Pere Arderiu Rubiralta

L'any 1800, Quirze Arderiu i Pere Arderiu eren paletes o mestres de cases que vivien a Manresa, però eren naturals de Sant Martí de Torroella.⁹² L'any 1816, Pere Arderiu Rubiralta es va casar amb Margarida Riera, filla d'un altre mestre de cases, que va aportar un modest dot de 150 lliures.⁹³ Eren, doncs, professionals de la construcció que van aprofitar com els Burés les oportunitats d'aquest ram. L'any 1826, Pere va reedificar la presa del molí que Francesc Cots havia comprat a Balsareny.⁹⁴ La complementarietat entre paletes i fusters explica que Francesc Burés, fuster, es casés amb Antònia Arderiu, filla de Pere i Margarida, i aportés un dot de 400 lliures.⁹⁵ Carme, una altra filla, s'havia casat l'any 1841 amb Miquel Vila, un altre fuster, amb un dot de 500 lliures.⁹⁶

L'ascens social es va produir entre els anys trenta i quaranta. L'any 1848, Pere Arderiu va decidir incrementar el dot de les seves filles fins a

89. FERRER ALÒS, *Les fàbriques de riu...*

90. AHCM, Not. Calaff 1869, Esc. n. 203, 24-XI-1869.

91. AHCM, Not. Puig 1867, esc. 232, 2-V-1867.

92. AHCM, Not. Mas 1800, f. 152r.

93. AHCM, Not. T. Coma 1816-1817, f. 70r, 7-V-1816.

94. AHCM, Not. Mas 1826, f. 353.

95. AHCM, Not. Mandres 1831, f. 73r, 29-VIII-1831.

96. AHCM, Not. Mandres 1848, f. 148r, 29-VI-1848.

les 1.000 lliures, gràcies a la millora social que havia experimentat.⁹⁷ L'any 1861, tenim l'inventari dels béns de Pere Arderiu, mestre de cases: una casa a la Plana de l'Om, dues cases més, 13 Q. 4 q. de regadiu, 2,5Q de vinya i el mas Clarena de Camps, de 136 Q.⁹⁸ No sembla que evolucionessin cap a la indústria tèxtil com ho van fer els Burés.

Francesc Gallifa Gomis

L'any 1814 consta el matrimoni entre Francesc Gallifa, perxer, fill de Magí Gallifa, també perxer, i Francisca Gomis, amb M. Anna Perera, filla d'Anton Parera, veler, i Manela Pujol. El dot era de 300 lliures.⁹⁹ Sabem també que l'11 de desembre de 1814, entrà d'aprenent de veler a casa d'Anton Parera, que era ja el seu sogre. Perxer i veler, aquesta era la base productiva. I com tants altres, dugué a terme la producció i el comerç amb productes propis i fabricats per altres. Aquest és el punt de partida de l'ascens social que va derivar en la construcció de fàbriques quan es va creure que eren una altra oportunitat de futur.

En el testament de Francesc Gallifa i Gomis de l'any 1852, començava a concretar-se aquest ascens social. Deixava 1.600 lliures a cada fill cabaler millorant els dots pagats.¹⁰⁰ El mateix any es van signar capítols entre Magí Gallifa Parera, cabaler, amb Ramona Mas, de Mataró. Francesc, el germà gran de Magí, li va donar 7.500 lliures, 1.600 de llegítima paterna i 5.900 lliures «les hi dóna per pròpia voluntat y per agrairli els serveis prestats a la casa durant diversos anys».¹⁰¹

L'any 1857, Francesc Gallifa Perera, comerciant, es va casar amb Francesca Gomis Serena, filla de Tomàs Gomis, un altre comerciant de Manresa. Francesca va aportar un dot de 3.550 lliures¹⁰² i entraren a formar part de la burgesia industrial de la ciutat. El 7 de gener de 1878, va morir Francesc Gallifa i va heretar el seu fill gran, Magí Gallifa Gomis, que es va casar amb Àngela Soler i Arola, d'una família de propietaris que havien acumulat terres al segle XVIII; l'hereu d'aquest matrimoni, Joan Gallifa

97. AHCM, Not. Mandres 1848, f. 148r i f. 149r, 29-VI-1848.

98. AHCM, Not Mandres 1861, esc. 111, 23-II-1861.

99. AHCM, Not. Josep M. Mas 1814, f. 172r.

100. AHCM, Not. Mandres 1852-1853, f. 94r, 18-II-1852.

101. AHCM, Not. Mandres 1852-1853, f. 460r, 25-X-1852.

102. AHCM, Not. mas 1857, Esc. 330, f. 573r, 19-IV-1857.

Soler, es va casar amb Roser Argullol Vila, una família d'hisendats de la ciutat.¹⁰³

J. Oliveras recull diversos exemples de com els Gallifa es van aprofitar de les seves connexions amb el poder local. Francesc Gallifa Gomis fou alcalde de la ciutat i va negociar permisos d'obres que afavorien el seu germà, encara que formalment abandonés la sala de sessions; l'any 1892, els Gallifa van poder comprar el mas del Guix perquè l'anunci de la subhasta va sortir poc abans que es dugués a terme i només s'hi van poder presentar aquells que estaven avisats.¹⁰⁴ Aquest mateix any es va adjudicar l'enllumenat públic de Manresa a Lluís Muntada Rovira, que era un home de palla de la societat Vila, Ferrer, Gallifa, a la qual es van transferir els drets. Ferrer era el president de la comissió que va decidir el concurs. No sabem si en la compra del mas Noguera de la Seu de Manresa l'any 1862 es van donar les mateixes circumstàncies.¹⁰⁵

Isidre Argemir Genovés

No sabem gran cosa dels seus orígens. Era de Sant Llorenç Savall i tal vegada va arribar a Manresa per aprendre algun ofici, com tants altres, i va començar el procés de producció/comercialització que tan bons resultats donava. Havia de ser d'orígens modestos ja que l'any 1806 Pau Argemir, ferrer, germà d'Isidre, fill de Pantaleó Argemir, pagès, i Gertrudis Genovès es va casar amb Caterina Viladomiu, filla d'un veller, i només va aportar 53 lliures de dot.¹⁰⁶ L'any 1841 formava companyia amb els Gallifa i s'interessava per la construcció de fàbriques.

L'any 1852, Isidre Argermir Genovès es declarava comerciant de Sant Llorenç Savall i deixava de llegats paterns 3.500 lliures als tres fills cabalers i millorava el dot de Maria, que era menor quan es va casar.¹⁰⁷ Són quantitats que mostren l'ascens social de la família. L'any 1859, Isidre Argemir i Cerarols, comerciant de Manresa i veí de Saragossa, on tenia alguns negocis, es casà amb Teresa Torra, filla de Maurici Torra i Tere-

103. AHCM, Biografia Gallifa.

104. Josep OLIVERAS SAMITIER, *La consolidació de la ciutat industrial*, Manresa: Caixa d'Estalvis de Manresa, 1986.

105. AHCM, Biografía Gallifa.

106. AHCM, Not. Masramon 1806, f. 171r.

107. AHCM, Not. Mas 1852, f. 1300r, 6-IX-1852.

sa Roca, que aportava un dot de 4.000 lliures.¹⁰⁸ No hem d'oblidar que Maurici Roca era un dels socis de la societat que Gallifa i Argemir havien format aquests anys. Les relacions econòmiques es complementaven amb les familiars.

És probable que Isidre Argemir Cererols morís sense descendència¹⁰⁹ i que l'herència passés a Lluís, el seu germà cabaler, que havia estudiat per advocat. L'advocat podia convertir-se en industrial, però els seus estudis condicionaven la seva actitud i es va limitar a gaudir de les rendes de les fàbriques. L'any 1872 tenim l'inventari dels béns d'Isidre Argemir: una casa al carrer Vilanova, on tenia el primitiu obrador i la fàbrica de cintes, una sisena part de la fàbrica de Sant Pau, una sisena part del molí Nou de Manresa i una altra sisena part de la de Sant Joan, dues vinyes i una societat a Saragossa de la qual s'ocupava el seu cosí Cucurella Argemir i en què participava.¹¹⁰

Les fàbriques de Manresa

En aquest punt entrem al terme de Manresa. Ens limitarem a fer-ne una cronologia, tal com hem indicat:

1844. La fàbrica "dels Pagos" de Pau Miralda i Cia., que s'havia construït per produir llana el 1820, ara es dedicaria al cotó després del fracàs d'aquella fibra a la ciutat.

1844-1857. Canvi tècnic en la fàbrica del Pont de Fusta (I).

1857. Canvi tècnic a la fàbrica del Pont de Fusta (II).

1848. Es comença el canvi tècnic a la fàbrica Cots, construïda el 1804.

1859 (nova). *Fàbrica del Pont Vell*. La feia funcionar la societat Argemir, Gallifa i Cia., que tenien la fàbrica a Sant Joan de Vilatorrada. Aprofitaven un antic molí de la ciutat.

1845 (nova). *Fàbrica de les Roques de Sant Pau*. La posà en funcionament la societat Argemir, Gallifa i Cia.

108. AHCM, Not. Mas 1859, Esc. 666, f. 1112r.

109. Teresa Roca va signar la carta de pagament l'any 1872 de 6.062 lliures a Lluís Argemir Cererols, advocat dels drets que aquella família tenia a la casa (AHCM, Not. Puig 1872, f. 227r, esc. 92, 29-I-1872).

110. AHCM, Not. Puig 1872, f. 115r, esc. 51, 16-I-1872.

1856 (nova). *Fàbrica Blanca*. Era propietat de Gaspar Pla. El 1866 es va constituir la societat Pla, Vives y Aguilera. En el projecte hi participaven industrials d'Igualada que s'estaven escampant pel territori davant la impossibilitat de construir fàbriques al riu Anoia.

1861 (nova). *Fàbrica Vermella*. Propietat de la família Batlles, industrials de Manresa.

1844 (nova). *La fàbrica del Pont de Rajadell*. Ramon Soler d'Asprer, hisendat de Manresa, en aquell moment resident a Palma de Mallorca, venia a Josep Solà Perramon i Miquel Llobet, veïns i comerciants de Barcelona però naturals de Manresa, un dret que aquell tenia a fer servir les aigües del riu des de l'any 1723.¹¹¹ El 1851 estava construïda i fou llogada a diversos fabricants.

1853. *Fàbrica dels Comtals*. Canvi tècnic a la fàbrica dels Comtals que funcionava des del començament de segle. Hi havia encara dos molins paperers en funcionament.

Castellgalí. La fàbrica Monteys

Quan hem analitzat les primeres fàbriques hem vist com, a l'any 1831, Anton Barrera, maquinista de Ripoll i veí de Manresa, comprava la fàbrica; l'any 1840 la volia ampliar i, per capitalitzar la societat, el gener de 1841 va donar entrada a Josep Monteys Pla, tintorer de Barcelona, amb una quarta part. El 12 d'abril de 1849, una vegada havia mort Antoni Barrera, els seus dos fills Eudald i Josep Barrera Seguí, Josep Monteys i Pla i altres van constituir la societat Monteys i Cia. Josep Barrera es va separar de la societat i, el 9 de juny de 1855, es va refer entre Eudald Barrera i Josep i Jaume Monteys amb un capital de 42.737,5 duros, per cinc anys.¹¹²

L'inventari d'Anton Barrera, el primer comprador de la fàbrica, ja mostra les debilitats de la família. La compra de la fàbrica no era sinònim de millora social immediata. L'any 1848, Anton Barrera tenia una casa i tres quartes parts de la fàbrica però havia contret uns deutes per la via de deutoris de 18.443 lliures (entre els quals hi havia 3300 lliures de préstecs

111. AHCM, Not. M. de Mas 1844, f. 177r, 20-IX-1844.

112. Registre de la Propietat n. 2 de Manresa, tom 14, f. 105r; tom 132, f. 54r; tom 181, f. 58r, RPM.

dels Monteys que preparaven així l'accés a la propietat de la fàbrica).¹¹³ Es podia aguantar més o menys temps però al final s'havia de vendre patrimoni per pagar els deutes, i aquesta és la raó per la qual, el 10 de desembre de 1866, J. C. Monteys i Cia. van succeir Monteys y Hno. i el gerent, Josep Monteys Puigmartí, especificà que es feia càrrec de tots els deutes familiars dels Barrera, a canvi de la seva part de la fàbrica.

El 20 de gener de 1894, quan es va acordar dissoldre la societat amb un capital de 1.603.453 pessetes, Josep Monteys es va quedar la fàbrica de Castellgalí i la de Sans i Camil va cobrar en efectiu. Immediatament es va crear José Monteys e Hijo amb un capital de 600.000 pessetes, formada per Josep Monteys Puigmartí i el seu fill Emili Monteys Serra, però a la mort del pare, el 1906, va nomenar hereus els seus cinc fills i es va constituir Hijos de J. Monteys, formada per tres dels fills. Aquestes complicacions hereditàries debilitaven les societats i el 8 d'abril de 1914, la fàbrica fou venuda per 65.000 pessetes a Josep Carner Casahuga, Joan Carné Oller i Isidre Carné Gabarrós. La fàbrica passaria a ser coneguda com Cal Carner.¹¹⁴

Les fàbriques i les colònies del Cardener a partir de 1870

A partir de 1860, amb l'opció de l'energia hidràulica ben establerta i amb un districte industrial potent, els fabricants i propietaris es van llençar a l'aprofitament dels rius, primer a prop dels nuclis habitats on era possible trobar mà d'obra, després en aquelles zones deshabitades on era del tot necessari construir també la residència i altres serveis per als obrers. La capacitat energètica menor del riu Cardener també va condicionar la mida de les fàbriques i, en conseqüència, de les colònies industrials.

Fou a partir de 1870 quan va començar a aparèixer un renovat interès per l'aprofitament hidràulic del riu Cardener. Arran de la inexistència de tradició industrial a la zona, excepte en el cas de Cardona, la colonització del riu la van dur a terme o fabricants de Manresa i Sallent o els propietaris

113. AHCM, Not. Mandres 1848, f. 227r, 24-X-1848.

114. Tom 14, f. 105r; tom 132, f. 54r; tom 181, f. 58r; tom 327, f. 200r; tom 802, f. 50r; Registre de la Propietat n. 2 de Manresa. Isidre Carné Gabarrós era de Cardona i tenia una agència de transports a Manresa. L'any 1886, va comprar uns terrenys prop del Cardener i del torrent de Predicadors, on va construir una fàbrica tèxtil coneguda com Cal Carner. Representen els fabricants que a finals del segle XIX van començar a prendre el relleu als grans fabricants manresans que ja havien anat a viure a Barcelona.

rurals que construïen fàbriques per obtenir renda, o bé nous fabricants que s'arriscaven a engegar una fàbrica petita.¹¹⁵

La cronologia de les noves fàbriques construïdes al Cardener fou la següent:

Fàbrica Canals de Sant Joan de Vilatorrada	1871
Fàbrica Jover de Súria	1875
El Fusteret de Súria	1875
Colònia Antius (Callús)	1875
Fàbrica el Guix (Callús)	1877
Colònia Palà (Súria)	1877
Fàbrica la Plantada (Cardona)	1878
Fàbrica els Polvorers (Manresa)	187?
Fàbrica el Paperer (Cardona)	1884
Colònia Cortés (Callús)	1884
Cal Cavallé (Callús)	1884

En la dècada dels anys setanta, fou quan va haver-hi més interès a construir fàbriques al riu Cardener. Van aparèixer tres models: el primer tenia a veure amb la iniciativa d'industrials de Manresa i d'Igualada per posar en marxa noves fàbriques (la Plantada a Cardona, impulsada pels Gallifa de Manresa; la colònia Palà, amb Esteve Valls; la colònia Antius, pels Torrents i Fuster, i la fàbrica Jover de Súria, per un industrial d'Igualada). El segon venia de l'interès dels propietaris rurals que tenien molins o terres a tocar el riu per construir fàbriques per arrendar-les als industrials, en general de Manresa (fàbrica Canals, cal Cortès, cal Cavallè, la fàbrica del Guix...), tot i que també es podia donar el cas que el propietari entrés com a soci a la societat, com en el cas de la colònia Palà o la fàbrica Vella de Súria. El tercer model es refereix a les petites fàbriques que van sorgir cap a finals del segle XIX, ja fossin noves o antics molins transformats, en què se solien instal·lar alguns telers i algunes de les quals van acabar convertides en molins paperers o guixers a causa de la seva escassa potència. Amb aquestes es tancava el cicle de l'aprofitament del riu.

115. L'única excepció fou la fàbrica del Paperer, que va ser construïda el 1884 a la corona de Cardona per fabricants de la localitat.

Cardona. Fàbrica del Paperer o del Calvet

Aquesta fàbrica es va edificar sobre el molí del Calvet, al barri de Segalés, que havia funcionat com a molí paperer al segle XVIII.¹¹⁶ No sabem si durant la primera meitat del segle XIX va acollir alguna activitat tèxtil.

La meitat del molí era propietat de la Comunitat de Preveres de Cardona i va acabar en mans de l'Estat. El 7 de novembre de 1884, Cristòfor Viladomat va comprar la meitat del molí a l'Estat. L'altra meitat era de l'Hospital Civil de Cardona i el mateix dia fou venuda a Ramon Comte Serra per 17.760 pessetes. Ambdòs propietaris, que ja posseïen la fàbrica de la Costa, van transformar l'antic molí en una fàbrica tèxtil.¹¹⁷ A partir d'aquest moment va seguir les mateixes vicissituds que la fàbrica de la Costa.

El fet que Comte i Viladomat tinguessin aquestes dues fàbriques, va fer que es convertissin en el punt de referència a Cardona. Josep Comte i Viladomat fou proclamat fill il·lustre de Cardona ja que va pagar la construcció de l'ajuntament i quan va morir va deixar una quantitat per a tots els seus obrers.¹¹⁸ El paternalisme a Cardona va venir de la mà d'aquests fabricants.

Cardona. La fàbrica de la Plantada

El 26 de març de 1872, Sebastià Sanmartí Sala, pagès, hereu del mas Plantada de Cardona, va establir a Josep Argemir Galí, fuster de Manresa, una peça de terra. L'entrada era un parell de pollastres i el cens d'1,5 pessetes al dia, que es podien redimir capitalitzant-lo al 6% (és a dir, 9.125 pessetes). L'establiment seria efectiu si el Govern Civil concedia el dret a utilitzar l'aigua del riu Cardener.

El fuster no havia actuat en el seu nom, sinó en el de Francesc Gallifa Perera, fabricant de Manresa, que va començar a construir la fàbrica. El 7 de gener de 1878, va morir Francesc Gallifa i va esdevenir usufructuaris la seva dona Francesca Gallifa Serena i l'hereu Magí Gallifa Gomis. Quan Francesca va quedar vídua la fàbrica encara no funcionava i la maquinària s'havia comprat gràcies als préstecs de Francesc Vila Perera, Llorenç Balari Coll i Llorenç Balari Juvany. Els Balari eren socis dels Gallifa a Manresa.¹¹⁹

116. Ramon GAYA MASSOT, *El molino papelero del Calvet en Cardona*, Cardona, 1946.

117. Registre de la Propietat de Berga, tom 110, f. 207r-211r, tom 170, f. 149r.

118. CAMPRUBI PLANS, *Fàbriques i empreses. 10 anys de reportatges...*

119. Sobre aquesta fàbrica vegeu el Registre de la Propietat de Berga, tom 96, f. 169r; Llibre 19 de Cardona, f. 11r.

Encara que els Gallifa participaven en una societat que feia funcionar les fàbriques de Manresa, tot sembla indicar que la construcció de la fàbrica de Cardona fou una iniciativa personal de Francesc Gallifa. Una vegada fou mort, la vídua no es va veure amb cor d'engegar-la tot i que havia demanat diners per finançar la maquinària. Per poder iniciar les activitats es va fundar la societat Balari primos, Vila y Cía. amb un capital de 55.000 pessetes. Els socis eren Francesc Vila Perera (25.000 pessetes), Llorenç Balari Coll (15.000 pessetes), Llorenç Balari Juvany (10.000 pessetes) i la vídua Gallifa (5.000 pessetes). Era una composició diferent de les fàbriques de Manresa.¹²⁰ A finals de segle, la fàbrica de Cardona era una més de les que feia funcionar la família Gallifa a Manresa i Sant Joan de Vilatorrada.

Colònia de Palà de Torroella

El mas Palà de Torroella limitava amb el riu Cardener i posseïa un molí fariner i una serradora des de l'any 1482, quan el duc de Cardona va fer donació a l'hereu de la masia. El 12 d'agost de 1875, Joan Palà Valls demanava al Govern Civil una ampliació de l'ús de l'aigua del riu per construir una fàbrica de filats amb 5.000 fusos i cent telers. El salt tindria 8,7 m i una potència de 170 CV.¹²¹ El 7 de setembre de 1876, es va concedir l'aprofitament hidràulic.

Segurament no era aliè a aquesta petició el cosí de Joan Palà, Esteve Valls, que estava desenvolupant la seva activitat a la fàbrica de Vilaforns, a Balsareny, i, segurament, estava buscant alternatives.¹²² El cert és que, el mes d'agost de 1877, es va constituir la societat Esteve Valls y Cía. formada per

120. AHCM, Not. F. Suanya 1878, Esc. 563, 22-XII-1878 .

121. P. Andrés DE PALMA y DE MALLORCA, *Palà de Torroella y el recuerdo de San Lorenzo de Brindis*, Barcelona: edició familiar, 1948.

122. Els Valls eren moliners a mitjan segle XVIII i també negociants amb productes agrícoles a Sallent. A finals del segle XVIII, l'hereu és paraire i pagès al mateix temps. En tracta d'una família que participa en diversos negocis i és la suma de tots ells el que permet una acumulació de capital continuada. Cap al 1840, participaren en diverses societats per filar i teixir cotó a Barcelona i a Sallent, compraren masos i acabaren construint la fàbrica de Vilaforns a Balsareny. Alguns fills evolucionaren cap a posicions rendistes, però Esteve Valls, un cabaler, continuà en la indústria tèxtil. Seria interessant saber la causa del casament d'una filla Valls amb el propietari Palà, que tenia terres a tocar el riu. Era un casament interessat per aquesta circumstància? És molt probable. A la fàbrica Galobart de Navarces va passar una cosa similar.

tres socis: Esteve Valls Pascual, fabricant, Joan Baptista Palà Valls, propietari, i Manuel Arias Comellas, comerciant, tots de Barcelona. La direcció la portaria Esteve Valls a canvi de 100 duros mensuals. El capital era de 90.000 duros. Esteve Valls en posava 40.000 (35.000 invertits en la construcció, 4.500 els aportava en maquinària), Joan Baptista Palà, 40.000 duros (25.000 duros per a la construcció i 15.000 per al terreny, el salt d'aigua i els materials de construcció utilitzats) i Manuel Arias, 10.000 duros en efectiu.

Sembla que la fàbrica es va posar en funcionament immediatament i també es va iniciar la construcció de blocs de pisos per als treballadors, ja que la fàbrica es trobava relativament allunyada dels nuclis de Súria i Cardona. Com que la carretera de Manresa a Cardona passava per la colònia, mai no va ser una colònia tancada com altres del Llobregat. L'any 1885, es va produir un incendi que va destruir bona part de la fàbrica però es va reconstruir ràpidament.¹²³

L'any 1900, sembla que per disputes entre els socis, es va dissoldre la societat Esteve Valls i Cia. L'acord contemplava que la fàbrica quedava per a Joan Palà, ja que estava construïda a la seva propietat, i Esteve Valls en bastiria una altra a 1 km més avall, la qual cosa va fer el 1903. La colònia Palà va passar a ser coneguda com a Palà Vell i la colònia Valls, Palà Nou.¹²⁴

L'any 1918, moria Joan Palà Valls i el succeïa Joan Palà Claret (1876-1960), ajudat pel seu germà Francesc. Els anys 1923 i 1925 van comprar dos aprofitaments hidràulics (la Ribera i la Coromina) per reforçar la potència de la fàbrica. L'any 1932, es va transformar en Industrias Palà S.A., una societat anònima com moltes altres fàbriques.¹²⁵

Súria. La fàbrica Jover

El 21 de febrer de 1876, Cristòfor Canudas Miró, amo del mas Salipota, que limitava amb el riu Cardener, venia a Joan Jover Serra, propietari i comerciant de Barcelona, una peça de terra per 5.000 duros per construir una fàbrica tèxtil. El 28 de juny de 1875, s'havia aprovat l'expedient de

123. Joan M. SERRA SALA, «La colònia de Palà de Torroella: esquema històric», *Dovella* (gener-febrer 1982), p. 19-24.

124. DE PALMA y DE MALLORCA, *Pála de Torroella y el recuerdo...*; SERRA SALA, «La colònia de Palà de Torroella...».

125. SERRA SALA, «La colònia de Palà de Torroella...».

concessió d'aigües que havia sol·licitat el mateix Canudas. Joan Jover va morir el 22 de febrer de 1879 sense testament i, després de diverses vicissituds hereditàries, la fàbrica va acabar en mans del seu fill, Joaquim Jover Costes, marquès de Gelida, el 21 de març de 1905. Segurament per això durant algun temps es va anomenar La Gelidense.

El 12 d'octubre de 1923, Consol Jover Vidal, hereva del patrimoni del seu pare, va vendre la fàbrica a Bonaventura Jover Mata (sense parentiu encara que amb el mateix cognom), fabricant de Barcelona, per 437.500 pessetes per l'edifici i 187.500 pessetes per la maquinària. El salt d'aigua tenia una alçada de 5,59 m.

El 14 de maig de 1925, Bonaventura Jover arrendava la fàbrica a Hilaruras Labor S.A., constituïda el 30 de novembre de 1920, per 30.000 pessetes l'any i dotze d'obligatoris.¹²⁶ La societat va gestionar la fàbrica fins al seu tancament.

Joan Jover Serra

Va néixer a Igualada l'any 1823 tot i que era de Copons. És probable que estigués emparentat amb els Jover que havien construït la fàbrica al Pont de Vilomara. Sabem que va crear l'empresa de navegació Jover i Serra i que fou vocal de la Compañía General de Crédito El Comercio (1865) i del Banc de Barcelona (1875). Fou diputat a Corts per Igualada i va fundar a Gelida la fàbrica de paper La Gelidense. Va morir l'any 1879, quan ja havia construït la fàbrica. Al seu fill li fou concedit el títol de marquès de Gelida pels vaixells que va posar a la disposició del govern durant la Guerra de Cuba.¹²⁷ També es va dedicar a la indústria tèxtil i, com altres d'Igualada, va buscar al Bages l'energia que no tenia a la seva comarca natal.

Súria. Fàbrica el Fusteret

El 12 de març de 1869, Ramon Giró, fuster, comprava 8 Q. al costat mateix del Cardener a Maria Santmartí per 1.550 lliures. El 25 de juny de

126. Tom 271, f. 120r; tom 792, f. 70r; tom 906, f. 167r; tom 922, f. 104r, Registre de la Propietat n. 2 de Manresa.

127. *Gran Enciclopèdia Catalana*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana S.A.

1871, quan la fàbrica encara no s'havia construït, Ramon Giró la llogà a Esteve Burés Arderiu per deu anys i per un preu de 3.000 pessetes els primers dos anys i 6.000 pessetes els altres tres. L'arrendador havia de construir una fàbrica de 90 × 106 pams per a la preparació i 206 × 106 per a les selfactines. Esteve Burés li prestava 10.000 pessetes per les obres a tornar en tres anys al 6%.

Tot indica que va començar a construir la fàbrica i que, com que no tenia prou diners, va continuar demanant-los als Burés: a la vídua de Francesc Burés Arderiu (5.000 pessetes al 6% el 7 de març de 1872) i a Frederic Oms Cabanes, fabricant, casat amb M. Carme Burés Arderiu (30.000 pessetes al 6%, tres anys fins al 26 de maig de 1872). S'especificava clarament que si no es tornaven els diners, la fàbrica seria per als Burés.

Les coses es complicaven. El 15 de maig de 1875, Ramon Giró Jordana venia a carta de gràcia per cinc anys la fàbrica a Josep Suanya Castellet, farmacèutic, i Ricard Subirana Claret, procurador, per 35.000 pessetes. Curiosament, el mateix dia, Giró va cancel·lar hipoteques i vendes a carta de gràcia. J. Camprubí recull la tradició que Giró va trobar diners amagats i per això va construir la fàbrica.¹²⁸ Trobem algunes hipoteques posteriors sobre la fàbrica (45.000 pessetes prestades per la vídua de Marià Batlles al 6% el 15 de maig de 1876). Malgrat els deutes, el cert és que Ramon Giró va consolidar la propietat sobre la fàbrica.

Va morir el 8 d'octubre de 1902 i va nomenar hereus els seus fills, que, el 2 d'octubre de 1903, van constituir la societat Hijos de Ramon Giró amb un capital a parts iguals de 58.760 pessetes. Sabem que aprofitaven l'aigua de dues preses: la presa Reguant, que tenia un salt de 8,6 m, i la presa de Cal Fusteret, de 6 m. El 13 d'octubre de 1924, la societat i la fàbrica fou venuda a Minas de Potasa de Sùria, que necessitava els terrenys per al seu desenvolupament industrial.¹²⁹

Callús. Colònia Antius

A l'inventari dels béns de Joaquim Torrens i Fuster de l'any 1875, constava com a propietat el mas Antius de Callús, de 603 Q. d'extensió i amb

128. CAMPRUBÍ PLANS, *Fàbriques i empreses...*

129. Tom 144, f. 241r; tom 170, f. 57r; tom 219, f. 123r; tom 546, f. 65r; tom 922, f. 100r; tom 777, f. 200r; tom 864, f. 120r, Registre de la Propietat n. 2 de Manresa.

una valoració de 77.500 pessetes.¹³⁰ No deixa de ser interessant que Llogari Torrents i Serra, el seu fill, constés com a veí de Callús, potser a la fàbrica que estava construint.

A mitjan setanta es va construir aquesta fàbrica, que fou gestionada de forma directa per la família Torrents, potser per Llogari, un dels fills. Llogari Torrents i Serra era l'hereu directe de la tercera part de l'herència del seu pare; una altra tercera part la va comprar al seu germà Josep l'any 1903 i l'altra tercera a l'altre germà, Àngel, l'any 1908. Quan va morir, la fàbrica va passar a Francesc Torrents Burés.¹³¹

L'any 1899, s'hi va declarar un incendi i fou reconstruïda. Al començament de segle hi havia pisos per als treballadors i alguns serveis, per la qual cosa la podem qualificar de colònia. L'any 1924, estava explotada per Gaspar Fonts i Gras; l'any 1928, estava tancada i, l'any 1932, se'n féu càrrec Hilaturas Callús S.A.¹³²

Callús. La fàbrica del Guix

Pau Cabanes Comas Grau, veí d'Oristà, era el propietari del mas Boadella, que havia adquirit per casament hereu-pubilla amb Teresa Grau. El 27 de desembre de 1877, li havia arribat la concessió d'aigües i estava construint un molí a mitges amb el seu germà Pere, de Súria. Hi ha indicis que es va dedicar primer a la indústria tèxtil, però sembla que fonamentalment fou un molí d'oli, de blat i de guix.¹³³ Quan Pere Cabanes Grau va morir, l'any 1908, es va dissoldre Pau Cabanes Hnos., que havia gestionat el molí, i es va crear Cabanes i Cia. fins que es va dissoldre l'any 1930.¹³⁴ Sabem que el salt tenia una potència de 100 CV. Va estar, doncs, molt poc temps dedicat a la indústria tèxtil.

130. AHCM, Not. Calaff 1875 (3), Esc. 451, 5-X-1875 .

131. AHCM, Not. Catalá 1916, n. 343, 6-VI-1916 .

132. Lluís SALA SALA, Marina SERRA JUNYENT i Ramon FONS VILARDELL, *Callús. Història en imatges. 1850-1975*, Manresa: Angle Editorial, Centre d'Estudis del Bages, 1996.

133. *Ibíd.*

134. Tom 383, f. 20r, Registre de la Propietat n. 2 de Manresa.

Callús. Colònia Cortés

Francesc Cortés Morató, propietari del mas Cortés de Callús, va construir la fàbrica en uns terrenys de la seva propietat. No tenia cap voluntat de fer funcionar la fàbrica i fou arrendada immediatament. El 14 de juliol de 1884, la fàbrica, amb una turbina de 115 CV, era arrendada a Ignasi Lluvià Lladó, comerciant de Manresa, i Josep Busquets Montanyà, majordom, de Callús, per cinc anys i 14.000 pessetes. No va durar gaire ja que fou rescindit el 10 de febrer de 1886.¹³⁵

El 23 de maig de 1886, Francesc Cortés i Morató l'arrendava a Josep Torra i Pons, fabricant, en representació d'Antoni Torra e Hijo (constituïda l'any 1878) i «*además va comprendida en el arriendo una casa con dos habitaciones cerca de la fábrica que el propietario se obliga a construir tan luego como le sea posible y haya concluido las demás obras de la fábrica y casitas para los trabajadores que esto debe ser construido en primer lugar por ser de mayor necesidad y más preferente*» per cinc anys i 16.000 pessetes l'any.¹³⁶ Val la pena assenyalar la urgència de construir les cases per als obrers per l'escassetat de mà d'obra. Efectivament, es va construir un carrer de cases amb pisos l'any 1890.

L'any 1922, utilitzava la fàbrica Viuda e Hijos de Ignacio Borràs amb una secció de telers que va durar fins als anys trenta. El 22 de juliol de 1933, fou arrendada a Hilaturas Ibéricas S.A.¹³⁷ La propietat continuava en mans de l'hereu del mas Cortés.

Callús. La fàbrica de Cal Cavallé

El mas Riera o Cavallé era propietat de Josep M. Despujol Ricart, marquès de Palmerola i antic senyor de Callús, la família del qual el tenia almenys des del segle XVII. El riu Cardener creuava el mas de nord a sud i ja hi havia construït un molí conegut com Can Pei. El 21 de gener de 1878, el Govern Civil ratificava l'autorització per utilitzar les aigües en tot el perímetre de l'heretat, i si s'havia sol·licitat fou per construir una fàbrica tèxtil.

135. Tom 383, f. 207r; tom 972, f. 202r, Registre de la Propietat n. 2 de Manresa.

136. AHCM, Not. Calaff 1886, Esc. 269, 23-V-1886.

137. Josep CAMPRUBÍ PLANS, «Fàbriques de Callús (I)», *Regió-7* (16-XII-1984).

És possible que la fàbrica es posés en funcionament l'any 1882. El primer arrendatari fou P. Cortils, amb una filatura de 8.000 fusos,¹³⁸ no sabem fins quan. El 24 de desembre de 1905, Roca i Cia., amb Fermí Roca Coma, fabricant de Manresa, arrendava «*la casa fábrica nueva o la más recientemente construida de las dos que existen en la heredad riera*» per tres anys i 12.000 pessetes l'any. El propietari s'obligava a instal·lar una màquina de vapor. El 26 de març de 1906, la fàbrica era arrendada a Portabella i Perera, representats per Josep Portabella i Cots de Barcelona, però procedents de Manresa, i Joaquim Portabella Perera, per cinc anys i 18.000 pessetes anuals.¹³⁹ L'any 1923, s'hi va instal·lar Joan Pujols, fabricant que provenia de la conca del Ter, com a arrendatari de la fàbrica Nova. El 16 de gener de 1930, els Despujol van vendre la fàbrica als germans Ferrer de Callús.

Sant Joan de Vilatorrada. El Paperer

L'antic molí de les Feixes pertanyia a Maurici Quinquer Alabau, propietari de Súria, i el 23 de juliol de 1874 fou venut a Josep Messeguer Arnau, paperer de Gelida, per 7.000 duros a pagar en trenta anys a un 5% d'interès. La fabricació de paper es feia conjuntament amb Pere Torra Palou, comerciant de la Garriga.

Messeguer fou incapaç de pagar la compra i els deutes van acabar provocant una revenda del molí, el 9 de setembre de 1882, als antics propietaris. El 13 de novembre de 1891, Maurici Quinquer arrendava al mateix Josep Messeguer, industrial, el molí, per vint anys i 3.500 pessetes.

Maurici Quinquer també tenia problemes de deutes i Joan Oliva Casals, comerciant de Barcelona, li va deixar diners diverses vegades fins que es va quedar amb el molí el 15 de desembre de 1894.¹⁴⁰

138. Josep CAMPRUBÍ PLANS, «Fàbriques de Callús (II)», *Regió-7* (23-XII-1984).

139. Tom 10, f. 69r; tom 208, f. 160r; tom 555, f. 12r; tom 684, f. 134r; tom 799, f. 55r, Registre de la Propietat n. 2 de Manresa.

140. Tom 121, f. 6r; tom 207, f. 35r; tom 518, f. 2r; tom 640, f. 157r; tom 695, f. 75r, Registre de la Propietat n. 2 de Manresa.

Sant Joan de Vilatorrada. Fàbrica Canals

Quan s'entrava al terme de Sant Joan de Vilatorrada hom trobava el mas Molins amb un molí fariner i una oficina d'aiguarent que era propietat de Pere Canals Moncunill, propietari del mas. Aquesta família construiria al mateix molí una petita fàbrica tèxtil.

El 15 d'octubre de 1871, Pere Canals arrendava a Josep Cortils Fàbregas, fabricant de Barcelona, en representació de Vda. de Cortils e Hijo, la fàbrica del mas Canals, per cinc anys forçosos i cinc de voluntaris per 2.300 duros l'any. L'arrendador construiria un canal més ample i instal·laria una turbina de 30 a 35 CV.¹⁴¹ L'any 1884, sabem que Francesc Gomis i Soler va instal·lar una filatura de 4.000 fusos.¹⁴² Els germans Josep i Joan Carné també van explotar aquesta fàbrica fins a l'any 1919. El 18 de maig de 1924, els propietaris van arrendar la fàbrica a Alsina i Cia., societat formada per Antoni Alsina i Coll, industrial, i Salvador Rafat Roca, comerciant.¹⁴³ Als anys trenta, el salt d'aigua fou comprat per la família Gallifa, que el feia servir per produir electricitat per a la fàbrica que tenien a Sant Joan.¹⁴⁴

Les darreres fàbriques del riu Cardener construïdes al començament del segle XX

Al riu Cardener es va acabar la construcció de noves fàbriques al començament del segle XX. Algunes eren una simple transformació de molins més antics o altres instal·lacions hidràuliques en fàbriques (la fàbrica Nova de Súria, el Molinet de Sant Joan i la fàbrica de Barrets de Manresa que aprofitava l'antiga roda del Calderer, un artilugi que servia per regar). La colònia Valls, resultat del conflicte entre socis i parents de la colònia Palà, fou l'edificació més important d'aquests anys.

141. AHCM, Not. Puig 1871, Esc. 619, 15-X-1871.

142. CAMPRUBI PLANS, *Fàbriques i empreses...*

143. Tom 890, f. 85r, Registre de la Propietat n. 2 de Manresa.

144. A Manresa es va construir als voltants de 1870 la fàbrica dels Polvorers, que aprofitava els antics molins polvorers de la ciutat que havien estat venuts al millor postor el 1867. Francesc Vives i Cia. era la societat que l'explotava. Eren fabricants d'Igalada que s'havien traslladat a Manresa i que, com molts altres, intentaven tenir una fàbrica pròpia.

La Colònia Valls

Hem vist com Esteve Valls de Sallent es va associar amb el seu cunyat Joan de Palà, propietari del mas Palà de Torroella, i van construir la colònia Palà de Torroella. Però, l'any 1900, per desavinences entre els socis, es va dissoldre la societat Esteve Valls i Cia.¹⁴⁵ L'acord contemplava que la colònia Palà quedava per a Joan Palà, ja que estava construïda a la seva propietat, i que Esteve Valls en faria una altra a 1 km més avall que es va inaugurar el 3 de setembre de 1903.¹⁴⁶

Es féu càrrec de la colònia Isidre Valls Pallarola, que l'any 1904 feia funcionar 3.200 fusos i 120 telers. A la colònia s'hi van instal·lar les societats Bernadó y Sobrinos (1916-1924) i Valls y Mir (1918-1922).¹⁴⁷

Súria. La fàbrica Abadal

El 25 de juny de 1898, Joan Reguant Fornell, propietari, natural de Súria, va vendre el molí fariner, el canal i la presa de la seva propietat a Ignasi Abadal Cots, fabricant de Manresa, per 46.250 pessetes. Es pagaria en deu anys al 6% d'interès.

Suposem que immediatament es va transformar el molí en fàbrica tèxtil. El 17 de setembre de 1907, sabem que tenia un salt útil de 6,3 m que movia dues turbines de 90 i 180 CV i una màquina de vapor de 210 CV, que la fàbrica feia 91 × 22 m i que els teixits estaven a la planta baixa i la filatura i la preparació a la planta primera. Aquest any es va firmar un conveni amb Josep Bertran Salsas, fabricant, que actuava en nom de J. J. Bertran de Barcelona, molt semblant al de la fàbrica de Sant Jaume de Castellgalí, segons el qual Bertran es cuidava de comprar i vendre tot el gènere produït amb una comissió del 2,5% i amb el compromís de fer tots els pagaments fins a 450.000 pessetes. Si el saldo era favorable a Bertran cobrava el 4,5%, si era favorable a Abadal aquest rebia el 2%. Era un acord per resoldre el problema de la comercialització.

145. Esther LLOBET, «Desavinences familiars a les colònies Palà i Valls de Torroella», *L'Erol* (2005), p. 88-91.

146. DE PALMA y DE MALLORCA, *Palà de Torroella...*; SERRA SALA, «La colònia de Palà de Torroella...»

147. Josep M. BADIA MASGRAU, «Navàs», a DD.AA., *Història del Bages*, Manresa: Parcir, 1988.

Després de la mort d'Ignasi Abadal, el 1911, l'hereu fou Andreu Abadal Soldevila. Van seguir la mateixa línia amb el nom d'Hijos de Ignacio Abadal. El 21 de maig de 1920, els Abadal acreditaven 250.000 pessetes als Beltran i, potser per això i pels pagaments de llegítimies, la fàbrica fou venuda per 550.000 pessetes a Joan Bertran Salses. El 30 de gener de 1924, Joan Bertran Salses, Eduard, Joan i Lluís Bertran Coma, de Barcelona, constituïen S.A. Bertrand Comercial Anónima i la fàbrica hi era incorporada.¹⁴⁸

Callús. La fàbrica Nova

Fou construïda pel mateix propietari del mas Riera i Cavallé, el marquès de Palmerola, l'any 1895, amb la intenció d'arrendar-la. El primer arrendatari fou J. González. De l'any 1910 al 1913 la féu funcionar Fermí Roca y Cia. A partir de 1919, va passar a Parera y Portabella. L'any 1923, hi trobem Joan Jorba i Rius com a arrendatari fins l'any 1924, en què es féu càrrec de la fàbrica Josep Rovira, de Manlleu.¹⁴⁹ L'any 1955, es va formar la societat Santiago Rovira S.A. El 16 de gener de 1930, fou venuda juntament amb l'altra fàbrica als germans Ferrer de Callús.

Sant Joan de Vilatorrada. El Molinet

Era propietat de Maurici Quiquer Alabau, de Súria (el mateix que tenia el molí del Paperer una mica més avall i que abans hem descrit). El 8 d'octubre de 1866, l'arrendava a Pau Llauredó Montserrat, fabricant de pólvora de l'Espluga de Francolí, per vuit anys i 164 duros l'any.¹⁵⁰ El govern no va autoritzar la fabricació i l'arrendament no es va produir.¹⁵¹

El 25 d'abril de 1870, Maurici Quiquer venia a Ramon Figols Bou, moliner, natural de Malagarriga, el molí esmentat per 3.000 duros. Va funcionar com a molí fins que, l'1 de gener de 1900, es va arrendar a Lluís

148. Tom 749, f. 5r; tom 891, f. 124r; tom 906, f. 185r; tom 828, f. 188r; tom 1443, f. 120r, Registre de la Propietat n. 2 de Manresa.

149. SALA SALA, SERRA JUNYENT i FONS VILARDELL, *Callús. Història en imatges...*; CAMPRUBÍ PLANS, «Fàbriques de Callús (II)...».

150. AHCM, Not. Puig 1866, Esc. 601, 8-X-1866.

151. AHCM, Not. Puig 1867, Esc. 676, 16-XII-1867.

Roca Casals, fabricant de Sallent, per deu anys forçosos i per un preu de 2.250 pessetes per instal·lar-hi telers. Pagaria quan funcionés i s'hi podia instal·lar una màquina de vapor. El 29 d'octubre de 1904, es va subarrendar a Joan Mirambell Escofet per quinze anys i 2.250 pessetes.

La propietat continuava en mans dels hereus de Ramon Figols. Eudald Figols Sorribes, el seu fill, es va casar l'any 1918 amb Vicenta Iglesias Algué, filla de Martí Iglesias Arau, director de fàbrica, veí de Berga, amb un dot de 1.000 pessetes. Iglesias Arau va participar a finals del segle XIX en diferents fàbriques de Sallent.¹⁵²

Conclusions

Segurament no és possible analitzar la construcció de fàbriques al riu Cardener sense considerar les que es van construir al riu Llobregat, al torrent de Sant Ignasi o a la sèquia de Manresa per entendre la sociologia de la industrialització a la Catalunya central. Tot i així, podem establir alguns elements que ens permeten caracteritzar-la.

1. A Manresa van aparèixer les primeres fàbriques de filar cotó mogudes per aigua i utilitzant contínues o *water frames* als primers anys del segle XIX. Era una oportunitat nova i va ser explorada per comerciants i velers que estaven acostumats a diversificar els negocis, i la fàbrica de cotó era, de fet, un negoci més. Això explica que les fàbriques fossin una inversió de molts socis i que, sovint, cada soci les fes funcionar un temps determinat, així com la gran mobilitat de socis i, fins i tot, la fragmentació de moltes fàbriques en dues i tres parts. Foren aquests comerciants i velers de Manresa els que van construir les de la ciutat, i alguna que va aparèixer a Navarcles, a Castellgalí i a Súria. A Cardona, en canvi, hi va haver alguna experiència de fabricants locals amb un perfil molt similar, ben connectats amb l'activitat econòmica barcelonina.
2. El canvi tècnic que es va produir a l'entorn de 1840 va significar que les contínues serien canviades per màquines Mules de ferro i més endavant per selfactines en aquelles que funcionaven, i que se'n construiri-

152. Tom 121, f. 9r; tom 207, f. 235r; tom 787, f. 156r; tom 838, f. 219r; tom 1344, f. 127r, Registre de la Propietat n. 2 de Manresa. Al terme de Manresa, a la primeria del segle XX, es va construir una fàbrica de barrets que aprofitava la roda del Calderer de Manresa i la fàbrica de Cal Carné. Com hem fet amb les altres, no analitzem la història de les fàbriques de Manresa.

en de noves amb una nova filosofia: la fàbrica seria una unitat de producció i els socis invertien i es repartien els guanys que generava. Un sol propietari tenia problemes per disposar de tots els recursos per invertir i calia buscar aliats. Les noves societats eren totes plurals i formades per diversos socis. A vegades es buscava l'amo d'un mas que hi posava el terreny i socis capitalistes per comprar la maquinària, a vegades socis que tinguessin comerços a Barcelona. Les noves fàbriques van aparèixer als voltants de Manresa, a Cardona i a Súria. Algunes vegades simplement es modernitzaren les velles.

3. La construcció de fàbriques es va aturar a l'entorn de 1860 i es va reemprendre a la dècada de 1870. En aquesta dècada observem tres grans processos: fabricants de Manresa que tenen interès a ampliar la seva capacitat productiva i van a la recerca de nous salts per construir noves fàbriques; propietaris de masos que tocaven al riu i van veure una oportunitat a construir una fàbrica per llogar-la a un fabricant que començava o necessitava més espai, i la reconversió de molins antics també de propietaris locals en petites fàbriques tèxtils. Cap al 1900, el riu Cardener estava aprofitat en la seva totalitat i no era possible obtenir ni un sol cavall més de potència.
4. Els fabricants que s'instal·laren en aquesta zona sorgiren fonamentalment de les activitats comercials i protoindustrials: paraires, velers, cintaires, però també fusters i mestres de cases que veien en la indústria cotonera una oportunitat. Gairebé tots sorgiren del territori, però eren conscients que el cotó venia de Barcelona i on es feia la comercialització dels teixits era també en aquella ciutat. Veiem, doncs, fabricants de Manresa o Cardona que tenen contactes a Barcelona o societats amb socis locals que acaben incorporant socis de Barcelona per fer més eficient la comercialització. Fou freqüent també l'aparició de persones d'Igualada, on havien viscut el mateix procés que a Manresa, però on la manca d'aigua els portà a buscar aquesta energia en altres conques.
5. A les fàbriques que es van arrendar la mobilitat d'empreses fou gran. Algunes d'elles servien per complementar altres instal·lacions industrials. Les empreses, quan havien de créixer, preferien utilitzar una altra fàbrica que no pas ampliar la que allotjava l'activitat principal. Algunes de les del riu Cardener serviren precisament per a aquesta complementarietat.
6. Al final del segle XIX, aparegueren nous noms entre els fabricants. Alguns d'aquests noms nous eren majordoms o directors de fàbrica que

decidien iniciar l'aventura per la seva banda i les petites fàbriques eren ideals per arrendar-les. Era el mateix fenomen que s'havia donat al començament del segle XIX quan modestos artesans van convertir-se en industrials. Ara no sorgien dels oficis en crisi, sinó dels quadres més ben situats dins de la mateixa fàbrica. L'ascens social s'havia produït dins de la fàbrica i ara es feia el salt cap al negoci propi.

7. Les experiències que hem recollit al riu Cardener són una constatació més que les iniciatives per produir més i fer negoci, es trobaven presents a tot el territori. De fet, les fàbriques de riu eren només una cara d'una realitat econòmica molt més polièdrica i que anava consolidant la modernització de Catalunya.

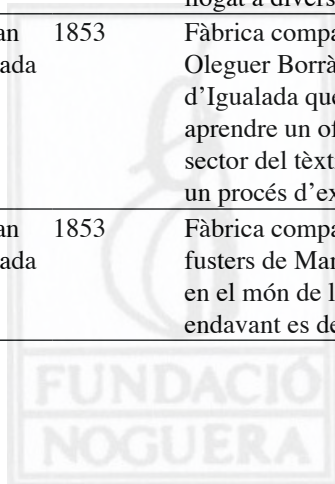

ANNEX 1

FÀBRICUES CONSTRUÏDES AL RIU CARDENER ALS SEGLES XIX I XX

Fàbrica	Municipi	Any	Característiques
El Calvet	Cardona	1884	Antic molí paperer transformat en fàbrica per Comte i Viladomat, que ja tenien la fàbrica de la Costa.
La Costa	Cardona	1816	Antic molí de comerciants locals. Maquinària de contínues. L'any 1876, passa als Comta i Viladomat, fabricants d'Osona i del Berguedà.
La Plantada	Cardona	1878	Construïda i explotada per la família Gallifa de Manresa.
L'Aranyó	Cardona	184?	El 1854 la fan funcionar comerciants de Manresa i Cardona afincats a Barcelona, amb alguns socis d'aquesta ciutat.
Colònia Palà	Navès	1877	El mas Palà tocava al riu i ja hi havia un molí. El propietari i el seu cunyat, un fabricant de Sallent, la construïren i posaren en marxa.
Colònia Valls	St. Mateu de Bages	1903	Després d'una baralla, els Valls se separaren dels Palà i construïren una fàbrica una mica més avall de l'anterior, el Palà Nou.
Fàbrica Jové	Súria	1875	La construï un negociant i industrial d'Igualada formava part del grup de diversos igualadins que seguïren aquest camí.
Fàbrica Vella	Súria	1806	S'hi instal·len les primeres Mule de Catalunya. Antic molí paperer. El 1842 es llogà a un fabricant d'Artés. El 1853 es formà una societat entre l'amo del mas on hi havia la fàbrica i els seus parents de Terrassa.
L'Abadal	Súria	1899	Molí fariner venut a un fabricant de Manresa que el transformà en fàbrica. Acabà en mans de l'empresa de Barcelona que comercialitzava els productes del fabricant manresà.

Fàbrica	Municipi	Any	Característiques
El Fusteret	Súria	1872	Fàbrica de petites dimensions construïda per un fuster de Súria amb moltes dificultats. No sabem si el fuster va convertir-se en fabricant.
Colònia Antius	Callús	1875	Fàbrica construïda per la família Torrents i Fuster, potents comerciants i industrials de Manresa, que ja eren propietaris del mas Antius.
Molí del Guix	Callús	1877	Construït per propietaris locals. Es va dedicar molt poc temps al tèxtil. Fou molí fariner, olier i guixer.
Colònia Cortés	Callús	1884	Construïda pel propietari del mas per llogar-la als fabricants.
Fàbrica Cavaller	Callús	1882	Construïda pel propietari del mas per llogar-la a fabricants, sobretot de Manresa.
Fàbrica Nova	Callús	1895	Construïda pel propietari del mas per arrendar-la a diversos fabricants.
El Paperer	Callús	1874	Era un antic molí convertit en molí paperer. No va ésser mai una fàbrica tèxtil.
El Molinet	Sant Joan Vilatorrada	1899	Molí fariner d'un propietari rural. Fou llogat a industrials que el transformaren en una fàbrica de telers.
Can Canals	Sant Joan Vilatorrada	1871	Antic molí fariner, propietat del mas del mateix nom, reconvertit en fàbrica i llogat a diversos fabricants.
Fàbrica Borràs	Sant Joan Vilatorrada	1853	Fàbrica compartida entre tres socis. Oleguer Borràs era un cabaler d'Igualada que anà a Manresa a aprendre un ofici relacionat amb el sector del tèxtil. A partir d'aquí inicià un procés d'expansió.
Fàbrica Burés	Sant Joan Vilatorrada	1853	Fàbrica compartida. Els Burés eren fusters de Manresa que van prosperar en el món de la construcció i que més endavant es dedicaren al sector tèxtil.

Fàbrica	Municipi	Any	Característiques
Fàbrica Gallifa	Sant Joan Vilatorrada	1853	Fàbrica compartida. Els Gallifa eren perxers de Manresa i a partir d'aquí iniciaren un procés de creixement que acabà amb la construcció de diverses fàbriques tèxtils.
Fàbrica de Barrets	Manresa	1891	L'antiga roda del Calderer que servia per regar es va utilitzar per moure les màquines d'una fàbrica de barrets. Els socis eren de Barcelona.
Fàbrica dels Panyos	Manresa	1820	La primera gran fàbrica construïda a Catalunya pels socis de Pau Miralda i Cia. de Manresa per reubicar els diners que retornaven del comerç amb Amèrica. Construïda per filar i teixir llana.
Fàbrica del Pont de Fusta (I i II)	Manresa	1804	Aprofitava una resclosa d'un antic molí. Fàbrica construïda per una societat amb molts socis, tots ells provinents de la indústria sedera de Manresa.
Fàbrica Cots	Manresa	1804	Aprofitava també la resclosa d'un molí. Els Cots feien temptatives en tota mena d'oportunitats (llana, seda, delmes...) i van voler també provar sort en la indústria cotonera emergent.
Pont Vell	Manresa	1859	Antic molí de la ciutat venut durant la desamortització. Els Gallifa el van convertir en una fàbrica.
Roques Sant Pau	Manresa	1844	Construïda per la societat Gallifa, Argemir i Cia., comerciants de Manresa.
Els Polvorers	Manresa	1872?	Antics molins polvorers transformats en fàbrica tèxtil per un fabricant d'Igualada instal·lat a Manresa.
Vermella	Manresa	1855	Construïda per la família Batlles, fabricants de Manresa
Blanca	Manresa	1855	Construïda per Gaspar Pla, fabricant de Manresa.

Fàbrica	Municipi	Any	Característiques
Pont Rajadell	Manresa	1844	Construïda per comerciants i fabricants de cintes de Manresa.
Els Comdals	Manresa	1804	Hi havia tres molins fariners. Un es va convertir en fàbrica per fabricants de seda i comerciants de Manresa.
Barrera	Castellgalí	1816	Ampliació d'un antic molí propietat de velers i comerciants de Manresa. Fou venuda a un maquinista de Ripoll afincat a Manresa. N'era soci un fabricant de Barcelona.

Memòria 2008

L'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, integrat pels manuals, llibres notals i protocols de més de cent anys del districte notarial de la capital catalana, forma part de l'Arxiu General de Protocols del Col·legi de Notaris de Catalunya, amb el qual es troba instal·lat de manera unitària a la seva seu, i és gestionat per aquesta institució. Integrat en el Sistema d'Arxius de Catalunya, és el primer arxiu de l'Estat espanyol d'entre els notariaus, tant per l'antiguitat com per la continuïtat i la transcendència dels seus fons. I, alhora, és un dels principals centres d'investigació i estudi del país, amb un nombre d'usuaris progressivament creixent, que ha superat la xifra rècord de l'any 2006 i que s'ha situat per sobre dels 2.500.

Durant l'any 2008, l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona ha continuat desplegant les funcions ja tradicionals i que li són pròpies com a centre responsable de la custòdia, el tractament i la difusió del patrimoni documental generat per la institució notarial barcelonina, des de la seva gènesi, a l'inici del segle XIII, fins avui dia, d'acord amb la normativa sectorial corresponent.

En aquesta breu memòria es recullen i sistematitzen de manera esquemàtica aquestes competències, agrupades en quatre apartats, d'acord amb l'esquema coherent de funcions desplegades pels centres arxivístics: recepció o ingressos de fons; conservació en el triple vessant de preservació, restauració i reproducció; organització i tractament, igualment en un triple vessant de classificació, ordenació i descripció, i, en darrer terme, comunicació i difusió dels fons.

Convé advertir, en tot cas, que sobre els primers punts relatius a l'ingrés de fons, a la conservació o a la mateixa organització de la documentació en els seus diferents vessants, aquesta memòria recull tasques relatives a l'Arxiu General de Protocols del Districte de Barcelona més que no pas a l'Arxiu Històric. Tasques que, pel fet que formen part del mateix cicle o procés documental i són executades pel personal de la Secció Històrica, s'hi han incorporat.

Com a aspectes més remarcables de la tasca duta a terme durant aquest any 2008, es pot destacar:

- L'impuls del projecte de digitalització i microfilmació dels registres medievals, amb la captura i el tractament d'un elevat nombre d'imatges.
- L'arranjament físic dels protocols del segle XVIII i la preparació del nou inventari per a la seva edició, dins el pla establert d'acord amb la Fundació Noguera.
- La publicació del número XXVI de la revista *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*.
- L'ampliació de la plantilla de l'Arxiu General de Protocols, amb la incorporació d'un tècnic i d'un auxiliar.

1. RECEPCIÓ I INGRÉS DE LA DOCUMENTACIÓ

1.1 Ingrés de protocols

D'acord amb la legislació notarial vigent, han ingressat a l'Arxiu General de Barcelona els protocols de més de vint-i-cinc anys corresponents a les notaries demarcades dins el districte notarial de Barcelona, que actualment aplega, de manera exclusiva, la capital catalana. Les xifres de notaris i volums es mantenen dins una línia clarament ascendent respecte dels anys anteriors:

- Any 1982: 79 notaris i 1.220 volums.

D'altra banda, els protocols que en aquest any han esdevingut centenaris i que, per tant, han passat a formar part de l'Arxiu Històric, obert a la consulta, són:

- Any 1908: 50 notaris i 163 volums.

1.2 Ingrés de pliques

Igualment, han ingressat a l'Arxiu General les pliques obrants a les notaries, corresponents tant a dipòsits de tipus general com a testaments, memòries testamentàries o altres documents relacionats:

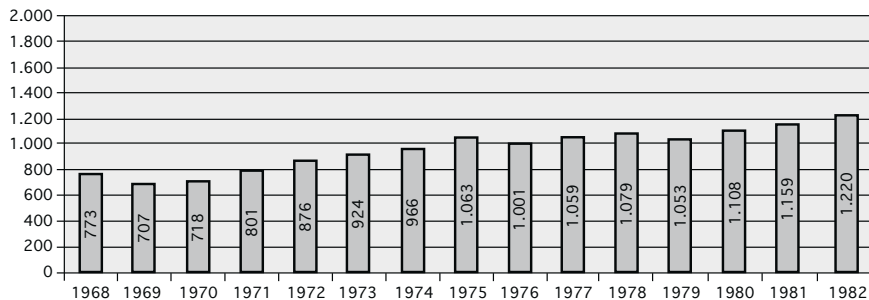
- 21 dipòsits de diferents anys.

1.3 Ingrés i concentració de protestos

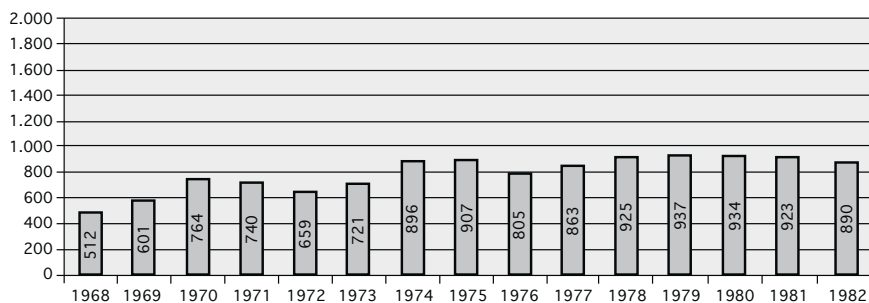
En darrer terme, també han ingressat a l'Arxiu General els protocols especials de protestos corresponents del districte de Barcelona, els quals han estat instal·lats al dipòsit del carrer Entença de Barcelona:

EVOLUCIÓ DE LA PRODUCCIÓ NOTARIAL BARCELONINA: 1968-1982

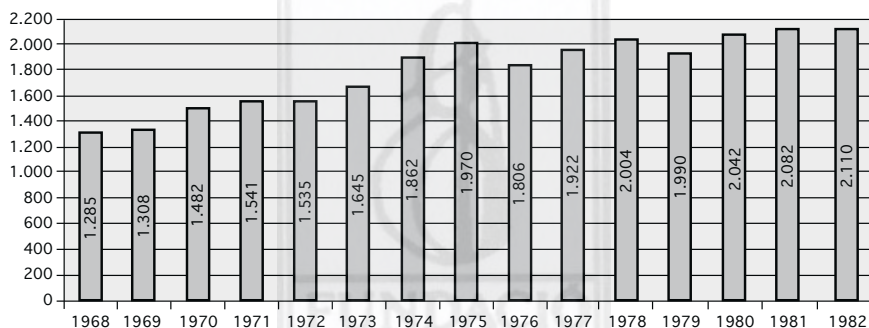
PROTOCOL GENERAL

PROTOCOL PROTESTOS

PROTOCOL GENERAL I PROTESTOS

- Protocols de protestos del districte de Barcelona de diferents anys (1982: 70 notaris i 890 volums).

Així mateix, pràcticament s'ha ultimat (només resten els districtes de Figueres i Reus/Falset) la tasca de concentració dels protocols especials de protestos dels altres districtes de Catalunya al mateix dipòsit del carrer Entença, d'acord amb la voluntat de la Junta Directiva de facilitar la tasca dels notaris arxivers i de descongestionar els Arxius Generals de Districte de Catalunya. D'aquesta manera, durant l'any 2008 s'han traslladat els districtes següents:

- Abril, 1: Districte de Santa Coloma de Farners, 471 volums.
- Abril, 28: Districte de Balaguer, 144 volums.
- Maig, 7/8: Districte de Mataró, 1.006 volums.

1.4 Arxiu General Intermedi de Protocols de Catalunya

Constituint mitjançant el Conveni signat amb la Generalitat de Catalunya el 21 de novembre de 2007, i amb seu provisional a l'Arxiu General de Protocols de Barcelona, durant l'any 2008 hi han ingressat els fons del districte següent:

- Juny, 3: Districte del Vendrell, 1982, 42 volums.

2. CONSERVACIÓ DELS PROTOCOLS

2.1 Manteniment de suports

Amb motiu de l'arranjament físic dels protocols del segle XVIII, tasca que ha requerit l'espai que ocupaven abans els testaments tancats, i atès el mal estat de conservació de la major part de les capsas que els contenien, a l'inici de l'any s'ha conclòs la substitució de les velles unitats d'instal·lació dels testaments per noves capsas de cartó. Igualment, s'han dut a terme les tasques pròpies de manteniment, tant de les capsas com de les carpetes que protegeixen els volums.

2.2 Enquadernació de protocols del segle XX

S'ha prosseguit la tasca de reparació de les enquadernacions i, en tot cas, de restauració dels protocols del segle XX, de notaris i anys diversos, amb una xifra similar als exercicis anteriors:

- 60 protocols.

2.3 Restauració de protocols

Igualment, s'ha continuat la línia de restauració progressiva dels volums històrics més malmesos. Com ja s'apuntava en la memòria de 2005, en el seu moment s'optà per fer tots els protocols de l'Escrivania de Marina, per les raons que s'hi exposaven. Durant l'any 2008 s'ha superat el número de volums de l'any anterior:

- 16 protocols de l'Escrivania de Marina.

2.4 Digitalització

Signat al final de 2006 amb Artyplan Document el projecte de digitalització i microfilmació dels registres medievals de l'Arxiu Històric, el gener de 2007 s'iniciaren els treballs de manera sistemàtica, per bé que en aquell primer any no es pogueren assolir les xifres de captura d'imatges previstes, atesos els reajustaments lògics que calgué realitzar en algunes de les fases d'un procés tan complex, tal com s'explica en la memòria anterior. Tanmateix, durant el 2008 s'han acomplert les previsions i, d'aquesta manera, s'han digitalitzat i tractat:

- 178.319 imatges, corresponents a 786 registres.

2.5 Instal·lacions d'arxiu

Canviat l'any 2006 el maquinari de climatització dels dipòsits de l'Arxiu Històric i Intermedi, durant el 2008 se n'ha continuat controlant el rendiment, mercès als sensors de control o termohigrògrafs i mitjançant lectures automàtiques periòdiques dels paràmetres de temperatura i d'humiditat, bàsics per a la conservació òptima dels fons documentals.

Així mateix, per tal de millorar la ventilació dels compactes i seguint el model realitzat per altres centres documentals amb resultats favorables, l'octubre de 2008 s'han tret els perfils de goma de tots els armaris i s'han substituït per topalls igualment de goma, situats als seus quatre vèrtexs.

3. ORGANITZACIÓ I TRACTAMENT DE LA DOCUMENTACIÓ

3.1 Classificació i ordenació de fons

S'han dut a terme les tasques pròpies de tractament i d'organització dels fons documentals ingressats a l'arxiu:

- Revisió, neteja (fotocòpies, grapes, clips...) i ordenació dels protocols de l'any 1982, amb 79 notaris i 1.220 volums.

Igualment, s'han ordenat els protocols de protestos del districte de Barcelona ingressats a l'arxiu:

- Ordenació cronològica (1982) i alfabètica (de notaris).

En darrer terme, s'ha organitzat i s'ha dotat d'un mètode arxivístic coherent el fons intern, petit però molt important, de les relacions de transferència de protocols (protocol general i pliques: sistema cronològic i alfabètic de notaris; protestos: sistema alfabètic i cronològic) i modificacions d'escriptures (sistema cronològic):

- Classificació i ordenació de les sèries de relacions de transferència i de modificacions d'escriptures de l'Arxiu General del Districte, de l'any 1982.

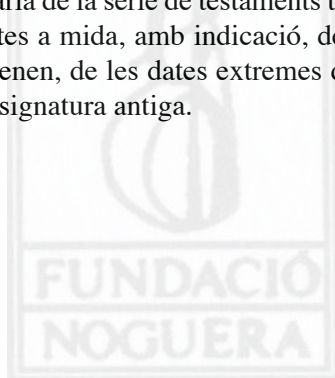
3.2 Descripció dels fons

Continuant amb el projecte patrocinat per la Fundació Noguera, d'elaboració del nou inventari complet de l'arxiu, enguany s'han dut a terme les tasques següents:

- Arranjament físic dels protocols o unitats d'instal·lació del segle XVIII, majorment ara ja no encapsats, per tal que presentin unes millors condicions tant de conservació com de servei. Això ha suposat, entre altres, una nova ordenació de notaris i de la seva documentació interna, la neteja de registres, la col·locació de lligalls o de capsos quan la documentació solta o esparsa ho ha demanat o l'anotació de les equivalències sobre l'antic inventari, tal com s'explica en la memòria presentada a la Fundació Noguera.

D'altra banda, aprofitant que s'han renovat les capsos de l'abundant sèrie de testaments tancats i en espera de la seva catalogació definitiva, s'ha redactat de moment un inventari sumari, que en permet el control:

- Inventariació sumària de la sèrie de testaments tancats, instal·lada en 74 capsos de cartó fetes a mida, amb indicació, de cada una d'elles, dels notaris que comprenen, de les dates extremes dels testaments de cada notari i de la seva signatura antiga.

4. COMUNICACIÓ I DIFUSIÓ DELS FONS

4.1 Servei a la sala de consulta

Aquesta és, sens dubte, la finalitat última del conjunt de tasques desenvolupades a l'arxiu i, alhora, la que ocupa més dedicació i atenció quotidiana. Amb un nivell de consulta creixent, d'acord amb l'extraordinària importància de la documentació que s'hi custodia, les xifres totals d'usuaris i de consultes o volums servits situen el nostre centre entre els més prestigiosos i visitats del país.

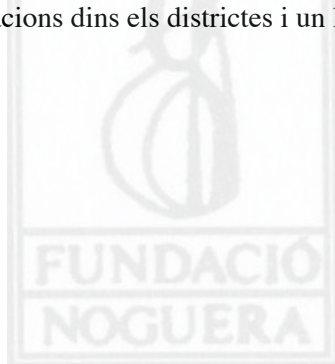
Aquest servei a la sala comporta moltes intervencions puntuals d'ajut, de resolució de dubtes de tot tipus (arxivístics, paleogràfics, diplomàtics, històrics...) i d'assessorament bibliogràfic o documental:

- S'han realitzat un total d'11.396 consultes (amb un increment del 10% respecte de l'any anterior), per part de 2.573 usuaris (amb un increment del 15% i amb una xifra que suposa un rècord absolut), dins d'una clara i marcada línia ascendent respecte dels anys precedents. L'explicació a la singularitat d'aquest fenomen, que es produeix en un moment de forta davallada de la majoria dels petits i grans centres arxivístics del país, requerirà un estudi més precís, tot i que es fonamenta en un augment, no només dels estudis genealògics o del segle XIX i inici del XX, sinó de totes i cadascuna de les inegotables parcel·les d'investigació per a les quals la documentació notarial és útil.

4.2 Servei indirecte

De manera complementària al servei directe a sala, s'han atès una quarantena de consultes per correspondència sobre documentació de l'arxiu.

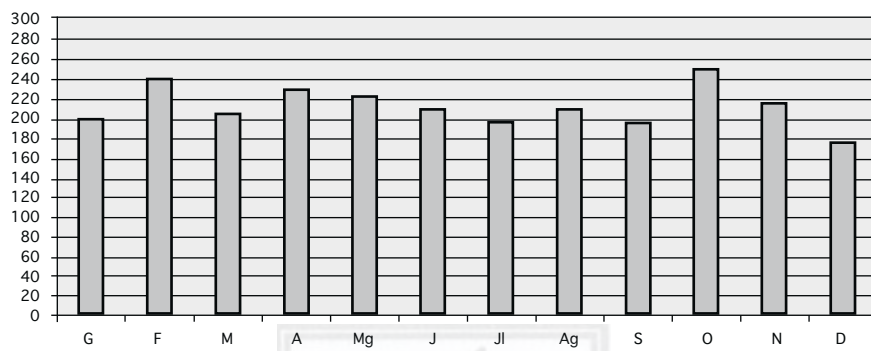
I, sobretot, s'ha atès també una quantitat no xifrada, però molt nombrosa, de consultes telefòniques de tipus molt divers: informació sobre situació de protocols de Catalunya, sobre notaris antics, sobre centres d'arxiu, preguntes sobre tipologies notariales, orientacions bibliogràfiques i documentals, ubicació de poblacions dins els districtes i un llarg etcètera.

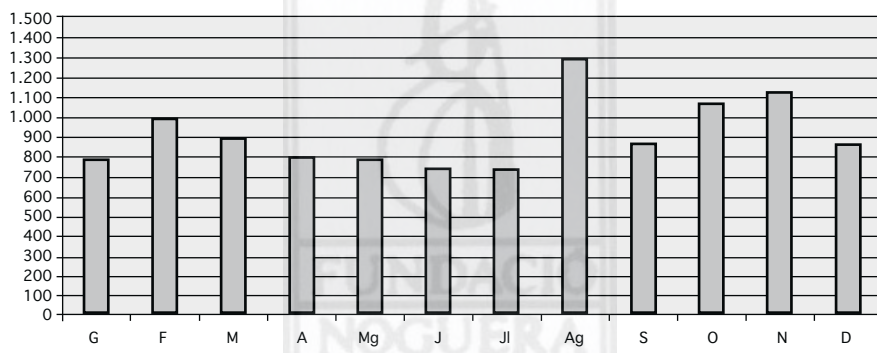
ESTADÍSTICA D'USUARIS I CONSULTES, ANY 2008

	Dies	Usuaris	Volums	Mitjana diària usuaris	Mitjana diària volums
Gener	22	201	794	9,14	36,10
Febrer	21	242	1.040	11,52	49,52
Març	19	209	925	11	48,68
Abril	22	231	871	10,50	39,59
Maig	20	226	853	11,30	42,65
Juny	20	211	765	10,55	38,25
Juliol	23	199	796	8,65	34,61
Agost	20	213	1.299	10,65	64,95
Setembre	20	197	885	9,85	44,25
Octubre	23	249	1.110	10,83	48,26
Novembre	20	218	1.177	10,90	58,85
Desembre	20	177	881	8,85	44,05
Total	250	2.573	11.396	10,29	45,58

USUARIS

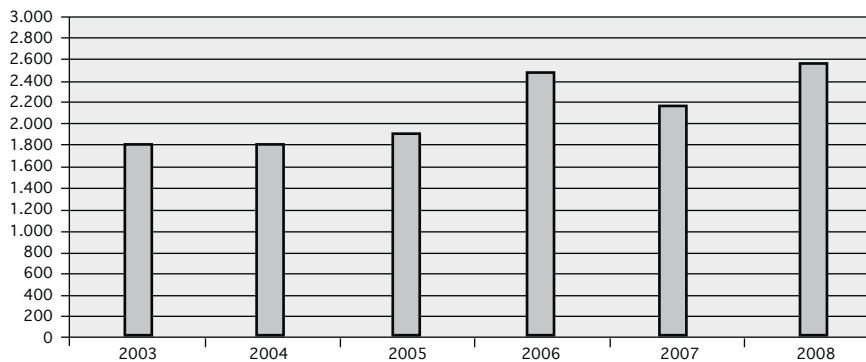
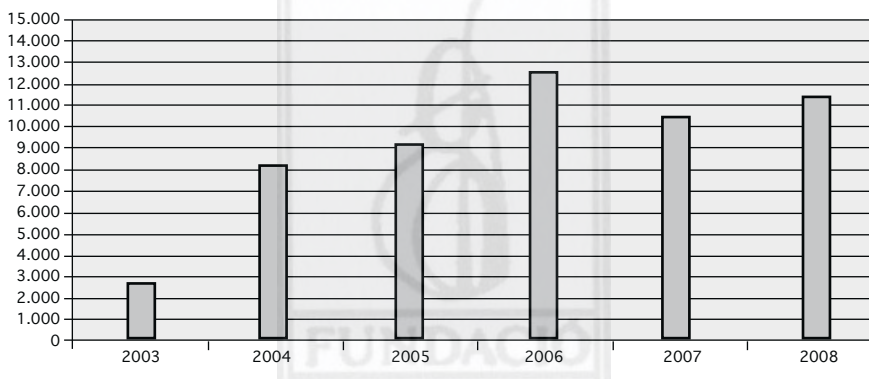
VOLUMS

EVOLUCIÓ DE L'ESTADÍSTICA D'USUARIS I CONSULTES: 2003-2008

	Dies	Usuaris	Volums	Mitjana usuaris	Mitjana volums
2003 (*)	94	653	2.895	6,95	30,80
2004	251	1.809	8.102	7,21	32,28
2005	248	1.920	9.022	7,74	36,38
2006	246	2.485	12.501	10,10	50,82
2007	248	2.166	10.222	8,73	41,22
2008	250	2.573	11.396	10,29	45,58

(*) De l'any 2003, només es disposa de dades a partir del mes d'agost. Per tant, les gràfiques d'aquest any s'han confeccionat basant-nos en les mitjanes.

USUARIS**VOLUMS**

4.3 Reproduccions

Com a resultat de les investigacions dutes a terme pels usuaris, sempre que l'estat dels registres i protocols ho ha permès, s'ha donat resposta a la seva sol·licitud legítima de reproducció. D'aquesta manera:

- S'han realitzat un total d'11.000 reproduccions del fons documental de l'arxiu.

4.4 Visites comentades

Més enllà de les activitats habituals de tractament, descripció, difusió dels fons i d'atenció als usuaris, també es realitzen a l'arxiu, en el decurs de l'any, freqüents visites comentades per part de facultats o d'escoles universitàries, de personalitats i d'altres grups ben diversos que s'hi interessen.

Les visites més significades realitzades en aquest any han estat les següents:

- Febrer, 6: Practicum Notarial de la Universitat de Barcelona, Facultat de Dret, Sr. Francesc Armas i Omedes (8 alumnes).
- Febrer, 16: Curs de Secretariat Jurídic, del Col·legi d'Advocats de Barcelona (40 alumnes).
- Març, 28: Consell Superior del Notariat Francès (60 persones).
- Maig, 16: Consell de la Fundació per a la Promoció de la Ciència Notarial d'Amsterdam (30 persones).
- Octubre, 13: Universitat d'Alemanya (30 alumnes).
- Octubre, 29: Delegació de notaris d'Argèlia (10 persones).
- Novembre, 17: Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, Dra. Eva Serra (15 alumnes).
- Novembre, 18: Universitat de Barcelona, Facultat de Dret, Sr. Lluís Jou (15 alumnes).
- Novembre, 25: Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, Dr. Ignasi Baiges (15 alumnes).

4.5 Classes pràctiques

En la línia de connexió ben directa de l'arxiu amb les universitats i altres institucions culturals, prèvia concertació, s'hi imparteixen amb regularitat classes pràctiques de diferents matèries relacionades amb la documentació (metodologia i crítica textual, paleografia i diplomàtica, història, antropologia...). De l'any 2008 remarquem:

- Abril, 7: Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, Dr. Jaume Dantí i Riu (5 alumnes).

4.6 Publicacions

L'arxiu, en la seva línia ja tradicional de promoure publicacions de caire històric i jurídic, edita, sota el patrocini de la Fundació Noguera, una prestigiosa revista històrica i institucional, titulada *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, de periodicitat anual:

- Edició del número XXVI (2008) de la revista *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, publicada pel Col·legi de Notaris de Catalunya i patrocinada per la Fundació Noguera.

4.7 Exposicions

Com un dels vessants clàssics de difusió dels seus fons, l'Arxiu Històric col·labora amb les diferents institucions i organismes quan se li demana la cessió temporal d'algun registre o protocol per tal d'il·lustrar el contingut d'una mostra o exposició. De l'any 2008 remarquem:

- Cessió d'un protocol del notari Ricard Permanyer, corresponent a l'any 1908 (segona part), per a l'exposició duta a terme, amb motiu del centenari del Palau de Justícia de Barcelona, del 15 de setembre al 9 de novembre, al Museu d'Història de Catalunya.

4.8 Col·laboracions

El director tècnic de l'arxiu ha participat en diferents congressos i jornades arxivístiques i, així mateix, ha impartit cursos sobre documentació notarial. Destaquem:

- *Tècniques d'organització d'arxius*, en el *Curs de Secretariat Jurídic*, organitzat per l'Il·lustre Col·legi d'Advocats de Barcelona (Barcelona, gener-febrer, 2008).
- *Els llibres notarials, dipositaris i vehicles de cultura*, en els *Actes en memòria de Josep Maria Pons i Guri (1909-2005)*, organitzats per la Universitat Pompeu Fabra (Barcelona, abril, 2008).
- *Los archivos de protocolos, depositarios de la memoria colectiva*. Ponència presentada al Congreso Internacional «Litterae XI», *Los escribanos en la Monarquía Hispánica (siglos XVI-XVII)*, organitzat pel Ministerio de Educación y Ciencia i la Universidad Carlos III de Madrid (Madrid, setembre, 2008).

4.9 Personal

En el mes de desembre de 2008 es procedí a la contractació de dues noves persones adscrites a l'Arxiu General. Aquest increment de personal

restava del tot justificat per un seguit de raons, però sobretot per: un augment ordinari de protocols, tant generals com especials, xifrat ara en més de dos mil volums anuals i que creixerà amb les noves demarcacions; un augment extraordinari de documentació del sistema d'arxius del Col·legi, amb la recepció de l'Arxiu de Corredors i la creació de l'Arxiu General Intermedi de Protocols de Catalunya; un ritme creixent del nombre d'usuaris, comentat més amunt, i l'impuls de nous projectes, especialment la revisió de l'inventari i la digitalització dels registres medievals. Aquest nou personal s'ha concretat en:

- Un tècnic per a l'Arxiu Històric.
- Un auxiliar per a l'Arxiu Intermedi i també per a l'Arxiu Històric.

Barcelona, maig de 2009

NOTES BIBLIOGRÀFIQUES

ALEGRE I NADAL, Pau, «El notari i polític moianès Ramon Bussanya: notícia biogràfica», *Modilianum. Revista d'Estudis del Moianès* (Moià), 39 (2008), p. 11-26.

Perfil biogràfic de Ramon Bussanya i Macià (1784-1859), un personatge moianès gairebé desconegut, però que, tanmateix, tingué una dilatada trajectòria pública i política dins el liberalisme català del segle XIX, primer de caire radical i després més moderat. Així, l'autor, que ha tingut al seu abast poques fonts documentals, ressegueix la biografia d'aquest notari i polític, pertanyent a una família d'hisendats i fedataris públics moianesos, el qual, després d'uns anys d'exercici de la seva professió com a successor de la notaria del seu pare, féu el salt a la política i fou diputat a Corts a Madrid durant el Trienni Liberal. Condemnat a mort en rebel·lia per haver votat l'exoneració del rei, s'exilià a Anglaterra, on col·laborà en la traducció al català del Nou Testament, per retornar després a Barcelona com a secretari de la Diputació Provincial.

BOSCH BALLBONA, Joan, *Agustí Pujol. La culminació de l'escultura renaixentista a Catalunya*, Barcelona et al.: Universitat Autònoma de Barcelona et al., 2009, 385 p. (Memoria artium; 7).

Sòlida monografia, basada de manera preferent en documentació notarial, sobre l'artista Agustí Pujol, el Jove (1583-1628), l'escultor català més important i influent de l'època moderna i que portà a la seva culminació el llarg procés de recepció de l'escultura renaixentista a Catalunya. Editada per sis universitats catalanes, juntament amb el Museu Nacional d'Art de Catalunya, és obra del doctor Joan Bosch, reconegut professor d'art modern de la Universitat de Girona, el qual recupera ara la memòria d'aquesta figura cabdal, que fou un dels artistes més interessants i més moderns dins l'escena d'artesans especialitzats en la creació de retaules. Com apunta en la presentació el professor Joaquim Garriga, aquesta obra

omple un buit notable, atès que són escassos els estudis dedicats a escultors d'època moderna, no obstant la vitalitat que acrediten els seus tallers artístics i, en particular, els dedicats a l'escultura retaulística. Després d'una molt densa i encertada introducció, en què es dibuixa el marc històric, demogràfic, econòmic, social i, especialment, artístic del país, en el moment vigorós de la Contrareforma, l'obra es divideix en dues parts. En la primera, l'autor ressegueix els passos biogràfics i professionals de l'escultor, el qual, provinent de Tortosa, passà, entre altres llocs, per Montblanc, el Camp de Tarragona, Vilafranca del Penedès, Sant Quintí de Mediona, Montserrat, Martorell, Terrassa, Arenys de Mar o Barcelona, deixant una extraordinària producció artística. I en la segona presenta una anàlisi de les seves obres i en defineix els trets més característics, com ara l'originalitat, la visió creativa o la seva singularitat. I en un epíleg remarca la seva notable influència en el món artístic català dels segles XVII i XVIII. Segons l'autor, Agustí Pujol fou un artista molt especial, que es comportà sempre com un escultor original, com un mestre dotat d'una inventiva innata i inesgotable, i d'una tècnica impecable, que li permeteren transformar les antigues creences en un món figuratiu molt personal i artísticament intens i suggestiu. L'obra, dignament editada, s'acompanya de notable material gràfic, d'una extensa bibliografia i de dos índexs, un d'artistes i un altre d'obres citades.

CASES I LOSCOS, Lluïsa, *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. 5. Segle XVIII (1701-1750) i 6. Segle XVIII (1751-1800)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2009, 356 i 464 p. (Inventari d'Arxius Notarials de Catalunya; 31-32).

Cinquè i sisè volums del nou inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, elaborats com els anteriors per Lluïsa Cases i Loscos i inserits dins un pla descriptiu patrocinat per la Fundació Noguera. Apleguen els protocols del segle XVIII, centúria que, com el segle XVII, també ha calgut dividir en dues parts atès l'elevat nombre de llibres conservats, i inicien així una nova etapa descriptiva, ara sobre el protocol amb les matrius originals de les escriptures. Com és usual, l'obra s'enceta amb una presentació signada per qui subscriu aquestes notes, en la qual es remarquen els trets característics de la documentació d'aquest període, tant en el terreny de les característiques formals (format, índex, foliació, enquadernació, datació i llengua) com de la redacció del document, amb els canvis fonamentals que suposaren la introducció del paper segellat el 1715 i, sobretot, les disposi-

cions borbòniques de 1736 i 1755. Només a grans trets, perquè la qüestió ja ha estat prou tractada, les transformacions es donen a tres nivells: d'ençà d'aleshores el protocol deixa d'ésser un registre o llibre de notes i esdevé l'original, que conté les matrius de les escriptures, sense etcèteres i amb les subscripcions i validacions per part d'atorgants, testimonis i notari; com a conseqüència d'això, en convertir-se en l'original, el protocol conté la redacció única del document i desapareix el complex procés de redacció; i, en darrer terme, es redueix la diversificació dels tipus de protocols especials agrupats segons la seva matèria. El nombre total de volums descrits en aquest inventari és de 5.975, corresponents a dos-cents setanta notaris. Com de costum, els notaris es presenten per ordre cronològic dins del segle, mentre que la seva producció interna segueix l'ordre lògic de gènesi. Després dels elements descriptius habituals (títol del registre, dates extremes, format i foliació, i enquadernació i estat de conservació), la signatura topogràfica és composta per dos números, un referit al notari i l'altre al registre en concret. Tanquen cada volum un primer índex cronològic de notaris, d'acord amb la mateixa presentació de l'inventari i la ubicació física dels protocols als dipòsits, i un segon alfabètic de notaris, necessari per a la seva localització a l'inventari.

CONGOST, Rosa, «Un manual de notaria per a principiants escrit pel notari de Sant Feliu de Guíxols, Marià Josep Sala (1834)», *Estudis d'Història Agrària* (Barcelona), 21 (2008), p. 153-187.

La literatura notarial, en el seu triple vessant de tractats de notaria, formularis notarialis i obres sobre la correcta escriptura, és molt abundosa en el nostre país, atesa, sobretot, la inserció i l'arrelament de la institució notarial des dels segles baixmedievals. Aquesta literatura notarial, que havia tingut des del seu inici una clara influència dels grans autors italians protagonistes de la recepció romanista, comptà a l'època moderna amb la necessitat de disposar de tractats elaborats per autors del país, la majoria d'ells notaris (Galí, Comes i Gibert...), tradició i necessitat que continuà en el segle XIX (Aliaga, Morelló...). En aquest article, la professora de la Universitat de Girona Rosa Congost, avesada en l'ús dels documents notarialis i coneedora de la institució, edita un breu manual escrit l'any 1834 pel notari Marià Josep Sala. Així, després d'una breu introducció, presenta el manual, que consta de tres parts substancials, una primera de teoria o doctrina, una segona de pràctica o formulari i una tercera de vocabulari o defi-

nició de les diferents matèries jurídiques considerades. L'autora en destaca la breu extensió i concisió, el fet d'estar íntegrament escrit en català i el seu caire pedagògic, adreçat a joves principiants en l'art de la notaria.

CORTÉS GARCÍA, Juan José, «Els llibres de registre sacramental, notarial i d'altres llibres manuscrits de l'Arxiu Parroquial de Sant Cebrià de Valldoreix (APSCV)», *Valldaurex* (Valldoreix), 11/12 (2007-2008), p. 53-90.

Instrument descriptiu de l'Arxiu Parroquial de Sant Cebrià de Valldoreix, que recull concretament l'inventari dels registres o llibres sacramentals, notarial i d'altres manuscrits que formen part del fons de l'arxiu d'aquesta parròquia. A part dels llibres sacramentals (baptismes, confessions i comunions, confirmacions, matrimonis i òbits) i d'altres relatius a la vida i a l'administració de la parròquia (fundacions, misses i aniversaris, obra, confraria del Roser, llevadors, delmes i primícies, censos i visites pastorals), l'autor hi recull igualment els llibres notarial generats com a resultat de la funció fedatària que, en època pretèrita, exercia també el rector de la parròquia, amb especial abundor dels testaments. Després d'una breu introducció explicativa del fons i dels diferents tipus documentals que s'hi poden trobar, l'inventari es presenta aleatòriament en forma de fitxes individuals per a cada registre, amb un total de tretze camps per fitxa.

CREIXELL I CABEZA, Rosa Maria, «L'ofici de fuster a la Barcelona del set-cents. Noves aportacions documentals, noves mirades», *Locus Amoenus* (Bellaterra), 9 (2007-2008), p. 229-247.

L'article es fonamenta en un dels aspectes tractats per l'autora, professora de la Universitat de Barcelona, en la seva tesi doctoral de l'any 2005 sobre els interiors de les grans cases nobles de la capital catalana del segle XVIII. D'aquesta manera, més enllà de l'anàlisi purament professional de l'ofici de fuster com a art mecànica productora de mobiliari, Rosa Creixell proposa en aquest ben reeixit treball centrar l'esguard en l'entramat d'accions i circumstàncies que conformaven l'activitat laboral dins el món dels fusters, és a dir, mostrar la complexitat de la fusteria de la Barcelona del set-cents, palesant i posant en valor facetes fins ara poc conegudes ni

estudiades. Amb aquesta finalitat, i basant-se en gran part en documentació notarial, analitza aspectes diversos, com ara la formació d'aquests professionals en el marc d'un gremi encara fiscalitzador, tancat i immobiliari; la seva producció, extensa i ben diversificada, tant de mobles com de fusteria destinada a la construcció de l'habitatge, i, fins i tot, els plets que tingueren amb altres gremis relacionats, com ara els capsers, els escultors, els dauradors, els basters o els mateixos arquitectes, amb qui establien complicitats permanents. I, alhora, dona a conèixer el disseny de mobles emprats en l'agencament dels interiors benestants barcelonins, mitjançant l'estudi de les traces.

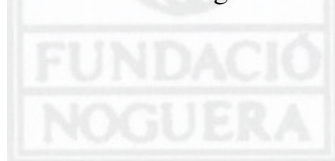
Documentos notariales sobre arte y artistas en Garachico (1522-1640),
San Cristóbal de la Laguna: Gobierno de Canarias, 2008, 238 p.

És ben conegut com la història de l'art és un dels vessants per als quals la documentació notarial presenta una riquesa d'aprofitament més extraordinària, sobretot mitjançant els instruments coneguts com a contractes d'obra, és a dir, aquells que tenen com a finalitat la contractació de personal especialitzat per a l'execució de qualsevol element artístic. Aquests contractes són fonamentals, ja que s'hi determinen dades bàsiques, com ara els noms dels patrocinadors i dels artistes, la descripció detallada de l'obra a realitzar (església, retaule, estàtua, peça d'orfebreria...), els materials emprats, el preu o la durada de l'execució, tots ells elements de gran interès per al coneixement dels sistemes de treball i de les tècniques artesanals, dels beneficis o dels finançaments. Aquesta atractiva monografia, que recupera una arrelada tradició d'edició de fonts illenques i enceta una nova col·lecció basada en el patrimoni documental de les Canàries, edita i presenta un total de cinquanta-cinc documents notarians relacionats amb la història de l'art, de l'època moderna, relatius als nuclis de poblament de San Pedro de Daute i Garachico i extrets de la secció notarial de l'Arxiu Històric Provincial de Santa Cruz de Tenerife. Després d'un pròleg del professor José Miguel Rodríguez Yanes, que relaciona els marcs artístics i socials, l'obra s'enceta amb una completa introducció de l'historiador Carlos Rodríguez Morales, que n'és, d'altra banda, el coordinador. En ella, s'emmarca la col·lecció, es presenten els documents i es dibuixa el panorama artístic de Garachico, que passava aleshores pel seu moment més daurat, dins el context canari. El cos de l'obra el constitueix l'edició íntegra de cinquanta-cinc documents, que abasten el període de 1522 a 1640 i que es

presenten agrupats en quatre apartats: picapedrers i paletes; fusters i esculptors; pintors i dauradors, i argenters. Les transcripcions han estat fetes per Ofelia M. González i el mateix Carlos Rodríguez. I la tipologia documental és diversa, atès que, a més dels contractes d'obra, que són majoritaris, també hi trobem contractes d'aprenentatge, donacions, fiances, poders, companyies, àpoques i testaments. L'obra es clou amb un índex de noms, amb un recull bibliogràfic i amb un annex gràfic de vint-i-dues làmines.

ESTELRICH RUIZ, Luis Miguel, *Sociedades mercantiles mallorquinas del siglo XIX. Historia social y económica de Mallorca en los protocolos notariales (1825-1900)*, Palma: Institut Balear d'Economia, 2009, 143 p. (Llibres de l'Institut Balear d'Economia; 4).

Com molt bé recull i defineix el títol de l'obra, aquest llibre ofereix una mena de catàleg de les escriptures de constitució de societats mercantils, autoritzades durant el segle XIX per notaris mallorquins, per bé que amb la limitació, ja advertida en l'obra, que s'han buidat només els protocols conservats a l'Arxiu Històric de Protocols de la capital illenca (1822-1908), el qual és gestionat pel Col·legi de Notaris de les Balears. Després de les presentacions i els pròlegs preceptius, Lluís Miquel Estelrich, que des de l'any 1973 ha desenvolupat tota la seva vida professional al Col·legi de Notaris i ha publicat diferents treballs de temàtica jurídica adreçada als empleats de notaries com també una història d'aquest Col·legi, enceta el llibre amb una visió general de l'economia mallorquina de la dinovena centúria. I, tot seguit, en el cos central de l'obra, agrupa i presenta les societats per ordre alfabètic prenent com a referència el seu objecte social, de manera que arriba a conformar una quarantena d'apartats, d'entre els quals cal remarcar les activitats més típiques de l'illa, com ara alcohols i licors, alimentació, bancs i caixes, calçats i adobats, ferrocarrils, teixits, vidre i vins. De cadascun d'ells, l'autor ofereix en primer lloc una breu descripció històrica de l'activitat duta a terme i, després, la relació de les escriptures localitzades sobre ella amb les dades essencials. Clouen aquesta precisa obra, que sens dubte esdevindrà de gran ajut als historiadors de la societat i l'economia de la Mallorca del segle XIX, tres breus relacions: la dels notaris i protocols buidats, la biografia de l'autor i la bibliografia consultada.

EXTREMERA EXTREMERA, Miguel Ángel, *El notariado en la España Moderna. Los escribanos públicos de Córdoba (siglos XVI-XIX)*, Madrid: Calambur Editorial, 2009, 406 p. (Biblioteca Litterae; 19).

Nova aportació a la història del notariat hispà del doctor Miguel Ángel Extremera, actual professor universitari a Istanbul, que ha publicat ja diversos treballs sobre el notariat a l'Espanya Moderna —en general, menys abundosos que els de l'època medieval—, com també d'altres emmarcats dins la història social i cultural, especialment de Còrdova. En aquesta ocasió, l'autor ha volgut centrar el seu esguard més enllà del vessant purament professional del notari com a jurista o fedatari públic i com a productor documental. Un enfocament tradicional, aquest —cal dir-ho—, que no s'ha de menysprear, com fa l'autor alguns cops (p. 34), perquè en res no contradiu els altres, ans ben al contrari, ha servit de base i fonament per a estudis posteriors de nou caire que el complementen; i això amb més raó quan aquest enfocament jurídic i documental, fet per juristes i paleògrafs medievalistes, ha estat tractat molts cops de manera veritablement magistral, com ho demostren precisament els treballs sobre la mateixa Còrdova o Sevilla. Així, Miguel Ángel Extremera ha focalitzat els seus esforços a estudiar els aspectes socials, patrimonials i culturals de la transcendent figura jurídica del notari, amb la finalitat d'ajudar a comprendre millor la seva naturalesa. Després de la preceptiva introducció i d'un capítol en què presenta un balanç historiogràfic tant de la península com de la veïna França, en la qual afirma que ens hem d'emmirallar, l'obra s'articula en altres cinc capítols, amb un bon tractament estructural. En el primer tracta sobre la institució notarial a la capital cordovesa en els segles XVI a XIX (accés a la professió, pràctica notarial i col·legi confraria) i en el segon estudia les escriptures públiques de número (nombre d'escriptures, tipologies d'adquisició o transmissió d'oficis i dinàmica del procés). I en els tres restants abunda sobre els aspectes que més l'interessa destacar: sociologia i família (orígens socials, cèl·lula familiar, famílies i xarxes interfamiliars i ascens social), patrimoni (heterogeneïtat econòmica, ingressos de la professió, diversos tipus de béns i endeutament) i història cultural (imatge social i identitat cultural, escriptors i cultura escrita i escriptors i cultura llibresca). Completen aquesta notable obra, que s'acompanya de quadres, gràfics i il·lustracions, una extensa bibliografia i dos apèndixs, el primer de genealogies de nissagues notariales i el segon amb la transcripció de les ordenances dels escriptors públics de Còrdova de 1533 i 1542.

GARCIA ESPUCHE, Albert, *La ciutat del Born. Economia i vida quotidiana a Barcelona (segles XIV a XVIII)*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 209, 661 p.

Nova obra clau de la selecta i rigorosa bibliografia d'aquest autor, que li ha valgut a més el Premi d'Història Ciutat de Barcelona 2009, distinció que li ha estat concedida per tercera vegada. En aquest cas, a imitació de les grans tesis franceses de la segona meitat del segle XX i prenent com a punt de partida la ciutat recuperada del Born, representativa i explicativa de tot el conjunt urbà barceloní, Albert Garcia Espuche ofereix una excel·lent panoràmica, completa i detallada, de la capital catalana de l'època moderna. Així, amb una treballada connexió entre la micro i la macrohistòria, i superant antics i clàssics tòpics de decadència, ofereix una visió renovada i apassionant de la societat d'aquest període i descriu amb precisió les activitats socials i econòmiques i la vida quotidiana i cultural dels barcelonins. Per fer-ho, combina a la perfecció dues menes de fonts, els arxius del subsòl, és a dir, els jaciments arqueològics, i els arxius de protocols, especialment la documentació de caire més privat, com ara capítols, testaments i, sobretot, inventaris. D'aquesta manera, després d'una introducció amb el títol d'una ciutat dins un edifici i en què presenta el caire singular i altament representatiu del jaciment del Born, l'obra s'articula en tres grans capítols. En el primer, una ciutat capital, construeix el marc i prepara la tela sobre la qual dibuixarà després la ciutat del Born. Així, estudia amb minuciositat i rigor l'evolució urbana de la ciutat, amb especial atenció al quarter de Mar, des de l'època medieval, i s'estén en les diferents fases que patí a partir de 1700 (de pròspera a atacada, vençuda, mutilada i, finalment, refeta). En el segon, el central, després d'una ullada general, dibuixa les figures, és a dir, presenta una a una la cinquantena llarga de cases de la ciutat del Born, amb una precisió i riquesa descriptiva extraordinàries i amb una gran profusió de notes, en què s'aprecia un veritable diàleg entre les diferents fonts documentals, de les quals cal remarcar les notaries. I en el tercer, una mirada global i detallada, explica al lector i interpreta el sentit del quadre pintat, en aquest cas, l'economia i la vida quotidiana, és a dir, els veïns, el cicle vital, el treball i els oficis, els interiors de les cases i el grau de riquesa, la indumentària, el conflicte, l'oci i el vici, les festes, la música i la dansa o el teatre. Al capdavant, tots ells expressió viva d'una ciutat dinàmica i oberta al món, idea que l'autor rebla ben reeixidament amb aquest treball. Clouen aquesta obra clau en la història de la Barcelona moderna, de nou disseny i acompanyada de fotografies, plànols

i gràfics, uns apèndixs amb un índex de noms de persona, notes sobre vocabulari i obres citades.

GARÇON I PEYRÍ, Sofia, «Notícies de valldoreixencs dels segles XVI i XVII a l'Arxiu de la Catedral i l'Arxiu de Protocols de Barcelona», *Valldau-rex* (Valldoreix), 10 (2006), p. 19-23.

Breu article adreçat a oferir algunes notes biogràfiques, sense cap pretensió de completió, d'habitants del Valldoreix de l'alta edat moderna. Per fer-ho, l'autora, membre activa de la Societat Catalana de Genealogia i Heràldica, es basa en els llibres d'esposalles de l'Arxiu Capitular i en els protocols especials de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. D'aquests darrers, empra concretament aquells que poden aportar més informació en el vessant privat, és a dir, els llibres de capítols matrimonials, els de concòrdies i els de testaments, bo i presentant el buidatge per notaris i per protocols.

HERNANDO I DELGADO, Josep, «Heretgies 'bohemites' als comtats de Rosselló i Cerdanya (any 1434)», *Arxiu de Textos Catalans Antics* (Barcelona), 28 (2009), p. 641-660.

Nou treball del professor de la Universitat de Barcelona Josep Hernando sobre el tema dels processos inquisitorials per crim d'heretgia, que palesa alhora l'enorme i prou conegut caire interdisciplinari de la documentació notarial, útil també per a l'estudi del Sant Ofici de la Inquisició, mitjançant tot un seguit de documentació específica continguda en els protocols (actes de processos contra acusats d'heretgia, actes d'actuacions de l'Inquisidor, nomenaments de delegats i procuradors o al·legacions presentades pels acusats). Introdueix l'article amb una documentada presentació sobre la Inquisició i les heretgies, les principals actuacions d'aquesta institució en els segles baixmedievals i la importància i les noves aportacions que la documentació notarial pot fer, concretament en les qüestions del procediment inquisitorial. I, després, concreta aquest tema als comtats del Rosselló i la Cerdanya, amb un domini i coneixement excel·lents tant del contingut doctrinal de les diferents heretgies com de les fonts i la bibliografia. L'article s'acompanya d'un apèndix en què l'autor edita diversos instruments notarials, de 1434, relatius a nomenaments de vicaris, delegats

i procuradors, precedits dels corresponents registos i amb la metodologia i el rigor que li són propis.

LASO BALLESTEROS, Ángel, «De las instrucciones provisionales a las normas internacionales: la descripción de los documentos notariales de la provincia de Valladolid», *Boletín de la ANABAD* (Madrid), LVII, núm. 3 (julio-septiembre, 2007), p. 75-89.

El director de l'Arxiu Històric Provincial de Valladolid presenta l'experiència descriptiva duta a terme en aquest centre arxivístic sobre els protocols que custodia. L'interès del treball deriva de l'alt grau de complexitat que hi ha en l'adaptació i aplicació de la norma internacional de descripció arxivística —ISAD(G)— als registres i llibres notariais, concretament en l'establiment dels diferents nivells. Aquesta qüestió és encara avui molt debatuda i malauradament no aplicada de manera homogènia per tota la comunitat arxivística, quan precisament la norma internacional, per bé que flexible, pretenia esdevenir un referent d'homogeneïtat per tal de facilitar l'intercanvi d'informació. A més, l'autor reula en el temps i enllaça aquesta norma recent amb les primeres normes descriptives de protocols de l'any 1933, actualitzades l'any 1980 per Antonio Matilla. En la part central de l'article explica l'evolució del treball realitzat a l'arxiu de la seva direcció: la primerenca descripció d'acord amb les normes inicials dels anys trenta, les modificacions que suposà la informatització a partir dels anys setanta i, en darrer terme, l'aplicació de la norma internacional a partir de 2002. És en aquest darrer apartat que l'autor exposa les seves reflexions sobre els diferents nivells descriptius aplicats a la documentació notarial, i els motius i les dificultats que l'han portat a adoptar una convenció pràctica, encara que, tal com ell mateix justifica, apartada dels principis de la norma i de la teoria arxivística. Uns nivells descriptius, cal dir-ho, sobre els quals seria interessant concloure de manera consensuada i encertada, fita del tot difícil d'assolir, però que té ja algunes treballades i interessants propostes que s'acosten força a l'objectiu, com és el cas de la NODAC catalana.

MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M., PUIG I OLIVER, Jaume de, SERRAT I TORRENT, Albert, «Regest del protocol del notari de la cúria diocesana de Girona Pere Capmany (anys 1313-1367)», *Axiu de Textos Catalans Antics* (Barcelona), 28 (2009), p. 265-453.

Edició dels registos anotats d'un llibre notarial conservat a l'Arxiu Diocesà de Girona, al calaix número 5, elaborats fa uns decennis per l'arxiver Josep Maria Marquès i que s'insereix dins un pla més general d'edició de fons cabdals, concretament de tots els registres del fons patrimonial de la Mitra anteriors al segle XVI. En una detallada i completa introducció s'insereix primer el protocol dins el conjunt dels extraordinaris fons de l'Arxiu Diocesà, a continuació s'analitzen les diferents escriptures episcopals i el paper dels notaris en el moment inicial de configuració de l'arxiu, tot seguit s'estudia la figura clau del notari autoritzant Pere Capmany i, en darrer terme, es fa la descripció codicològica del manuscrit —enquadració, cos del volum, contingut literari, escriptura i conclusió—, el contingut del protocol i els criteris d'edició. Després d'un primer i breu apèndix de fragments relacionats, el cos de l'article el constitueix la presentació dels quatre-cents quaranta-un registres del protocol, ricament anotats pels autors i compresos entre els anys 1313 i 1367, la major part dels quals fan referència a reconeixements de delmes de la Mitra, ultra algunes actes de visites pastorals o de nomenaments de notaris de la cúria. Clou aquest interessant i treballat article un doble i complet índex, primer d'antropònims i després de topònims.

MORELL TORRADEMÉ, Josep, «Les Comptadores d'Hipoteques: una font per a l'estudi de la història (III)», a J. FÀBREGAS I ROIG, J. M. T. GRAU I PUJOL, M. GÜELL I JUNKERT (coord.), *Miscel·lània en homenatge al Dr. Lluís Navarro Miralles*, Tarragona: Arola editors, 2009, p. 99-102.

Breu article que complementa, tal com anuncia el seu títol, dos treballs més publicats pel mateix autor, precisament en sengles homenatges, el primer en la miscel·lània en honor del doctor Casimir Martí (1994) i el segon en l'homenatge a Francesc X. Ricomà i Vendrell (1997). En un primer apartat, l'autor, doctor i professor de geografia i història, exposa els antecedents, l'evolució històrica i la base jurídica del dret hipotecari, i afirma que la creació i l'extensió de les comptadores d'hipoteques fou un exemple fefaent de la conversió del dret castellà en el nou dret espanyol duta a terme pel nou règim borbònic. I en el segon explica l'evolució històrica de la transferència i el gravamen d'immobles, bo i remarcant les notables influències romanes i germàniques en el dret espanyol anterior a la Llei hipotecària de 1861.

PALOU I MIQUEL, Hug, *Els libri notularum de Santa Coloma de Queralt (1240-1262)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2009, 888 p., 2 v. (*Acta Notariorum Cataloniae*; 17-18).

Edició de dos fragments de llibres notarials, els més antics de l'escrivania pública de Santa Coloma de Queralt, adquirits pel jurista i historiador Josep M. Pons i Guri en la dècada dels anys seixanta del segle propassat i conservats a l'Arxiu Municipal Fidel Fita d'Arenys de Mar, del qual l'autor n'és el director. Com és usual, el volum s'enceta amb una introducció, tanmateix molt més extensa del que s'acostuma en aquesta col·lecció, i en la qual Hug Palou aprofita per revisar tots els aspectes derivats o relacionats amb els documents que edita després. Dividida en set apartats, la inicia en primer lloc amb les vicissituds de l'adquisició dels manuscrits, per estudiar tot seguit, en segon terme, les seves característiques formals i diplomàtiques: descripció codicològica i paleogràfica, disposició i estructura de les nòtules, i senyals de diplomàtica notarial. En aquest darrer punt tracta qüestions ben complexes, com ara les datacions i, especialment, el sistema de doble redacció, el moment d'implantació de la qual qüestiona amb l'anàlisi i presentació de noves i interessants hipòtesis (per bé que aquest estudi crític, treballat i dens i, per tant, enriquidor i que obre portes al debat —com tota la introducció— es fa amb un discurs que més d'un cop adopta un to revisionista o reivindicatiu, fet que el condueix a interpretacions innecessàries o bé excessives, per exemple p. 53-54). L'autor continua el seu treball introductori, en tercer lloc, estudiant els registres notarials que edita en la conjuntura dels usos notarials del segle XIII a Catalunya, dibuixant un complet i profund marc genèric i, alhora, una minuciosa anàlisi de la pràctica notarial que reflecteixen els seus manuscrits. En un quart apartat, el més extens, abunda en l'estudi dels aspectes institucionals de l'entitat productora, és a dir, l'escrivania pública de Santa Coloma de Queralt, centre de la baronia del llinatge homònim, i els seus escrivans durant l'edat mitjana. En el cinquè, presenta els treballs de recerca elaborats a partir i al voltant dels manuscrits. En el sisè, explica les vicissituds i la dispersió que sofrí l'arxiu notarial de Santa Coloma durant la darrera Guerra Civil espanyola de 1936. I, finalment, en darrer terme, presenta i justifica els criteris d'edició dels registres. Evidentment, el cos central de l'obra el constitueix la publicació, en dos volums (el primer, amb la introducció i el primer manuscrit, i el segon amb el segon manuscrit i els apèndixs), d'un conjunt de 784 instruments, que abracen un període comprès entre el 24 de juliol de 1240 i el 14 de setembre de 1262.

Una edició que, tampoc en aquest cas, per voluntat expressa de l'autor, no s'ajusta als criteris o estàndards internacionalment admesos. Així, justificant-ho, en un dens apartat de criteris d'edició, pel fet de tractar-se de registres notariais molt primerencs, amb notes en fase d'esborrany o primera redacció, i de trobar-se la institució notarial productora encara en fase de consolidació, Hug Palou decideix fer una transcripció de tipus diplomàtic i reproduïx el llibre original gairebé gràficament. En síntesi, no aplica els criteris bàsics de la transcripció normalitzada (puntuació, regularització de l'ús de majúscules, desenvolupament d'abreviatures de noms propis, o presentació de les línies del text i dels regests). I això malgrat que, com ell mateix afirma, per a textos posteriors al 1200 els criteris de transcripció ja estan ben fixats. L'edició s'acompanya de diversos apèndixs: els regests, encapçalats amb la qualificació jurídica del document; els tipus documentals, entre els quals predominen les compravendes, les constitucions de dot, els deutoris, les definicions, els establiments emfitèutics i els testaments; un glossari, amb les formes originals del manuscrit i el seu desenvolupament, i els esquemes codicològics, per fer més entenedora l'organització dels fragments. Clouen aquesta treballada edició dels dos registres notariais de Santa Coloma de Queralt de mitjan segle XIII uns complets índexs d'antropònims i de topònims.

(Aquestes **Notes bibliogràfiques** han estat redactades per *Laureà Pagarolas i Sabaté*)

